

Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў»

БЕЛАРУСКАЯ МОВА: СПЕЦЫЯЛЬНАЯ ЛЕКСІКА

*Рэкамендавана ВМА па адукацыі ў галіне культуры
і мастацтваў у якасці вучэбна-метадычнага дапаможніка
для студэнтаў усіх спецыяльнасцей установы адукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў»*

Мінск
БДУКМ
2016

УДК 811.161.3'37(075.8)

ББК 81.411.3-3я73

Б 43

А ў т а р ы:

А. М. Пісарэнка, А. А. Жэлуновіч, В. В. Шунейка, В. А. Гуліцкая

Р э ц е н з е н т ы:

С. К. Берднік, дацэнт кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання
Інстытута журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,
кандыдат філалагічных навук; дацэнт;

Г. К. Семянькова, дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства
Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Б43 **Беларуская мова: спецыяльная лексіка** : вучэб.-метадыч.
дапам. / А. М. Пісарэнка [і інш.] ; М-ва культуры Рэсп. Беларусь,
Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск : БДУКМ,
2016. – 286 с.

ISBN 978-985-522-153-2.

У вучэбна-метадычным дапаможніку падаюцца розныя па змесце, мэце і форме практыкаванні па ўсіх раздзелах курса «Беларуская мова (прафесійная лексіка)».

Адрасуецца выкладчыкам, студэнтам УВА сферы культуры, дзе беларуская мова вывучаецца не толькі як сродак прафесійных і сацыяльна-бытавых зносін, але і як найважнейшы складнік нацыянальнай культуры.

УДК 811.161.3'37(075.8)

ББК 81.411.3-3я73

ISBN 978-985-522-153-2

© УА «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
культуры і мастацтваў», 2016

З М Е С Т

ПРАДМОВА	5
Табліца нумарацыі спецыялізацый	10
Уводзіны. БЕЛАРУСКАЯ МОВА СЯРОД ІНШЫХ МОЎ СВЕТУ.	
ГЕНЕЗІС БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ, ЯЕ РАЗВІЦЦЁ Ў ЧАСЕ	11
СПЕЦЫФІКА ФАНЕТЫЧНА-АРФАЭПІЧНАЙ СІСТЭМЫ	
БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ	19
§ 1. Асаблівасці фанетычнай сістэмы беларускай мовы	19
§ 2. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы	
і прычыны адхілення ад іх	42
ЛЕКСІЧНАЯ СІСТЭМА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ	53
§ 3. Лексіка сучаснай беларускай мовы паводле	
паходжання	53
§ 4. Лексіка паводле сферы ўжывання і характару	
маўленчых зносін	66
СІСТЭМА АРФАГРАФІЧНЫХ НОРМ У СФЕРЫ ПРАФЕСІЙНАГА	
МАЎЛЕННЯ	77
§ 5. Арфаграфія. Прынцыпы правапісу	77
§ 6. Правапіс галосных	81
§ 7. Правапіс зычных. Правапіс ў (у нескладовага)	101
§ 8. Напісанне слоў разам, асобна і праз злучок	117
§ 9. Ужыванне вялікай літары	120
ГРАМАТЫЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ	
ВА ЎМОВАХ БЛІНГВІЗМУ	129
§ 10. Нарматыўнае ўжыванне лексіка-граматычных	
разрадаў назоўнікаў	129
§ 11. Нарматыўнае ўжыванне лексіка-граматычных разрадаў	
прыметнікаў, займеннікаў і прыслоўяў	154
§ 12. Нарматыўнае ўжыванне	
лексіка-граматычных разрадаў лічэбнікаў	180

§ 13. Лексіка-граматычная характарыстыка дзеяслова	203
§ 14. Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе як формы дзеяслова: утварэнне і асаблівасці ўжывання	224
§ 15. Спецыфіка структуры і зместу беларускіх словазлучэнняў	231
КУЛЬТУРА ПРАФЕСІЙНАГА МАЎЛЕННЯ	234
§ 16. Жанрава-маўленчая адметнасць функцыянальных стыляў мовы	234
§ 17. Камунікатыўныя якасці маўлення і іх праяўленне ў функцыянальных стылях	251
ТЭКСТЫ ДЛЯ АНАЛІЗУ	264
ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА	277
Літаратура	277
Тэмы рэфератаў	283
Дыягностыка кампетэнцый студэнта	284
Метадычныя рэкамендацыі па арганізацыі і выкананні КСР	285

ПРАДМОВА

Практыкум «Беларуская мова: спецыяльная лексіка» распрацаваны для ўстаноў вышэйшай адукацыі культуралагічнага напрамку Рэспублікі Беларусь у адпаведнасці з патрабаваннямі адукацыйных стандартаў і адрасуецца студэнтам творчых факультэтаў і аддзяленняў іншых УВА.

Вучэбная дысцыпліна «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» выкладаецца з улікам прынцыпаў сацыяльна-гуманітарнай падрыхтоўкі студэнтаў ва ўстановах вышэйшай адукацыі. Ва ўстановах сферы культуры беларуская мова вывучаецца не толькі як сродак прафесійных і сацыяльна-бытавых зносін, але і як сродак духоўна-эстэтычнага і патрыятычнага выхавання асобы студэнта і найважнейшы складнік беларускай нацыянальнай культуры.

Вывучэнне дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» базіруецца на найноўшых дасягненнях этналінгвістыкі і фалькларыстыкі ў непарыўнай сувязі з іншымі галінамі сучаснага мовазнаўства і дысцыплінамі гуманітарнага цыкла, культуралагічнага профілю. Засваенне курса скіравана на асэнсаванне заканамернасцей выкарыстання маўленчых адзінак усіх узроўняў у тыповых сітуацыях зносін прафесійнага характару.

Дысцыпліна «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» – гэта практычны курс, некаторыя раздзелы якога ўтрымліваюць веды экстралінгвістычнага характару і адлюстроўваюць усё багацце беларускай мовы, складаны шлях і этапы яе развіцця, сучасны стан і гісторыю стварэння і абнаўлення беларускай навуковай тэрміналогіі, дапамагаюць усвядоміць месца сучаснай беларускай мовы сярод славянскіх і іншых моў свету, а таксама ролю роднай мовы ў станаўленні асобы і фарміраванні яе творчага патэнцыялу.

Прызначэнне гэтага выдання таксама і ў тым, каб дапамагчы студэнту ў засваенні дысцыпліны, садзейнічаць павышэнню агульнай культуры прафесійнай адукацыі.

Мэта вучэбнай дысцыпліны – падрыхтаваць не толькі пісьменнага спецыяліста ў галіне прафесійна арыентаванага навучання, а і інтэлігента як камунікатыўна развітую асобу, якая зможа на высокім узроўні ўдасканалваць сацыяльна-асобасныя кампетэнцыі. Гэта дапаможа будучаму спецыялісту сферы культуры наладжваць зносіны на роднай мове ў сучаснай са-

цыякультурнай прасторы, захоўваць нацыянальную спадчыну, праяўляць грамадзянскасць і патрыятызм, што ў сваю чаргу будзе спрыяць павышэнню прэстыжу беларускай літаратурнай мовы як мовы тытульнай нацыі Рэспублікі Беларусь. Змест падручніка «Беларуская мова: спецыяльная лексіка» накіраваны на сістэматызацыю і паглыбленне ведаў студэнтаў у галіне фанетыкі і арфаэпіі, марфалогіі і правапісу, лексікалогіі і лексікаграфіі, функцыянальнай стылістыкі і культуры маўлення, а таксама на фарміраванне навыкаў і ўменняў у розных відах маўленчай дзейнасці, вучыць прыёмам самастойнай работы з моўным і маўленчым матэрыялам у штодзённай вучэбна-навуковай і будучай прафесійнай дзейнасці.

Мэты дапаможніка – сістэматызаваць тэарэтычную базу дысцыпліны, спрыяць засваенню тэрміналагічнага апарату, азнаёміць з колам актуальных пытанняў яе праблемнага поля, падрыхтаваць да самастойнага аналізу маўленчых актаў з пункту гледжання іх мэтазгоднасці, камунікатыўных якасцей, а таксама навучыць ствараць уласныя тэксты навуковага, афіцыйна-справавога і публіцыстычнага стыляў, павысіць маўленчую і агульную культуру студэнтаў.

Задачы дапаможніка:

– паглыбіць і замацаваць тэарэтычныя веды па сучаснай беларускай літаратурнай мове з арыентацыяй на прафесійнае маўленне з улікам сучасных, найноўшых тэарэтычных распрацовак і метадычнага вопыту;

– дыферэнцыравана ўвесці ў моўную практыку спецыяльныя лексемы і фраземы тэрміналагічнага характару;

– узбагаціць прафесійны слоўнікавы запас будучых спецыялістаў;

– выпрацаваць у студэнтаў патрабавальнасць да чысціні і правільнасці маўлення ў сацыякультурнай і вучэбна-навуковай сферах дзейнасці;

– развіць моўна-эстэтычны густ студэнтаў;

– навучыць карыстацца рознымі лексікаграфічнымі даведнікамі, у тым ліку галіновымі і ўніверсальнымі энцыклапедыямі, тэрміналагічнымі слоўнікамі;

– павысіць тэарэтычны ўзровень і ўдасканаліць моўныя навыкі студэнтаў у вучэбна-прафесійнай, вучэбна-навуковай і сацыякультурнай сферах дзейнасці;

– навучыць кваліфікавана карыстацца сродкамі афіцыйна-справавога, публіцыстычнага і навуковага стыляў у адпаведнасці з канкрэтнай праблематыкай і маўленчай сітуацыяй;

– далучыць да інтэлектуальнага жыцця грамадства, выклікаць інтарэс і выхаваць павагу да мастацкага слова як часткі духоўнай культуры беларускага народа, этычнай спадчыны і маральных каштоўнасцей, развіць пачуццё нацыянальнага самаўсведамлення;

– сфарміраваць успрыманне курса «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» як комплекснай дысцыпліны, звязанай з гісторыяй беларускай лінгвістычнай і эстэтычнай думкі;

– выпрацаваць навыкі практычнага прымянення моўных сродкаў у кантэксце функцыянальных стыляў і іх разнавіднасцей у адпаведнасці са зместам, задачамі, сітуацыяй;

– садзейнічаць асэнсаванаму засваенню ўсіх літаратурных моўных норм і вивучэнню прычын іх парушэння ў тэкстах;

– сфарміраваць навыкі перакладу і літаратурнага рэдагавання тэкстаў.

У выніку вивучэння дысцыпліны студэнты павінны ведаць:

– паходжанне і ўмовы развіцця беларускай літаратурнай мовы на розных гістарычных этапах фарміравання нацыі;

– асаблівасці фанетычнай сістэмы сучаснай беларускай мовы;

– спецыфіку літаратурных норм на ўсіх узроўнях моўнай сістэмы;

– разнастайнасць і багацце лексічнага складу беларускай мовы, творчае выкарыстанне яго магчымасцей, характарыстыку паводле сферы выкарыстання, крыніц папаўнення;

– сутнасць паняццяў «спецыяльная лексіка», «тэрмін», «тэрміналогія», «прафесійная лексіка», «наменклатурныя назвы»;

– асаблівасці і заканамернасці ўтварэння тэрміналагічных слоў і словазлучэнняў;

– марфалагічныя асаблівасці беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму;

– маўленчую спецыфіку функцыянальных стыляў;

– энцыклапедычныя даведнікі і тыпы слоўнікаў беларускай мовы;

– асновы маўленчага этыкету;

– адметнасць функцыянальных стыляў, падстыляў і жанраў;

– стылістычны патэнцыял моўных сродкаў, мэтазгоднасць іх ужывання ў канкрэтным тэксце;

- камунікатыўныя якасці маўлення і асаблівасці іх рэалізацыі ў функцыянальных стылях;
- адметнасць мовы мастацкіх тэкстаў, якія з’яўляюцца крыніцай узбагачэння літаратурнай мовы.

Студэнты павінны *ўмець*:

- перакладаць, анатаваць і рэферываць прафесійныя тэксты;
- карыстацца тэрміналагічным апаратам дысцыпліны;
- граматычна выконваць практычныя заданні па беларускай арфаэпіі, арфаграфіі, граматыцы, стылістыцы;
- знаходзіць і выпраўляць недахопы і памылкі ў перакладзе тэкстаў па спецыяльнасці;
- карыстацца слоўнікамі і даведнікамі рознага тыпу;
- самастойна ствараць розныя віды тэкстаў, у тым ліку навуковага і публіцыстычнага зместу;
- афармляць справавую дакументацыю на беларускай мове з улікам устаноўленых стандартаў;
- вытрымліваць нормы маўленчага этыкету ў сацыякультурнай і вучэбна-навуковай сферах;
- ствараць тэксты розных функцыянальных стыляў, падстыляў і жанраў з улікам камунікатыўных якасцей маўлення;
- перакладаць рознастылёвыя тэксты з рускай мовы на беларускую;
- выяўляць і выпраўляць парушэнні літаратурных норм, рэдагаваць тэксты;
- карыстацца навучальнай, даведачнай і метадычнай літаратурай.

Студэнты павінны *валодаць*:

- нормамі літаратурнай мовы;
- адпаведным тэрміналагічным апаратам;
- метадамі сістэмнага і параўнальнага аналізу маўленчых фактаў;
- навыкамі тэкстаўтварэння ў межах розных жанраў і стыляў, у прыватнасці навуковага, публіцыстычнага і афіцыйна-справавога.

Структурным элементам прафесійна арыентаванага навучання з’яўляецца самастойная праца (рубрыка «Пытанні для самакантролю»), якая ўключае разнастайныя віды пазааўдыторнай работы студэнта (практыкаванні лексіка-граматычнага і семантыка-стылістычнага характару, вусныя і пісьмовыя жанравыя стылістычныя заданні, пераклады тэкстаў па спецыяльнасці з рускай мовы на беларускую, маналагічныя тэматычна абумоўленыя выступленні, дыялогі-дыскусіі на вызначаную гру-

пай тэму і інш.). Для ацэнкі самастойнай працы праводзіцца аўдыторны і індывідуальны кантроль з боку выкладчыка.

Практыкум зарыентаваны на ўдасканаленне ўменняў і навыкаў студэнта, назапашванне вопыту творчай дзейнасці, што дазволіць прымяніць набытыя веды на практыцы. Практыкаванні па ўсіх тэмах маюць розную ступень складанасці: для выканання адных неабходна ведаць тэарэтычны матэрыял, другія патрабуюць карпатлівай працы са зместам, для трэціх неабходны назіранні даследчага і творчага характару, абагульненні і вывады, дасканалы моўны густ і адчуванне слова. Асобныя заданні звязаны з дыскусійнымі пытаннямі культуры маўлення, выкананне іх будзе спрыяць выпрацоўцы самастойнага крытычнага аналізу тых ці іншых моўных з'яў, умення прымяняць іх у пэўнай маўленчай сітуацыі.

Сістэма практыкаванняў накіравана на тое, каб выклікаць цікавасць студэнтаў да роднай мовы, падштурхнуць іх да разважанняў. Прычым кожнае наступнае заданне патрабуе асэнсавання папярэдняга і працягвае яго на новым, больш высокім узроўні. Практычны матэрыял, узяты з мастацкай, навуковай і публіцыстычнай літаратуры, дэманструе прыгажосць роднай мовы, яе адметнасць і характэрнасць, мае багаты пазнавальны і выхаваўчы патэнцыял. Паводле этычных меркаванняў асобныя прыклады, дзе трэба выявіць памылкі, якія дапушчаныя аўтарамі, не пашпартызуюцца.

Дапаможнік напісаны з улікам дасягненняў сучаснага мовазнаўства. Выданне, абапіраючыся на здабыткі лінгвістычнай навукі, у пэўнай ступені кампенсуе недахоп вучэбнай літаратуры па дысцыпліне, адлюстроўвае асабісты вопыт аўтараў у выкладанні курса «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» ва УВА сферы культуры.

Аўтары выказваюць словы шчырай падзякі рэцэнзентам-экспертам: кандыдату філалагічных навук, дацэнту кафедры беларускага мовазнаўства ўстановы адукацыі «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава» Г. К. Семяньковай, кандыдату філалагічных навук, дацэнту кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання Інстытута журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта С. К. Бердніку за глыбокае і добразычлівае рэцэнзаванне рукапісу, а таксама былым выкладчыкам кафедры беларускай мовы і літаратуры ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў» В. С. Драбені і Л. М. Дзіцэвіч за ілюстрацыйны матэрыял да асобных раздзелаў.

Табліца нумарацыі спецыялізацый

№ практ.	Спецыяльнасці, спецыялізацыі
0.1.	заданні для ўсіх спецыяльнасцей
0.2.	усе спецыяльнасці і спецыялізацыі факультэта музычнага мастацтва
0.3.	менеджмент сацыякультурнай сферы
0.4.	сацыяльная педагогіка, сацыяльная работа
0.5.	народныя рамёствы, дэкаратыўна-прыкладное мастацтва
0.6.	бібліятэказнаўства і бібліяграфія
0.7.	харэаграфічнае мастацтва
0.8.	музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны
0.9.	тэатральная творчасць, рэжысура

Уводзіны

БЕЛАРУСКАЯ МОВА СЯРОД ІНШЫХ МОЎ СВЕТУ. ГЕНЕЗІС БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ, ЯЕ РАЗВІЦЦЁ Ў ЧАСЕ

1. Складзіце схему паходжання беларускай мовы, карыстаючыся даведнікамі «Беларуская мова. Энцыклапедыя» (Мінск, 1994).

2. Прачытайце артыкул «Усходнеславянскія мовы» (Беларуская мова. Энцыклапедыя. Мінск, 1994). Выпішыце 10 словазлучэнняў, якія даказваюць, што беларуская мова – адна з усходнеславянскіх моў.

3. Напішыце эсэ (разважанне) на адну з прапанаваных тэм.

1. Мае ўяўленні пра беларускія імёны і назвы.

2. Ці родная мне беларуская мова?

3. У якім аб'ёме я гавару, пішу, чытаю на беларускай мове, а таксама слухаю яе.

У рабоце вам дапамогуць наступныя тэксты:

1. На беларускай мове, якую называюць русінскай, або літоўска-русінскай, таксама гавораць каля дзесяці мільёнаў чалавек; гэта самая багатая і самая чыстая гаворка, якая ўзнікла даўно і выдатна распрацавана. У перыяд незалежнасці Літвы вялікія князі карысталіся ёю для сваёй перапіскі (*А. Міцкевіч*).

2. Родная мова ў дакладным значэнні ёсць самая любімая спадчына нацыі, праз яе пасрэдніцтва лягчэй за ўсё пранікнуць у душу нацыі, закрануць пачуцці, праясніць роздум, падштурхнуць адпаведную думку, заклікаць да дзеяння, змагацца са страхамі, ствараць дабрачыннасці (*А. Вольскі*).

3. Роднае слова! З малых дзён чуем мы цябе з матчыных вуснаў. Ты нам тлумачыш усе дзівы свету, якія дзіцячае вока бачыць навокал сябе першы раз. І табе выказваем мы свой дзіцячы жаль, крыўду, жаданне, радасць (*Цётка*).

4. Беларусы, як і ўсе народы свету, маюць сваіх выдатных сыноў. Фізічна адыходзячы ад нас у вечнасць, яны духоўна застаюцца з намі, сваім існаваннем, прыкладам жыцця, геніяльным яго прадбачаннем

яднаюць жывую повязь пакаленняў, вечнасць і неўміручасць нацыянальнага духу, несмяротнасць народа. Яны – духоўныя павадыры нацыі, яе гонар і сумленне, шчасце і неўтаймоўны боль за яе (*наводле П. Краўчанкі*).

5. Зноў, як і заўжды, найбольшыя спадзяванні на нашу мову – гэты галоўны нацыянальны набытак, наша гістарычнае апірышча. І нездарма яе так вынішчалі ў стагоддзях – забаранялі, аплёўвалі, адвучалі ад яе цэлыя пакаленні – нацыянальна панішчаныя, класава раз’яднаныя, спаскуджаныя шматгадовай маной; нешта ўсё ж значым у сусветнай суполцы народаў, дык найперш праз гэтую нашу мову (*В. Быкаў*).

6. Сёння цяжка, амаль немагчыма сказаць, хто першы прымаў святы. Але што яны неабходны ў жыцці чалавеку – гэта кожны ведае. І справа не ў тым, што чалавек – не машына, яму трэба не толькі працаваць, але і адпачываць. Справа ў іншым – у чалавечай натуре, чалавечай душы ёсць патрэба ў абнаўленні, прыўзнятасці, урачыстасці, пасля якіх і працуецца, і жывецца быццам лепш. І гэта адчувалі ўсе людзі. Ды і падзеі ў жыцці бываюць такія, якія хочацца адзначыць, запомніць. І таму кожны народ мае святы, па-свойму іх аздабляе, святкуе (*Б. Сачанка*).

7. Лёс Беларусі вылучаецца сваёй веліччу і трагізмам. Стагоддзі амаль няспынных войнаў, неабходнасць пастаянна адваёўваць у прыроды яе даброты, не выпускаючы з рук мяча, сфарміравалі ў беларуса адметны характар. Які выклікае захапленне і здзіўленне ратаваць роднае з родных – сваё. Слова! Адно яно будзе жыць, бо ў мове закладзена вялікая жыццетрываласць, і нездарма дайшло ад старажытных: «У пачатку было Слова, і Слова было ад Бога, і Бог быў Слова» (*М. Лужанін*).

8. Пакінем спадчыну мы для патомкаў
Інакшую ад той,
Што ўзялі ад продкаў на абломках
Гісторыі сваёй.

З інакшай думкай пойдзе ў свет і людзі.
Патомак наш:
Згібацца больш не будзе і не будзе
Піць з недапітых чаш (*Я. Купала*).

9. Назвы
Залесе, Плёсы, Крэва,
Ваўчу і Ваўкавыск

Змяніць, закрэсліць трэба! –
Здаўна я чую віск.
І трубяць зноўку боўдзілы,
Што Мсціж і Арахі,
І Бортнікі, і Бондары
Здаваць пара ў архіў.
Бо назвы ў вас жабрачыя
І па-сялянску нудныя:
І Жабінка, і Жабчыцы,
А ёсць яшчэ і горш.
Даём вам назвы новыя
Пасёлкаў: Изумрудны,
Жамчужны, Лучазарны,
І горад Салігорск,
І горад Светлагорск.
А ў нас паміж лясоў, балот
Ніколі гор тых не было.

Пімен Панчанка

10. Лучезарная (Лучазарная) – село Сенненского района (до 1964 г. – Серокоротня). Название символическое, не свойственное ни белорусской, ни русской топонимическим системам, не отвечающее нормам белорусской лексики.

Вендежь (Вендзеж) – село и железнодорожная станция Пуховичского района. Название – этноним, запечатлевший одно из древнейших названий западной ветви славян – вендов, упоминаемых Плинием, Тацитом, позднее Иорданом. Территория вендов располагалась между Карпатами и Балтийским побережьем, Вислой и Днепром.

Лучники (Лучнікі) – село Слуцкого района. Название образовано по роду занятий населения в прошлом: лучники – те, кто стреляет из лука, либо мастера по изготовлению луков и стрел (*Краткий топонимический словарь, Минск, 1974*).

4. Прачытайце ўрывак з беларускай газеты «Раніца» (1939–1945), якая выдавалася ў Берліне беларускімі эмігрантамі. Чым адрозніваецца правапіс гэтага ўрыўка ад сучаснага правапісу? Выпішыце словы і падкрэсліце арфаграмы, якія адрозніваюцца ад сучасных норм.

Шмат беларусаў трапіць у новыя дзяржавы і новыя ўмовы жыцця. Трэба зараз усведаміць сучасны стан эміграцыі ў свеце, яе лік, склад і характар у паасобных краінах, нацыянальную сьведамасць і арганізаванасць, яе недахопы і патрэбы, а таму

беларуская палітычная эміграцыя ў гэтай вялікай вандроўцы народаў, якая пачалася з прычыны вайны, не павінна быць толькі бязвольнай трэскай на хвалях, а мусіць сьведама прабівацца туды, дзе яна найбольш патрэбная і неабходная з беларускага нацыянальнага гледзішча.

5. У пачатку 90-х гг. XX ст. адбыліся змены ў лексічнай сістэме беларускай мовы. Многія словы з паметай «арх.» сталі агульнаўжывальнымі, утварылася шмат неалагізмаў. Вашай увазе прапануюцца словы, якія сталі актыўна ўжывацца ў гэты перыяд. Падбярэце да гэтых слоў тры словы-сінонімы, якія ўжываліся ў лексіцы да 90-х гг.

Узор: аповед – апавяданне.

аповед	фундатар
бізнясовец	заробак
вернік	імпрэза
асадка	летнік
амбасада	лецішча
выстава	лядоўня
выступовец	стасункі
вядоўца	варункі
гатэль	перамовы

6. У XVIII ст. чэшская мова і нацыянальная культура былі амаль поўнасьцю знішчаны. У краіне панавала ўсё нямецкае. Але ў пачатку XIX ст. чэшская мова пачынае адраджацца. Дзеля гэтага чэшская інтэлігенцыя прыклала вялікія намаганні.

У цяжкія для чэшскай культуры і мовы часы Мараўская суполка «Яднота», якая аб'ядноўвала чэшскую свядомую інтэлігенцыю, надрукавала тысячы лістоў, якія былі разасланы чэхам. У лістах выкладаліся «Правілы чэшскай сям'і». Яны складаліся з наступных палажэнняў:

- кожны чэх павінен імкнуцца добра размаўляць па-чэшску, засцерагацца іншамоўных слоў і зваротаў чужой мовы;
- чэшскае дзіця павінна трымацца з чэшскімі дзецьмі і гаварыць заўсёды па-чэшску;
- бацькі перад тым, як аддаваць дзяцей у школу, павінны навучыць іх дома чытаць і пісаць па-чэшску;

- чэшскае дзіця павінна хадзіць у чэшскую школу;
- маліцца і спяваць у царкве чэх павінен па-чэшску;
- чэшская хата павінна быць прыбраная чэшскімі гістарычнымі малюнкамі і партрэтамі;
- чэшскае дзіця павінна вучыцца чэшскім прыказкам, вершам, народным танцам і гульням;
- у кожнай хаце павінны памятаць, шанаваць і падтрымліваць народныя звычаі, святкаваць угодкі гістарычных падзей у Чэхіі;
- падчас доўгіх зімовых вечароў супольна чытаць чэшскія кнігі;
- у кожнай чэшскай хаце павінна быць чэшская газета;
- хатнім багаццем павінна быць бібліятэка чэшскіх кніжак;
- чэх павінен добра гаварыць па-чэшску не толькі ў сваёй хаце: хай яго мова звініць на вуліцы, у краме, у горадзе – усюды;
- чэшскія сем’і павінны сябраваць паміж сабой;
- кожны чэх павінен удзельнічаць у аматарскім чэшскім тэатры і ў народных святах;
- чэх павінен сцерагчыся ўсяго таго, што можа зневажаць яго нацыянальнае пачуццё;
- чэх павінен купляць пераважна чэшскія вырабы;
- чэшская сям’я павінна моцна трымацца сваёй зямлі, не перадаваць яе ў чужыя рукі;
- пазыку браць толькі ў чэшскіх банках;
- падчас перапісаў насельніцтва ўся сям’я павінна запісвацца чэхамі.

❖ Як вы мяркуеце, ці можна беларусам павучыцца ў чэшскай нацыі для адраджэння беларускай мовы? Што з правілаў чэшскай сям’і вы выкарысталі б у сённяшняй Беларусі? Напішыце невялікае эсэ (2–3 старонкі) на тэму «Чаму можна павучыцца ў чэшскага народа беларусам для адраджэння роднай мовы і культуры?»

7. Азнаёмцеся з артыкулам Сяргея Запрудскага «Джон Саўндэрс Льюіс»... («Наша слова», 2004, № 11). Заканспектуйце метады, якія прапаноўваў у 60-х гг. валійскі філолаг для адраджэння валійскай мовы ў Вялікабрытаніі.

8. Падбяршыце беларускія варыянты да імёнаў.

Узор: Аляксандр – Алесь.

Можна выкарыстаць «Слоўнік асабовых імёнаў» пад рэд. М. Н. Крыўко (Мінск, 2000).

Матэрыял Ніла Гілевіча пра імёны глядзіце ніжэй.

Аляксандр	Міхаіл	Пракофій
Канстанцін	Гаўрыіл	Анастасія
Грыгорый	Антон	Сямён
Юрый	Дзмітрый	Фёдар
Яфім	Яўгенія	Нікіта
Іосіф	Марыя	Леанід
Іван	Афанасій	Еўдакія
Філімон	Пётр	Цімафей
Мікалай	Станіслаў	Філіп

У дзяцінстве, ды і пазней, я звяртаўся да знаёмых мужчын так: дзядзька Змітрок, дзядзька Тодар, дзядзька Тамаш, дзядзька Аніс, дзядзька Акім, дзядзька Кастусь. Перамерлі гэтыя дзядзькі, адмерлі і іх імёны. Унукаў і праўнукаў імёнамі дзядоў ужо не называюць. Да знаёмых жанчын у дзяцінстве сваім я звяртаўся на роднай мове і ў духу нацыянальных звычаяў так: цётка Марыля, цётка Гілена, цётка Барбара, цётка Рыпіна, цётка Луцэя, цётка Зося, цётка Еўка, цётка Тэклія... Адышлі на вечны супачын гаротніцы-цёткі, зніклі і іх імёны. Унучкам і праўнучкам яны ўжо не дасталіся.

Нехта ў свой час пераканаў, што Марыля, або Гілена, або Зося – гучыць непрыгожа, некультурна. Зрэшты, пераканалі ўвесь народ, што яго імёны брыдкія, немілагучныя і што іх трэба памяняць на лепшыя. І пачалі мяняць. І напераменьвалі так, што ўжо нічога, ані знаку не засталася. Па імені ўжо не пазнаеш, што перад табой беларус. Паляка пазнаеш, што паляк, літоўца пазнаеш, што літовец, армяніна пазнаеш, француза пазнаеш – у кожнага народа свае імёны, чаму ж не пазнаць. А мы сваіх імёнаў не маем, нас па імені не адрозніш. Але ж быў час, мілыя мае браткі беларусы, калі пазнавалі па імені і нас, грэшных. Пачуеш: Міхась, Юрась, Тамаш, Сымон, Антоць, Язэп, Лукаш, Змітрок, Пятрусь, Абросім – ну, ясна, з Беларусі таварышы! Свет увесь пазнаваў і паважаў нас за гэта, што свае імёны мелі (Н. Гілевіч).

Пытанні для самакантролю

1. З якога стагоддзя пачалося выдзяленне славянскіх моўных груп?
 - а) з пятага стагоддзя;
 - б) з шостага стагоддзя;
 - в) з сёмага стагоддзя.
2. Да якой групы славянскай сям'і моў належыць беларуская мова?
 - а) заходнеславянскай;
 - б) паўднёvasлавянскай;
 - в) усходнеславянскай.
3. Хто рэфармаваў кірыліцу і стварыў узоры літар грамадзянскага шрыфту, якім мы сёння карыстаемся?
 - а) Францыск Скарына;
 - б) Ілья Капіевіч;
 - в) Лаўрэнцій Зізаній.
4. Якая навучальная ўстанова лічыцца першым універсітэтам у Беларусі?
 - а) Полацкая акадэмія;
 - б) Віленская езуіцкая акадэмія;
 - в) Грэка-лаціна-руская акадэмія ў Смаленску.
5. Каго называюць заснавальнікам сучаснай беларускай мовы і літаратуры?
 - а) Францішка Багушэвіча;
 - б) Якуба Коласа;
 - в) Максіма Гарэцкага.
6. Калі і кім была выдадзена першая навуковая граматыка – «Беларуская граматыка для школ»?
 - а) Язэпам Лёсікам у 1910 г.;
 - б) Браніславам Тарашкевічам у 1918 г.;
 - в) Якубам Коласам у 1920 г.

7. Якія гаворкі пакладзены ў аснову сучаснай беларускай літаратурнай мовы?

- а) паўночна-ўсходнія;
- б) сярэднебеларускія;
- в) паўднёва-заходнія.

8. У якія гады рэфармаваўся беларускі правапіс?

- а) 1918, 1948, 2010;
- б) 1933, 1950, 2008;
- в) 1905, 1937, 1990.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

СПЕЦЫФІКА ФАНЕТЫЧНА-АРФАЭПІЧНАЙ СІСТЭМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

§ 1. Асаблівасці фанетычнай сістэмы беларускай мовы

1. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. У перакладзе ў выдзеленых словах вызначце суадносіны паміж гукамі і літарамі. Раствлумачце, чым адрозніваюцца гукі ад літар.

Букву і звук путаць нельзя. А часта *путаюць*, – прытом всегда страдае звук: яго *назваюць* буквой (сказываецца прэклоненне перад пісьменнай речыю). Говораць: «Слушаю Яхонтова, я наслаждаюсь каждым словом, каждой буквой». *Как будто*, выступаю на сцене, он писал, а не произносил стихи!

Буква – фігурная лінія, рысунок (недаром многія мастакоў напісанага шрыфта), рысунок прайсказаць нельзя...

Неразлученне гукі і літары *мешае* зразумець будаўніцтва мовы. І. А. Бодуэн дэ Куртэнэ пісаў: хто сумішвае гукі і літары, пісьмо і мова, «тот только с трудом отучится, а может быть, и никогда не отучится смешивать человека с паспортом, национальность с алфавитом, человеческое достоинство с чином и званием», т. е. сутнасць з чым-то знешнім (М. Панов).

2. Вызначце гукі і літары склад выдзеленых слоў. Падумаюце, якія фанетычныя асаблівасці дазваляюць аўтару характарызаваць беларускую мову.

Беларуская мова *спалучае* ў сабе *дзіўную мяккасць*, а зрэдку і *цвёрдасць*, *замілаваную пяшчотнасць* і шырокую *магутнасць*, *плаўную плавучасць* і хуткую *дынамічнасць*, *старажытнасць* і *малодасць*. У гэтай мове гучыць сэрца і душа народа, добрага, працавітага, сціплага і сумленнага (Р. Гарэцкі).

3. Выпраўце памылкі ў адказах. У чым сутнасць памылак?

А. Калі я пішу, у мяне гукі «жэ», «дзэ», «эф», «ха», «цэ» атрымліваюцца непрыгожымі.

Б. У слове «радзіма» – 7 літар і 7 гукаў, а ў слове «краіна» – 6 літар і 6 гукаў.

4. Вызначце, колькі літар, колькі гукаў у словах.

4.1. Акадэмія, акацыя, Беларусь, інтэрв'ю, панацэя, явар, фантазія.

4.2. Дыялог, прэлюдыя, прэм'ера, сімфаньета, араторыя, трыя.

4.3. Аўкцыён, індэксацыя, кар'ера, ліцэнзія, рэалізацыя, беспрацоўе.

4.4. Адукацыя, гульня, дэвіянтны, рэабілітацыя, суб'ект, эрудыцыя.

4.5. Барэльеф, інтарсія, інтэр'ер, мазаіка, пэндзаль, ювелір, пейзаж.

4.6. Абрэвіатура, бібліятэка, гісторыя бібліяграфіі, выданне, дайджэст, дыяпазітыў, рэцэнзія.

4.7. Рэпетыцыя, харэаграфія, балетаманія, балетмайстар, экспрэсія.

4.8. Сярэднявечча, картаграфаванне, музей, экспанат, экспазіцыя.

4.9. Летуценнік, натхненне, увасабленне, ілюзія, спектакль, камедыя.

5. Выпішыце ў асобныя слупкі словы, у якіх: а) дзве літары абазначаюць адзін гук; б) адна літара абазначае два гукі.

5.1. Дзеці, здзіўляюць, краіна, нараджэнне, падзямелле, паджынаць.

5.2. Дзякі, джаз, дыяфанія, п'еса-папуры, пеўчыя, «Юрачка».

5.3. Акцыянер, бюджэт, гаспадарчая дзейнасць, менеджар.

5.4. Асяроддзе, давер'е, дэпрэсія, інтэрв'ю, сям'я, паводзіны.

5.5. Асветніцкая дзейнасць, барэльеф, мальберт, пап'е-машэ, пэндзаль, статуя.

5.6. Дайджэст, дзвюхкарткавая абанементная сістэма, дзень спецыяліста, дзень інфармацыі, дзесятковая індэксацыя, дзіцячае чытанне, дзяржаўная бібліятэка.

5.7. Генеральная рэпетыцыя, аркестравая яма, варыяцыі, фартэпіяна, прыняць удзел у шоу.

5.8. Ляднае земляробства, выяўленне, калекцыяніраванне, інтэр'ер.

5.9. Тэатральнае жыццё, стагоддзе, дзейнічаць, інтанацыя, алегорыя.

6. Прачытайце. Знайдзіце ў тэксце і выпішыце па тры словы: а) са звонкімі і глухімі зычнымі гукамі; б) з шыпячымі і свісцячымі гукамі; в) з заднеязычнымі гукамі; г) з санорнымі гукамі; д) з зацвярдзелымі; е) заўсёды цвёрдымі гукамі; ж) з мяккімі, адзначыўшы гук, які заўсёды мяккі; з) з галоснымі е, ё, ю, я, і, вызначыўшы, абазначаюць яны адзін ці два гукі.

А. Павольна і ціха, але шырока расчыняюцца дзверы, і парог пераступае бацька. Які б ні быў у мяне занятак, я не магу працягваць яго і ўстаю, гатовы слухаць. А ён, усё адно як баючыся забыцца на штосьці або з чымсьці спазніцца, хуценька і старанна разгладжвае свае русыя і багатыя вусы і, не адыходзячы ад парога, пытаецца:

– А ці запісаў ты сабе такое слова? (Дарэчы, у бацькі ўсё было слова: і прыказка, і кароткі дыялог, і жарт.) Пра лісу... Ліса й пад барану хавалася: то ў зуб, то ў прут, а ўсё міма!

Начэкваючы, каб усё было запісана, ён настройваўся сказаць яшчэ нешта – прыказку, кленіч, ласкавае і далікатнае прывітанне («Дзякуй табе, хлопчыку!», «Вялікі расці!», «Здаровенькі бывай!») ці жорсткае і як джала пякучае зламоўнае пажаданне («каб нашыя варагі ды выкаціла да нагі») (Ф. Янкоўскі).

Б. Гісторыя беларускай культуры ведае нямала выдатных людзей, імёны якіх навечна ўпісаны залатымі літарамі ў яе скрыжалі, – людзей, найбольшым клопатам якіх праз усё жыццё было і ёсць узбагачэнне і ўзвелічэнне духоўных набыткаў свайго народа. Сярод гэтых слаўных людзей з поўным правам, хораша і ярка, даўно ўжо свеціцца імя Рыгора Раманавіча Шырмы – аднаго з верных і таленавітых сыноў беларускай зямлі.

Наўрад ці знойдзецца хоць адзін чалавек у нашым краі – нераўнадушны да лёсу роднай песні, – хто пры кожнай сустрэчы з гэтым імем не пранікаўся б найглыбокім і найсардэчным пачуццём удзячнасці і пашаны да яго, хто не быў бы радасна ўсцешаны ад думкі, што з'яўляецца сучаснікам і суайчыннікам гэтага незвычайнага чалавека і ў яго ёсць магчымасць прычасціцца душой і сэрцам да высокага плёну яго шчодрага і самабытнага таленту (Н. Гілевіч).

В. Абсталяванне сцэны

Сучасны тэатр складаецца з дзвюх частак – сцэны і глядзельнай залы, якія адзелены адна ад другой капітальнай партальнай сцяною са спецыяльным праёмам – партальнай аркаю,

верхняя часть которой покрывается рамой-«арлекином», за которой находится специальная противопожарная «сцена» – заслонка. А опускаемая вниз, она герметично закрывает смотровую залу и сцену. Одним из наиболее важных механизмов обставления порталной арки является антрактовая заслонка. За противопожарной заслонкой находится падёмно-опускная заслонка. Для смены размеров люстры сцены по вертикали служат порталная дуга, за которой, с правой и левой стороны сцены, размещены порталные кулисы, которые могут менять люстру сцены по горизонталю. Обставление сцены осуществляется в разных частях и частях сцены (ад каласнікоў да ніжняга тэатра). На каждом плане сцены параллельно порталной арке размещены сафиты, которые служат для освещения каждого плана. Планшет современной сцены драматического театра обставляется различными механизмами, наиболее распространённым из которых является поворотный круг. В оперно-балетном театре большое значение имеет падёмно-опускной планшет с особыми площадками, в которых размещены люки для прохода. На сценах, где есть большие баковые запасники, найдено применение системы фураж (невысоких площадок на колесах, на которых размещаются декорации трёх ближайших картин) (А. Каляда).

7. Перекладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую. Параўнайце асаблівасці вымаўлення гукў і іх спалучэнняў у дзвюх мовах, напрыклад, д' – д, т' – т, р' – р, у, – ў, о/э – а, е – я, мяккі гук – падоўжаны і інш.

КНИГИ – ВЕРНЫЕ ДРУЗЬЯ

Человек, любящий и умеющий читать, – счастливый человек. Он окружён множеством умных, добрых и верных друзей. Друзья эти – книги.

Книги встречают нас в самом раннем детстве и сопровождают всю жизнь. Они заставляют нас непрерывно совершенствоваться, чтобы мы могли стать настоящими людьми.

Огромный мир – заманчивый и разнообразный – врывается к нам в комнату со страниц любимых книг.

Читайте, читайте и читайте! Читайте не торопясь, чтобы не терять ни одной капли драгоценного содержания книги. Человек, «глотающий» книги, похож на путешественника, знакомящегося со страной из окна вагона. Заставляйте себя читать медленно, запоминая, обдумывая, представляя самого себя

в гуще тех событий и той обстановки, какими наполнена книга, делая себя как бы их непосредственным свидетелем и даже участником. Только тогда перед вами до конца откроется созданный писателем большой и прекрасный мир.

Читайте, но умеете сдерживать себя, если чтение отрывает вас от учения, от работы... Сначала учение – потом чтение. Это – закон. Ведь человек, чтобы приобщиться к великолепному миру книг, должен сначала одолеть грамоту, должен научиться читать. Каждая область знаний, будь то математика, география, физика, история или ботаника, подготавливает нас к наилучшему восприятию книг. Учитесь у героев книг любить нашу землю – её поля и леса, её города и деревни, её небо, её реки, её язык и искусство. Читайте! Пусть не будет ни одного дня, когда бы вы не прочли хотя бы одной страницы из новой книги (по К. Паустовскому).

8. Прачытайце. Выпішыце словы, у якіх гукаў больш, чым літар. Колькі гукаў абазначаюць спалучэнні літар у гэтых словах? Абгрунтуйце адказ.

Баец, паэт, смяцца, фэе, саюз, тэатр, струя, сітуацыя, буян, соус, баюся, клоўн, вастрыё, вуаль, бутаньерка, есаул, суб'ект, шоу, эмоцыя, віртуоз.

9. Прачытайце і паразважайце, у чым сакрэт мілагучнасці і напеўнасці верша.

БЕЛАЯ ЛІЛЕЯ

1. Над ярам над крутым
Чаромха зацвіла.
Над ярам над крутым
Вясновая завяе.
Я дзякую табе,
Што ты са мной была,
Чароўная мая лілея.

2. Я дзякую табе
За ласку і цяпло,
Я дзякую табе
Пяшчотна і сардэчна.
Лілею ад мяне
Удалеч аднясло,
А ў сэрцы ты маім
Навечна.

3. Чаромха адцвіла.
Лілея расцвіла.
Схіліліся ў журбе
Пялёсткі над вадою.
Каб ведаць ты магла,
Каб зразумець магла,
Як я хачу
Зноў быць з табою.

4. І не шкадую я,
Што недзе яр круты,
Чаромха па-над ім,
А пад гарой лілея,
Хацеў бы я забыцца,
Што недзе ёсць і ты,
А сэрца ўсё забыць
Не ўмее.

А. Грачанікаў

10. Прачытайце словы, растлумачце, якая асаблівасць беларускай мовы ў іх адлюстравана?

10.1. Абагаўленне, хараство, падарунак, сталіца, сакавік, каласы, настаўніцтва, упарадкаванне, дапаможнік, абазначэнне, чаргаванне.

10.2. Адраджэнне, авацыя, абрад, акампаніятар, апафеоз, араторыя, арган, гамафонія, галаснік, карыфей, саната, сапрана, танальнасць.

10.3. Самастойнасць, баланс, матывацыя, канкурэнт, гандаль, дакументы, праблема, эканамічны фактар, рашэнне.

10.4. Культуралагічны, сацыялогія, даследаванне, рэфармаванне, дактарантура, грамадства, чалавецтва, асоба, характарыстыка, прафесар, фармалізацыя, эмацыянальнасць, сацыяльная супольнасць.

10.5. Мастацкі, іканаграфія, чаканка, пастараль, мастацтвазнавец, авангардызм, гарманічны, аплікацыя, альтанка.

10.6. Абанемент, анатаваная каталожная картка, адаптаванае выданне, камплектаванне, даведчна-бібліяграфічны апарат, картатэка, каталагізацыя, манаграфія, дапаможны паказальнік, дадатак.

10.7. Варыянт, круг, партнёр, карагод, настрой, вальс, ланцужок, абцас, малюнак, юнак, саліст, баль, вечар, рэгіён, харэограф.

10.8. Падмурак, будынак, арнамент, сабор, фэст, ансамбль, аб'ём, фасад, дойд, могільнік, збудаванне, вежа, дэтал, уражанне.

10.9. Афект, балада, спектакль, антракт, сафіт, партэр, буфанада, летуценнік, талент, тэатр, ілюзія, рэжысёр.

11. Прачытайце тэкст. Назавіце характэрныя асаблівасці фанетычнай сістэмы беларускай мовы.

Ва ўсіх сферах дзейнасці чалавек не можа абысціся без слова. Адзін задавальняецца двума-трыма дзясяткамі, другі прагна ўбірае ў сябе яго скарбы. Чым багацейшае духоўнае жыццё чалавека, тым багацейшая яго мова.

З першых дзён, калі пачынаецца свядомасць, узнікае патрэба думаць вобразна: чалавек ачалавечвае свет вакол сябе, пераносячы свае адчуванні на жывыя істоты, расліны, рэчы, з’явы. Гэта ўласцівасць, бадай, самая каштоўная ў кожным з нас. Без яе чалавек сляпы і глухі (*В. Вітка*).

12. Прачытайце прыказкі і прымаўкі. Выпішыце словы з санорнымі зычнымі.

Адзін і пры месяцы робіць, а другі і пры сонцы спіць. Якая птушка, такі і галасок. Высока падняў, але знізу не падпёр. Век звекаваць – усяго пазнаць. Ласка – не каляска, сеўшы – не паедзеш. Лепш позна, чым ніколі. Масла з вадою не змяшаеш. На лета, але не на гэта. Радзей купляй, лепш беражы. Рыкае, але прывыкае. У грошай вачэй няма. Няхай той есці не хоча, хто чужога дабра хоча.

13. Паводле якога прынцыпу аб’яднаны зычныя гукі?

[ж, ш, ч, р, ц]

[з, з’, дз’, с, с’, ц, ц’]

[л, л’, м, м’, н, н’, в, в’, ў, р, й]

[б, б’, д, з, з’, ж]

[п, п’, т, ц’, с, с’, ш, ч, ф, ф’]

14. Прачытайце тэкст і выканайце наступныя заданні:

- 1) знайдзіце ўсе выпадкі ўжывання гука [й];
- 2) выпішыце з тэксту 10 слоў, у якіх гукаў менш, чым літар;
- 3) выпішыце ўсе словы, у якіх ёсць аглушэнне зычных гукаў, у дужках укажыце гэтыя гукі.

ПРЫНОСІЦЬ ЛЮДЗЯМ РАДАСЦЬ

Паэт Адам Русак – аўтар шматлікіх песень, якія вызначаюцца сваёй напеўнасцю, задушэўным лірызмам, мяккім народным гумарам. І сёння яго песні выконваюцца на канцэртах і ў паўсядзённым жыцці.

Асаблівая напеўнасць і меладычнасць вершаў А. Русака тлумачыцца яго грунтоўнай музычнай адукацыяй: у 1930 г. ён скончыў Мінскі музтэхнікум па класе валторны, у 1934 г. – Ленінградскую кансерваторыю. Доўгі час працаваў салістам аркестра Ленінградскага Малога опернага тэатра, з 1949 г. – салістам аркестра Беларускай дзяржаўнай філармоніі. Музычны талент спрыяў літаратурнаму дару паэта. Адзін за адным выдаваліся зборнікі вершаў і песень: «На родных палетках», «Песні і вершы», «Песні», «Пад голас баяна», «Звонкія крыніцы», «За красуйся, Нёман» і інш.

Славутая песня «Бывайце здаровы», напісаная А. Русаком у 1936 г., мае цікавую гісторыю. А зарадзілася яна з заповітных слоў, выказаных Адамам Герасімавічам у лісце да сваіх родных, дасланым з Ленінграда пасля вяртання з бацькоўскага дому: «Бывайце здаровы, жывіце багата, я ўжо прыехаў да свае хаты...». Простыя і сардэчныя словы склаліся ў верш, які першай заспявала маці паэта. Яе падхапілі аднавяскоўцы. Як народная, безыменная, песня трапіла на старонкі друку і зацікавіла кампазітара Ісака Любана. «Бывайце здаровы» заспявала Ларыса Александроўская, падхапіў песню Леанід Уцёсаў. Спявала песню ўся краіна... А сціплы аўтар не адважваўся прызнацца, што гэта ён падараваў людзям песню...

Песні Адама Русака жывуць і прыносяць людзям радасць – ці не ў гэтым найвялікшы сэнс творчасці і прызначэнне паэта?! (Т. В. Кекелева).

15. Выпішыце з тэксту словы, у якіх ёсць гук [й], але няма літары *й*.

ВЕЧАР ВАДЭВІЛЯЎ

Які магутны творчы зарад быў закладзены ў рэжысуры Л. Літвінава і ў артыстычным увасабленні вобразаў на той час сапраўднымі карыфеямі беларускага акцёрства У. Дзядзюшам, Л. Ржэцкай, Р. Кашэльнікавай, Б. Глебавым, В. Пола, Б. Платонавым. І на працягу шасцідзесяці гадоў спектакль купалаўцаў радуе новыя пакаленні тэатралаў. Гэта з лёгкай рукі першых выканаўцаў зрабіліся на Беларусі хадзячай назвай імёны – «Пан Быкоўскі» альбо «Пранцысь Пустарэвіч», тое «тудэ-

ма-сюдэма» і «вось цо да». Унікальная жывучасць традыцыі выканання гэтай камедыі новымі артыстамі тлумачыцца адмысловым сцэнічным патэнцыялам самае партытуры відовішча. Бо ў ёй і паўстае перад намі ва ўсёй красе па-народнаму камедыйны дух Купалава твора. Тут маляўнічыя і этнаграфічна дакладныя рэаліі тагачаснага сялянскага жыцця спалучаюцца з іскрыстым паказам агульначалавечых матываў у паводзінах людзей, калі намеры адных персанажаў п'есы не адпавядаюць магчымасцям і задуме іншых, і зусім пацешна выстаўляецца ў промні рампы гэтае непаразуменне і намаганні коснага люду ўсур'ёз адстойваць свае прэтэнзіі як справядлівыя ў сутычцы са свабодалюбівай гераіняй камедыі. Лепшыя выканаўцы роляў у розныя гады дэманструюць культуру беларускага сцэнічнага маўлення, спеўны талент, каларытнасць вобразнага акцёрскага мыслення.

Спектакль стаўся пэўнай «школай», праз якую праходзяць, пачынаючы з масавых сцэн і потым выконваючы вядучыя ролі, амаль усе маладыя артысты, якім шчасціць мець годнасць сапраўднага купалаўца ў тэатральным свеце нашай краіны (Б. Бур'ян).

16. Выпішыце з тэксту ў адзін слупок словы, у якіх ёсць свісцячыя, а ў другі – словы, у якіх зацвярдзелыя гукі. З якім зацвярдзелым зычным няма слоў у вершы?

Не шукайце шчасця на чужыне,
Дзесьці за марамі, за гарамі,
Бо туга па дарагой Айчыне
Будзе крочыць след у след за вамі.
Не цурайцеся і роднай мовы,
Што з калыскі навучала маці,
Як для дрэва карань, так і слова
Сілу, годнасць не дае нам страціць.
Продкамі не грэбуйце ніколі,
Бо яны жыццём сваім, крывёю
Здабывалі і зямлю, і волю.
І вітайце племя маладое –
Пачалі бацькі, завершаць дзеці
Будаваць свет новы на планеце.

Э. Валасевіч

17. Знайдзіце словы, у якіх выяўляецца адметнасць гукавога ладу беларускай літаратурнай мовы. Выпішыце з тэксту словы, у якіх ёсць асіміляцыя зычных. Адкажыце, які гук і да якога прыпадабняецца.

А. Культура кожнага народа ўвогуле найлепш за ўсё вызначаецца тым, як ён ставіцца да сваёй гісторыі, духоўных традыцый папярэдніх пакаленняў. Паважаючы сваё, трэба шанаваць і створанае іншымі народамі, бо чым больш культурных каштоўнасцей знаходзіцца ў іх распараджэнні, тым багацейшы духоўны патэнцыял сусветнай цывілізацыі. У літаратуры вельмі абіднымі словамі называюць разбуральнікаў культуры іншых народаў: вандалы, варвары. Шкада, што няма трапнага вызначэння для тых, хто знішчае ўласную культуру, бо такіх выпадкаў у гістарычнай практыцы вядома нямала. І, відаць, першае месца тут належыць грэку з г. Эфес (Малая Азія) Герастрату. Не маючы ніякіх заслуг перад народам, але моцна прагнучы жаданнем абессмяроціць сваё імя, ён у 356 г. да н. э. спаліў адно з «сямі цудаў свету», найпрыгажэйшы ў сваім родзе храм Артэміды Эфескай. Атрымалася так, як таго жадаў Герастрат. Хоць пасля пакарання смерцю Герастрата яго імя было забаронена ўпамінаць, яно ўсё ж не трапіла ў нябыт. І сёння ўсякія дзеянні па разбурэнні духоўных каштоўнасцей прынята называць герастратаўскімі (*Л. Лыч*).

Б. СУСТРЭЧА З МАНЮШКАМ

Станіслаў Манюшка нарадзіўся ў фальварку Убель цяперашняга Чэрвеньскага раёна ў сям'і шляхціца. З дзяцінства любіў слухаць беларускія песні, казкі, таму нацыянальны каларыт пераважаў у ранніх творах кампазітара. Музыцы вучыўся ў Мінскай музычнай школе Д. Стафановіча. Потым 18 гадоў працаваў арганістам і дырыжорам у Вільні, а з 1858 г. і да канца жыцця быў дырыжорам опернага тэатра ў Варшаве і прафесарам Музычнага інстытута.

Першыя вадэвілі, музычныя камедыі і камічныя оперы С. Манюшка пачаў пісаць у Беларусі. Першы яго музычны спектакль «Канторскія служачыя» паставілі аматары ў Мінску. У 1852 г. на сцэне гарадскога тэатра была пастаўлена на лібрэта В. Дуніна-Марцінкевіча, на музыку С. Манюшкі і К. Крыжа-

ноўскага першая беларуская камічная опера «Ідылія» пад назвай «Сялянка». Пospех быў ашаламляльны.

Манюшка напісаў 12 песень на вершы Яна Чачота. Рэцэнзаваў кнігу Н. Орды «Граматыка музыкі». Найбольш вядомыя яго оперы «Галька», «Графіня», «Вербум нобіле», «Страшны дом».

На скрыжаванні вуліц Інтэрнацыянальнай і Энгельса ў Мінску ў доме № 21/3 працяглы час жыў кампазітар, стваральнік беларускай класічнай оперы Станіслаў Манюшка (*Т. Казлоўская*).

В. ВЫДАТНЫ БАЛЕТМАЙСТАР І ПЕДАГОГ

«На працягу многіх гадоў сваёй працы я стараўся папулярызаваць беларускі танец, бо ён народжаны ў народзе і павінен служыць народу». Гэтыя словы належаць Канстанціну Андрэвічу Алексютовічу, выдатнаму балетмайстру і педагогу, з імем якога звязана станаўленне прафесійнага харэаграфічнага мастацтва на Беларусі. Працягваючы славетныя традыцыі В. Дуніна-Марцінкевіча, І. Буйніцкага, ён здолеў узняць беларускі танец на новую вышыню.

Канстанцін Алексютовіч нарадзіўся ў беднай сялянскай сям'і. У 1906 г. скончыў Пецярбургскае тэатральнае вучылішча. Пэўны час удасканалваў сваё майстэрства ў Саратаве. З 1921 па 1928 г. працаваў балетмайстрам БДТ-1 (тэатра імя Я. Купалы), стварыўшы пры ім балетную студыю. Дзякуючы харэаграфічным нумарам, спектаклі БДТ-1 «На Купалле», «Машэка», «Кастусь Каліноўскі», «Каваль-ваявода», «Панскі гайдук», «Паўлінка», «Мешчанін у шляхецтве» набывалі асобы каларыт і маляўнічасць, эмацыянальную насычанасць. У БДТ-1 ён упершыню на прафесійнай сцэне ажыццявіў пастаноўкі балетаў «Капелія» Л. Дэліба, «Зачараваны лес» Р. Дрыга, «Фея лялек» І. Баера.

Найбольш поўна і ўсебакова раскрыўся талент Алексютовіча-харэографа ў час работы балетмайстрам ансамбля беларускай народнай песні і танца Беларускай філармоніі, здзейсненыя ім пастаноўкі народных танцаў «Лявоніха», «Крыжачок», «Мяцеліца», «Мікіта», «Таўкачыкі», «Бычок», «Юрачка», «Лянок», «Галубец», «Казачок» увайшлі ў залатую скарбонку нацыянальнай харэаграфіі (*Т. Кекелева*).

18. Выпішыце прыклады, у якіх цвёрды зычны перад мяккім вымаўляецца мякка.

КАЛЫХАНКА МАМЕ

Быць разам выпадае нам так мала...
Забудзь трывогу вечную сваю,
Прыляж, мая натомленая мама,
Як некалі ты мне, табе спяю.

Задрэмлюць веі над вачыма карымі –
Не дам упасці парушынцы я.
Сустрэнься ў сне з сабой, мая ласкавая,
З вясной сваёю, любая мая.

Хоць кропля з абяцанага нам маем
Збываецца праз мулкія гады.
Прыляж, мая даверлівая мама,
Спяю табе, як мне спявала ты.

Любоў нябёсы над табой трымае,
Любоўю зораць дні ў тваім акне.
Прыляж, мая ўсмешлівая мама,
Спяю табе, як ты спявала мне.

Н. Мацяш

19. Прачытайце тэкст, параўнайце, як змяняецца якасць гукаў у залежнасці ад суседніх зычных і галосных гукаў.

САМАЕ РАМАНТЫЧНАЕ СВЯТА

Значнае месца ў святкаванні Дня святога Валянціна адводзілася гаданням. У Еўропе гэтая традыцыя захавалася і сёння. Лічыцца, што менавіта ў гэты дзень птушкі выбіраюць сабе пару і людзям таксама трэба паспяшацца, каб паспець зрабіць тое самае. Таму на працягу некалькіх стагоддзяў дзяўчаты наярэдадні свята пішуць свае імёны на лістках паперы, кладуць у скрынку, а юнакі выбіраюць потым адтуль, тым самым выбіраючы сабе пару. Жартуюць, зразумела, але хто ведае...

У Англіі незамужнія дзяўчаты 14 лютага ўстаюць да ўсходу сонца, становяцца ля акна. Згодна з павер'ем, імя першага мужчыны, якога ўбачаць, і стане імем суджанага.

У гэты дзень у французай прынята дарыць каштоўнасці, а ў Даніі пасылаюць адзін аднаму засушаныя белыя кветкі. У Японіі самым распаўсюджаным падарункам з'яўляецца шакалад. Японскія мужчыны атрымліваюць больш падарункаў, чым жанчыны.

Дзень святога Валянціна – свята надзвычай рамантычнае. Не толькі для жанчын, але і для мужчын. Для ўсіх, каго кахаюць, для ўсіх, хто закаханы (*Т. Казлоўская*).

20. Запішыце назвы фанетычных асаблівасцей, якія адбыліся ў наступных радах слоў:

- 1) калона, трыа, марскі, Васняцоў, камп'ютар;
- 2) вяснянкі, Бялыніцкі-Біруля, дзяжурны;
- 3) шэраг, рэпетыцыя, жоўты, кажаш, чарга;
- 4) апавяданне, жыццё, Палессе, панна, суддзя;
- 5) ільгота, навучэнец, вастрыё, аржаны, гэты;
- 6) княства, Раство, студэнцтва;
- 7) салаўі, аўтэнтчны, казаў;
- 8) вучышся, сшытак, рэзчык, на дошцы;
- 9) казка, хрэсьбіны, экзамен;
- 10) дзень, цвёрды, камандзір, цітры.

21. Знайдзіце чацвёртае лішняе ў кожным радзе слоў:

- 1) дзённы, падземка, пэндзаль, подзвіг;
- 2) гонар, геральдыка, ганак, антыгерой;
- 3) вастрыё, навука, ільгота, гісторыя;
- 4) бязмежны, схематычны, зменлівасць, распаўсюджванне;
- 5) атракцыён, бібліятэка, тэатр, геніяльны;
- 6) герой, бельведэр, мячэць, берэт;
- 7) басейн, група, алея, манна.

22. Выпішыце спачатку словы, у якіх гукаў больш, чым літар, а затым словы, у якіх літар больш, чым гукаў.

А. Чароўнымі, сардэчнымі песнямі спавіта наша звонкагалосая беларуская зямля. Дзе б ні быў чалавек, дзе б ён ні хадзіў, дзе б ні ездзіў, а заўсёды ў яго сэрцы жыве родная мелодыя як успамін аб той зямлі, што ўзгадала яго і дала ў далёкую дарогу найцудоўнейшы скарб – задушэўныя беларускія песні. Вясёлыя і сумныя, жартоўныя і працяжныя, яны нашы вечныя спадарожнікі ад бязвоблачных дзён маленства да сівізны. Яны дапамагаюць нам, старым, захоўваць духоўную маладосць, якая не баіцца сівых валасоў, а маладым дае магутныя крылы і ў кожнага выклікае энтузіязм і непахіснае перакананне ў перамозе добра над злом, над сіламі цемры і прымусу (*Р. Шырма*).

Б. Беларускае народнае адзенне фарміравалася на працягу стагоддзяў. У святочным і абрадавым адзенні адлюстроўвалася само жыццё беларуса, яго светапогляд, адносіны да людзей. Ільняное белае адзенне спадарожнічала беларускаму селяніну ад нараджэння да канца жыцця. У беленькія пялёнкі спавівалі немаўлятка, у далікатна вышытай кужэльнай кашулі апускалі нябожчыка ў магілу.

Сама назва Беларусь, як мяркуюць некаторыя гісторыкі і этнографы, паходзіць ад таго, што ўлюбёным колерам адзення беларусаў быў белы (*М. Раманюк*).

В. Без мовы не можа быць народа. Калі памірае мова, памірае і народ, сыходзіць з гістарычнай сцэны. Добра ведаючы гэта, ад бязроднага нігілізму перасцерагаў Францішак Багушэвіч. «Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!» – пісаў ён у прадмове да сваёй кнігі.

Яшчэ больш энергічна такую самую думку выказаў ірландскі вучоны Дэві. «Кожны народ павінен аберагаць сваю мову больш, чым граніцы, бо мова – галоўная яго абарона куды больш моцная, чымся ўсе яго цытадэлі», – сказаў ён (*Я. Скрыган*).

23. Змяніце прыведзеныя словы так, каб у іх адбыліся чаргаванні гукаў.

Узор: каманда – камандзір.

Эпас, фонд, архіварыус, каталог, рука, нага, вокладка, арнамент, узор, партрэт, каманда, дарога, палёт, уздым, крык, год, горад, ільгота, апладысменты.

24. Прачытайце словы. Знайдзіце чацвёртае лішняе, характарызуючы асаблівасці беларускай фанетычнай сістэмы. Выбар абгрунтуйце.

- 1) трыумф, саліруеш, экспазіцыя, трыэль;
- 2) джаз, джэм-сэйшн, аджаць, джангл;
- 3) гама, гармонія, габой, гвалт;
- 4) падзагалавак, уздзеянне (на гледача), у гукарадзе, Вердзі;
- 5) пэндзаль, удзячнасць (гледачоў), дзейсны, дзьмуць (прыём);
- 6) спевы, скерца, свята, зменлівасць;
- 7) навука, вакал, шматвобразны, завочны;
- 8) без голасу, вяснянкі, каляндар, голасавядзенне.

25. Спішыце тэкст. Знайдзіце і падкрэсліце ў словах літары, якія адлюстроўваюць асаблівасці беларускай фанетыкі. Вусна назавіце гэтыя асаблівасці. Затранскрыбіруйце другі сказ. Вусна назавіце правілы транскрыпцыі.

А. Пры інструментоўцы фартэпіяннага клавіра неабходна ўлічваць, па-першае, асаблівасці канструкцыі фартэпіяна, да якіх адносяцца: а) ударнае паходжанне гуку і яго затухаючы характар; б) вялікі дыяпазон, рэгістравая і тэмбравая раўнавага па ўсім гукавым аб'ёме; в) значная працягласць гуку ў нізкім рэгістры і невялікая – у высокім; г) разнастайныя тэхнічныя магчымасці. Па-другое, адметныя асаблівасці фартэпіянай фактуры маюць непасрэдную сувязь са спецыфікай канструкцыі інструмента. Фартэпіянная фактура адрозніваецца адсутнасцю вялікай колькасці галасоў, што кампенсуецца магчымасцю выкарыстоўваць правую педаль, калі, акрамя рэальных, запісаных у нотах гукаў, узнікаюць і абертаны. Такім чынам ствараецца эфект гарманічнага шматгалосся і насычанасці гучання. Пры пераапрацоўцы фартэпіянай фактуры ў аркестравую немэтазгодна пераносіць усе педальныя гукі і абертаны літаральна (*І. Малахава*).

Б. Ефрасіння Полацкая – наша святая, якую здаўна шануюць як нябесную заступніцу беларускай зямлі. Вечную памяць і любоў народа яна заслужыла сваім ахвярным жыццём, прысвечаным асвеце нашых продкаў.

Яна прыйшла на свет на пачатку XII стагоддзя ў Полацку, у сям'і князя Святаслава-Георгія і даводзілася ўнучкай найславуцейшаму з полацкіх валадароў – Усяславу Чарадзею. Дзяў-

чынку назвалі старажытным полацкім імем Прадслава. Слава пра розум і прыгажосць полацкай князёўны разнеслася далёка па славянскіх землях (*У. Арлоў*).

В. Тэрыторыя музея (маецца на ўвазе Беларускае дзяржаўнае музей-запаведнік «Менка») – месца захоўвання не толькі перавезеных помнікаў, але і помнікаў гісторыі і культуры мясцовага навакольнага асяроддзя. Гісторыя вёскі Строчыцы, напрыклад, цесна звязана з паўстаннем 1863 года, гэта родны край Чачотаў. Тут ёсць мемарыяльныя помнікі XIX – пачатку XX стагоддзя.

Тэрыторыя музея была выбрана з улікам гістарычнай важнасці гэтага куточка Беларусі – помнік сусветнага значэння Гарадзішча на знакамітай рэчцы Менка, шматлікія курганы і селішча. Гэтыя помнікі не могуць заставацца за межамі ахоўнай зоны музея «Менка». Музей захоўвае помнікі гісторыі і культуры, экалогіі і прыроды, археалогіі і архітэктуры (*Г. Ткацэвіч*).

26. Прачытайце тэкст. Выпішыце з яго дзесяць слоў з адметнымі асаблівасцямі беларускай фанетыкі.

Знайдзіце словы з асіміляцыяй зычных, размяркуйце іх па групам:

- а) асіміляцыя па мяккасці;
- б) па звонкасці;
- в) па глухасці;
- г) асіміляцыя шыпячых да свісцячых;
- д) асіміляцыя свісцячых да шыпячых.

А. Творчае жыццё мастака цяжка ўціснуць у абмежаваныя радкі публікацый і прамавугольнікі рэпрадукцый. Яно значна больш складанае і цікавае. Для гэтага кактэйлю сумненняў, пошукаў і эмоцый нават не заўсёды знаходзяцца адпаведныя выразы. У большасці мастакі – не вельмі гаварлівыя асобы, і часцей за ўсё яны сцвярджаюць, што ўсе свае думкі і пачуцці выплёскаюць на палатно ці паперу. І сапраўды, глядач, які вядзе дыялог з карцінай, інтуітыўна заўважае, што менавіта гэты твор выкананы тэмпераментным разумным аўтарам, а іншы зроблены нібы засынаючым з пэндзлем у руках кволым майстрам (*В. Дударэнка*).

Б. НЯМА ПРАРОКА...

Беларусь мае завіднае права ганарыцца сваім Сынам, Грамадзянінам, Пісьменнікам Васілём Быкавым. Яго ведае Свет. Кнігі яго перакладзены і чытаюцца на мовах: расійскай, нямецкай, французскай, італьянскай, кітайскай, японскай... Цяжка пералічыць і ўзважыць усё напісанае Быкавым: раманы, аповесці, апавяданні, сцэнарыі, п'есы... Змест усяго ім створанага трагічна аплочаны пакутамі і ахвярамі апошняй сусветнай вайны.

З дзеючай арміяй Быкаў прайшоў Румынію, Венгрыю, Югаславію, Аўстрыю... Служыў на Украіне, у Беларусі, на Далёкім Усходзе – на востраве Кунашары. Там ён і напісаў сваё першае апавяданне. Яно няхутка ўбачыла свет. Найперш з прычыны жорсткай патрабавальнасці аўтара да самога сябе. «Ісціна знаходзілася ў занадта высокім бастыёне, каб з першага наскоку яе дасягнуць...». Ён не адступаўся ад гэтага «бастыёна».

«Трэцяя ракета», «Круглянскі мост», «Альпійская балада», «Пастка», «Воўчая зграя», «Пайсці і не вярнуцца», «Мёртвым не баліць», «Сотнікаў», «Яго батальён», «Абеліск», «Кар'ер», «Дажыць да світання», «Знак бяды», «Сцяна», «Пакахай мяне, салдацік», «На балотнай сцяжыне», «Народныя мсціўцы»...

Усе гэтыя выданні зведалі нямала пакут, атрымалі нямала найвышэйшых прэмій, званняў, ордэнаў... (А. Васілевіч).

27. Прачытайце скорагаворкі: спачатку па складах, потым не спыняючыся, а затым бегла. Сачыце за правільнасцю вымаўлення, імкніцеся перадаць сэнс скорагаворкі. Вызначце неадпаведнасць вымаўлення і напісання слоў.

Блізка то блізка, ды каб не было слізка.

Каб не ежка ды не адзежка, было б грошай поўная дзежка.

Жвавы вожык жыва жуку пашыў кажух.

Дзятлы дзюбамі дзяўблі дзеравіну.

Уцякай цецеручыха з цецеручанятамі.

Шэсць мышанят у шалашы шамацяць.

28. Прачытайце тэкст. Выпішыце з яго словы з фанетычна падоўжанымі зычнымі і словы з падвоеным напісаннем зычных. Вусна параўнайце вымаўленне і напісанне адпаведных слоў у рускай мове.

А. ЦЯПЛЕЙ...

Граматыка ўжывае дыктатуру ўніфікацыі, аднолькавасці, сталага месцажыхарства слова ў форме. А жывая мова ніяк не

хоча змірыцца, падпарадкавацца дысцыпліне. І тое, што граматыка лічыць адхіленнямі ад нормы, мае болей першароднасці.

Да прыкладу, мне цяплей ад такога нязвыклага для іншых гучання фразы: гэткай парой збіраюцца на валачобнікі ісці.

Змалку ведаў і чуў, што трэба схадзіць вады, схадзіць хлеба, а не па ваду, па хлеб. Літаратурнай мове пісьменнікі, якія жывую мову чулі мала ці забыліся, навязалі жыўцом узяты з расійскай выраз пайсці на рыбалку. Нават не патурбаваліся калькаваць. А мне гучыць крывіцкае, маміна пайсці па рыбу. Гэта з сівой даўніны, калі рыба была магутная, калі яе было багата. Як бы пайсці на бойку. Таксама пайсці ў грыбы, пайсці ў ягады. Значыць, іх густа, іх амаль глыбока. Як некалі.

Запомніцца кожнаму такая вушацкая форма: на гармонік іграў, на йскрыпку йграў, на ўсе рукі малец быў (*Р. Барадулін*).

Б. Асобныя нашы грамадзяне лічаць, што пытанне аб мове варушыць не трэба: жывём мы ў Беларусі добра, спакойна, дружна, і навошта ж штучна ствараць праблему? Але ж хіба гэта добрае жыццё, калі адмірае і гіне мова цэлага народа? Хіба гэта нармальна, гуманна і хіба разумна? Таварышы заяўляюць, што беларуская мова патрэбна толькі творчай інтэлігенцыі ды часткова навукоўцам, якія і ствараюць праблему. Гэта глыбокая памылка. Па-першае, праблему стварыла не інтэлігенцыя, а само жыццё, невырашэнне нацыянальнага пытання ў краіне. Праблема, як тая хвароба, доўгі час заганялася ўнутр, што вельмі небяспечна для здароўя грамадства. Па-другое, няпраўда, што наш народ выракаецца сваёй мовы сам, а пытанне гэта хвалюе толькі нямногіх інтэлігентаў. Ісціна якраз у тым, што народ хоча застацца народам – са сваім непаўторным уласным абліччам. А калі так, то ў дзяржаўна-палітычным, сацыяльным і культурным жыцці народа яго родная мова не можа быць нейкім экзатычным даважкам, месца якому дзесьці наўзбоч і які забяспечвае толькі нейкі адзін участка грамадскага жыцця, задавальняе праблемы толькі адной невялікай часткі насельніцтва. Мова – гэта тое, што ахоплівае літаральна ўсе формы жыццядзейнасці грамадства як жывога арганізма і ў гэтай жыццядзейнасці аб'ядноўвае ўсіх нас, усё насельніцтва рэспублікі. Родная мова для народа – гэта штось непарыўна большае, чым сродак зносін. У мове народа – і яго памяць, і шматвяковы вопыт яго гістарычнага жыцця-быцця, і асаблівасці яго светаўспрымання, і яго псіхічны склад, і многае іншае (*Ніл Гілевіч*).

29. Прачытайце ўрыўкі вершаў у адпаведнасці з літаратурным вымаўленнем. Падлічыце агульную колькасць гукаў у любых чатырох радках. Колькі галосных і зычных гукаў у гэтых радках?

А. Гудам-звонам срэбна-медным
Звоняць званы на званіцы.
Звоняць званы ў час дзянніцы,
Надвячэр'ем ясна-бледным,
Звоняць званы галасныя.

Я. Колас

Апошні дзень і першы лета.
А дзе мяжа?
Мяжы такой няма.
І ў сцюжу нечай ласкай ты сагрэты,
І ў спёку жыгане цябе зіма.
Усё жыццё :
Юнацтва, сталасць, старасць —
Свае адзнакі ў нас пераплялі.
Як юнакі, цяпер мы часам марым,
А ў маладосці сталымі былі.

П. Панчанка

Б. ВОСЕНЬСКІ САНЕТ
Якія колеры! Вясной такіх няма.
Княгіня-восень — у каштоўных шатах,
На іх бурштынаў, золата багата.
І ўсё раскідвае і раздае дарма.

Ды ў шчодрасці не ведае сама,
Што блізіцца растрата і расплата,
Што падпаўзла і сочыць зверавата,
Як злодзей, з-за далёкіх гор зіма.

Калі ж пачне ліхое паляванне,
Яе вятры, нібыта каршуны,
Накінуцца і пышнае ўбранне
Сарвуць з княгіні і раздзяруць дазвання,
Пакінуўшы да новае вясны
На ёй адны старыя лахманы.

С. Багданкевіч

30. З приведзеных ніжэй слоў выпішыце тыя, што *пачынаюцца*:

а) з аднаго і таго ж галоснага гука, які абазначаецца адной і той жа літарай,

б) з аднаго гука, але розных літар;

заканчваюцца:

а) адным і тым жа галосным гукам, які абазначаецца адной і той жа літарай,

б) адной і той жа літарай, але рознымі гукамі,

в) адным і тым жа гукам, але рознымі літарамі;

пачынаюцца:

а) з аднаго і таго ж зычнага гука, які абазначаецца адной і той жа літарай,

б) з адной літары, але розных гукаў;

заканчваюцца:

а) адным і тым жа зычным гукам, які абазначаецца адной і той жа літарай,

б) адной і той жа літарай, але рознымі гукамі,

в) адным і тым жа гукам, але рознымі літарамі.

30.1. Акадэмія, артыст, граматыка, вясёлка, вадэвіль, павага, навука, дапамога, драма, дзея, кніга, ісціна, іронія, настальгія, настрой.

30.2. Араторыя, аркестроўка, бекар, Бернард Шоу, блюз, варыяцыя, ва ўнікальных запісах, гармонія, гузік, дрыжачы гук, дысананс, ёдаль, Ёзэф Гайдн, ётавы, змешаны хор, лаўрэат, легата, лібрэта, інтанацыя, інтэрмецца, іншы, меламаман, мелодыі, міксадыятоніка, многасастаўнасць, моладзь, нюанс, опера «Лаэнгрын», паланэз, п'еса «Юны скрыпач» (М. Шнэйдэрман, Г. Вагнер і Э. Тырманд), песні Уладзіміра Будніка, піяніна, постальтэрацыя, рэпетыцыя, рэфрэн, саната, секвентнае паўтарэнне, сімфонія, субматыў, танальнасць, уверцюра, Ферэнц Ліст, шмат песень, язычніцкі, Яўген Глебаў.

30.3. Крама, карпарацыя, каціроўка, менеджар, мецэнат, здзелка, забеспячэнне, аўкцыён, акцыянер, асацыяцыя, прапаганда, прыярытэт, улада, юнак, стаўка, структура.

30.4. Аснова, асэнсавана, вечарына, скептыцызм, вольнадумства, група, сістэматычны, гешэфт, самамэта, далікатны, дапамога, змена, займацца, прафесійны, перыферыя.

30.5. Замалёўка, зялёны, праблема, фарба, фотапейзаж, манументальны, метад, габелен, далягляд, дзяруга, рэнесанс, рамяство, выцінанка, верацяно, светлавы, статуэтка, гарадскі.

30.6. Газета, бібліятэка, беларусістыка, база, вопіс, выдавецтва, ведамасны, галоўны, генеральны, ілюстрацыя, інфармацыя, іншы, манаграфія, метадыст, падручнік, перфаратар.

30.7. Балет, білет, дынаміка, дзейны, зала, здзек, ідэал, ісціна, мініяцюра, матыў, кампазіцыя, кепікі, пекны, пацеркі, першы, прыма.

30.8. Каменны, курганы, кераміка, могільнік, замак, земляробства, помнік, прадмет, берасцяны, будова, музейны, неаліт, нацыя, знаходка, этнас, экспазіцыя.

30.9. Брава, бенефіс, варыянт, вербальны, свядомасць, спектакль, Масленіца, мелодыка, развязка, рэжысёр, сеанс, паўза, песня, герой, гратэск.

31. Паўтарыце асаблівасці беларускай фанетыкі. Сфармулюйце тэзісы да канца і праілюструйце прыведзенымі ніжэй словамі.

1) беларускі гук [ў] паходзіць з ... : лаўрэат Дзяржаўнай прэміі, матыў, паўтакт, напеўка;

2) аканне – гэта моўная з’ява, пры якой ... : меладычны, харавы, танальнасць, сінкапіраваць;

3) яканне – гэта моўная з’ява, пры якой ... : пясняр, спявак, вячоркі, забяспечыць;

4) дзеканне – гэта моўная з’ява, пры якой ... : на акордзе, у эпізодзе, у музычным фондзе, на прыкладзе;

5) цеканне – гэта моўная з’ява, пры якой ... : пры канкурсанце, на вакалісце, у кантрапункце, у акампанеменце, на флейце;

6) 9 падоўжаных зычных – гэта ... : асяроддзе, чатырохгалоссе, музіцыраванне, трохгучча, меркаванне, вяселле, багацце (беларускай народнай песні);

7) беларускі [γ] (які?) ... : гастролі, музычны круггляд, гран-пры, карагод;

8) беларускія [p] і [ч] заўсёды ... : скрыпічны ключ, арыя, п’еса-папуры, рэфрэн, частка (п’есы), аранжыроўшчык;

9) 6 складаных гукаў (афрыкат) – гэта ... : апладзіраваць, джазмен, цымбалы, дзынкаць, валачобнік, напеўнасць;

10) прыстаўныя галосныя, якія ўзнікаюць перад ... : ільняны, аржаны, імкненне, амшары;

11) прыстаўныя зычныя, якія ўзнікаюць перад ... : вушы, трохвугольнік, востракамедыны, гэі, гэтакі;

12) поўнагалоссе: далонь, сорам, полымя, узнагарода, галава;

13) у беларускай мове [в] чаргуецца з ... : калектывам – калектыў; мова – моў, моўны; кіраваць – кіраўнік, кіраўнічы;

14) заднеязычныя чаргуюцца з ... : у правай руцэ, у эпосе Адраджэння, на кнізе, у (музычнай) практыцы.

Пытанні для самакантролю

1. У беларускай мове:

- а) _____ галосных гукаў; в) _____ свісцячых;
б) _____ санорных гукаў; г) _____ шыпячых.

2. У якіх словах літары *е, ё, ю, я* абазначаюць:

- а) два гукі;
б) адзін гук?

Апякун, рэквіем, віяланчэль, акіян, вечар, нюанс, мільён, анкета, дзень, партнёр, ад'езд, здароўе, сюжэт, пачуццё, бібліятэка, гігіена, вянок, фае, мелодыя, інтэр'ер, п'еса, кан'юнктура.

3. У якіх словах літары *з, с* абазначаюць:

- а) мяккі зычны;
б) цвёрды зычны?

Размеркаванне інструментаў, з'яднацца, дзейнасць, заспяваць, песня, забяспечыць, злепак, схема, узлёт, збягаць, згіб, след, схільны, змяшаць (фарбы), счарніць, узаемазвязанасць, распаўсюджванне, безнаяўны разлік, поспех, уздзеянне на гледача.

4. У якіх словах напісанне:

- а) супадае з вымаўленнем;
б) не супадае з вымаўленнем?

Адказ, расцяжка, бесхарактарны, эпізод, лёгкі, студэнцкі, нясвіжскі, патрыёт, змена, паводзіны, перавозчык, малацьба,

просьба, бясконцы, расчараванасць, сонца, размаляваць, рошчына, шчасце.

5. Выдзеленыя літары перадаюць:

- а) падаўжэнне;
- б) падваенне.

Натхненне, сугучча, разнагалоссе, уражанне, бяззубы, асяроддзе, прыволле, калоссе, дабрачыннасць, рассяванне, карэнны, адзіраць, багацце, паўгоддзе, ноччу, цырымонны, летуценнік, ранняе сярэднявечча, аб'яднанне.

6. У прыведзеных словах гук [г]:

- а) фрыкатыўны;
- б) выбухны.

Гастролі, гуслі, геній, гандлёвы, генеральны, каталог, гранпры, агрэст, ганак, гонар, гузік, мазгі, гігіена, гімн, розгі, габелен, гравюра, генезіс, ганчар, швагер, экзамен.

7. У якіх словах гук [в]:

- а) прыстаўны;
- б) не прыстаўны?

Вобраз, навука, вакал, вол, вочы, вопратка, возера, вулкан, волат, вушы, вораг, вопыт, вохра, водгук, увогуле, вузел, водбліск, навука, валанцёр, вундэркінд, вугаль, вуаль, востраканцовы, воспа, вастрэць, восем, адвучыць, валодаць.

8. У якіх словах *дж* і *дз* абазначаюць:

- а) адзін гук;
- б) два гукі?

Пэндзлік, менеджар, дзядзькаванне, дайджэст, адзнака, джаз, апладзіраваць, камандзір, ураджай, паджылкі, аджаць, дрожджы, цемрадзь, аджывіць, адраджэнне, бюджэт, дзюна, падзагалавак, падзямелле, дзяўчына, подзвіг, сцвярджаць, эцюд.

9. У якіх словах адбываецца асіміляцыя:

- а) свісцячых да шыпячых;
- б) шыпячых да свісцячых?

Уздзеянне, размяшчэнне (фондаў), на дошцы, сшытак, расчоска, мышся, падказка, зжаць, на палічцы, нясвіжскі, езджу, на рэчцы, перавозчык, рыхтуешся, на кладачцы, счарніць, рэзчык.

10. У якіх словах літара з перадае гук:

- а) [с];
- б) [ж];
- в) [з]?

Безжыццёвы, эскіз, без пэндзля, разжаць, казка, зрэзаць, зжыць, разносчык, мароз, разводдзе, безгалосы, выязджаць, французскі, адказ, бестэрміновы, вузкі, без змен, выраз.

§ 2. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны адхілення ад іх

1. Паводле якой прыметы аб'яднаны зычныя гукі?

- а) б, б', г, г', Г, Г', д, дж, дз', дз, ж, з, з',
п, п', х, х', к, к', т, ч, ц, ц', ш, с, с';
- б) б, в, г, Г, д, з, к, л, м, н, п, с, т, ф, х
б, в', г', Г', дз', з', к', л', м', н', п', с', ц', ф', х';
- в) ж, ш, ч, дж, р, ц (не ўтвораны з т);
- г) дж, дз, дз', ц, ц', ч;
- д) г, г', Г, Г', к, к', х, х';
- е) з, з', с, с', ц, ц', дз'.

2. Прачытайце словы, звярніце ўвагу на вымаўленне гука [і].

- 1) ігры, іншы, краіна, ручаіна, вар'іраваць, аб'інець, Ільіч, салаўі;
- 2) ураджаі, юбілеі, звычаі, у маі;
- 3) музыкі іграюць, рэжысёры і рэстаўратары, вясёлы і цікавы;
- 4) пад іконай, суперінтэлект, спортінвентар, дэзынфармацыя, звышінтэлігентны;
- 5) аўторак і серада, гук і фанема, педагог і студэнт, удых і выдых;
- 6) імідж, інтэрпрэтацыя, імкненне, ігра, ігліца.

3. Прачытайце прыказкі, прымаўкі, загадкі ў адпаведнасці з арфаэпічнымі нормамаі.

Ганарлівы ды ўпарты нічога не варты. Не памогуць і чары, як каму хто не да пары. Без шчасця не будзе багацця, а за грошы шчасця не купіш. Каб не піў ды не еў, то залатога б каня меў. Адклад не ідзе ў лад. Без рук, без галавы, а маляваць умее. Зялёная, а не луг, белая, а не снег, кучаравая, а без валасоў.

4. Прачытайце ў адпаведнасці з літаратурнымі нормамаі наступныя словы.

Развітанне, свята, спяваць, песня, свядомасць, спектакль, знявага, здзек, узнікненне, світанне, з неба, снаданне, схіліцца, схітрыць, скіба, скеміць, згінуць, разгінаць, без смеху, бясхітрасны, дзверы, Дзвіна, чацвер, цвярдэня, цвярозасць, перадсвяточны, адвезці, на першыстве.

5. Запішыце словы ў адпаведнасці з нормамаі правапісу:

[грамацтва], [з' берахчы], [займайэс'с'а], [спаччына], [дас'л' эччык], [н 'ас'в' іск'і], [л' охка], [згатка], [дыйалох], [на лаваццы], [рас'ц' ашка], [латыск' і].

6. Прачытайце словы, захоўваючы асаблівасці вымаўлення галосных, зычных гукаў і іх спалучэнняў.

Жыццё, выяўленчы, вобраз, падарожжа, габелен, дзеяч, аншлаг, абстракцыя, імідж, Ірына, іграць, падтэкст, падсветка, авангард, пераўвасабленне, кастынг, эцюд, інтэрв'ю, бясшумны, узнімацца, спазніцца, гарнец, просьба, завязка, дасведчанне, бард, апафеоз, персанаж, вернісаж, звышімклівы, пэндзаль, святлацень, мужчынскія ролі, насмешка, салодкі, гарадскі, рыхтуешся, шчаслівы, разносчык, цвёрды, сталічны, пражскі, брыджы, экзамен, футболка.

7. Адкажыце, якія гукі абазначаюць выдзеленыя літары.

Вакзал, расшыць, жаніцьба, звышімклівы, пазней, скінуць, люддскі, лічба, пры вёсачцы, разгінацца, зпятніцы, без хітрасці,

не парэжся, аджыць, зжаліцца, стрыечны, аб'ездчык, нясвіжскі, вучышся, менеджар, скептык, Дзмітрый.

8. Як у адпаведнасці з арфаэпічнымі нормамаі вымаўляюцца звонкія зычныя на канцы і ў сярэдзіне слоў.

Луг, сад, дуб, грыб, казка, вораг, галубка, нізка, цяжка, холад, кладка, кніжка, важкі, лёгкі, бегчы, легчы, вывезці, сядзьце, загадка, разьба, хадзьба, адказ, падказка, мароз, звесткі, вобраз, тыраж, вернісаж, фонд, віртуоз, стэнд, гукарад, эцюд.

9. Выпішыце словы, у якіх зычныя гукі аглушаюцца. У дужках пазначце гэтыя гукі.

Узор: цяжка – [ш].

Без прынцыпу, з кішэні, з татам, з характарам, з пагардай, цераз поле, ад смеху, над сабою, над Пінскам, ад туфель, ад туману, над сцежкай.

10. Як неабходна вымаўляць глухія зычныя перад звонкімі ў наступных словах:

просьба, барацьба, носьбіт, касьба, анекдот, вакзал, экзамен, экзатычны, экзэмпляр, як быццам, як бачыш, баскетбол, футбол.

11. Перакладзіце словы на беларускую мову і запішыце. Параўнайце вымаўленне губных зычных гукаў у беларускай і рускай мовах.

Восемь, восемьдесят, голубь, дробь, насыпь, накипь, поступь, поставьте, прорыв, степь, семь, бьёт, верфь.

12. Як вымаўляюцца пачатковы націскны і ненаціскны гукі, абазначаныя літарай *i*, пры адсутнасці паўзы:

а) калі папярэдніяе слова заканчваецца *на галосны*:

за імі, у ім, пры іх, на імху, прыгожае імя, пара ісці, з вялікімі ікламі, серабрысты іней, першае інтэрв'ю, пасыпаліся іскры, мая Ірына, яна ідзе, да інстытута, святло і цень;

б) калі папярэдняе слова заканчваецца *на зычны*:

сын і дачка, мароз і вецер, дождж ішоў, пад ігліцай, лён ірваць, перад Іванам, наш Ігнат, плод ігрушы;

в) калі папярэдняе слова заканчваецца *на г, к, х*:

выбег і стаў, бераг і рэчка, педагог і студэнт, луг і поле, аднакурснік і аднакурсніца, аўторак і серада, хвойнік і асіннік, садок і агародзік, сыноч і пасынак, поспех і слава, пух і пер'е, страх і сум, удых і выдых, мох і верас;

г) у сярэдзіне і на канцы слова пасля *галосных* і *зычных*:

гаі, раі, звычайі, ураджаі, юбілеі, краіна, маімі, ручаіна, саляўіныя, Ільч, вераб'і, вар'іраваць, аб'інець.

13. Прачытайце словы, вызначце, якія гукі абазначаюць літары *і, е, я*.

Краіна, у маі, іхні, цацкі і цукеркі, вазьму і пайду, заіграцца, паслаў ім, стары і малы, пад ільдом, ільгота, дрот іржавы, імчаць, імкненне, звышідэйны, Ізмаіл, ірыс, інтэлект, ідэал, івалга, вераб'і, вар'іраваць, Гаіці, з'явіцца, з'ехаць, уз'яднацца, раз'язджаць, аб'ява, аб'інець, ад'ехаць, ад'езд, ад Яна, раз'езд, з'ява, раз'яднаць, з'езд.

14. Патрэніруйцеся ў правільным вымаўленні некаторых зычных і іх спалучэнняў.

Вымаўленне некаторых зычных

Гукі	Вымаўленне	Прыклады
[г]	Вымаўляецца фрыкатыўна, працяжна. На канцы слова і перад глухімі аглушаецца і вымаўляецца як [х]	гарох[γ], луг [х], лёгка [хк]
[Г] (выбухны)	Вымаўляецца толькі ў некаторых запазычаных словах	гузік[Г], ганак [Г]
[ж], [ш], [ч], [дж], [р], [ц]	У беларускім літаратурным вымаўленні заўсёды цвёрдыя	жук, джэм, грыбы, чорны і пад.
[дж], [дз'], [дз]	Вымаўляюцца як адзін злітны непадзельны гук. Афрыкаты [дж], [дз'] на канцы слоў і перад глухімі аглушаюцца адпаведна ў [ч], [ц'], [ц]	джала [дж], дзівак [дз'], дзынькаць [дз], каледж [ч], ксёндз [ц], рэдзька [ц'] і пад.

Падоўжаныя (падвоеныя) [ж], [ш], [ч], [ц] ды інш.	Вымаўляюцца як адзін доўгі гук	узбярэжжа [ж], узвышша [ш], ламачча [ч], ванна [н], рассыпаць [с] і пад.
жж [жж]:	зжоўкнуць, зжывацца, зжарыць, з жадааннем, з жартам, зжаць;	
сш, зш [шш]:	замерзшы, з шумам, праз шыбу, падвёзшы, з шышкамі, бяшумна, расшыфраваць;	
шс [с'с']:	смяешся, застаешся, вучышся, рыхтуешся, цешышся;	
жс, шс [с]:	парыжскі, пражскі, латышскі, нясвіжскі;	
чц [цц]:	у хустачцы, на печцы, пры дачцы, па звычцы, на рэчцы, у вадзічцы;	
дч [чч], тч [чч]:	адчуць, выкладчык, дакладчык, дасведчаны; час ад часу, адчайна; лётчык, пераплётчык;	
дц [цц], [ц'ц'], тц [цц]:	адцягнуць, на градцы, на кладцы, адціснуць, пад цяжарам, у палатцы, братцы, на вокладцы;	
дс, тс [ц]:	гарадскі, Кіславодск, брацкі, заводскі, грамадства;	
гк [кк]:	лёгкі, пругкі;	
гч [кч]:	магчымасць, берагчы, дапамагчы;	
зс, гс [с]:	французскі, пецярбургскі;	
чн [чн]:	ручнік, сцэнічны, сталічны, яечня, смачны, але канечне/канешне	

15. Раствлумачце, з якімі арфаэпічнымі нормамаі звязана вымаўленне зычных на стыку прыстаўкі і караня, на стыку караня і суфікса.

Збудаваць, збегчы, знайсці, узлесак, узбярэжжа, узнагароджанне, узрадавацца, спісаць, скінуць, сфатаграфавачь, бяшмарны, бяшумны, рассяшыць, расцвісці, распіс, расшнураваць, абходзіць, адбыць, адпусціць, адсыпаць, падкрэсліць, подпіс, расчасаць, прадбачыць, перадсвяточны; выкладчык, пераплётчык, суседскі, гарадскі, наводчык, лётчык, грамадскі, старасветчына.

16. Прачытайце правільна, улічваючы, што [з] і [с] перад мяккім зычным вымаўляецца мякка.

Развітанне, звер, разліць, разбіць, узнімацца, разняць, спазніцца, знікнуць, з людзьмі, з неба, з лесу, з верасня, змяць, узнікненне, змяшаць, змяя, змена; сцежачка, снаданне, чысціць,

світанне, свяціць, поспех, песня, рассмяяцца, разнесці, бяследна, узнесці.

17. Як вымаўляюцца шыпячыя перад свісцячымі, а свісцячыя перад шыпячымі.

Зжаць, счапляць, сшытак, перапісчык, у сутычцы, на рэчцы, у бочцы, пясчынка, адгрузчык, рэзчык, падмазчык, нясвіжскі, пражскі, смяешся, вучышся.

18. Прачытайце, запомніце запазычаныя словы, у якіх гук [г] выбухны.

Ганак, гарнец, гвалт, гірса, гонты, гуз, гузік, зацугляць, нягеглы, розгі, швагер, мазгі, агрэст, рэзгіны.

19. Спішыце, абазначце, як вымаўляюцца выдзеленыя галосныя, зычныя ці спалучэнні зычных.

Узор: з'езд [з'], згіб [з].

Радасць, ёсць, разжаваць, расшыфраваць, дажджы, прыезджы, паказчык, разносчык, з часам, мужчынскі, вечны, булачная, дакладчык, адчуваць, адчыніць, рыхтуешся, вучышся, магчымасць, легчы, гарадскі, грамадскі, на палачцы, на рэчцы, адважыць, ад'езд, доктар, такт, к гораду, к дзіцяці, раздзел, з дзедам, праз зямлю, пазней, без Сяргея, шчаслівы, песня, расцвісці, звесткі, світанне, смех, раскідаць, мінскі, дзве, пад садам, ад сонца, пад дзень, моладзь, розгі, з іголачкі, не ідзе, вакзал, схема, луг, адрэж, салодкі, восем, просьба.

20. Прачытайце. Правільна вымаўляйце словы *не і без* у загадках.

1. Крылаў не мае, а лятае, без рук, а вароты адчыняе, без голасу, а спявае, без пугі, а хмары ганяе. 2. Верабей маленькі, але ўдаленькі, рук не мае, а вала трымае. 3. Вярхом сядваю, на кім – не знаю, знаёмага ўбачу – адразу саскочу. 4. Мае чатыры нагі – не пойдзе, мае пух і пер'е – не паляціць, мае душу, ды не заўсёды. 5. Без рук, без галавы, а маляваць умее. 6. Паложана пячаць, што без жалца не пачаць. 7. Зялёная, а не луг, белая, а не

снег, кучаравая, а без валасоў. 8. Без абручоў, без дна поўна бочачка віна.

21. Як вымаўляюцца свісцячыя [з], [с] перад мяккімі зычнымі?

Смех, снег, світанне, скінуць, збегчы, схітрыць, схіліцца, згіб, сцвярджаць, след, святло, скіба, спіс, сліва, скіраваць, звіць, зліць, спектр, апладысменты, атмасфера, песня, марозлівы, пяскі, разгінаць, скеміць, няўрымслівы; звесткі з гісторыі, ліў з вядра, выехаў з лесу, зрабілі з бярозы.

22. Як вымаўляецца літара *г* у наступных словах?

Гісторыя, ганак, гонта, геній, герой, гальштук, гарызонт, агрэст, гузік, луг, стог, магчы, легчы, ганьба, бераг.

23. Размяжуйце з'явы акання і якання ў прыведзеных словах.

Сакратар, канцэртмайстар, дэнамінацыя, далікатны, царква, гарманічны, танцавальны, характарыстыка, галава, грамада, высакавата, дапамагчы, галасаваць, ганарыцца, вятры, вясна, бяроза, дзяўчына, не трэба, не ведае, без вынікаў, сардэчнасць, адсвяткаваць, кнігазабеспячэнне, прысядаць, напярэдадні, сакрэт, каляндар, мячэць.

24. Прачытайце і растлумачце, чаму не заўсёды ў словах неславянскага паходжання адбываецца змена гукаў у першым складзе перад націскам.

Мелодыка, балерына, бенефіс, абанемент, вернісаж, апякун, перформанс, легенда, метро, берэт, абеліск, сезон, метровы, медаль, аперацыя, калектыў, каляндар, сяржант, мячэць, брызент, канцылярыя, рысора, цырымонія.

25. Калі змякчаюцца ці не змякчаюцца ў вымаўленні зычныя *д*, *т*?

Дзеці, дзверы, дзве, адвесці, ціха, цётка, цвёрды, тлець, клятве, бітве, дэлегат, медыцына, тэхніка, камандзір, гвардзец, індзейскі, Індыйскі (акіян), білецёр, манцёр, дзюна, эцюд, накцюрн, Дзяніс, Дзвіна, Барадзіно, Таіці, Тыбет, Тэгеран.

26. Ці змяняюцца *д* і *т* прыставак (прыназоўнікаў) на *дз'* і *ц'*, а таксама ў форме давальнага і меснага склонаў назоўнікаў на *-тва* перад мяккімі губнымі?

Пад бярозай, падмесці, ад верасу, падвязаць, падб'ягаць, падбел, падпяваць, пад Петрыкавам, ад Пінска, падпісаць, у Літве, у грамадстве, на брытве, Мацвей, Дзіяна.

27. Як вымаўляецца *у/ў* у наступных словах?

Паўза, няўжо, няўмелы, аўдыторыя, лаўрэат, аўкцыён, на ўчастку, ва ўстанове, прэзідыум, кансіліум, раўнд, клоўн, ва ўнісон, ва ўніверсітэце, ва Украіне, да Уладзіміра, да ўрокаў, за ўзгоркам, шоу-праграма, шоу-бізнес, трыумф, фаўна, архіварыус, фрау, Бернард Шоу.

28. Ці супадае напісанне з вымаўленнем:

а) у словах, якія абазначаюць прозвішчы, імёны, географічныя назвы: на Урале, ва Ушачы, ва Уруччы, артыстка Уланава, на рацэ Уса, па Уругваі, ва Узбекістане, на Устроні, да Уладзіміра;

б) у запазычаных словах: ва ўніформе, такі ўнікальны, яна ўніверсальная, ва ўнісон, за ўніверсітэтам, Брэсцкая унія, хвалі ультрагукавыя, выбарчая урна.

29. Як вымаўляюцца спалучэнні галосных у наступных словах?

Бібліятэкар, бібліёграф, наадварот, суаўтар, алімпіяда, індывідуальны, ініцыялы, ініцыятар, дылогія, відэафільм, візуальны, акіян, акцыя, акардэаніст, аўкцыён, кіяскёр, ажыятаж, сальфеджыя, апасіяната, афіцыёз, фае, кліентура, энтузіязм, прыярытэт, аўдыя- і відэазапісы, Токіа, Ватэрлоа.

30. Вызначце, на якіх арфаэпічных нормах заснаваны наступныя рыфмы.

- 1) Ці трапіць штык ва ўпор,
Ці куля ўп'ецца ў каску.
Хай знаюць:
Я памёр,
Памёр за гэту казку.

А. Куляшоў

- 2) Завеі знясіленай млявы лёт.
Ахрыплае рэха прастору не мае.
Застогне ў адчаі на возеры лёд,
Заные ад холаду ціша нямая.

Р. Барадулін

31. Прачытайце беларускія вітанні і зычанні. Звярніце ўвагу на вымаўленне зацвярдзелых зычных. Назавіце сітуацыі, у якіх вы можаце іх выкарыстаць, ахарактарызуйце ўзрост адрасатаў.

Добры дзень вам! Добры дзень! Дабрыдзень добрым людзям! Дзень добры! Добрага дня (ранку)! З панядзелкам вас (з аўторкам вас і г. д.)! Здаровенькі! Маё вам шанаванне! Прывітанне! Вечар добры! Добры вечар вам, ці рады нам?

Будзьце жывы, здаровы! Жыві ты з Богам! Будзьце жывенькі, здаровенькі! Бывайце здаровы! Да пабачэння! Дабранач! Добрай ночы, заставайцеся здаровы! Здаровы бывайце, нас не забывайце! Пакуль! Усяго добрага! Усяго найлепшага!

32. Паразважайце над пастаноўкай націску ў выдзеленых словах у вершаваных урыўках.

Ізноў да таямніц прыроды / Ад чалавечых таямніц... / Пайду, як у былыя **годы**, / У край лясоў і навальніц; Не ўспаміны і не памінанне. / Як сказаў наш Быкаў: Знак бяды... / Зноў ва ўсіх цяжкое прадчуванне, / Зноў – перадваенныя гады (П. Панчанка);

Я праз шумны райскі лес дажджу / На дарогу, як раку, гляджу, / Па якой спывае ў небыццё / Адзінокае, як мы, **лісцё**; Ахвота панскага жыцця, / Ды ўсе не могуць быць панамі. / Шукаем золата, **смяцця** / Не бачым нават пад нагамі; І **прывіды** жылі ў палатах – / Князёва змерлая радня (В. Шніп);

Глыбока ў студні боўтнеца вядро... / Затарахціць пашчэпаная корба... / Адзін глыток – і **існуе** дабро, / І жыць на свеце хораша і добра (У. Някляеў);

І пад жудасным **цяжарам** / Утрываць немагчыма. / **Існую**, нібы спражана, – / Зёлка кажа вачыма (Ю. Голуб);

Пабліскваюць зоркі, пагоны. / Тут карты, віно – **пакрысе**... / **Нібыта** ў агульным вагоне / Кудысьці мы едзем усе; Я рад,

Пустата, нашай стрэчы, / Мне добра ў абдоймах тваіх. / У гэты
бясклопатны вечар / Забуду на ўсё і на ўсіх (В. Жуковіч).

33. З якой мэтай аўтары ў мастацкіх творах выкарыстоўваюць адхі-
ленні ад арфаэпічных норм?

А. – Алена Зайчыкава, мабуць, – першая гоніць цягучую
маўклівасць Ганна.

– Мабуць, Алена...

– От, любіць вішчаць... Шлахоткі страх баіцца!.. – Яна
раптам упікае: – А вы і рады! (І. Мележ).

Б. Дзед Цыбулька: А чаму гэта ўрбанізацыя стала не-
здаровай і на жаль?

Ломцеў: Ух ты, а ён – эрудзіт!

Дзед Цыбулька: Зараз разбяромся, хто ерундзіт
(А. Макаёнак).

В. Памятаеш, мы ездзілі да развалінаў старога замка і ты чы-
тала мне там вершыкі Барана і Шулера? У нас цяпер дзейніча-
юць курсы дэкламацыі, твае сяброўкі Зося і Марыя займаюцца
там і на Каляды будуць выступаць у дабрачыннай вечарыне
ў жаночай гімназіі (Л. Рублеўская).

34. Пастаўце націскі ў наступных словах, адзначце магчымыя ва-
рыянты маўлення некаторых слоў.

Жыхар, гербавы, партэр, адзінаццаць, паспытаны, каталог,
квартал, някідкі, празорлівы, прывід, камбайнер, камбала, ка-
менны, дыспансер, туманы, тварог, арахіс, арахісавы, знахар,
інсульт, іскра, бахчавы, братацца, бульбяны, навіна, грамадзя-
нін, пакрысе, садавіна, спіна, спадкаемец, эксперт, эспертны,
спакусіцца, трыпціх, ракушка, нібы, пуловер, металургія, інду-
стрыя, гастраномія, бюракратыя, хіба, аднасастаўны (сказ),
цяжкі, фартух, прыцель, генезіс, вусы, прачытаны.

35. Колькі націскаў маюць наступныя словы?

Філалагічны, бібліятэказнаўчы, шматфарбны, агульнапрыня-
ты, аўтамабільна-дарожны, тэхсакратар, намдырэктара, панааб-
чышчаць, волевыяўленчы, колерамузычны, мовазнаўства, архі-
тэктоніка, поліфанізацыя, інструментазнаўца, мембрафоны,

радыё- і тэлепастаноўка, чатырохгалосы, музычна-адукацыйны, рытмаінтанацыйны, рознатэсітурны, дуадэцыма.

Пытанні і заданні для самакантролю

1. Што вывучае арфаэпія?
2. Якія асаблівасці вымаўлення звонкіх, глухіх, свісцячых, шыпячых? У якіх пазіцыях звонкія аглушаюцца, а глухія азванчаюцца?
3. Як вымаўляюцца галосныя ў моцных /слабых пазіцыях?
4. У чым асаблівасць вымаўлення ненаціскных галосных *a, o, э* пасля цвёрдых зычных? Пасля мяккіх зычных?
5. Як вымаўляюцца спалучэнні зычных у беларускай мове?
6. Якія зычныя складаюць асаблівасць беларускага літаратурнага вымаўлення?
7. Якія зычныя і ў якіх пазіцыях асімілююцца па мяккасці?
8. У якіх пазіцыях адбываецца асіміляцыя шыпячых і свісцячых, выбухных і афрыкат?
9. Якія асаблівасці вымаўлення зычных на стыку слоў у звязнай мове?
10. Якія адхіленні ад норм літаратурнага вымаўлення магчымыя ў мове асобных носьбітаў? Назавіце прычыны парушэнняў норм.
11. Прааналізуйце ўласнае вуснае маўленне і назавіце прычыны адхілення ад норм.

ЛЕКСІЧНАЯ СІСТЭМА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ

§ 3. Лексіка сучаснай беларускай мовы паводле паходжання

1. Прачытайце, выпішыце словы, якія называюць паняцці са сферы культуры. Карыстаючыся лексікаграфічнымі даведнікамі, удакладніце мову-крыніцу, з якой запазычана тое ці іншае слова, а таксама семантыку слоў.

Экскурсія, студэнт, алеаграфія, этнаграфія, градацыя, гальштук, вернісаж, прэйскурант, каталагізацыя, рыторыка, дублёр, матч, харэограф, скотч, брыльянт, ампула, маркетынг, барэльеф, калізія, кансіліум, пэндзаль, цэнзура, журы, фуэтэ, пано, благаслаўленне, чало, сальфеджыя, ганак, чамадан, эўрыка, соцыум, мулінэ, араторыя, экзэмпляр, сінтаксіс, барабан, крытыка, экслібрыс, трэнінг, віньетка, архіварыус, балетмайстар, абітурыент, культуралогія, інцыдэнт, рэзюмэ, рэжысёр, джаз, ваяж, паштэт, юны, прэм'ера.

2. Запішыце да кожнага назоўніка-назвы асобы мужчынскага полу паводле роду дзейнасці па два адпаведныя назоўнікі жаночага роду, каб адзін з іх называў жонку, а другі – дачку. Прааналізуйце, ці ва ўсіх выпадках назвы асоб жаночага полу паводле сваяцтва ўтвараюцца з дапамогай адпаведных суфіксаў. Узгадайце назвы мастацкіх / фальклорных твораў, у якіх дзейнічаюць названыя асобы, кшталту «Бандароўна» – дачка бондара, паэма Янкі Купалы.

Бондар, ткач, поп, ляснік, кароль, князь, цар, скрыпач, мастак, танцор, акцёр.

3. Дайце азначэнне варварызмаў і экзатызмаў, прывядзіце прыклады ахарактарызаваных моўных з'яў. Калі слова *дранік* можа выступаць у ролі экзатызму?

4. Прачытайце, вусна акрэсліце лексіка-семантычныя групы назоўнікаў, якія адносяцца да спрадвечна беларускай лексікі. Раствлумачце значэнне слоў, якія складаюць групу лексікі роднасці і сваяцтва.

Вуж, веліч, мара, спёка, здрок, змрок, снягір, вабіць, туляцца, ласка, клопат, бараніць, бацька, швагер, залоўка, вячысты,

ганаровы, знахар, дранікі, дзейнік, выказнік, бадзёры, гумно, адрына, лясун, ваўкалак, глог, парэчкі, ісці, араты.

5. Дайце азначэнне запазычаных слоў. Запішыце беларускія словы, якія ўтварыліся на базе прыведзеных слоў іншамоўнага паходжання.

Культура, язмін, бульба, шыфр, пашпарт, афарызм, метр, група, каляндар, фонд, маніторынг, каталог.

6. Прачытайце, ахарактарызуйце лексіку прыведзеных урыўкаў з пункту погляду паходжання. З тэксту А выпішыце спрадвечна беларускія словы і растлумачце іх значэнне; з тэксту Б выпішыце запазычаныя словы і растлумачце іх значэнні.

А. Пасты заканчваліся святочнымі днямі, якім спадарожнічалі абрадавыя дзействы, тэатралізаваныя прадстаўленні, гульні і шчодры святочны стол. Найбольш багатым быў стол на Вялікдзень, Радаўніцу, Сёмуху (Духа, Троіца), Спас, Дзяды, Васілле (Новы год). Прычым кожнаму святу адпавядала пэўная ежа, цэлы набор страў. У прыватнасці, на посную куццю (перад Раством) іх было не менш сямі, у тым ліку аўсяная поліўка ці кісель, хлебны квас, аладкі з мёдам ці малаком, бліны, рыба, клёцкі і, нарэшце, сама каша з мядовай сытай. На шчодрую куццю на стол падаваліся, апрача таго, разнастайныя скаронныя стравы – мяса, нярэдка смажанае парася, каўбасы, бліны з салам, боршч з мясам і інш. (*В. С. Цімоў*);

Б. Беларускі фальклор (англ. *folklore* – ‘народныя веды’, ‘народная мудрасць’) – сукупнасць розных відаў народнага мастацтва беларусаў, такіх як вусна-паэтычная творчасць, народная музыка, танцы, разнастайныя віды прыкладнага мастацтва, народны тэатр. Пераважна ўжываецца для абазначэння мастацтва слова – вусна-паэтычнай творчасці.

Разам з тым фальклор разумеецца не толькі як сукупнасць жанраў вуснай народнай творчасці, але і як сістэма поглядаў на навакольны свет, традыцыйная духоўная культура ў цэлым у шматлікіх яе выяўленнях. Таму фальклор знаходзіцца ў непасрэднай блізкасці ад міфалогіі, абраднасці, мовы і г. д., а самі фальклорныя жанры разглядаюцца не толькі ў мастацкім аспекце, але і як функцыянальны складнік народнага жыцця.

На працягу многіх стагоддзяў фальклор жыў у асяроддзі сваіх стваральнікаў, чуйна рэагуючы на ўсе змены, што несла з сабой гістарычнае развіццё і ў быццё, і ў светапоглядзе, і ў сацыяльных стасунках. Фальклор – мастацкі летапіс народа, але гэта толькі адна, прычым не самая галоўная яго функцыя. Ён – захавальнік працоўнага вопыту, які перадаваўся з пакалення ў пакаленне, і ў той жа час узбуджальнік творчай энергіі, новых ідэй і нават пэўных тэхнічных рашэнняў, якія з цягам часу рэалізоўваліся ў адпаведных умовах. Вусна-паэтычная творчасць замацоўвала многія маральна-этычныя нормы, якія рэгулявалі адносіны людзей у грамадстве і ў сям’і. Дзякуючы гэтым нормам чалавек доўгі час жыў у суладдзі з прыродай, абагаўляў і абараняў яе, ахоўваючы тым самым сваё асяроддзе існавання. Сямейная абрадавая паэзія, шматлікія прыказкі і прымаўкі і многія іншыя творы былі накіраваны на ўмацаванне сям’і і сямейных адносін, на выхаванне новых пакаленняў у адпаведнасці з высокімі нормамі і патрабаваннямі народнай маралі (*Беларускі фальклор. Хрэстаматыя, Мінск, 1996*).

7. Спішыце тэкст. З дапамогай «Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы» вызначце па 5–10 слоў спрадвечна беларускіх (падкрэсліце прамой рыскай) і 5–10 запазычаных (падкрэсліце хвалістай рыскай).

7.1. Больш як чвэрць стагоддзя працуе Ніл Гілевіч у літаратуры. За гэты час ён стварыў больш дваццаці паэтычных зборнікаў, кожны з якіх у той ці іншай меры адлюстравваў на сваіх старонках не толькі паэтычнае развіццё таленту, але час і жыццё народа, думы і парыванні грамадзяніна. Наогул трэба сказаць, што ў паэзіі Ніла Гілевіча ў вельмі выразнай форме знайшлі выяўленне грамадзянскасць, скандэнсаваная сацыяльнасць, аб чым сведчаць яго шматлікія лірычныя і ліра-эпічныя творы і асабліва ягоныя сатыра і гумар, у якіх паэт мае свой непаўторны голас, свой характэрны смех і сваю іронію. Сіла ягонай пагарды і выкрыцця такая вялікая, а смех такі з’едлівы, што часам здзіўляе ягоная здольнасць пераходу да вельмі шчырай замілаванасці, дабрыні і пранікнёнага лірызму ў вершах і паэмах іншага характару, у лірычных творах, дзе Ніл Гілевіч паказвае зусім іншыя грані свайго таленту. Гэтыя два розныя бакі яго творчасці знітоўваюцца адной моцнай, я сказаў бы, высакароднай якасцю, якую можна вызначыць як фальклор-

ную, вельмі народную, што ідзе з самых вытокаў беларускага жыцця, з яго нацыянальнага характару і ягонай гісторыі (*паводле В. Быкава*).

7.2. У працэсе вакальна-харавых практыкаванняў важным момантам з'яўляюцца правільныя суадносіны паміж працай над асобнымі навыкамі ці прыёмам і аб'яднаннем гэтых навыкаў у адзіны комплекс выяўленчых сродкаў мастацкага выканання. Правільны падбор практыкаванняў дапамагае выпрацаваць і замацаваць кожны элемент паасобку, а таксама замацаваць комплекс гэтых навыкаў і ўменняў у іх сукупнасці. Неабходна ўлічваць, што нельга зводзіць практыкаванні толькі да работы над асобнымі навыкамі, так як пры гэтым будзе адсутнічаць неабходная сувязь і каардынацыя паміж імі. Аднак непрыдатным з'яўляецца і выключна цэласны падыход да вырашэння задач вакальнага навучання: вучыць адразу ўсяму, не замацоўваючы асобныя элементы голасаўтварэння. Гэта прыводзіць да адсутнасці тэхнічнай дакладнасці ў рабоце голасаўтваральнага апарату. Як жа трэба вырашаць гэтую праблему ў вакальным выхаванні навучэнцаў? Мастацтва спеваў патрабуе авалодання складаным комплексам мастацка-тэхнічных элементаў. Дасягаецца гэта шляхам фіксацыі ўвагі на канкрэтнай вакальна-тэхнічнай задачы. Пры гэтым мэтанакіраваны матэрыял, які паступова ўскладняецца, будзе спрыяць замацаванню асобных навыкаў (*паводле С. Максімава*).

7.3. Выкарыстанне трэнінгу ў навучальным працэсе пры падрыхтоўцы спецыялістаў сацыяльна-культурнай дзейнасці таксама абумоўлена наступнымі яго адметнымі асаблівасцямі. Па-першае, у час трэнінгу група аказвае ўздзеянне на кожнага ўдзельніка працэсу ў трох плоскасцях: пазнавальнай – удзельнік групы ўсведамляе, як яго звыклыя паводзіны і спосабы адносін дазваляюць вырашыць праблему, асэнсоўвае прычыны сваіх паводзін і разумее, як у далейшым больш эфектыўна весці сябе ў падобных сітуацыях, якія складваюцца як у прафесійнай, так і асабістай сферах; эмацыянальнай – удзельнік трэнінгу, падтрыманы іншымі членамі групы, усведамляе свае псіхалагічныя ахоўныя механізмы, карэкціруе адносіны з іншымі, змяняе эмацыянальнае стаўленне да сябе, і, як вынік, павялічваецца яго самапавага, стабілізуецца самаацэнка, што дазваляе яму стаць кваліфікаваным спецыялістам; паводніцкай – удзельнік групы выпрацоўвае адэкватныя той ці іншай сітуа-

цыі спосабы паводзін у бяспечнай абстаноўцы, а не ў рэальным жыцці з яго пагрозамі, рызыкай, трывогай пра непрыемныя наступствы ў выпадку няправільнага рашэння.

Па-другое, трэнінг як форма групавой працы дазваляе выкарыстоўваць самыя разнастайныя інтэрактыўныя метады, сярод якіх дыскусійныя метады (дыскусія, метады кейсаў і інш.), гульнявыя метады (імітацыйныя, дзелавыя, ролевыя гульні), мазгавы штурм і інш. (В. У. Рагачова).

7.4. Сацыяльная абарона насельніцтва – адзін з найважнейшых кірункаў дзяржаўнай палітыкі ў нашай краіне. На Случчыне мэтанакіраваную работу па сацыяльнай абароне і падтрымцы розных катэгорый грамадзян праводзіць упраўленне па працы, занятасці і сацыяльнай абароне райвыканкама. Для аказання насельніцтву сацыяльных, бытавых, рэабілітацыйных і псіхалагічных паслуг у тэрытарыяльным цэнтры сацыяльнага абслугоўвання насельніцтва працуюць аддзяленні дзённага знаходжання інвалідаў, кругласутачнага знаходжання для грамадзян пажылога ўзросту і інвалідаў, тэрміновага сацыяльнага абслугоўвання, сацыяльнай адаптацыі і рэабілітацыі. 206 сацыяльных работнікаў тэрытарыяльнага цэнтры абслугоўваюць 1 819 пажылых грамадзян і інвалідаў. Яны акружаюць сваіх падапечных увагай, цеплынёй, дапамагаюць ім і справай, і добрым словам. У аддзяленні кругласутачнага знаходжання для грамадзян пажылога ўзросту і інвалідаў знаходзіцца 31 чалавек, створаны добрыя ўмовы для пражывання. 24 маладыя інваліды наведваюць аддзяленне дзённага знаходжання ў цэнтры, у якім дзейнічаюць гурткі па інтарэсах, рэабілітацыйна-працоўная майстэрня, арт-студыя, клубы «Надзея», «Пілігрымы», «Імянінік». Спецыялісты аддзялення дзённага знаходжання інвалідаў праводзяць работу па падрыхтоўцы да самастойнага жыцця маладых людзей з асаблівасцямі псіхафізічнага развіцця (В. Бойка).

7.5. Саломаліценне з'яўляецца адным з найбольш распаўсюджаных відаў старажытных народных промыслаў, яно займае сёння ў мастацкай прамысловасці даволі значнае месца. Здаўна ў сялянскім побыце ўжываліся самыя разнастайныя вырабы: каробкі, шыяны, сьвянькі, лубкі, гарцы, лапці, капелюшы, цацкі, дэкаратыўныя аздобы. Утылітарныя вырабы – каробкі, лубкі, шыяны – ужываліся для захавання збожжа, мукі, розных рэчаў. Незалежна ад форм і велічыні саламянага по-

суду ў аснове яго стварэння ляжаў адзін тэхнічны прыём – перапляценне саламянага жгута палоскай лазы ці арэшніку. Зграбныя формы, прыгожы рытмічны ўзор паверхні, які ствараўся залацістай саломкай і карычневымі палоскамі лазы, надавалі гэтым утылітарным вырабам пэўныя мастацкія якасці. Аднак найбольш выразна гэтыя якасці саломкі праявіліся ў вырабах пластычнага і дэкаратыўнага характару. З саломы рабілі розныя цацкі ў выглядзе фігур чалавека, жывёл, птушак. Шырокае распаўсюджанне набылі плеченыя шкатулкі розных форм і памераў (*М. Шкут*).

7.6. Традыцыйна ў краязнаўчай бібліяграфіі дзіцячай літаратуры склаліся наступныя асноўныя разнавіднасці бібліяграфічных дапаможнікаў: універсальныя паказальнікі «Што чытаць пра ... край»; тэматычныя; бібліяграфічныя і персанальныя краязнаўчыя даведнікі. У цэлым сістэма краязнаўчых бібліяграфічных дапаможнікаў па дзіцячай літаратуры ідзе па шляху «дарослай» краязнаўчай бібліяграфіі, хаця складальнікі і хацелі адлюстравачь спецыфіку ў тэматыцы і праблематыцы дапаможнікаў, адборы імёнаў, падзей, матэрыялаў для чытання. Да моманту перабудовы гэтая сістэма склалася (хаця і не ва ўсіх галінах) і была прадстаўлена асноўнымі тыпамі дапаможнікаў (паказальнік, спіс, агляд), а таксама іх разнавіднасцямі (памятка, размовы пра кнігі, метадыка-бібліяграфічныя матэрыялы, календары знамянальных і памятных дат і інш.) (*А. Тамашава*).

7.7. Цудоўная сцэнічная «Мяцеліца» была створана адным з патрыярхаў нацыянальнай харэаграфіі А. Рыбальчанкам у танцавальным калектыве гомельскага Палаца культуры чыгуначнікаў. У ёй пастаноўшчык захаваў і развіў кожны з кампанентаў фальклорных скокаў, звязаўшы іх адзінай фабулай. Матыў нырання пар пад рукі адзін аднаму пераўтварыўся ў калейдаскоп разнастайных варыяцый на гэтую тэму. Вярчэнне за рукі пераўтварылася ў разнастайныя вярчэнні цэлых груп танцораў, якія ўтвараюць складаны дынамічны малюнак. Удала выкарыстоўваліся ў сцэнічнай пастаноўцы і традыцыйныя атрыбуты – ручнікі, роля якіх пераасэнсоўвалася. Наяўнасць жа дакладнай драматургічнай асновы сюжэтнага тыпу, трохчасткавая форма пабудовы, рэжысёрская аформленасць мізансцэн, эмацыянальнае і тэхнічнае нарастанне да кульмінацыі ў фінале – усё гэта было плёнам уласнай думкі балетмайстра, заснаванай на веданні законаў сцэны (*наводле Ю. Чурко*).

7.8. Вывучэнне музейных прадметаў, якое ляжыць у аснове работы па камплектаванні, уліку, захаванні фондаў і кансультацыйнай работы, адначасова мае самастойнае значэнне, уключае азначэнне (атрыбуцыю), класіфікацыю і сістэматызацыю, інтэрпрэтацыю прадметаў.

Паняцце «вывучэнне музейных прадметаў» вельмі блізкае да паняцця «вывучэнне гістарычных крыніц». Адрозніваецца толькі аб'ём паняцця «інтэрпрэтацыя». Крыніцаведы-гісторыкі задачай інтэрпрэтацыі прадмета ставяць яго вытлумачэнне як крыніцу ведаў. Музеязнаўцы вытлумачваюць прадмет не толькі як крыніцу ведаў, але і як крыніцу эмоцый, як культурную каштоўнасць у цэлым, ацэньваюць атрактыўныя ўласцівасці прадмета (*наводле В. Херберта*).

7.9. Адною з найважнейшых сфер уключэння музыкі ў мастацкае жыццё Беларусі быў тэатр. Традыцыі выкарыстання музыкі ў тэатральных пастаноўках здаўна склаліся ў еўрапейскай культуры і былі звязаны з антычнай драмай, сярэднявечнай містэрыяй і іншымі відамі старажытнага тэатра. На Беларусі гэтыя традыцыі ўвасобілі і адлюстравалі ў розных тэатральных формах – батлейцы, школьным і прыватнаўласніцкім тэатры.

Батлейка – гэта старажытны тэатр лялек, звязаны сваім паходжаннем з заходнееўрапейскімі містэрыямі. На Беларусь ён трапіў у XVI ст. Сюжэты батлейкі былі заснаваныя на біблейскай і евангельскай тэматыцы, а таксама народна-жанравых матывах. Дзеянне адбывалася ў спецыяльна пабудаваным двухпавярховым доміку з вежачкай-мезанінам, канструкцыя якога адпавядала сюжэтнай іерархіі: на самым верхнім «узроўні» разыгрываліся сцэнікі са святога пісання пра Адама і Еву, нараджэнне Ісуса, на сярэднім распавядалася пра злчынствы цара Ірада, а ў самым нізе ставіліся сцэнікі з народнага побыту (*наводле В. У. Дадзіёмавай*).

8. Выпішыце з тэксту запазычаныя словы, падкрэсліце прыметы запазычаных слоў, адзначце, з якой мовы словы запазычаны, вусна растлумачце іх значэнне. Пры выкананні задання карыстайцеся «Слоўнікам іншамоўных слоў» А. М. Булькі (2005).

8.1. У чым феномен творчасці нашага славутага земляка, ураджэнца Оршы? Уладзімір Караткевіч – заснавальнік беларускага гістарычнага рамана. Менавіта Караткевіч упершыню

аздобіў беларускую літаратуру дэтэктыўным жанрам. Няскончаны раман пра падзеі 1863 года на Беларусі «Каласы пад сярпом тваім», гістарыясофскі раман «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» – гэта зусім новы для айчыннай літаратуры стыль мыслення, стыль выкладання, стыль пісьма... Зусім новыя і разнастайныя сюжэтныя ходы, новая гістарычная канцэпцыя, новы мастацкі рытм... Праўда і ілюзія. Упершыню ў мастацкі ўжытак шырока ўведзеныя матэрыялы хронік і летапісаў, парафразы біблейскіх тэкстаў, варыяцыі ў розных кантэкстах біблейскіх выказаў і народных выслоўяў. А «Сівая легенда», «Цыганскі кароль», «Паром на бурнай рацэ»... Можна доўга пералічаць. Глыбокае, дасканалое веданне фактаў, падзей, рэалій часу. Веданне мастацтва, этнаграфіі, архітэктуры, фальклору, літаратуры. Сусветных і беларускіх. Віртуознае валоданне сюжэтам, фабулай. І – мастацкая «рэканструкцыя» часу, сацыяльнага і побытавага каларыту, псіхалогіі людзей, самасвядомасці. Жывы подых часоў, водар жыцця. Тое, што даецца творчай інтуіцыяй, мастакоўскімі зрокам, слыхам, усімі чуццямі, культурай ведаў – і геннай памяццю, геннай культурай, генезісам маральнага «Я». Тым, што не сёння з’явілася, мела гістарычны шлях, перадавалася гадамі, стагоддзямі, у пэўных свядомасных, сітуацыйных, падзейных, сацыяльных умовах (Н. Фенчанка).

8.2. Спецыяльныя практыкаванні і папеўкі падбіраюцца згодна з узроўнем пеўчага развіцця навучэнцаў і ўскладняюцца паступова ў працэсе навучання. Першай умовай сістэмы вакальна-харавых практыкаванняў з’яўляецца выхаванне свядомых адносін навучэнцаў да вучэбных задач, якія ставяцца ў працэсе практыкавання. Другой умовай сістэмы практыкавання з’яўляецца паступовае і паслядоўнае ўскладненне вучэбных задач. У працэсе практыкаванняў шлях ад простага да больш складанага, ад зразумелага, даступнага – да больш цяжкага. Новае практыкаванне павінна быць звязана з папярэднім, абапірацца на яго і рухацца далей. Трэцяй умовай сістэмы практыкавання з’яўляецца ўлік асаблівасцей самога працэсу ўтварэння навыкаў. Новая песня, новае практыкаванне, новая задача пры паўтарэнні вядомага матэрыялу, новы метадычны прыём у замацаванні навыкаў, эмацыянальнасць кіраўніка – усё гэта садзейнічае падтрыманню цікавасці ў працэсе работы. Чацвёртая ўмова – разнастайнасць заданняў, пераклучэнне ўвагі навучэнцаў

у працэсе практыкаванняў з аднаго практыкавання на іншае, ахоп цэлага комплексу заданняў *(наводле Т. Растаргуевай)*.

8.3. У задачы менеджара па рабоце з персаналам уваходзіць зрабіць работнікаў здольнымі да сумесных дзеянняў, надаць іх намаганням эфектыўнасць і выніковасць, зменшыць уласцівыя людзям індывідуальныя недахопы. Асабліва цяжка працаваць з творчымі, якіх нельга прымушаць пастаянна справаздачыцца за кожны крок. На менеджару таксама ляжыць адказнасць за ацэнку работы супрацоўнікаў, вызначэнне неабходнага ўзнагароджання за вынікі работы, арганізацыю дзейнасці і кантроль за яе ажыццяўленнем, вырашэнне канфліктных сітуацый і выпрацоўку кампрамісных рашэнняў і г.д. Арганізацыя работы з персаналам уключае ў сябе выпрацоўку кадровай палітыкі, падрыхтоўку, падбор і расстаноўку кадраў, іх ацэнку, перападрыхтоўку і павышэнне кваліфікацыі, стымуляванне, фарміраванне і развіццё матывацыі *(наводле Г. Тульчынскага)*.

8.4. Неад'емнай часткай дзяржаўнай палітыкі з'яўляецца сацыяльная падтрымка ветэранаў Вялікай Айчыннай вайны, баявых дзеянняў на тэрыторыі іншых дзяржаў, асоб, якія пацярпелі ад наступстваў войнаў, адзінокіх пажылых людзей і інвалідаў. Вядзецца пастаянны маніторынг сістэмы сацыяльнай, што, у канчатковым выніку, дазваляе ўдасканальваць сістэму паўсядзённай дзейнасці ўсіх зацікаўленых бакоў, павышаць яе эфектыўнасць за кошт узмацнення адраснай накіраванасці. Прадпрыемствы і арганізацыі аказвалі дапамогу ветэранам у рамонце кватэр і дамоў, гаспадарчых пабудоў, апрацоўцы прысядзібных участкаў. У рамках праграмы «Саўдзел у лёсе» ў мультымедычным цэнтры раённай бібліятэкі адбыўся кіналекторый «Сінема – адкрытае акно». Праведзена дзевяць сустрэч, дзе інваліды мелі магчымасць пазнаёміцца з навінкамі беларускага і замежнага кіно. Людзі з абмежаванымі магчымацямі з Лепельскага раённага таварыства інвалідаў і Расійскага таварыства інвалідаў г. Балахна Ніжагародскай вобласці на працягу года абмяркоўвалі розныя тэмы падчас чатырох скайп-канферэнцый: «Мы разам», «Сям'я – маленькая дзяржава», «Традыцыі і абрады Беларусі», «Талерантнасць». У сельскіх бібліятэках арганізоўваліся акцыі міласэрнасці «Добры дзень у вашу хату», «Мы разам з вамі»; візіт дабыні «Перадай дабро па крузе»; гадзіна міласэрнасці «Для вас адкрыты нашы дзверы і сэрцы» *(У. Шаўчэнка)*.

8.5. Па матывах дэкору і характары кампазіцыі маляваныя дываны падобныя на тканыя і вышываныя насценныя дываны, але менш працаёмкія і выступалі як танны іх заменнік. На сшытае з двух кавалкаў палотнішча дамаатканага льнянога палатна памерамі прыкладна 1,5x2 м, афарбаванае ў чорны колер, наносілі асноўныя дэталі малюнка (часам ужывалі выразаныя з паперы трафарэты), падмалёўку дробных дэталей і нанясенне светлаценняў рабілі ад рукі. У некаторых рэгіёнах выпрацаваліся мясцовыя варыянты кампазіцыі і дэкору. Адметнымі мастацкімі асаблівасцямі вызначаюцца маляваныя дываны поўначы Беларусі (Мядзельскі, Вілейскі раёны Мінскай, Пастаўскі, Шаркаўшчынскі, Глыбоцкі, Міёрскі, Докшыцкі раёны Віцебскай вобласці). Кампазіцыя іх звычайна ўяўляе размешчаны ў цэнтры букет кветак у вазе, кошыку ці перавіты стужкай, акаймаваны па краях гірляндай з кветак і лісця або скіраванымі да цэнтра букетамі, рассыпанымі па ўсім полі. Часта ў кампазіцыю ўключаліся выявы птушак – ластавак, галубоў, паваў, зязюль, а таксама ініцыялы аўтараў ці заказчыкаў. Спарадычна па ўсёй Беларусі сустракаліся маляваныя дываны сюжэтна-тэматычнага характару, якія ў наіўна-рэалістычным стылі адлюстроўвалі сцэнкі катання на лодках, сустрэчы ці развітанні закаханых, архітэктурныя пейзажы і інш., часта ў акаймоўцы арнаментальна-раслінных узораў (творы Я. Драздовіча) (*Я. Сахута*).

8.6. Як і асобныя людзі, што ўтвараюць грамадства, так і сацыяльныя органы, уключаючы бібліятэкі, адыгрываюць усталяваныя ролі, прычым іх межы вызначаюцца культурай і інстытутамі, якія яе ўтвараюць. Традыцыйная роля бібліятэкі як часткі камунікатыўнай сістэмы заключаецца ў захаванні і перадачы культурнай спадчыны. Бібліятэка можа перадаваць каштоўнасці і іншых культурных сістэм – і яна, сапраўды, павінна гэта рабіць, – але калі бібліятэка вельмі адыходзіць ад сістэмы каштоўнасцей сваёй культуры, яна абавязкова апынецца ў цяжкім стане. Такім чынам, бібліятэка адлюстроўвае пэўны «светапогляд», «парадыгму», па тэрміналогіі Томаса Куна, або «імідж», згодна з Кенетам Боўлінгам (*наводле Джэса Х. Шыры*).

8.7. У адных выпадках пастаноўшчык, які ўзяўся за распрацоўку таго ці іншага танца, ускладніў і разнастаіў рухі, якія ўваходзяць у яго лексіку, імкнучыся пры гэтым захаваць стылявыя асаблівасці арыгінала, не ўносячы ў яго іншародных эле-

ментаў. Паказальнай у гэтых адносінах з'яўляецца шмат гадоў таму сцэнічная распрацоўка Л. Алексютовіч «Полькі-вязанкі», якая бытвала ў вёсцы Лань Нясвіжскага раёна Мінскай вобласці. Танец, які выконваўся з прыпеўкамі, атрымаў сваю назву ад спосабу пабудовы: фігуры танца спалучаюцца, «вяжуцца» жартоўнымі выкрыкамі і прыпеўкамі, змест якіх дзяўчаты ілюструюць рухамі, звяртаючыся да глядача ці адзін да аднаго. У першапачатковым выглядзе, да яе мастацкай распрацоўкі, «Вязанка» будавалася ў асноўным на адным найпрасцейшым руху полькі. Працуючы над сцэнічнай пастаноўкай, харэограф увяла ў яе разнастайныя полечныя варыянты: «з прысядамі», «з драбушкай», «трасуху» і г.д., пабудаваўшы кожнае з кален на новым руху і не змяняючы істотна кампазіцыі прасторавага малюнка (*паводле Ю. Чурко*).

8.8. Задачам выкарыстання музейных фондаў служаць кансультацыі, якія праводзяцца супрацоўнікамі фондавых аддзелаў. Кансультацыі палягчаюць непасрэдным доступ да фондаў супрацоўнікам дадзенага музея, іншых музеяў, архіваў, бібліятэк, работнікам навукі, мастацтва, адукацыі, навучэнцам. Яны вельмі разнастайныя.

Кансультацыі даюць агульную характарыстыку фондаў: іх зместу, складу, структуры. Такія кансультацыі часцей за ўсё цікавяць супрацоўнікаў фондавых аддзелаў музеяў, работнікаў архіваў і бібліятэк, навучэнцаў ВНУ.

Іншыя кансультацыі накіраваны на характарыстыку канкрэтнага музейнага збору, калекцыю або асобныя яе прадметы. У гэтым звычайна маюць патрэбу супрацоўнікі экспазіцыйных аддзелаў, аддзелаў навуковай прапаганды, гісторыкі-крыніцаведы (*паводле В. Херберта*).

8.9. У адрозненне ад іншых партытур геніяльнага італьянскага маэстра, «Аіда» – манументальная опера, якая дае ўяўленне пра «вялікі стыль». У цэнтры спектакля – не толькі класічны любоўны трохкутнік (Аіда – Радамес – Амнерыс). Гэта твор пра жорсткія і трагічныя ўзаемадачынненні чалавека і дзяржавы, таму пастаноўка шматнаселеная і вялікую ролю ў ёй адыгрываюць масавыя сцэны і хары. Невыпадкава папярэдняя версія оперы, ажыццёўленая ў Мінску Ларысай Александроўскай, не сыходзіла з нашай сцэны больш за 50 гадоў. «Аіда» – спектакль-візітоўка, пастаноўка-талісман, у якой змяніліся некалькі пакаленняў выканаўцаў.

Адметнасць апошняга прачытання вердзіеўскай оперы (і гэ-та адразу пазіцыянавала пастановачная група) – у звароце да эскізаў дэкарацый і касцюмаў, зробленых вядомым сцэнографам, народным мастаком Беларусі Яўгенам Чамадуравым пад час пастаноўкі «Аіды» ў Бухарэсце ў 1953 годзе. Сам мастак лічыў, што перад ім «стаяла задача зрабіць вялікі парадны спектакль, прызначаны для асабліва ўрачыстых дзей» (*Т. Мушынская*).

9. Перакладзіце словы з рускай мовы на беларускую і вызначце асаблівасці асваення запазычаных слоў у беларускай мове.

Акордеон, аудиторія, декламіраваць, Грыгорый, Евгений, архіварыус, дывертисмент, журы, дыскваліфікацыя, іерогліф, канстытуцыя, мінімум, поліглот, паритет, факультет, шрыфт, коардынацыя, архітэктура, вернісаж, каэфіцыент, дыскета, камп'ютар, бібліяграфія, абонент, аўтарэферат.

10. Падбярыце да запазычаных слоў спрадвечна беларускія сінонімы.

Адукацыя, аранжарэя, аргумент, афарызм, аратар, апладысменты, аркуш, дыкцыя, рэзюмэ, маёнтак, фігура, арфаграфія, аўдыенцыя, фрукты, эксперымент, антыкварны, карэктны, вакантны, манумент, фантом, фіяска, вібрыраваць, гуманны, традыцыя, фіксаваць, інцыдэнт, аналіз, эфект, маштаб, утрыраваць, арфаэпія, архітэктар.

11. Напішыце сачыненне-мініяцюру на тэму «Мая прафесія», выкарыстоўвайце культуралагічныя тэрміны іншамоўнага паходжання.

12. Адшукайце памылкі ва ўжыванні запазычаных слоў і вызначце прычыны лексіка-стылістычных хібаў. Выпраўце іх і запішыце сказы правільна.

1. У п'есе «Хто смяецца апошнім» Зёлкіну адразу даецца мізэрная характарыстыка. 2. «Трывожнае шчасце» – гэта пенталогія беларускага жыцця. Раман складаецца з пяці аповесцяў. 3. Студэнтам, якія спазніліся на рэпетыцыю, было запратэставана з'яўляцца на сцэну. 4. У канцы святочнай вечарыны Леанід Дранько-Майсюк распісаўся для аўтографу на кнігах.

13. Запоўніце табліцу. Запішыце ў адзін слупок тэрміны агульнанавуковага ўжывання, а ў другі – вузкасפעцыяльныя. З якіх моў запазычаны выпісаныя словы? Ці маюць яны спрадвечна беларускія адпаведнікі? Падмацуйце адказ прыкладамі, па магчымасці адзначце прыметы запазычання.

Узор табліцы

Тэрміны агульнанавуковага ўжывання	Вузкасפעцыяльныя тэрміны

14. Выпішыце з тэксту словы іншамоўнага паходжання. Пасля кожнага слова ў дужках запішыце, з якой мовы яно запазычана (карыстайцеся «Слоўнікам іншамоўных слоў» А. М. Булькі, 2005). Семантычна не асвоеныя вамі словы растлумачце з дапамогай гэтага ж слоўніка.

Найбольш яркай і найбольш паказальнай этнічнай адзнакай кожнага народа з'яўляецца яго мова. Таму што гэта створаная ім самім адметная ўніверсальная форма ўсёй яго духоўнай культуры, усіх усведамленняў і пачуццяў яго прадстаўнікоў, агульная радзімая адзнака кожнага з іх, нарэшце, пастаянны сродак іх узаемасувязі як у прасторы, так і ў часе. Адным словам, мова ёсць «адзежа душы» народа (Ф. Багушэвіч). Яна – самы першы грамадскі набытак любой этнічнай супольнасці людзей на пачатку яе складвання. Яна з'яўляецца і самай апошняй рэліквіяй народаў, якую ахвяруюць яны гісторыі, развітваючыся са сваімі этнічнымі традыцыямі (А. Крывіцкі).

15. Якія назвы танцаў, музычных інструментаў можна вызначыць як словы-экзатызмы і чаму?

Каму патрэбнае «Поле-полечка»,
 Каб у душы запал закіпеў,
 А мне – «Купалінка»,
 «Перапёлачка»,
 І звон цымбальны,
 І дудкі спеў.

Каму – «Лезгінка»,
 «Гапак»
 Ці «Хора»,

Каб у вандроўках быў лёгкім крок,
А мне найлепей,
Каб быць у гуморы, –
«Мікіта»,
«Бульба»
І «Чабарок».

Хто – стэп карнаямі агалошвае,
Хто – дудуком адгукаецца з гор.
Мая жалейка –
Зусім не горшая,
Не сапсуе паважаны хор.

Няхай дзівак ярлыкі развешвае,
Багацце ўзважвае –
Дзе чыё.
Маё – не горшае,
Хай і не лепшае.
А Богам дадзенае –
Маё.

Г. Бураўкін

§ 4. Лексіка паводле сферы ўжывання і характару маўленчых зносін

1. Прачытайце ўрыўкі з мастацкіх тэкстаў, выпішыце тэрміны і прафесіяналізмы, вусна растлумачце іх значэнне. Адзначце прычыны адхілення ад літаратурных маўленчых норм.

Чмель пузаты на басолі гучна грае, / А на йскрыпцы ёмка пчолка падсякае. / І знайшоўся мушанёнак нейкі малы, / Што званіў-такі някепска ў цымбалы (*М. Багдановіч*);

Цяпер завая на скрыпцы грае, / Цымбалаў струны перабірае, / Дзьме ў гармонік, / Б'е ў бубен глуха (*М. Танк*);

І колькі яшчэ напісана малінавых інтэр'ераў! Усе яны ў самых лепшых музеях Расіі і Польшчы, у багатых салонах. Колькі мастакоў, выдатных майстроў, як Мараваў, Бялыніцкі-Біруля, Бахцін, Вінаградаў, хацелі і спрабавалі пісаць тон так, як піша ён [Жукоўскі], але ўсе пісалі, як пішуць толькі яны самі, бо пісаць так, як ён, не мог і не зможа ніхто, акрамя яго (*В. Карамзаў*);

Узяў каланок, якім ён клаў на палатно ваду, але падумаў, ці не да месца тут шчацінка, і пэндзаль змяніў на шчацінавы (В. Карамазаў).

2. Прачытайце. Назавіце словы абмежаванага ўжытку, вызначце прычыну абмежаванага выкарыстання і адпаведна іх разрад паводле сферы ўжывання.

ХАРЧАВАННЕ Ў ПОСТ

У пост варылі *аўсяны кісель*. Мука была аўсяная – уліеш у яе цёплай вады, каб трохі падкісла, тады крухмалу, разведзенага з вадой, і падварыш. Вось і кісель. Без крухмалу ён лёгкі атрымліваецца, а з крухмалам крапчэйшы. Кісель варылі з ягад – чарніц і журавін.

Пяклі *абаранкі з картопляў*. Трэба надраць на тарку картопляў (у нас кажуць не бульба, а картопля), пакласці ў васкавік, каб сцякло, а тады выняць і дадаць трохі мукі, солі, скруціць у каўбаску, пакласці абаранкам на бляху – і ў печ.

Бабку гаспадыні пяклі ў пост з грыбамі або сушанымі яблыкамі, сухімі ягадамі (чарніцы трэба распарыць і кінуць у драную бульбу, калі яна ўжо сцякла ў васкавіку). Раней бабку пяклі без нічога, толькі падсаліўшы.

Галушкі рабілі з тарчанай бульбы, якая сцякла ў васкавіку: накачаюць у руках кружочкі і кідаюць у гарачае малако, а ў пост – у ваду. Калі перад гэтым галушкі падпячы, то яны будуць цэленькія, а калі не падпячэш, вада становіцца густаватай, бо галушкі ў ёй разварваюцца.

З грыбоў варылі *квас*: з кіслай капусты бралі расол, туды дадавалі круп прасяных, а картопліну, морквіну і грыбы – парэзанымі кубікамі. У нядзельку самая яда – квас з грыбамі і каша. А калі яшчэ бліны ці аладкі, а то і сухары на сыроватцы спякуць, – гэта ўжо на свята або хто багаты. Тады ядуць з кісялём.

Ягадны кісель у Восаве называецца *ягодніца*. Падвараць ягады ў вадзе, тады ўліюць крухмалу з халоднай вадой, цукар па смаку. Ён застыне, а ў ім – ягады (з часопіса «Алеся», запісана ад Т. Ф. Кавалені, в. Восава, Салігорскі р-н, Мінская вобл.).

3. Вусна перакладзіце тэкст на беларускую мову. Перакажыце ў адпаведнасці з нормамі літаратурнага вымаўлення. Пісьмова складзіце тлумачальны слоўнік запазычаных слоў-тэрмінаў.

БАЛЕТ

Балёт (фр. *ballet*, от итал. *ballo* – танцюю) – вид сценического искусства; спектакль, содержание которого воплощается в музыкально-хореографических образах. В основе классического балетного спектакля лежит определенный сюжет, драматургический замысел, либретто, в XX веке появился бессюжетный балет, драматургия которого основана на развитии, заложенном в музыке. Основными видами танца в балете являются классический танец и характерный танец (к характерным танцам относятся народные и национальные танцы, переработанные для исполнения в балетном спектакле). Немаловажную роль играет пантомима, с помощью которой актеры передают чувства героев, их «разговор» между собой, суть происходящего. В современном балете широко используются другие техники танца, а также элементы гимнастики, акробатики, восточных единоборств и т. п.

В начале – как объединенная единым действием или настроением танцевальная сценка, эпизод в музыкальном представлении, опере. Заимствованный из Италии, во Франции расцветает как пышное торжественное зрелище – придворный балет. Началом балетной эпохи во Франции и во всем мире следует считать 15 октября 1581 года, когда при французском дворе состоялось представление зрелища, которое принято считать первым балетом – «Комедийный балет королевы» (или «Церцея»), поставленное итальянским скрипачом, «главным интендантом музыки» Бальтазарини де Бельджозо. Музыкальную основу первых балетов составляли придворные танцы, входившие в старинную сюиту. Во второй половине XVII века появляются новые театральные жанры, такие как комедия-балет, опера-балет, в которых значительное место отводится балетной музыке, и делаются попытки ее драматизировать. Но самостоятельным видом сценического искусства балет становится только во второй половине XVIII века благодаря реформам, осуществленным французским балетмейстером Жан Жоржем Новерром. Основываясь на эстетике французских просветителей, он создал спектакли, в которых содержание раскры-

вается в драматически выразительных образах (*Балет. Энциклопедия, 1981*).

4. Вусна перакладзіце тэкст на беларускую мову. Пісьмова складзіце перакладны слоўнічак тэрмінаў па сваёй спецыяльнасці. Раствлумачце выпадкі граматычнай неадпаведнасці ў арыгінале і ў перакладзе.

4.1. ГУМАНИТАРНАЯ КУЛЬТУРА И ЕЕ ЗАКАТ

Термин «гуманитарный» («гуманитарная наука», «гуманитарное образование») был создан в XVII–XVIII вв. Он использовался, когда речь шла об образованном человеке, обладающем обширными познаниями почти во всех сферах человеческой деятельности и которому «ничто человеческое не чуждо». Предполагалось, что свои познания он приобретает, изучая «свободные искусства» и классические языки, в соответствии с подразумевавшейся в то время и подтверждаемой данными современной психологии гипотезой, что *слова усваиваются прежде, чем идеи*, и перекрывают их по содержанию. На Западе все еще по инерции доминирует эта гуманитарная концепция, под влиянием которой мы видим нашу культуру в искаженном свете. Если эта отжившая концепция все еще сохраняется в нашем сознании, то это объясняется смутно ощущаемой нами потребностью в таком типе культурного человека, который, не вдаваясь в технические частности (что лучше его сделают узкие специалисты), в полной мере и совершенстве умел бы применять на практике способности своего ума (*Н. Г. Багдасарьян*).

4.2. Жанры лирические – песенные жанры, в которых отношение к действительности выражается посредством передачи чувств, настроений, душевного состояния лирического героя. Общепринятой жанровой классификации народной лирики нет. При классификации народных лирических песен на жанры учитываются их содержание, поэтические и музыкальные особенности, условия бытования и функции.

По условиям бытования лирические песни делятся на обрядовые и необрядовые (*К. П. Кабашиников*).

4.3. Аукцион мечты. Вместо продажи вещей можно выставить на аукцион события, деятельность и возможности исполнять мечты людей: свидание со звездой кино или эстрады, охоту на рябчиков с местной знаменитостью, торжественный обед,

партия в шахматы или в теннис с чемпионом, дирижирование увертюрой вместе с известным музыкантом... Участие известного аукционера, вечер с приличным угощением могут обеспечить успешное, одаренное воображением и в высшей степени прибыльное фандрейзинговое событие (*П. Г. Тульчинский*).

4.4. Содержание сферы долга раскрывается через ответственность взрослых и детей за характер жизни и нормальное функционирование семьи. Если нарушены отношения в этой сфере, то социальному педагогу следует оказать помощь в формировании нравственного сознания детей и родителей через бытовую требовательность, взаимную ответственность и уважение (*М. А. Галагузова*).

4.5. Через несколько месяцев занятий с беспризорными еврейскими детьми в Малаховке под Москвой Шагал покидает родину (в Париже его ждала мастерская с неоконченными работами, а в Берлине остались его полотна с выставки 1914 г.). Может быть, за это «благодарные» потомки в справочной литературе называют его французским художником. За границей Шагал остался самобытным художником, в творчестве которого продолжали встречаться мотивы покинутого Витебска – города детства. Он имел успех, много заказов (живописные полотна «Библейское послание» для музея в Ницце, плафон для Гранд-опера, панно для Метрополитен-опера в Нью-Йорке и театра во Франкфурте, а также грандиозные серии витражей для храмов и общественных зданий, керамическое панно, мозаики и гобелены) и постоянную тоску по родине (*С. В. Филимонова*).

4.6. В библиотечном общении важно учитывать особенности возрастных категорий читателей. В библиотеки идут и пожилые, и молодые люди. Они приходят не только за книгами, но и за общением. Нравственный долг библиотекаря – создать для людей атмосферу доброжелательности, приветливости, ласковости. Хорошо, если каждый читатель унесет с собой тепло в душе и признательность не только за полученную информацию, но и за радость общения и понимания.

Искусству общения в библиотеке учат пока недостаточно и, как следствие этого, библиотекарь часто не умеет построить доверительный разговор, расположить к себе читателя (*Г. А. Алтухова*).

4.7. Система классического танца складывалась путем отбора определенных положений и движений. Из множества движений человека – трудовых, бытовых и прочих – отобраны положения и движения, обладающие определенностью, законченностью, пластически раскрывающие духовный мир человека, т. е. положения и движения, представляющие эстетическую ценность благодаря своей выразительности – движения танцевального свойства. Этот процесс можно сравнить с тем, который при образовании музыкальной системы, когда из множества существующих в природе звуков были отобраны звуки особого свойства – музыкальные (*В. В. Лохенкова*).

4.8. Подход к отбору предметов музейного значения во многом зависит от их возраста. Для предметов прошлого, давно ушедших из употребления, особенно важно определение времени их возникновения и подлинности, что позволяет судить о том, насколько они редки. Это требует знания истории видов предметов, истории применения материалов, стилистических особенностей эпох, а также знакомства с теми признаками предметов, которые удостоверяют их подлинность: с клеймами, фабричными знаками, надписями, эмблемами, монограммами, авторскими подписями – на вещественных и изобразительных предметах; с подписями, печатями, штампами, экслибрисами – на предметах (*К. Г. Левыкин, В. Хербст*).

4.9. В 1895 г. во французском городе Бюссан был открыт Народный театр Морисом Потемером. Сценой в его театре служила открытая площадка в 15 метров шириной у склона горы, на краю луга, окруженного тремя крытыми трибунами. Две тысячи зрителей присутствовали на первом представлении. С тех пор ежегодно, в августе и сентябре, бюссанский театр устраивал по два драматических представления.

На рубеже XIX–XX вв. поиски и новации в освоении театрального пространства активно продолжаются (*Ю. М. Черняк*).

5. Дайце азначэнне жарганізмаў як адзінак абмежаванага ўжытку, прывядзіце прыклады студэнцкага жаргону, прафесійнага жаргону. Як уплываюць жарганізмы на чысціню маўлення? У якім з функцыянальных стыляў і пры якой умове выкарыстанне дадзеных адзінак можна лічыць матываваным?

6. Прачытайце ўрывак з верша. Запішыце па-беларуску па 2–3 назвы карцін узгаданых мастакоў, выпішыце словы агульнаўжывальныя, вусна акрэсліце іх значэнне.

Я не стамляюся дзівіцца:
Эль Грэка, Рэмбрант, і Ван Гог,
І Сурыкаў, і наш Савіцкі,
Так, наш Міхась.
З іх кожны змог
Спасцігнуць сутнасць чалавека...

П. Панчанка

7. Выпішыце з тэксту запазычаныя словы і падкрэсліце ў іх прыметы запазычанасці. Адзначце, да якой лексікі (бытавой ці навуковай) адносяцца словы іншамоўнага паходжання.

7.1. Адным з прыярытэтных напрамкаў дзяржаўнай палітыкі з'яўляецца падтрымка нацыянальнага мастацтва, якое надае беларускай культуры адметнасць і самабытнасць. Гэта перш за ўсё падтрымка калектываў і выканаўцаў, якія прадстаўляюць айчынную культуру: Нацыянальны канцэртны аркестр Беларусі, Нацыянальны акадэмічны народны хор імя Г. Цітовіча, Нацыянальны акадэмічны народны аркестр імя І. Жыновіча, нацыянальныя тэатры – тэатр імя Янкі Купалы, тэатр імя Якуба Коласа і іншыя. Гэта таксама падтрымка народных і аматарскіх выканаўцаў і калектываў. Неабходна далейшая падтрымка беларускай драматургіі, стварэнне праз ажыццяўленне дзяржаўнага заказу новага беларускага рэпертуару – як у канцэртных арганізацыях, так і музычных тэатрах (Тэатр оперы і балета, Музычны тэатр). Прадоўжыцца падтрымка творчых праектаў (фестываляў, выставак, канцэртаў і інш.), накіраваных на развіццё і папулярызацыю беларускага мастацтва: Нацыянальны фестываль беларускай песні і паэзіі, фестывалі М. Фінберга ў малых гарадах Беларусі, фестывалі народнай музыкі, выстаўкі народных промыслаў і рамёстваў і г. д. Нельга не адзначыць і працу над праграмай манументальнай гістарычнай прапаганды на перыяд да 2012 года, якая ўключае прапановы аб увекавечанні ў г. Мінску і рэгіёнах краіны сродкамі манументальнага мастацтва (мемарыяльныя знакі і дошкі, помнікі, мемарыяльныя ансамблі і г. д.) выдатных асоб беларускай зямлі і най-

больш значных гістарычных падзей, якія адбываліся на тэрыторыі Беларусі (П. Латушка).

7.2. Сучасны кларнет (сістэмы Бема) цалкам дасканалы інструмент, які валодае добрымі тэмбравымі якасцямі ва ўсіх рэгістрах і дастатковай інтанацыйнай дакладнасцю гукаў. Клапанны механізм гэтага інструмента сканструяваны вельмі мэтазгодна, дзякуючы чаму іграць на кларнеце сістэмы Бема (французская) больш зручна і лёгка, чым на кларнеце сістэмы Аелера (нямецкая). Кларнеты сістэмы Бема маюць істотныя адрозненні ў пабудове некаторых частак клапанна-рычажнага механізма, што звязана, перш за ўсё, з характэрным прынцыпам ігравога выкарыстання мезенцаў. Калі пры ігры на кларнеце сістэмы Аелера кожны з мезенцаў выканаўцы націскае звычайна два суседнія клапаны і робіць гэта пры дапамозе слізгальных рухаў па спецыяльных роліках, то ў кларнетаў сістэмы Бема замест «слізгальных» пераходаў выкарыстоўваецца прынцып пачарговага руху абодвух мезенцаў, кожны з якіх кіруе рухамі чатырох узаемазамяняльных клапанаў. Гэты прынцып руху з'яўляецца больш зручным і эфектыўным і забяспечвае выканаўцам найбольш спрыяльныя ўмовы для развіцця пальцавай тэхнікі (наводле У. М. Гержава).

7.3. Развіццё персаналу – гэта арганізаваны працэс вучобы супрацоўнікаў, які фінансуецца і кіруецца з мэтай змены іх асобных патэнцыялаў, забеспячэння арганізацыйнага адзінства. Пры гэтым адукацыя супрацоўнікаў ёсць адначасова і працэс, і вынік. Адукацыя разглядаецца ва ўзаемасувязі з рэгулярнай структурызацыяй і рэструктурызацыяй арганізацыі, мэтамі навучэнцаў і станам кадравага патэнцыялу. Аб'ектамі і кірункамі развіцця персаналу з'яўляюцца тры прыярытэтныя галіны: а) персанальнае, у тым ліку кар'ера-арыентаванае развіццё (асобны патэнцыял); б) групавое развіццё (фарміраванне кадравага патэнцыялу); в) арганізацыйнае развіццё (развіццё і рэалізацыя кадравага патэнцыялу). Калі першыя дзве галіны маюць відавочную сувязь з кар'ерай персаналу, то апошняя заслугоўвае асаблівай увагі ў кантэксце стратэгічнага кіравання персаналам (наводле І. Бяляцкага).

7.4. У сацыяльнай педагогіцы паняцце «сацыялізацыя асобы», якое разглядаецца ў дыялектычнай сувязі з паняццем «выхаванне», набывае свой педагогічны змест. Некаторыя вучоныя гавораць аб выхаванні ў вузкім і шырокім сэнсе і сцвярджа-

юць, што ў другім выпадку яно тое самае, што і сацыялізацыя. У вузкім сэнсе выхаванне разумеецца як мэтанакіраваная дзейнасць, прызначаная фарміраваць у дзяцей сістэму якасцей асобы, думак і перакананняў, як сацыяльны працэс, які складаецца з мэтанакіраваных уплываў на паводзіны і дзейнасць чалавека ўсіх выхаваўчых інстытутаў грамадства. У сацыяльнай педагогіцы пашырана разуменне выхавання як увасабленне катэгорыі «сацыяльнае выхаванне», якое разглядаецца як педагагічна арыентаваная і мэтазгодная сістэма грамадскай дапамогі, неабходная дзецям, падлеткам, моладзі ў перыяд іх уключэння ў сацыяльнае жыццё. У паняцці «сацыялізацыя асобы» знаходзіць сваё адлюстраванне катэгорыя «выхаванне», што звязана з выкарыстаннем агульнасацыялагічных падыходаў да сацыяльнай педагогікі. Пад уплывам сацыялагічных даследаванняў грамадскіх працэсаў змяняецца ўяўленне аб выхаваўчых уздзеяннях. Яны ўжо не разглядаюцца як аўтаномныя і ізаляваныя дзеянні, а як спецыфічная, але інтэгральная частка ўсёй сукупнасці сацыяльных уплываў на развіццё асобы. Паняцце «сацыялізацыя асобы» адлюстроўвае той факт, што ў любым выхаваўчым дзеянні свядомыя і мэтанакіраваныя кампаненты спалучаюцца з рознымі фактарамі сацыяльнага асяроддзя, якія ўплываюць на выхаваўчае ўздзеянне, але не з'яўляюцца самім гэтым дзеяннем. Адсюль вынікае, што ў сацыяльна-педагагічным кантэксце суадносіны працэсаў сацыялізацыі і выхавання наступныя: выхаванне – кіруемая частка сацыялізацыі асобы (Г. Бутрым).

7.5. Асноўныя якасці беларускага народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва: глыбокая традыцыйнасць, яркая самабытнасць, выразнасць форм, спакойны, стрыманы дэкор, у якім пераважалі матывы сімвалічнага характару (ромб, круг, разетка, салярныя знакі, выявы раслін, жывёл і птушак). На працягу многіх стагоддзяў народнае дэкаратыўна-прыкладнае мастацтва ўплывала на характар цэхавага і мануфактурнага рамяства, праца прыгонных майстроў выкарыстоўвалася ў майстэрнях і мануфактурах у гарадах, феадальных маёнтках і манастырах. Пэўныя змены ў яго характары выявіліся ў канцы XIX – пачатку XX ст. у сувязі з новымі сацыяльна-эканамічнымі ўмовамі і адпаведнымі зменамі ў народным побыце. Развіццё капіталізму моцна паўплывала на тыя віды народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, што бытавалі ў выглядзе промыслаў з вы-

хадам на рынак. Адны з іх (набіванка, перпікарства, медніцтва) не вытрымалі канкурэнцыі з прамысловасцю і заняпалі, іншыя (ганчарства, пляценне) прыстасаваліся да новых патрабаванняў рынку і змянілі характар прадукцыі. Узрасла іх дэкаратыўнасць, у тых яго відаў, што развіваліся ў сферы хатняй вытворчасці (*Я. Сахута*).

7.6. Пры ўмове пашырэння камп'ютарнай лабараторыі, набыцця больш сучаснай камп'ютарнай тэхнікі і перыферыі, разнастайнага і якаснага праграмага забеспячэння, умацавання штату кафедры АБІС маладымі навукоўцамі-выкладчыкамі можна ставіць задачу стварэння рэспубліканскага міжведамаснага навукова-метадычнага і вучэбнага цэнтра па пытаннях аўтаматызацыі бібліятэчнай справы Беларусі. Гэты цэнтр мог бы таксама займацца павышэннем кваліфікацыі і перападрыхтоўкай бібліятэчных работнікаў.

Важнае месца ў падрыхтоўцы студэнтаў спецыялізацыі таксама займае вытворчая практыка ў найбуйнейшых бібліятэках Беларусі, якія маюць добрыя дасягненні ў аўтаматызацыі. Кафедрай для студэнтаў распрацавана скразная праграма вытворчай практыкі на ўвесь час навучання ва ўніверсітэце (*М. Яцэвіч*).

7.7. Па характары размяшчэння і руху танцораў у прасторы можна выдзеліць наступныя тыпы беларускіх кадрыляў: простую, прамую, касую, крыжападобную, кругавую, лінейную, дыяганальную, у паўкруга, крывую (малюнак-дамінант руху выканаўцаў – па контуры лічбы 8). У некаторых мясцовасцях у залежнасці ад колькасці пар кадрылі называліся «тоўстымі» (8–16) і «тонкімі» (2–4). У аснове кожнай з кадрыльных разнавіднасцей ляжаць малюнкi, характэрныя для беларускага танцавальнага фальклору: круг, крыж, весніцы, калона, зорачка і г. д. Незвычайнае багацце і хуткая змена малюнкаў і пераходаў – адна з асноўных асаблівасцей жанру. Выкананне іх патрабуе вялікай засяроджанасці ад танцора. Варта каму-небудзь наблытаць, як разбурыцца ўвесь малюнак. А калі ўлічыць, што кадрыля ў быцце папярэдне не рэпэціруецца, то становіцца зразумелым: выкананне яе часам з'яўляецца выпрабаваннем на кемлівасць і лоўкасць (*наводле Ю. Чурко*).

7.8. У замку цяпер дамінаваў палац, вытрыманы ў стылі рэнесансу. На першым паверсе ён меў дзесяць скляпеністых памяшканняў, дзе размяшчаліся арсенал, канцылярыя, скарбніца і іншыя службы. Другі паверх займалі каралеўскія пакоі –

парадныя і жылыя, аб'яднаныя ў тыповую палацавую анфіладу. У атыку знаходзіліся памяшканні трэцяга паверха.

Унутранай сувязі паміж паверхамі не было, кожны з іх меў асобныя ўваходы. У цэнтры галоўнага фасада знаходзілася парадная лесвіца, двух'ярусны рызаліт з аркадамі, якая вяла на другі паверх у каралеўскія пакоі. Астатнія ўваходы былі вельмі сціплыя. Уваход на першы паверх быў побач з параднай лесвіцай, а на трэці – у паўночным тарцы (*В. Царук*).

7.9. П'еса Ніла Саймана «Апошні палка закаханы» часта і па-рознаму іграецца на нашых сцэнах, часам – як нахабна-забаўляльная драбязя. Рэжысёр назваў свой спектакль «Час заняцца светлым бокам жыцця», каб адысці ад існуючых штампаў. Можна высечы іскру камізму з узаемаадносін мужчыны і жанчыны. Можна – іскру драматызму на грані трагедыі. Андрэй Гузій абраў іншы шлях і дамогся абсалютнай верагоднасці існавання выканаўцаў Алены Дудзіч і Рыгора Белацаркоўскага. Яны лёгка і нязмушана пераходзяць межы смешнага і сумнага, высокага і нізкага. Ён, стомлены доўгім шлюбам, шукае разнастайнасці. Яна – надзейнасці, радасці, вастрынні адчуванняў. Абое згубілі раўнавагу душы і цела. І знаходзяць яе не ў выпадковай сувязі, а ў вяртанні дадому. Рэжысёр ушчыльніў п'есу. Некалькі розных жаночых тыпажоў (прастытутка, блазнаватая, ханжа) увасабляе адна актрыса. Галоўны сэнсавы акцэнт зроблены на фінальным вяртанні да пачатковай кропкі. Рэжысёр змяшчае героя ў стандартную кватэру, прыводзіць сюды жанчыну, якая можа прэтэндаваць на ролю палюбоўніцы. Алена Дудзіч іграе чатырох асоб і не палохаецца рэзкіх фарбаў, бо валодае мастацтвам тэатральнай містыфікацыі. Дыяпазон яе карнавальных масак разнастайны. Рэжысёр і актрыса зыходзяць з таго, што адна жанчына можа ўтрымліваць у сабе некалькі розных асоб. Гузій дапамагае актрысе выявіць і паказаць нахабніцу, істэрычку-баязліўку, істэрычку-ханжу і, нарэшце, спакойную адданую жонку. У аснове ўчынкаў чатырох персанажаў – незадаволенасць, жаданне штосьці рэзка змяніць, паспытаць забароненае. Не атрымліваецца. Усё ўладкоўваецца, калі аказваецца: няма жанчыны лепшай за тую, з якой пражыў многія гады. Рэжысёр ставіць спектакль аб тым, што заўсёды можна знайсці сэнс жыцця ў самім жыцці. У нашым досыць свабодным ад сямейнай адданасці свеце існуюць яшчэ свае табу і маральныя каштоўнасці (*Т. Арлова*).

СІСТЭМА АРФАГРАФІЧНЫХ НОРМ У СФЕРЫ ПРАФЕСІЙНАГА МАЎЛЕННЯ

§ 5. Арфаграфія. Прынцыпы правапісу

1. Прачытайце выразна верш. Сачыце за правільным вымаўленнем галосных, зычных і іх спалучэнняў. Знайдзіце ў тэксце арфаграмы. Растлумачце, на якім прынцыпе правапісу яны заснаваны.

Белаю чаромхавай завейай
Зноў пялёсткі бераг замялі,
Зноў у полі жыта палавее,
І Купала ходзіць па зямлі.

Ходзіць па снягах і па расе,
Значуе ў полі або хаце, –
Ён такую спадчыну нясе,
Што не можна ні забыць, ні страціць.

Зноў Купала ходзіць па зямлі –
Па Маскве, Казані і Палессі,
То ляціць у зорным караблі,
То шукае папараць на ўзлессі.

А над полем звоняць жаўрукі,
Б'юцца ў бераг сонечныя хвалі,
І плывуць у белы свет вянкі,
Што сплялі дзяўчаты на Купалле.

Спадчына – адзіны запавет,
Спадчына – усіх асноў аснова,
І нясе цераз вякі паэт
Матчына няскоранае слова.

С. Грахоўскі

2. Спішыце тэкст. Падкрэсліце арфаграмы паводле фанетычнага прынцыпу адной рыскай, паводле марфалагічнага – дзвюма.

2.1. Прыгажосць беларускай прыроды выпрацоўвала ў беларусаў развітое эстэтычнае пачуццё, уменне адчуваць і бачыць

хараство навакольнага асяроддзя. Таямнічы шум неабсяжных лясоў і бароў, загадкава-жахлівыя балоты, вялікія і малыя азёры, рэкі з цягам часу сфарміравалі ў беларусаў надзвычай багатую і дзіўную фантазію, развітую ўражлівасць, некаторую містычнасць светаўспрымання і схільнасць да абагаўлення неспасцігальных сіл прыроды. Бадай, па глыбіні пантэізму беларусы стаяць найбліжэй да асобных народаў Усходу (Індыі, Кітая, Японіі) (Э. Дубянецкі).

2.2. Прафесійная песня зарадзілася з развіццём музыкі, пісьмовай паэзіі. Паэтычныя тэксты песні вылучаюцца, як правіла, яснай, выразнай кампазіцыяй, супадзеннем сінтаксічных і структурных асаблівасцей, роўнасцю метрарытмічнага развіцця. Мелодыя і тэкст у большасці выпадкаў падобныя па структуры, складаюцца з роўных пабудоў – строф або куплетаў (нярэдка з рэфрэнам-прыпевам). Узаемадзеянне слова і музыкі ў песні скіравана на выяўленне агульнага характару верша, чым тлумачыцца адрозненне песеннай мелодыкі ад рамансавай. Мелодыя песні выступае як выніковае, абагульненае выяўленне вобразнага зместу, настрою верша, не звязанае з выяўленнем асобных паэтычных вобразаў, адценняў, дэталей тэксту (Э. А. Нікалаева).

2.3. Маркетынг – сістэма арганізацыі вытворчасці, рэалізацыі паслуг і збыту прадукцыі на аснове вынікаў інтэнсіўнага вывучэння і прагназавання попыту, цэн, шырокага выкарыстання рэкламы і стымулявання вытворчасці, прымянення сучасных спосабаў захавання і транспарціроўкі тавараў, тэхнічнага і іншага абслугоўвання спажывцоў. Імпрэсарыя – асоба, якая арганізуе канцэрты, спектаклі, гастролі, заключае для артыстаў кантракты (А. М. Булыка).

2.4. Вазьміце прыказкі, прымаўкі, загадкі, успомніце прыпеўкі, абрады, традыцыі. Залатыя россыпы народнай мудрасці! Якая фантазія, трапнасць, псіхалагізм, эмацыянальнасць, выхваўчая сіла! І гэта толькі частка народнай педагогікі, якая, як высветлілася, мае свае адметныя формы і метады выкарыстання. Мы, беларусы, ды і не толькі мы, забыліся на гэта. Што страцілі? Першааснову – азбуку душы, а з ёю – чуласць, непасрэднасць, эмацыянальную культуру і культуру пачуццяў. Адсюль – суцэльная разбэшчанасць, прапалі цнатлівасць кахання, сорам, пасяліліся зло, гіперпрактыцызм, насілле... (А. Сачанка).

2.5. На Беларусі, як і ў іншых краінах, узнікненне гравюры звязана з рамёствамі, у якіх выкарыстоўваліся працэсы гравіра-

вання: ксілаграфія з разьбой, у тым ліку на дошках для набі- ванкі, разцовая з ювелірнай справай, афорт з аздобай зброі. Кніжная гравюра на дрэве ўзнікла ў пачатку XVI стагоддзя ў выданнях Ф. Скарыны. У XVI–XVIII стагоддзях разам з кніжнай значнага развіцця дасягнула станковая падоўжаная («абразная») гравюра на дрэве: партрэт, пейзаж, гравюра-тэзіс, лубок. У тэхніцы ксілаграфіі працавалі П. Мсціславец, Грынь Івановіч, Ф. Ангілейка, В. Вашчанка, П. Комар і інш. У 2-й палове XVI стагоддзя на Беларусі ўзнікла разцовая гравюра на метале (медзярыт), сярод першых твораў былі працы Т. Макоўскага. Найбольшага росквіту гравюра на дрэве і метале дасягнула ў сярэдзіне XVII стагоддзя (В. Ф. Шматаў).

2.6. Складанне паказальніка старадрукаванай беларускай кнігі было звязана з шэрагам цяжкасцей. Шматлікія войны на тэрыторыі Беларусі суправаджаліся свядомым ці стыхійным знішчэннем культурных каштоўнасцей і ў першую чаргу кніг. Асабліва моцна на фонах старадрукаванай кнігі ў Беларусі адбіліся вынікі дзвюх сусветных войнаў і часовай фашысцкай акупацыі. Большасць старажытных беларускіх кніг аказаліся практычна недаступнымі беларускім бібліёграфам для вывучэння *ix de visu*.

Акрамя цяжкасцей арганізацыйнага характару, меліся нявырашаныя навуковыя праблемы, звязаныя з беларускай кнігавыдавецкай справай XVI–XVIII стст. У прыватнасці, вельмі складана было знайсці агульны крытэрыі для выдзялення беларускай кнігі з масы ўсходнеславянскіх выданняў XVI–XVIII стст. (В. Лявончыкаў).

2.7. Харэаграфія ўзнікла ў першабытнаабшчынным грамадстве, дзе танец выконваў шмат функцый у жыцці людзей, выяўляў эмацыянальныя пачуцці, быў цесна звязаны з абрадамі, меў магічнае, рытуальнае значэнне, служыў сродкам зносін і перадачы вопыту. Працэсы працы, рухі жывёл і птушак, падзеі рэчаіснасці, паводзіны чалавека перадаваліся з вялікім падабенствам. Паступова пластыка набывала ўмоўны характар, станавілася спецыфічным выяўленнем эстэтычных ідэалаў людзей. У харэаграфіі знаходзілі адлюстраванне пачуцці і думкі народа, асабліва сці яго нацыянальнага характару, эканамічныя ўмовы яго існавання (наводле Ю. М. Чурко).

2.8. Музеі ўзніклі ў той час, калі прадметы-арыгіналы, узятыя з прыроды і грамадскага жыцця, пачалі зберагаць як

дакументальныя, мемарыяльныя пасведчанні і эстэтычныя каштоўнасці. Найбольш раннія сховішчы музейнага значэння – Кноскі палац на востраве Крыт (XVI ст. да н.э.). На Беларусі першыя музейныя калекцыі вядомы з шаснаццатага стагоддзя – сістэматызаваныя нумізматычныя зборы Радзівілаў у Нясвіжы, дзе была бібліятэка, карцінная галерэя, а з сямнаццатага стагоддзя – «збраёўня». У васьмнаццатым стагоддзі створаны «сапежанскі збор» у Ружанах, музей і карцінная галерэя ў Полацкім езуіцкім калегіуме, шматлікія прыватныя музейныя калекцыі (наводле Г. А. Каханоўскага).

2.9. Першыя звесткі пра тэатральнае жыццё Мінска адносяцца да 1692 г., калі пры езуіцкім калегіуме існаваў школьны тэатр. На гарадскіх плошчах адбываліся паказы батлейкі. З канца 1770-х гг. Мінск пачалі наведваць гастрольныя тэатральныя калектывы з Польшчы. У канцы васьмнаццатага стагоддзя ў Мінску сталі дзейнічаць першыя прафесійныя трупы – так званы «Камедыйны тэатр», трупа А. Жукоўскага і А. Главацкага. У 1802–1805 гг. працавала пастаянная оперна-драматычная трупа (*Энцыкл. літ. і маст. Беларусі*).

3. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую. Знайдзіце ў перакладзеным тэксце арфаграмы. Якому прынцыпу падпарадкоўваецца напісанне гэтых арфаграм?

А. Магнатский частновладельческий театр возник в Белоруссии в середине восемнадцатого века. Функции ему придавались рекреативные и репрезентативные, а кое-где – на стадии любительской – и дидактические. В центрах магнатских латифундий он формировался всегда на основе нескольких трупп: оперной, балетной и драматической, а также капеллы, в состав которых на первых порах входили иностранные артисты, постепенно заменяемые крепостными (последних готовили собственные театральные и музыкальные школы). Одновременное выступление на магнатской сцене дворян-любителей, крепостных артистов и иностранцев (как правило, солистов) типично для последней четверти XVIII века. В отдельных придворных театрах (Несвиж, Шклов, Могилев) в конце столетия спектакли показывались артистами «вольных» коммерческих антреприз, с которыми владельцы заключали договоры на один или несколько сезонов. Но и в этих случаях балетный состав театров,

хор и основа оркестров оставались сформированными из местного белорусского населения, выходцев из крепостных крестьян и мещан.

Крупные театры в городах и местечках были близки по своему художественному уровню столичным, имели характер публичных; в Несвиже, Гродно, Слониме и Шклове на спектаклях присутствовали не только дворяне, но и представители различных кругов населения (по Г. И. Барышеву).

Б. Издавна по всей Белоруссии бытуют разнообразные изделия, плетеные из соломы, лозы, камыша, корней. В первую очередь из этих материалов изготавливали всевозможную хозяйственную посуду для хранения зерна, муки и других продуктов. Такая утварь, хотя и предназначалась для конкретных хозяйственных целей, обращает внимание пластичностью и гармонией форм, а также ритмическим чередованием коричневых прутьев лозы или орешника с золотистым фоном соломы.

Однако наилучшим образом художественные качества этих простых и широкодоступных материалов проявились в изделиях декоративного характера. Из соломы для разной мелочи и рукоделия плели шкатулки и сундучки, украшенные традиционной витой плетенкой и выпуклыми ромбическими вставками. Плетенка обычно украшала изделие по краям или делила плоскость на прямоугольники и квадраты. Из нее же делали замок, ручки и другие детали, конфигурация которых могла быть любой, поскольку плетенка навивалась на мягкую проволоку. Свободные плоскости закрывались гладким фоном, образованным простым шахматным переплетением разглаженных соломенных лент. Гладкие поверхности приятно контрастировали с объемным спиральным рисунком плетенки. Такой же контраст образовывали выпуклые ромбические вставки (по Е. М. Сахута).

§ 6. Правапіс галосных

Правапіс галосных *о, э, а*

1. Раствлумачце правапіс літар *о, э, а* ў наступных словах:

1) голас–галасы, вучэнне–вучань, чорны–чарнець, поспех–паспяховы; гром–грымець, глотка–глытаць;

2) колер–каляровы, тон–танальнасць, тэма–тэматычны, акадэмія–акадэмічны; сэнс–асэнсаваць; *але*: літаратура, характар, далікатны, сакрэт; інжынер, цырымонія, канцылярыя;

3) адажыя, сальфеджыя, трыя.

2. Да наступных слоў падбярыце аднакаранёвыя так, каб літары *о, э* апынуліся не пад націскам. Раствлумачце правапіс.

Хор, ачэрчваць, творчасць, крэсліць, выхоўваць, соцыум, алегорыя, конкупс, мелодыя, опера, харэограф, роспіс, жэмчуг, саломка, бяроза.

3. Устаўце замест кропак прапушчаныя галосныя, падкрэсліце арфаграмы, растлумачце правапіс.

3.1. Эст..тычны, р..дактар, т..атр, пант..он, ж..стыкуляцыя, поч..рк, Бакачы.., інт..лігенцыя, ч..рनावік, эпіт..т, майст..р, с..кр..тар, ар..шт, лат..рэя, д..макратыя, р..спубліка, кр..вавы, камп'ют..р, інт..рмеца, тэнд..нцыйны.

3.2. Піянін.., с..пран.., лібрэт.., кап..ла, палан..з, квінт..т, тры.., сальфеджы.., канц..ртмайстар, р..петыцыя, бандж.., р..зананс, д..таніраванне, к..нтрабас, постальт..рацыя, пр..содыя, трэм..л.., т..рцэт.

3.3. Імпр..сары.., менедж..р, акр..дытыў, мец..нат, д..бетаваны, кр..дытаваны, бухгалт..рскі, д..кларацыя, д..мпінгавыя, д..пазітны, інд..ксацыя, к..нсалтынг, ліц..нзійны, нер..нтабельны, р..зервовы, сам..акупнасць, т..варыства, ..квівалент, пр..зентацыя, д..намінацыя, лід..рства.

3.4. Ас..нсавана, ц..р..монія, д..лікатны, мет..далогія, д..градацыя, сіст..матычны, тр..вожнасць, д..прэсія, інд..ферэнтнасць, к..нтынгент, к..нфлікты, адр..сная дапамога, беж..нцы, інд..відуум, с..цыялізацыя, к..нстанта, р..гуляцыя, пед..гогіка, скепт..цызм, к..мунікатыўны, сл..хавы, пер..выхаванне, р..занёр, арт..даксальны, д..віянтны, р..флекс, ст..рэатып.

3.5. Ж..мчужны, р..тушаваць, д..каратыўны, партр..тыст, т..нальны, мад..ліроўка, архіт..ктура, гарм..нічны, т..ракота, бар..льеф, р..меснік, макрам.., д..кадэнцтва, к..мпаніла, Р..несанс, р..зьба, эксп..нат, барок.., м..льберт, р..како, р..стаўрацыя, мем..рыял, п'ед..стал, аквар..ліст, вер..цяно.

3.6. Абр..віятура, бібліят..казнаўства, інд..ксацыя, пр..дметны, канц..лярыя, р..ферыраванне, дайдж..ст, т..раж, хр..стаматыя, ..кслібрыс, ..підыяскоп, сіст..матызаваць, ..лемент, ..лігат, р..зервовы фонд, аўтар..ферат, бел..русіка, к..мунік..тыўны, мер..прыемства, д..кумент, ст..лаж, ф..рмат, к..р..шок, бр..шура.

3.7. Танц..вальны ..бутак, антр..ша, ар..беск, к..кошнік, б..ле-ро, балет..манія, сц..нічны грым, выканаць ж..тэ, к..мбінаваць, кар..год, пас..добль, р..левэ, скок с..тэ, с..фіт, танц..ўшчык, тр..наж, чар..вікі, экарт.., эксп..зіцыя танца, жарт..ўлівы танец «пр..сцяк», зрабіць фу..тэ, стаць у позу эфас.., ..кзерсіс.

3.8. Ст..янкі і п..селішчы ж..лезнага веку, мат..рыяльная культура, тат..мізм, ..рнаментацыя керамікі, этн..графічны, ..кскурсіі, бер..сцяныя грам..ты, канц..выя скр..бкі, вер..цяно, пр..дметы, д..кументы.

3.9. Аўт..рская мова, аліт..рацыя, ан..нсаваць, антр..прыза, ап..феоз, буф..нада, в..дэвіль, двухс..нсоўны, д..бютант, ід..нтыфікацыя, інт..нацыя, кат..гарычны, канц..ртаваць, лак..нізм, лейтм..тыў, мел..драма, р..петыцыя, р..алістычны, р..жысёр, с..рдэчнасць.

Запомніце!

*інтэлігенцыя, далікатэс, бухгалтар,
рэжысёр, дырыжор, камп'ютар, экстранны*

4. Запішыце словы і словазлучэнні па-беларуску, растлумачце іх правапіс. Пры неабходнасці карытайцеся арфаграфічнымі і тлумачальнымі слоўнікамі.

4.1. Прогрессивный, режиссер, меценат, центральный, интерпретация, комедия, столица, романтизм, Реформация, проповедь, противопоставление, героический эпос, фольклор, хронология, жанровое обогащение поэзии, самоценность человека, монументальная фресковая живопись, основные представители, основоположник, особенность, предмет исследования, реальная действительность, теоретический.

4.2. Бельканто, мелодический, голосной, дрожащий звук, композитор, репертуар, дорийский лад, дополнительное проведение, концертный зал, подвижной контрапункт, контральто, новеллетта, ординарий, оратория, пикколо, побочный тон, се-

ренада, сочинение, сопрано, многозначная тональность, попури, хоровод, шестнадцатая пауза.

4.3. Корпоративная ответственность, предприниматель, мотивация, харизматический лидер, коммуникационный процесс, формальные и неформальные организации, интеллектуальные и спортивные конкурсы, оповещение-анонс на телевидении, создание оптимальных условий, сценарий, литературно-художественный вечер, регулирование информационных потоков, личностные оценки руководителя, антреприза, демонополизация, компетентность, подсистемы, незапрограммированное решение, общественные отношения, конференсье, накопления, релевантная информация.

4.4. Оптимизм, коллектив, обряд, мероприятие, конфликт, компромисс, методология научного анализа социальных процессов, компетенция, депрессия, профилактика правонарушений, люди с ограниченными возможностями, зоны экологических бедствий, военные конфликты, регуляция правовых и экономических отношений человека с обществом, организация досуга молодежи, самоцель, холерик, богема, условный рефлекс, опека, вырождение, подопечный, позитивное влияние, моделирование ситуации, экстренные случаи, перевоспитание, бессердечность, поддержка, рекомендация, интерпретация.

4.5. Мольберт, офорт, горизонтальный, резчик, живопись, композиционный анализ, распространение, контрастный, акварелист, декоративно-прикладной, барокко, отображать, золотистый, эстетический, оригинал, колорист, экспонат, экспозиция, коллаж, колорит, гобелен, новатор, диссонанс, пастораль, гипостиль, черепица, горшок, переплетение, мозаика, тонко-слойный, орнамент, объемный образ, ассоциация, чернение.

4.6. Картотека, книгообмен, докомплектование, рецензия, абонементная система, коэффициент соответствия фонда книговыдачи, национальная коллекция документов, классификационный каталог, выборочные указатели литературоведческих и литературно-критических работ, научно-вспомогательные указатели, выборочное аннотирование, диссертационное исследование, цензурная история текста, рукопись, критерии отбора.

4.7. Танцевальное па, адажио, аллегро, аплодисменты, болеро, балетмейстер, комбинация, композиция, гопак, диско, постановщик, подскок, реверанс, авансцена, танго, подтанцовка,

тренаж, подъем на полупальцах, церемониальный марш, выбивать чечетку, экспозиция танца, координация движений, поставить балет, хоровод.

4.8. Городские укрепления, оборонительные сооружения, эллипсоподобная каменная булава, наконечники стрел, стремяна и шпоры, консервация, клиноподобный, консистенция, мозаика, шлифование, экспозиция, экспонаты, реконструировать, этнос.

4.9. Акробатический, ассонанс, бесконфликтность, браво, буффонада, водевиль, воплощение, выходная роль, гастролер, сценическое действие, жестикуляция, инсценировка, интеллектуал, исполнительское искусство, конференс, координация, монодрама, обоснование, орация, персонаж, подъемное оборудование, театральное пространство, шуточный, эпизод.

5. Запішыце ўласныя імёны, устаўляючы замест кропак патрэбныя літары. Раствлумачце іх правапіс.

Б..гатыроў, ..лоўнікаў, Ш..ўчэнка, Ш..пэн, Ш..кспір, Шч..дрын, М..льер, С..фокл, Ле..нард.. да Вінчы, Мікеландж..л.. Бу..нароці, Каравадж.., Г..лсуорсі, Фіцдж..ральд, ..гюст Р..нуар, ..дгар Д..га, Генд..ль, Кальд..рон, Герц..н, Мер..жкоўскі, Гр..чанінаў.

6. Запішыце сказы, устаўляючы замест кропак патрэбныя літары. Раствлумачце правапіс.

Мастацкая адукацыя ..похі Адр..джэння ў Беларусі ў гісторыка-мет..д..лагічным аспекце з'явілася пр..гр..сіўным крокам на шляху ф..рміравання цэласнай сістэмы. Р..несансная к..нцэпцыя вых..вання інт..лектуальнага ч..лавека канкр..тызавалася на нацыянальнай аснове. У рознак..нфесіянальных установах пр..гн..заваліся перспектывы новага р..зумення мастацкай адукацыі, прынцыпы ..рганізацыі якой адлюстроўвалі інт..рэсы нацыянальнай інт..лігенцыі. У эпоху Адр..джэння аказалася м..гчымым распрацаваць і абвясціць асноўныя гум..ністычныя і р..алістычныя к..нц..пцыі новай мастацка-адукацыйнай ..стэтыкі (наводле В. П. Пракапцовай).

Правапіс галосных *е, ё, я*

Кожнай літарай, гукам
Трапечы нязломная мова мая.
Возьмем «*е*», што мужнее
У першым пад націскам складзе.
Вырастае з яго
Наша кроўнае моцнае пруткае «*я*» –
І тады ўжо ніхто
Нас ніколі нідзе не абразіць.

У. Верамейчык

7. Да наступных слоў падбярыце аднакаранёвыя словы так, каб націскныя галосныя *е, ё* апынуліся ў першым складзе перад націскам. Раствлумачце правапіс галосных.

- 1) спевы, веліч, апека, цёмны, вёска;
- 2) камедыя, элегія, метад, метр, балет.

8. Раствлумачце правапіс падкрэсленых галосных у наступных словах:

- 1) зялѐны – пазелянець – зѐленаваты, пясняр – пѐсняры, глядач – глѐдачы, святло – высветліць;
- 2) каляндар, дзяжурны, сяржант;
- 3) дзявяты, дзясяты, сямнаццаць, васямнаццаць;
- 4) келейны, кахецінскі, Герасім;
- 5) цяжкаваты, цягнікі, памяць, выгляд.

9. Спішыце, устаўце прапушчаныя літары, растлумачце іх правапіс. Пастаўце словы ў алфавітным парадку.

9.1. Кал..ктыў, адсв..ткаваць, кал..ндары, вы..зны, суб’..ктыўны, с..рэдн..вяковы, с..нтэнцыя, абм..жаваны, ф..ерыя, ата..самліваць, зм..ншаць, л..г..ндарны, ..фрэйтар, г..ральдыка, ф..стываль, эл..менты, б..ларускі.

9.2. Сп..ваць, сп..вакі, м..лодыя, кларн..тыст, інструм..нтоўка, с..кстэт, ап..рэта, акампан..мент, голасав..дзенне, арк..строўка, пес..ннасць, інструм..нтоўка, песн..спевы, м..ламан, тэм..пацыя, м..лізмы, пес..нная м..лодыя, с..квентнае паўтарэнне, гукавы..ўленчы, рэп..ртуар, бен..фіс.

9.3. Кам..рцыйны, заб..сп..чэнне, плац..жы, раздз..ржаўленне, рэз..рвовы фонд, цен..вая эканоміка, анк..таванне, прэз..нтацыя, інв..стыцыі, б..спрацоўе, бізн..смен, рэп..тыцыйная праца, в..чарына, персп..ктыўны, ажыцц..ўляць.

9.4. Б..схарактарны, камп..тэнцыя, індыф..рэнтнасць, фл..гматык, с..мейны, ас..роддзе, справ..длівасць, б..здапаможны, м..тодыка, ск..птыцызм, уза..мадзеянне, уздзе..нне, ас..родак, ап..кун, св..домасць, імп..ратыўны асп..кт, м..ланхолік, хал..рычны, сентым..нтальны.

9.5. Манум..нтальны, іканапіс..ц, к..раміка, пл..нэр, перапл..ценне, мал..ўнічы, в..рнісаж, м..ланж, л..пніна, вы..ўленчы, дз..руга, Рэн..санс, рам..ство, дал..гляд, габ..лен, л..сіроўка, пл..ценне, персп..ктыва, медз..рыт, пас..рэбраны, зл..піць, абпал..ны, асім..трычны, п..йзаж.

9.6. Абан..мент, экз..мпляр, рэз..рвовы фонд, дыс..ртацыя, б..н..фіс чытача, б..стселер, п..раплёт, с..рвіс, г..ктограф, дз..с..тковая класіфікацыя, кал..ндар, кам..нтарый, кнігазаб..сп..чэнне, каталогав..дзенне, картатэка п..рсаналій, б..гучае кампл..ктаванне, в..дучае слова.

9.7. Бал..рына, п..рформанс, прам..над, св..тло рампы, рэв..ранс, рэп..тыцыя, трэн..р, в..нок, прыс..даць, выканаць экз..рсіс, тан..ц «Л..воніха».

9.8. Шмат в..коў, ..зычніцкі, крам..нёвы, ляднае земл..робства, п..чная кафля, раздробл..насць, ал..барда, антрапаг..нез, арнам..нтацыя к..рамікі, боны вайсковых каап..ратываў.

9.9. Арл..кін, ал..горыя, антыг..рой, аф..ктацыя, бен..фіс, в..рбальны, сп..ктакль, гл..дачы, Масл..ніца, м..лодыка, нап..рэдадні, н..праўда, н..ўдача, асв..тляльны, расчул..ны, рэв..ранс, св..домасць, трап..ткі, эф..ктыўны.

Запомніце!

*абанемент, абеліск, акампанемент,
балерына, календары, навела, святкаваць*

10. Запішыце прозвішчы па-беларуску.

Бетховен, Некрасов, Есенин, Микеланджело, Бельницкий-Бируля, Васнецов, Ефремов, Сервантес, Серов, Герасимов, Александров, Веласкес, Левицкий, Нежданова.

11. Перакладзіце словы і словазлучэнні з рускай мовы на беларускую, растлумачце правапіс літар *е, ё, я*.

11.1. Бесспорный, фестиваль, рекомендация, неудача, легендарный, сезон, герой, обелиск, Европа, тысяча, выяснить, поезда, праздновать, бескрайний, ненависть, щебетать, рассмеяться, спектакль, консерватория, Несвиж, архетип, любитель оперетты, оперный певец, комедийный, камерный.

11.2. Мелодика, кларнетист, увеличенное трезвучие, перспективный, песенность, инструментовка, оркестровый, дополнительное проведение, голосоведение, опера-оратория, симметричные лады.

11.3. Компетенция, распределение, мышление, релевантный, либеральный руководитель, делец, репетиция, легендарный, оповещение, бизнесмен, обменяться опытом, безработица, торговать, уровень жизни, интеллектуальная собственность.

11.4. Обязанность, беспризорник, стимулирование, обеспечение, попечитель, периферия, темперамент, методический, профессиональный, заседание, самопрезентация, проведение мероприятия, сознательное отношение, непривычный режим, успешность обучения.

11.5. Оттенить, разместить, веретено, ювелир, грифельный, ремесло, изобразительный, изображение, акварелист, световой, зарисовка, орнаментальный, стеклянный, элементы, пейзаж, эклектический.

11.6. Универсальная информация, содержательность, информирование, размежевание, подразделение, документация, комплектование, ретроспективный, полка, осуществить поиск, местные издания, книжечка, рекомендация.

11.7. Известный балетмейстер, талантливый, постановка спектакля, генеральная репетиция, современный репертуар, театральный сезон, оркестровая яма, присесть в реверансе.

11.8. Керамика, несвижский, совет попечителей музея, монументальный, инвентарный номер, музейная специфика, распределение предметов.

11.9. Сеанс, репетиция, бенуар, дивертисмент, менестрель, балерина, панегирик, трагедийный, комедийный, герой, певец, мечтатель, неблагодарный, перипетии, освещение.

12. Спішыце тэкст, устаўце замест кропак прапушчаныя літары.

А. Тэатр – адна з форм грамадскай свядомасці; мае вялікае значэнне ў эстэтычным выхаванні. Тэатр – мастацтва сінтэтычнае, спалучае дзейсны і відовішчны пачаткі. Асноўны твор тэатральнага мастацтва – спектакль. Тэатр – мастацтва калектыўнае. У працэсе рэпетыцый ствараецца спектакль пад кіраўніцтвам рэжысёра намаганнямі ўсіх удзельнікаў – акцёраў, мастака-сцэнографа, кампазітара, харэографа, балетмайстра, асвятляльнікаў, ксцюмераў і інш. Галоўны выразнік дзейнасці ў тэатры – акцёр, які ўвасабляе мастацкі вобраз характэрнага. Бягучы тэатральны працэс асвятляе тэатральная крытыка.

Беларускі народны тэатр узнік з календарных і сямейна-бытавых абрадаў і свят. Да пачатку XX стагоддзя на Беларусі шырока бытаваў народны ляльчаны тэатр батлейка, якому належыць вялікая роля ў фарміраванні і станаўленні нацыянальных тэатральных традыцый (*наводле А. А. Лабовіча*).

Б. Музыцы беларускага кампазітара, педагога і грамадскага дзеяча Яўгена Алксандравіча Глебава ўласціва вялікая сіла мацыянальнага ўздзеяння, яскравасць і інтэлекцыйнае багацце, змстоўнае напружанае развіццё, дасканаласць музычнай формы. Кампазітар самабытна ператварае ў творчасці народнапесенны матэрыял. Знаўца оркестра, Глебаў часта карыстаецца своеасаблівымі, нетрадыцыйнымі тэмбрэвымі спалучэннямі. Яго сімфонічная музыка насычана востра характэрнымі вобразамі шырокага эмацыянальнага дыяпазону. Яго сімфоніі – творы складаных мастацкіх канцэпцый, якія нясучь на сабе адбітак гармонічнага светаўспрымання мастака. У балетах кампазітар паказаў сябе сталым драматургам, які валодае прынцыпамі сімфонізму як метадам музычнага мыслення. Спалучэннем экспрэсіўнасці, напружанага драматызму з вытанчанай лірыкай адзначна музыка для спектакляў і кінэмафільмаў, вяліка-сімфонічных твораў, уверчур для оркестра беларускіх народных інструментаў, п'ес для страднага оркестра (*наводле Т. А. Дубковай*).

13. Падрыхтуйце вуснае паведамленне на адну з наступных тэм.

1. Першае ў жыцці наведванне тэатра.
2. Мой любімы акцёр (актрыса).

3. Тэатры майго горада.
4. Традыцыі і сучаснасць беларускіх народных рамёстваў.
5. Тэатральнае мастацтва маёй краіны.
6. Рэцэнзія на оперны спектакль.
7. Мой любімы замак Беларусі.
8. Апісанне карціны майго любімага беларускага мастака.
9. Сцэнарый да святкавання «Ночы музеяў».
10. Самы запамінальны помнік Беларусі.
11. Беларускі танцавальны фальклор на прафесійнай сцэне.
12. Сучаснае эстраднае мастацтва Беларусі.
13. Асобы і постаці беларускага балета.

Правапіс *ы, і, й* пасля прыставак

14. Прачытайце. Растворыце правапіс *ы, і, й* пасля прыставак.

- 1) сыграць, абысці, безыдэйны; зайграць, прыйсці, прайгравальнік;
- 2) праінфармаваць, суіснаванне, заінелы, заікацца;
- 3) дэзынфармацыя, контрыгра, панісламізм, субынспектар;
- 4) звышімклівы, міжінстытуцкі;
- 5) педінстытут, медінстытут.

15. Запішыце словы, устаўце, дзе трэба, літары *ы, і, й*.

Раз..*граць*, за..*нтрыгаваць*, пра..*снаваць*, ня..*начай*, з..*мправізаваць*, контр..*гра*, без..*ніцыятыўны*, за..*нець*, пад..*сці*, вы..*сце*, не..*снуючы*, не..*маверны*, непр..*мальны*, за..*мацца*, аб..*лгаць*, без..*нвентарны*, звыш..*ніцыятыўны*, пад..*граць*.

16. Перакладзіце словы з рускай мовы на беларускую.

Политинформация, проигрыватель, заискриться, сверхидейный, переименовать, сойтись, мединститут, заика, заинтриговать, поименный, наигрыш, сымпровизировать.

Правапіс спалучэнняў галосных у запазычаных словах

17. Карыстаючыся табліцай, назавіце правілы напісання спалучэнняў галосных у іншамоўных словах.

У рускай мове	У беларускай мове	Прыклады
ио	іё	бібліёграф, аксіёма, <i>але:</i> іон, Эфіопія
	ыё	патрыёт, грацыёзны, <i>але:</i> трыа
	ія	бібліятэка, віяланчэль, <i>але:</i> Іарданія
	ыя	патрыятызм, перыяд
иа	ія	піяніна, клавіятура
	ыя	варыянт, матэрыял
ие	іе	гігіена, кліентура, <i>але:</i> езуіт
	ые	арыентацыя, абітурыент
ео	ео	фразеолаг
	еа	фразеалогія, геаграфія
	эо	акардэон, ідэолаг
	эа	акардэаніст, ідэалогія
еа	еа	неандэрталец, неапалітанскі, <i>але:</i> акіян
	эа	рэалізм, ідэалізм, тэатр
йо	ё	раён, ёд, ётаваны
	я	раяніраванне, маянэз
йе	е	фае, феерверк, Емен
уа	уа	дуалізм, вуаль, візуальны

18. Растлумачце напісанне спалучэнняў галосных у наступных словах.

Ідэаграфія, сацыялагічны, перыёдыка, Токіа, чэмпіянат, фразеалогія, дыета, неалагізм, Нью-Ёрк, дыяменты, аксіёма, крэолка, мільярд, мільён, філіял, сітуацыя, аўдыякасета, відэазапіс, радыё, экспрэсіянізм.

19. Устаўце прапушчаныя літары, растлумачце правапіс.

19.1. Індывіду..льны, рэ..лізм, патры..рх, І..рданія, стады..н, чэмпі..н, рэ..ліі, тры..лет, рады..цыя, бі..ніка, рады..ла, гені..льны, і..рданец, каэфіцы..нт, міль..н, зады..к, кі..скёр, фі..ска.

19.2. Рэкви..м, ві..ланчэль, вары..цыі, ню..нс, фартэпі..на, ды..пазон, гукаідэ..л, эмацы..нальны, стэрэ..тыпы, сальфеджы.., песенна-ары..зныя эпізоды, ды..тоніка, слыхавыя асацы..цыі, узыходны тры..льны рух, капрычы.., вірту..з, спірычу..л, клаві..тура, тры.., акардэ..ніст, адажы..

19.3. Акцы..нернае таварыства, аўкцы..н, камерцы..лізацыя, ініцы..тыва, коміва..жор, негацы..нт, рэ..лізацыя, асацы..цыя, тэ..тральны калектыў, пры..рытэт, стварэнне аптымальных сацы..льна-псіхалагічных умоў, матэры..льны дабрабыт, рэперту..р, сіту..цыйны падыход, сацы..тэхнічныя падсістэмы.

19.4. Адрасная сацы..льная дапамога, ваенныя і нацы..нальныя канфлікты, ды..гностыка, індывіду..м, сацы..лізацыя, ініцы..тыва, сацы..льна-педагагічная дапамога, рэ..білітаваць, асацы..цыя, соцы..м, рэ..кцыя, змена паводзінаў клі..нта, прафары..нтацыя, рыту..л, ідэ..лізаваць, цырымані..л, інтэлекту..льны, альтру..зм, дэві..нтныя паводзіны.

19.5. Нацы..нальны мастацкі музей, ма..ліка, імпрэсі..нізм, ды..пазон танальных магчымасцей, міні..цюра, вірту..з, бідэме..р, за..фор, энкалпі..н, але..графія, кары..тыда, плагі..т, сюррэ..лізм, ню..нс, ды..грама, пале..графія, абстракцы..нізм.

19.6. Біблі..графічны, тэрытары..льна-змястоўная прымета, тэ..рэтычныя пытанні, рэгі..нальная біблі..графія, нацы..нальная прымета, функцы..нальная структура, спецы..льная тэрміналогія, індывіду..льныя асаблівасці, біблі..графазнаўства, ге..графічны каталог, біблі..тэчная паслуга, дзень спецы..ліста, дыферэнцы..цыя чытачоў, ды..пазітыў, ідэ..графічны слоўнік.

19.7. Харэ..графія, вары..цыі, фу..тэ, харэ..графічная міні..цюра, харэ..граф, ісці тварам у ды..ганаль, тры..мфальныя гастролі.

19.8. Архе..логія, архе..лагічныя знаходкі, матэры..льны, не..ндэртальцы, крамань..нцы, фе..далы, ды..дэма, маза..ка, ма..ліка.., не..літ.

19.9. Бенефіцы..нт, візу..льны, гігі..на голасу, ды..лектная мова, прэтэнцы..зны, ню..нсаваць, рады..тэатр, рэперту..р.

Запомніце!

*абрэвіатура, акардэон, акардэаніст, віяланчэль,
індывідuum, інтэлектуальны, нюанс, соцыум*

20. Запішыце словы ў адпаведнасці з прыведзенымі значэннямі, растлумачце правапіс спалучэнняў галосных.

1. Клавiшны струнны музычны iнструмент (10 лiтар). 2. Спiс лiтаратуры па якiм-небудзь прадмеце, пытаннi (12 лiтар). 3. Амаатар, знаўца, збiральнiк рэдкiх выданняў кнiг (9 лiтар). 4. Лiтары *e, ё, ю, я, i*, якiя абазначаюць два гукi (8 лiтар). 5. Новае слова цi словазлучэнне, якое з'явілася ў мове для абазначэння новага паняцця (9 лiтар). 6. Поўны правал, няўдача (6 лiтар). 7. Адценне, ледзь прыкметнае адрозненне ў чым-небудзь (5 лiтар). 8. Спекулятыўная гарачка на бiржах i рынках; моцнае ўзбуджэнне, хваляванне, барацьба iнтэрэсаў вакол якой-небудзь справы (7 лiтар). 9. Складанаскарочанае слова, утворанае з пачатковых лiтар; знакi скарачэння ў нотным пiсьме (11 лiтар). 10. Храматычны гармонiк з клавiятурай фартэпiяннага тыпу для правай рукi (8 лiтар).

Словы: абрэвiятура, ажыятаж, акардэон, бiблiяграфiя, бiблiяфiл, ётаваныя, неалагiзм, нюанс, фiяска, фартэпiяна.

21. Перакладзiце словы з рускай мовы на беларускую, падкрэслiце спалучэннi галосных.

21.1. Материал, гениальный, радио, олимпиада, нотариат, стереотип, симбиоз, плагиат, радиоактивный, потенциал, пациент, теоретический, ассоциация, археология, диалект, приоритет, Ионическое море, спартакиада, фразеология, Неаполь, Йемен, майор, иероглифы, фейерверк, триллион, Токио, гладиатор, видеотехника, павильон.

21.2. Вариации, аэрофоны, разнообразие фортепианной техники, сольфеджио, трио, гемиолика, музыкальная историография, группа периодичностей, дуодецима, диафония, диагональная фактура, завуалированная тоника, идиофоны, интердименсиональность, коллегіум музікум, капричио, канціоналы, мiксодыятонiка, неафольклорiзм, пiанола.

21.3. Координация действий, индивидуальные способности, социальные факторы, этапы рационального решения проблемы, диагностика проблемы, региональные структуры, ситуативная модель, профессиональная ориентация и социальная адаптация в коллективе, труизм, приоритет, многонациональные корпорации, концептуальный подход, ориентации, плани-

рование и организационное проектирование, специализация и разделение труда, клиентура.

21.4. Социальный контроль личности, реабилитационный центр, демиург, педагогическая диагностика, реагировать, проблемная ситуация, конфиденциальность, социализация, самореализация, реабилитация личности, инициативный, социокультурная сфера, стереотипное поведение, материальное благосостояние семьи, индивидуальность, диалог, ориентация, патриархально-общинная семья, эмоциональный, валеология.

21.5. Миниатюра, ионический ордер, фиолетовый, неоклассицизм, диарама, мемориальный комплекс, реалистически отображенный, мозаика, венецианская школа живописи, эмоциональное напряжение, чувство материальности, идеализированный пейзаж, традиционные направления, майолика, постимпрессионизм, абстракционизм, антиэстетизм, дадаизм.

21.6. Территориальные подразделения региональной библиографии, реализация, библиографический указатель, Национальная библиотека Беларуси, специализация, аббревиатура, библиотековедческие дисциплины, актуализация каталога, акционерная библиотека, классификационный индекс, аудиовизуальные материалы, библиографоведение, биографический словарь, информационные ресурсы, гигиена фонда.

21.7. Музыкально-ритмическая координация, застыть в позе круазе, поставить балет на сцене театра, присесть в плие, сделать фуэте, демиплие, пуанты, пируэт.

21.8. Палеолит, феодальный, визуальный, эмоциональная выразительность экспозиции, проектирование экспозиции, аудиовизуальные средства, музейные олимпиады и конкурсы.

21.9. Ампула, апофеоз, бенуар, марионетка, гистрион, импрессарио, координация движений, неактуальный, просцениум, тривиальный.

22. Пры спісванні ўстаўце прапушчаныя літары. Раствлумачце напісанне спалучэнняў галосных.

А. 1. Рэнесансная канцэпцыя выхавання інтэлект..льнага чалавека, выяўлення яго індывід..льнасці праз хрысц..нска-гуманістычныя каштоўнасці і ід..лы канкрэтызавалася на нац..нальнай аснове. 2. У Віленскай ..зуіцкай акадэміі, дзе Сім..н Полацкі атрымліваў адукацыю, курсы п..тыкі і антычнай культуры грунтаваліся на фундаментальных працах М. Сарбеў-

скага. 3. Асновай фарміравання рэперт.ру маглі стаць музычныя нотныя зборнікі XVI–XVII стст. 4. Пэўную ролю ў распаўсюджванні мастацкіх ведаў адыгралі панс.ны, росквіт дзейнасці якіх прыпадае на 20–50 гады XIX ст. 5. Па ініц.тыве Габрыэля Грубера т.тральны і галоўны корпусы Полацкага ..зуіцкага калег..ма злучаюцца яшчэ адным корпусам, дзе размяшчаецца аздобленая фрэскамі карцінная галерэя (*В. П. Пракапцова*).

Б. У т..рэтычную распрацоўку пытанняў архітэктуры ўнёс істотны ўклад рымскі архітэктар і інжынер I ст. да н. э. Вітрувій. Узніклі новыя тыпы пабудоў, напрыклад базілікі, амфіт.тры, тэрмы, тр..мфальныя аркі, акведукі. Амфіт..трамі называліся спец..льныя эліпсападобныя пабудовы, дзе арганізоўваліся глад..тарскія бойкі і іншыя масавыя відовішчы. Рымскія храмы нагадвалі грэчаскія сваёй прамавугольнай формай і выкарыстаннем порцікаў, аднак былі больш гранд..знымі і звычайна будаваліся на высокіх под..мах. У архітэктуры рымляне звычайна прымянялі тры грэчаскія архітэктурныя ордэры – дарычны, ..нічны і карынфскі (*Э. Дубянецкі*).

23. Перакладзіце ўласныя імёны з рускай мовы на беларускую, растлумачце правапіс спалучэнняў галосных.

Берлиоз, Бокаччо, Иоланта, Венецианов, Анакреонт, Макиавелли, Фиораванти, Палладио, Леонардо да Винчи, Тициан, Рафаэль, Хиеронимус Босх, Делакруа, Шатобриан, Труайон, Леонкавалло, Голсуорси, Хемингуэй, Ларионов, Дионисий, Лоэнгрин.

Праваяпіс галосных у складаных словах

24. Назавіце асновы складаных слоў, растлумачце правапіс злучальных галосных.

-а-	Дабраякасны, красамоўны, саломапляценне, ільнаткацкі, шклапластык
-о-	часопіс, куро́дым, святлоўстойлівы, ільнопрадзённе, шклотканіна
-я-	жыццяздольны, сярэднявечча, агнядышны, землятрус
-е-	жыццесцвярджалны, сярэдневяковы, вогнеўстойлівы, землеўласнік

25. Раствлумачце правапіс літар *o* і *a* ў першай аснове складаных слоў.

О	А
высокаадукаваны шырокадаступны поўнагалоссе	высакародны шыракатвары паўнагучны
мовазнаўства, вокамгненна, фондасховішча, водаўстойлівы, поўнаўладны	лапатападобны
фотаавыстаўка (але: фатаграфія), штораніцы, мотакрос (але: матацыкл), своеасаблівы, процілеглы, контрыгра, гросмайстар, дзевяностагоддзе, пострэалізм, словаўтварэнне, мовазнаўства, постмадэрнізм	аўдыякасета, веласпорт, відэаматэрыялы, стагадовы кінафестываль, неарэалізм, стэрэамагнітафон, электрагітара, псеўданавуковы, аднагалосна, адзінаўладдзе
поўдзень, поўнач	паўаркуша, паў-Мінска

26. Раствлумачце правапіс галосных у першай аснове наступных складаных слоў:

- 1) Наваполацк – Новалукомль,
палітэхнікум – політэхнічны,
разнапланавы – рознабаковы;
- 2) мовазнаўца, фотастудыя, фатограф, мотагонкі, восемсот,
старублёвы, своечасова, кінастужка, штогод, постсавецкі, про-
цідзеянне, паўстагоддзя, паў-Беларусі, апоўначы;
- 3) сацыякультурны, палітагляд, гарана;
- 4) шэсцьсот, мэтазгодна, сэрцабіццё, шэравокі.

27. Устаўце прапушчаныя літары, растлумачце правапіс.

27.1. Ч..рनावокі, св..ечасова, р..знастайны, д..ўгавечны,
д..ўгатэрміновы, шт..дзень, жыцц..сцвярджалыны, мн..галюдны,
мн..гавяковы, ст..тысячны, п..стмадэрнізм, стэрэ..фільм,
відэ..тэлефон, в..камгненна, к..лерамузыка.

27.2. П..ўнагалоссе, аўды..касета, п..ліфанізацыя, п..лігармо-
нія, г..ласавядзенне, м..натэматызм, інструм..нтазнаўца, к..нтра-
пункт, чатыр..хгалоссе, р..знагалоссе, песн..спевы, т..мпарытм,
к..нтрскразное дзеянне, р..знастайнасць ф..ртэпіянай тэхнікі,
мн..гасастаўнасць, тр..хгучча, н..таграфія.

27.3. Сам..рэалізацыя, т..лекарпарацыя, рады..кампанія, м..та-згодны, ст..гадовы, кін..зорка, вол..выяўленне, ус..беларускі, Еўр..бачанне, к..міваяжор, выс..камастацкі, шт..тыднёвік, гр..с-майстар, супр..цьдзейнічаць, сп..ртзала, неплац..жаздольнасць.

27.4. Д..бразычлівы, жыщц..дзейнасць, д..брасуседскія адносіны, ш..сцігодкі, п..ўнапраўны, жыщц..радасны, кін..сеанс, с..мігадовы, стэрэ..тыпы, д..брасумленны, сацы..культурны, пр..ціграмадскі, рады..пастаноўка, нап..ўкультурны, н..рвова-хворы, шт..сутачна, выс..каўрачысты, в..льнадумства, д..бра-чынны, н..д..бранадзейнасць.

27.5. Р..знакаляровы, в..гнеўстойлівае шкло, д..ўгашэрсны, в..гнетрывалая гліна, кам..неапрацоўка, ільн..валакно, літ..гра-фія, т..нкаслойныя заліўкі, пар..шкападобныя фарбы, ік..награ-фія, хр..малінаграфія, п..ўаркуша, святл..адчуванне, г..радабу-даўнічы, ф..тапейзаж, в..ўначасальны, в..ўначоска, т..нкапра-дзенне, ф..тагравюра, чырв..нагліністы, нап..ўільняны, бав..ўна-прадзільны.

27.6. Ф..ндасховішча, ф..таілюстрацыя, суп..рвокладка, гр..с-бух, кал..нтытул, катал..гавядзенне, кін..ф..тадакумент, кніг..за-беспячэнне, м..награфія, мікр..фільмавы селектар.

27.7. Балет..ман, бал..тмайстар, ф..ртэпіяна, харэ..графія, тан-цы лацін..амерыканскай праграмы, в..страсатырычны.

27.8. Помнікі ранняя Сяр..днявечча, ляднае (падсечнае) земл..робства, эліпс..падобная каменная булава, в..страканеч-нік, пацеркі лім..нападобныя, адн..тыпныя вырабы, рэшткі п..ціграннай вежы.

27.9. Ав..нсцэна, інт..рмедыя, т..атразнавец, міл..гучны, уза..маадносіны, нап..ўголаса, выс..камастацкі, гук..перайман-не, к..снаязыкасць, м..надрама, рады..пастаноўка.

28. Перакладзіце словы з рускай мовы на беларускую, растлумачце правапіс.

28.1. Разновидность, фотообъектив, ежечасно, мототурист, стомиллионный, девяностолетний, своевременно, контрмеры, целесообразно, телекамера, домовладелец, вольнодумец, долгожитель, многоопытный, новомодный, высокосортный, вольнолюбивый, нововведение, языковед, простонародье, столетие, политехнический, полиграфия.

28.2. Полифонический, метроритмично, темообразование, разнообразие, общенаучный, самореализация, общепрофессиональный, многосоставность, разнообразные приемы, своеобразие стиля, однотональный период, четырехголосный канон, жанровые контрапункты, микроинтервалика.

28.3. Законодательство, высокохудожественные произведения, законопроект, короткометражка, долгосрочный кредит, многообещающий, остросюжетный, вольнонаемный, своекорыстный, киноконцерт, ежеминутно, столетний юбилей, контрагент, кинофотолаборатория, социотехнические подсистемы, художественная самодеятельность, неплатежеспособность, самокупаемость, ценообразование.

28.4. Простодушие, домосед, острословить, нововведенный, законопослушный, новобранец, краткосрочный, ежевечерне, контрпропаганда, своевременная поддержка, полиглот, самоанализ, профилактика правонарушений, благотворительная деятельность, студенческое самоуправление, самоцель, красноречие, жизнеутверждающая позиция, сурдопедагогика, самореализация, взаимосвязь индивидов.

28.5. Метод многослойных прописок, иконописцы, средневековая живопись, линогравюра, хромолинография, монохромия, разноцветные, светоощущение, фотопейзаж, градостроительный, высокохудожественные образцы, взаимосвязанные ансамбли.

28.6. Электрография, эпидиаскоп, транслитерация, суперэкс-либрис, фонд звукозаписей, еженедельник, ежемесячный журнал, микрофильмирование, научная монография, книгообеспечение, кинофотодокумент, библиотековедение, библиографоведение, книгавыдача, полифункциональный, краеведение, вышеупомянутые, лев-толстовский стиль, нижеподписавшиеся, документоведение, великодержавный.

28.7. Балетомания, высокохудожественное исполнение, балетмейстер, концертмейстер, хореографическая миниатюра, одновременно, полифонический, остросовременная экспрессия, танцевать под фонограмму.

28.8. Первобытнообщинный строй, этноопределяющие предметы, полуполтинник, архивохранилище, серебряный бочечкообразный кубок, клинообразный, кремнеобрабатывающая мастерская, картографирование, пятигранная башня, остроконечник, однотипный, эллипсоподобный, раннее Средневековье.

28.9. Аванзал, красноречивый, кукловод, мелодекламация, мировоззрение, многоголосие, многозначительный, моноспектакль, самопожертвование, сценическое самочувствие, рукопожатие, шароподобный, перекасти-поле, сорвиголова, благородный, косноязычие, фотосессия, благотворительность, метафориочно-образный, зигзагообразный, легкомысленный образ, сценический полилог, широкоформатный фильм, «Белорусь-фильм».

29. Ад наступных спалучэнняў слоў утварыце складаныя словы, падкрэсліце арфаграмы.

Сцвярджэнне самога сябе, роўныя правы, добрыя суседзі, сто галасоў, шырокі маштаб, падобны на шкло, будаваць дамы, многа жанраў, кароткі час, выстаўка фатаграфій, парушаць закон, сорак год, высокі даход, высокай пробы, высокага гатунку, вострая сатыра, высокая прадукцыйнасць, рэклама кіно, вытворчасць кінафільмаў, тонкія бровы, здольнасць да жыцця, тонкае валакно, часаць воўну, апрацоўваць воўну, тонкія сцены.

Правапіс прыстаўных і ўстаўных літар

30. Прачытайце словы. Раствлумачце наяўнасць ці адсутнасць прыстаўных галосных.

Імкліва, ільняны, іржышча, аржаны, пад ільдом, вялікая льдзіна, адно імгненне, заржавець, памчацца, зардзецца, абылгаць.

31. Устаўце, дзе патрэбна, прапушчаныя літары. Раствлумачце правапіс слоў.

Над ..ржаным полем, на ..льняным ручніку, рух і ..мкненне, тканіна ..рвецца, ..ржавы цвік, за..мшэлае дрэва, па..мчацца насустрач, ..мжэў дождж, лясныя ..мхі, адно ..мгненне.

32. Запішыце словы па-беларуску, растлумачце правапіс.

Льготы, льята, на льдыне, мгновенный, заржавленный, рдеть, рванный, лжесвидетельство, мглистый, льноводство, рваться, стремительно.

33. Прачытайце словы. Растлумачце наяўнасць ці адсутнасць прыстаўных зычных. Назавіце формы слоў / словы, што прапушчаны ў круглых дужках.

1) вочы (памяншальна-ласкальная форма), вобраз (форма множнага ліку), воблака (форма множнага ліку), вучань (форма множнага ліку), навука (працэс авалодвання ведамі), вугал (адносны прыметнік), вожык (назва маладой істоты ў множным ліку), возера (адносны прыметнік), восень (адносны прыметнік), воспа (прыметнік у форме непаўнаты якасці), вуда (дзеяслоў);

2) учора, улада; умацоўваць, удвух; наогул; Орша, Украіна, Вольга, Тадэвуш, чарнавокі, наваколле;

3) опера, уверцюра, універсітэт, опытка, офіс, ода, одум, окаць, урна, вустрыца;

4) гэты, адгэтуль, гэі, гэтакі.

34. Устаўце, дзе патрэбна, прапушчаныя літары, растлумачце правапіс.

1. На..учэнец – той, хто на..учаецца, ..учыцца ў старэйшых класах сярэдніх школ і ў сярэдніх спецыяльных на..учальных ..станавах. 2. Упершыню ..уверцюра ўзнікла ў Італіі як ..уступ да ..оперы (..опера «Арфей» К. Мантэвердзі ў 1607 г.). 3. У архітэктуры барока і класіцызму ..окны былі прама..угольныя, арачныя, паўцыркулярныя, падковападобныя і г. д. 4. У адрозненне ад на..укі, якая адлюстроўвае рэчаіснасць пры дапамозе лагічных абагульненняў, мастацкі ..образ раскрывае яе ў канкрэтна-пачуцёвай форме. 5. Вялікую мастацкую каштоўнасць маюць малюнкi ..углём, зробленыя Мікеланджэла, Леанарда да Вінчы і іншымі майстрамі Адраджэння. 6. Прынцыпы ..урбанізму выкладзены ў горадабудаўнічай тэорыі французскага архітэктара Ле Карбюзье. 7. Мастакі часта выкарыстоўваюць прыродную мінеральную фарбу жоўтага або чырвонага колеру – ..охру. 8. Шматлікія дзеячы эпохі Адраджэння валодалі

..універсальнымі ведамі. 9. Вядомыя ..учоныя напісалі свае ..одзывы на новую на..уковую працу па культуралогіі. 10. У жніўні праводзяцца ..уступныя экзамены на за..очнае аддзяленне ..універсітэта.

35. Перакладзіце словы з рускай мовы на беларускую, запішыце, растлумачце правапіс.

Ультрамарин, заострить, область, улица, угольник, ордер, униатство, заузить, оперетта, паук, уникальный, власть, утопический, умбра, убор, узел, оперный, орган, отблеск, этак, унисон, устойчивость, ударные инструменты, отзвук, вообще, эй, серьги, вокруг, ода, обложка, огненный, Ольга, Урал, Омск, Родион, Люблинская уния, Оскар Уайльд, уния, универсальный.

§ 7. Правапіс зычных. Правапіс ў (у нескладовага)

1. Растлумачце правапіс літар у і ў у наступных словах і словазлучэннях:

1) настаўнік, вышыўка, танцаваў, маляваў, уздоўж і ўпоперак, працуе ў тэатры, паўночна-ўсходні, акварэль «Вясна» ўпрыгожыла выставу, каля ўнівермага, паўза, лаўрэат, аўдыенцыя, ва ўніверсітэце;

2) ва Украіне, Галіна Уланава, каля Ушач;

3) Люблінская унія, кансіліумны, натарыус, калёквіум, баул, ток-шоу, Бернард Шоу, фрау, данеслася уханне, Штраус.

2. Устаўце прапушчаныя літары, растлумачце іх правапіс.

Слова «..ніверсітэт» .. перакладзе з лацінскай мовы азначае «сукупнасць». .. Рымскай імперыі ім называлі групу людзей, аб'яднаных па віду дзейнасці (карпарацыі майстро.., рамесніка..) з мэтай абароны сваіх інтарэса.. У XI–XII стст. ..ніверсітэт прадста..ля.. інтарэсы навуко..ца.. перад гарадской і царко..най ..ладамі, дава.. навуко..цам пэ..ныя юрыдычныя і эканамічныя прывілеі. З часам слова «..ніверсітэт» замацавалася за гільдыяй выкладчыка.. і ст..дэнта... Сама ж навучальная

..становы .. XII–XV стст. пачала абазначацца тэрмінам «*stadium generale*». І толькі пачынаючы з XV ст. .. Германіі (а потым .. Францыі, Англіі, Італіі) ..ніверсітэтамі альбо *alma mater* пачалі называць не толькі аб'яднанні студэнта.. з выкладчыкамі, але і навучальныя ..становы.

Універсітэт бы.. незалежнай, а..таномнай ..становай, ме.. права вучыць ..сіх і ..сяму. ..ніверсітэты вучылі ..ніверсальным перадавым ведам і былі адкрыты для студэнта.. і навуко..ца.. ..сіх краін. Ст..пень бакала..ра давала магчымасць стаць асістэнтам магістра, а ст..пень магістра і доктара – права чытаць лекцыі ва ..ніверсітэце. Па-за ..становай акадэмічныя ступені не давалі ніякіх пераваг. Але з цягам часу ст..пень становіцца крытэрыем кваліфікацыі навуко..ца і ..лічваецца пры назначэннях на свецкія і духо..ныя пасады. ..ніверсітэцкая адукацыя становіцца адной з ..моў павышэння сацыяльнага стат..су чалавека і права займаць пэ..ную пасаду. .. сувязі з гэтым студэнты былі вельмі заціка..лены .. атрымання веда.., яны самі выбіралі дысцыпліны, прафесара.., кантралявалі дзейнасць выкладчыка.. з дапамогай штрафа...

Ва ..сіх е..рапейскіх краінах ..ніверсітэт выконва.. аднолькавыя функцыі: забяспечва.. развіццё і перадачу веда.., а таксама навуча.. метадам іх атрымання. Навучанне вольным мастацтвам (спачатку вывуча..ся трыві..м: граматыка, рыторыка, логіка; потым квадры..м: арыфметыка, геаметрыя, астраномія, тэорыя музыкі) патрабавала значных высілка.., пэ..най арганізацыі працэсу навучання і ..я..ляла сабой падрыхто..чы курс (факультэт вольных мастацтва..) для авалодання .. будучым вучонай прафесіяй .. галіне права, рэлігіі і медыцыны на адпаведных трох факультэтах (*наводле М. Л. Кузьмініча*).

Запомніце!

*аўдыторыя, аўкцыён, калёквіум, лаўрэат, ноу-хау,
паўднёва-ўсходні, паўза, шоу, шоумен*

3. Перакладзіце словы і словазлучэнні з рускай мовы на беларускую, растлумачце правапіс. Пры неабходнасці карыстайцеся слоўнікамі.

3.1. Белорусский государственный университет культуры и искусств, аудитория, умышленно, наугад, аудиенция, журнал «Полымя» впервые опубликовал, триумф, аквариум, в Узбеки-

стан, времена князя Всеслава Чародея, пошли в кино, мавзолей, лауреат, вакуум, радиус, фауна, контрольно-учетная комиссия, река Уса, белорусско-украинский словарь, Брестская уния, коллоквиум, в «Избранные произведения» вошли все поэмы автора.

3.2. Соул, исполнитель, музыковед, трактовка, оркестровка, нюансировка, мотив, распев, инструментовка, пауза, симфоническая увертюра, запевное построение, квартово-октавная система, секвентное повторение, поет в тональности, субмотив, виртуоз, играет в стиле блюз, новый уникальный коллектив исполнителей, саундтрек, темообразование.

3.3. Аккредитив, аукцион, в учреждениях культуры, безличный, бухгалтерский учет, котировка, ваучер, договоренность, коллективный, ноу-хау, ставка, ценообразование, безработица, руководитель, частная собственность, обслуживание, потребители в учреждениях культуры, создание условий, представитель, многоуровневая структура, распространитель, эффективность, корпоративная, авторитарный, во власти, адаптация в коллективе.

3.4. Душевное состояние, система отношений, тяжелые внутрисемейные отношения, индивидуум, социальные условия, охранять здоровье, детская аудитория, рецидив, социум, информационная взаимосвязь индивидов, красноречие, демиург, инсценировка, интерактивное обучение, позитивное влияние, воспитательный процесс, это условный рефлекс, классно-урочная система, коллоквиум, автоматизм.

3.5. Изобразительное искусство, декоративный, зарисовки, заливки, обесцвечивать, разрисовка, краска ультрамарин, автопортрет, вышивка, групповщина, пол-листа, реставрация, энкаустика, мгновенное впечатление, в урбанизме, таревтика, надо усовершенствовать, художники-умельцы, новая униформа.

3.6. Автограф автора книги, заинтересованность текстом, читательская аудитория, заполнять формуляр, обслуживать читателей, инкунабула, диспут в библиотеке, рубрика в газете, повесть «Дрыгва» взволновала юных читателей, в университете, владеет уникальной коллекцией редких книг, газета «Звезда» в библиотеке.

3.7. Триумф отечественной балетной школы, лауреат международных конкурсов, виск вперед и назад, партнерша в балетных танцах, постановка балета, режиссер-постановщик, тан-

цовщик, протанцовка, балетная увертюра, на полупальцах, застыла в позе арабеск, присели в реверансе, пуститься в пляс, участвовать в соревнованиях по бальным танцам, Галина Уланова, приняли участие в шоу.

3.8. Архивариус, симпозиум, инструментарий ремесленников, много музеев, расстановка экспонатов на стеллажах.

3.9. Вслух, инсценировка, монтировка декораций, нараспев, смысловая пауза, перевоплощаться, саундтрек, звукообразование, послесловие, припевка, речевой аппарат, речитатив, участвует в спектакле.

Напісанне спалучэнняў зычных

4. Запішыце словы, растлумачце напісанне спалучэнняў зычных на стыку кораня і суфікса.

1) радасны, позна, сонца, шчаслівы, сэрца, міласэрны, баластны, кантрасны;

2) студэнцкі, выдавецтва, мастацтва, ткацкі;

3) беларускі, прыгоства, хараство, птаства;

4) Шміт, Рэмбрант, Шырвінт.

5. Устаўце, дзе трэба, прапушчаныя літары.

Праяз..ны, ненавіс..ны, аблас..ны, постсаве..кі, вус..ны, аген..тва, чыта..кі, пос..ны, няшчас..ны, мно..ства, неміла-сэр..на, аванпос..ны, аспіран..кі, адэс..кі, карыс..ны, хіс..нуцца, браз..нуць, антыфашыс..кі.

6. Перакладзіце з рускай мовы на беларускую, растлумачце правапіс спалучэнняў зычных.

Капустник, комплектный, свистнуть, форпостный, контекстный, комплексно, компетентный, мстительный, корыстный, выездной, беспощадно, изъяснительное наклонение, безвыездно, Кронштадт, форштадт, собственность, застлать, художественный, качественно, количественный.

7. Ад прапанаваных слоў утварыце назоўнікі з дапамогай суфіксаў *-ств-* або *-чын-*, растлумачце правапіс спалучэнняў зычных.

Княжыць, Полацк, асветнік, хораша, Мінск, сваяк, птах, многа, Слуцк, нямецкі, таварыш, Брэст, настаўнік, чалавек, мастак.

8. Устаўце, дзе трэба, прапушчаныя літары, растлумачце правапіс.

Даследчы..кі, універсітэ..кі, юна..кі, намес..нік, рас..ліна, аванпос..ны, блі..часты месяц, ні..чымніца, праро..тва, чэс..на, ро..чына, у..чуваць, за..чаб'ятаць, рамесні..кі, бескарыс..ны, пачэс..ны.

Запомніце!

кантактны, комплексны, ландшафт, маштаб, неміласэрны, помслівы, пяшчотны, расшчодрыцца, ушчэнт

Правапіс прыставак на *-з (-с)*

9. Растлумачце напісанне літар *з і с* у прыстаўках.

1) сказаць, успомніць, бессмяротны, усход, цераспалосіца, растрывожыць; зберагчы, узбегчы, бязмежны, разгледзець, празмерны, узрадавацца; сарганізаваць, сыходзіць (з ганка), сыграць, сэканоміць;

2) зымправізаваць, зыначыць, зыходзіць (з меркавання).

10. Утварыце новыя словы з дапамогай прыставак, растлумачце правапіс:

1) *з/с*: практыкаваць, вязаць, майстраваць, расходаваць, гуртаваць, фатаграфаваль, фарміраваць, чысціць;

2) *раз/рас*: глядзець, вучыць, крытыкаваць, маляваць, працаваць, пачаць, зброя, трывога;

3) *без/бес*: вынік, кампраміс, голас, дапамога, канец, сістэма, характар, аварыя, поспех, зварот, адказ, клопат, тэрмін.

11. Устаўце прапушчаныя літары ў прыстаўках, растлумачце правапіс.

11.1. Ра..сыпаць, ..ціхнуць, ра..кацісты, ..бліжаць, у..край, ра..кінуцца, ра..тупацца, ра..станне.

11.2. Ра..меркаванне інструментаў, ..мешаны хор, ..тварэнне, за..пяваць.

11.3. Бе..наяўны ра..лік, ра..дзяржаўленне, бе..працоўе, ..тварэнне ўмоў, узаема..вязанасць фактараў, у..нагароджанне, ра..меркаванне рэсурсаў.

11.4. Бе..характарны, бе..дапаможны, ..мена паводзінаў, у..прыманне, бе..ыніцыятыўны, ра..чараванасць.

11.5. Ра..маляваць, ..тварыць, ..лепак, ра..цяжка, ра..паўсюджванне, у..прыманне, ..мяшаць фарбы, ра..фарбаваць, абе..каляроўваць, ..чарніць.

11.6. ..фармуляваць, ..мешчаны, ра..працаваны, ..прошчаны, ..находзіцца.

11.7. У..дым на паўпальцах, ..рабіць фуэтэ, ..тварэнне вобраза.

11.8. Феадальная ра..дробленасць, ..найсці, ра..мяшчаць на стэндах.

11.9. Бе..канфліктнасць, бя..чулы, у..бадзёрыць, у..буджэнне, у..дзеянне на гледача, у..хапіцца, у..трывожыць, небе..падстаўны, небе..паспяховы, ра..вязка.

Правапіс *д – дз’, т – ц’*

12. Растлумачце напісанне *д – дз’, т – ц’* у наступных словах:

1) свята – на свяце, сады – у садзе, глядзець, цёмны, дзіця, дзюба;

2) сцвярджаць, чацвёрты, дзверы, подзвіг, *але*: падвезці, у таварыстве;

3) тэматыка, дырыжор, тэатр, дэбют, латынь – лацінскі, камандзір, білецёр, індзейскі, апладзіраваць;

4) эцюд, дзюна, *але*: авантура.

13. Запішыце спрадвечна беларускія словы, устаўце прапушчаныя *д – дз’, т – ц’*.

На..ея, мола..ь, ..весце, на..вячорак, у мовазнаўс..ве, а..ведаць, пра..весне, ..веры, развод..е, пя..ьдзясят, сем..есят, ча..вер, у кля..ве, ..вёрдасць, а..вячоркам, ..ірван, асярод..е.

14. У словах іншамоўнага паходжання ўстаўце прапушчаныя літары, растлумачце правапіс $\delta - \delta з', m - ц'$.

Ст..мул, д..зайн, д..канат, ак..ыўны, д..фіцыт, блакно..ік, д..ктафон, д..рэктар, ат..стацыя, від..акліп, бар..юр, сана..іна, гвар..ейскі, увер..юра, аплад..сменты.

Запомніце!
дзвесце, камандзіроўка, накцюрн,
пэндзаль, роўнядзь, цемрадзь

15. Перакладзіце словы спецыяльнай лексікі з рускай мовы на беларускую, растлумачце правапіс.

15.1. Дисплей, декабрист, студеный, театр, гвардеец, актер, пройти, мотив, ноктюрн, шедевр, омертвелый, где-нибудь, коллектив, тенденция, кисть, командировка, радикальный, митинг, листва, диплом, засветиться радостью, медь, телевизор, дирижер, титул, антипод, президент, теплеть.

15.2. Мелодия, аккордика, партитура, мелизматика, септима, прелюдия, монотематизм, хроматизм, скандирование, архитектоника, квинтет, динамика, тарантелла, терция, интерпретация, темпоритм, мелодика, диапазон, орнаментика, кантилена, декламация, музыка для телепостановок, каватина.

15.3. Акциз, платежи, котировка, дивиденды, дилер, демпинговые цены, депозит, инвестиции, консалдинг, лицензия, холдинг, рейтинг, хозяйственная деятельность, субсидия, принципы управления, политические факторы, ситуативная модель, лидер, продюсер.

15.4. Неординарность, диагностика проблем, деградация личности, компетенция, депрессия, индифферентность, контингент, трудности, профилактика, интуиция, инстинкт, флегматик, коммуникативный, девиантный, интерпретировать, позитивное влияние, тематическая программа, эмпатийность, рутина, стимулирование, инфантилизм, волонтер, императивный аспект, стереотипное поведение, компрометировать, мотивация, моделирование ситуации.

15.5. Темпера, техника, декоративность, диапазон, моделировка формы, картина, архитектура, композиция, терракота, мастихин, пастель, оттенок, примитивистские тенденции, деко-

ратор, переплетение, интерьер, триптих, батик, диорама, пьедестал, дизайнер, портретист, растяжка, авангардист, этикетка, этюд.

15.6. Диспут, диктофон, дифференцированное обеспечение, диапозитив, дезидератор, дескриптор, заинтересованность текстом, иллюстрация, инициал, инструкционно-методический лист, интерфейс.

15.7. Национальный балетный театр, пластика движений, концепция творчества, танцевальный квартет, квинтет, философско-эстетический, поэтика модерна, современные тенденции хореографии, сатирический, техника.

15.8. Теория музейного дела, взаимодействие, методика, научное документирование, периодизация, материальные ценности, систематизация, экспедиция, экспертиза, стеллажи, нумизматический.

15.9. Сценический костюм, аплодисменты, актер, актерский, акробатика, авансцена, амфитеатр, антигерой, античная драматургия, артикуляция, аффектация, билетер, динамика, дебютант, дебютировать, действие, сценическое действие, гротеск, действующее лицо, декламатор, декорационное искусство, дикция, жестикулировать, инсценировка, интерпретация, интермедия, натуралистический, пародировать.

Правапіс падоўжаных і падвоеных зычных

16. Раствлумачце напісанне падоўжаных і падвоеных зычных.

1) Палессе, стагоддзе, жыццё, палоззе, падарожжа, узвышша, аблічча, жаданне, вяселле, печчу, мышшу;

2) каменны, бяссонны, аддзяліць, даччына, насміхацца, раззлавацца; *але:* ростань, расада, расол;

3) рэжысёр, гама, група, калега; Ганна, Жанна, ванна, меццасапра, інтэрмецца; сюррэалізм.

17. Устаўце, дзе трэба, прапушчаныя літары, растлумачце правапіс.

17.1. Меркаван..е, натхнен..е, суд..я, рас..ыпаны, пакален..е, Еўрабачан..е, паэтэс..а, міс..іянеры, пан..а, крыл..е, клас.., эпіграм..а, прагрэс..іўны, аб..рэвіятура, Мек..а, абурэн..е, пяц..ю

дзеяц..ю, памяц..ю, асен..ія, ал..егорыя, клас..іцызм, з..янне, здаец..а, паўгод..е, лісц..е, Евангел..е.

17.2. Пераінтанаван..е, музычнае мыслен..е, мас..авасць, п'еса-папур..ы, песен..асць, пералажэн..е, рознагалос..е, стварэн..е тэмбравага каларыту, размеркаван..е інструментаў, выканальніцкі ап..арат, ап..лікатура, струна бурдон..ая, гукавылічэн..е, змешан..ы хор, сугуч..ы, песен..ая мелодыя, ажыц..яўляць.

17.3. Накаплен..і, прагназаван..е, забеспячэн..е, цэнаўтварэн..е, анкетаван..е, дабрачын..ая акцыя, сфера абслугоўван..я, фінансаван..е, тэлебачан..е, стварэн..е ўмоў, кіраван..е, рэгуляван..е, рашэн..е, планаван..е, размеркаван..е паўнамоцтваў, узнікнен..е крызісных сітуацый, меркаван..е.

17.4. Кам..нікатыўны, здарэн..е, правапарушэн..е, асярод..е, дабрачын..асць, узаемадзеян..е, узаемаразумен..е, уздзеян..е, стымуляван..е, самакіраван..е, экстран..ыя выпадкі, мадэліраван..е сітуацыі.

17.5. Іл..юзорнасць, адцен..е, перапляцен..е, кал..она, аздаблен..е, ціснен..е, клас..ічны, Сярэднявеч..а, эпоха Адраджэн..я, ап..лікацыя, філігран..ы, чарнен..е, пляцен..е, ільнопрадзен..е, святлоадчуван..е, каштоўн..ыя метал..ы, зярнен..е, натхнен..е.

17.6. Бібліяграфаван..е, зацікаўлен..асць тэкстам, забеспячэн..е, клас..іфікацыя, іл..юстрацыя, размяшчэн..е фонду, рэдагаван..е, каталогавядзен..е, манавыдан..е, кам..ентарый, стратэгія чытан..я, распрацаван..ы, спрошчан..ы.

17.7. Тарантэл..а, ал..егра, клас..ічны танец, пас..адобль, цырымон..ы, беларус..кія народныя танцы, танцавальная праграм..а, круціц..а ваўчком, трымац..а за станок, эф..ектны.

17.8. Камен..ы век, ран..яе Сярэднявеч..а, мураван..ыя палацы, курган..ы могільнік, феадальная раздроблен..асць, абарончыя збудаван..і, умацаван..і, пяцігран..ая вежа, калекцыяніраван..е, паўпалцін..ік, першабытнаабшчын..ы, шліфаван..е.

17.9. Аф..ект, бал..ада, бестсел..ер, летуцен..ік, трызнен..е, буф..анада, натхнен..е, вечары апавядан..я, увасаблен..е, уражан..е, народныя гулян..і, іл..юзія, мастацтва прадстаўлен..я, вобразнае бачан..е.

18. Перакладзіце словы з рускай мовы на беларускую, растлумачце правапіс.

18.1. Управление, касса, радостью, затишье, программа, молодежью, чтение, сумма, третий, тридцать, приволье, мягко, осуществление, рассадный, интермеццо.

18.2. Меццо-сопрано, аллегро, трелью, варьирование, пиццикато, песенность, попури, сопровождение, баллада, четырехголосие, канцонетта, колористическое богатство, развитие, септаккорд, светское музицирование, секвентное повторение, слуховые ассоциации, диссонанс, звучание, либреттист, аккомпанировать, темообразование.

18.3. Ассигнование, обеспечение, банкротиться, накопление, администрирование, задолженность, баланс, коммерческий, прогнозирование, ограниченная ответственность, ценообразование, импрессарио, собственностью, творческий коллектив, дилер, взаимосвязанность, эффективность, стресс, подчиненный.

18.4. Уровень жизни, компромисс, вечера вопросов и ответов, дискуссии, жертвы военных конфликтов, моралью, чувственный, поколение, творчеством, жизнеутверждающий, перевоспитание, поддерживать, массовик, восприятие, тематическая программа, ассоциация, пассивный.

18.5. Гуашью, акварелью, терракота, симметрия, барокко, иллюзорность, зернение, Возрождение, аппликация, импрессионизм, балюстрада, обрамление, светоощущение, соломоплетение.

18.6. Книгообеспечение, пресс-конференция, регистрационная картотека периодических изданий, стеллаж, экспресс-информация, систематизированный, обобщенный, периодические издания.

18.7. Классический балет, массовые сцены, ассоциации, основные коллизии, спектакль, либретто, стремление, экспрессивный.

18.8. Изучение предметов экспозиции, классификация, выявление, полевое исследование, выполнение, комплектование, старинные украшения, закупочная комиссия.

18.9. Классика, сценическое контактирование, обличье, оборудование сцены, освещение, оформление, режиссер, режиссура, сочувствие, воздействие, брависсимо.

Правапіс звонкіх і глухіх, свісцячых і шыпячых зычных

19. Прачытайце правільна наступныя прыказкі і прымаўкі. Знайдзіце неадпаведнасці ў вымаўленні і напісанні. Растлумачце правапіс і значэнне прыказак і прымавак.

Лёгка сказаць, ды далёка дыбаць. Адклад не ідзе ў лад. За што добра бярэшся, канца даб'ешся. З кім павядзешся, ад таго і набярэшся. Колькі вярочцы ні віцца, а канцу быць. З хараства вады не нап'ешся. Прагаладаешся – хлеба дастаць здагадаешся. Няпраўдаю свет пройдзеш, а назад не вернешся. Свая сярмяжка не цяжка. Каб ведаў, дзе павалішся, там саломкі падаслаў бы.

20. Растлумачце напісанне звонкіх – глухіх, свісцячых – шыпячых зычных на канцы і ў сярэдзіне наступных слоў. Падбярыце правярчныя словы.

- 1) працяг, фасад, блюз, фонд, імідж, шарж;
- 2) кніжка, запрэгчы, стужка, падказка, лёгкі, наладка;
- 3) барацьба, просьба, жаніцьба, носьбіт;
- 4) перавозчык, рэзчык, разжаліць, пясчаны;
- 5) нарэшце, на кладачцы, нясвіжскі, рыхтуешся.

21. Змяніце або падбярыце роднасныя словы для праверкі напісання зычных.

Моладзь, перапісчык, трыкатаж, перасцерагчы, загадка, гладкі, краявід, белавежскі, вязка, уздоўж, нізка, бегчы, у хустцы, увачавідкі, рэзкі, складчына, прасцяг, цяжкасці, дзядзькаванне, сродкі.

22. Перакладзіце словы з рускай мовы на беларускую, запішыце, падкрэсліце арфаграмы.

Лозунг, цифра, витраж, носитель, монтаж, подход, метод, аншлаг, платеж, рейтинг, дивиденд, средства, пользуешься, на обложке, пряжка, дробь, тренируешься.

Правапіс прыставак на -б і -д

23. Растлумачце напісанне літар б і д у прыстаўках.

Адкрыць, падтрымка, надпісаць, прадбачыць, прадстаць, перадплечча; абпалены, абступіць, абмежаваць, абстрэл.

24. Устаўце прапушчаныя літары, растлумачце правапіс.

А..бывацца, а..шар, а..сутнасць, а..крыццё, а..вечны, па..хапіцца, а..даляцца, спа..цішка, па..галоскі, а..метныя асаблівасці, а..ыграць праграму, пра..прыемства, таварыства з а..межаванай а..казнасцю, пра..прымальнік, а..бор, а..казнасць, а..межаваныя магчымасці, па..трымка, а..асобіцца, а..пачынак, па..свядомасць, а..лічча, па..свечнік, а..цяніць, а..ценне, а..клад, па..піска, а..агульнены, па..танцоўка, па..скокваць, па..сечнае земляробства, на..брамная вежа, на..глазурныя эмалі, а..наўленне спектакля, неа..ступны, непа..купны, па..грыміраваць, па..светка, па..тэкст.

Правапіс мяккага знака і апострафа

25. Прачытайце словы, растлумачце правапіс змякчальнага мяккага знака. Адзначце, пасля якіх літар пішацца мяккі знак і калі ён не пішацца.

Ь пішацца:

- 1) боязь, хтось, моладзь, пяць, вучань, акварэль;
- 2) пісьмо, цьма, Вольга, ганьба, дзьмуць, вазьму;
- 3) пісьменнік, цьмяны, Вользе, ганьбіць, дзьме, возьме;
- 4) пяцьдзясят, дзевяцьсот;
- 5) людзьмі, слязьмі, дзецьмі;
- 6) сядзьма, будзьма; сядзьце, будзьце, завесься, агледзься;
- 7) кагосьці, штосьці, ледзьве;
- 8) агеньчык, каменьчык, *але*: качанчык;
- 9) вішань, соцень, вішанька, соценька, песенька.

Б не пішацца:

- 1) свет, багацце, дзверы, радасцю; *але*: носьбіт, дзесьці, хрэсьбіны;
- 2) любанскі, казанскі, цянь-шанскі, *але*: восеньскі, студзеньскі;
- 3) голуб, насып, восем, восемсот.

26. Прачытайце сказы, знайдзіце словы з асіміляцыйнай мяккасцю, растлумачце іх правапіс.

Беларусы адрозніваюцца шчодрасцю, заўсёднай гатоўнасцю прыйсці на дапамогу ў бядзе. Яны звычайна мяккія, даверлівыя, пазбаўленыя помслівасці. Па агульных назіраннях, беларусам уласцівыя павага да іншых народаў і памяркоўнасць да таго, хто думае іначай (*У. Караткевіч*).

27. Устаўце, дзе трэба, прапушчаныя літары, растлумачце правапіс.

27.1. Дз..вес..це, пес..ні, мален..кі, па прос..бе, вяз..мо, няма новых песен.., са сляз..мі, мядз..ведз.., навакол..ле, Сібір.., ц..віс..ці, каліс..ці, прыйс..ці, хатын..скі, кон..чык, мен..шы, нян..чыць, вішан.., восем.., шэсц..сот, сем.., дзец..мі, аген..чык, абедз..ве, чац..вёрты, прыгледз..ся, прыходз..це, агул..нанавуковы, прос..біт, соцен..ка, з..вес..ся.

27.2. Рас..пеў, трэл.., дз..ве актавы, мастацкія якас..ці, фал..клор, танал..нас..ць, з..мешаны хор, увес.. дыяпазон, аднатанал..ны перыяд, генерал..ная кул..мінацыя, гучан..не, вакал..ны стыл.., кіравац.., адаптавац.., трыёл.., шмат песен..

27.3. Фэстывал.., прыватная ўласнас..ц.., эфектыўнас..ц.., узаемаз..вязанас..ць фактараў, сітуацыўная мадэл.., легал..ны, вэксал.., ілюзорнас..ць, прэм..ера, кар..ера, кул..турныя сувязі, інтэрв..ю, дзейнас..ц.., ранц..е, дас..е, лёсавызначал..ны, адлічэн..не з рахунка.

27.4. Здол..нас..ць, мыс..ленне, ас..пект узаемадзеян..ня, блюз..нерства, сц..вярджал..ны, гул..нявая дзейнас..ць, валан..цёр, чул..лівы, субкул..турныя супол..ніцтвы, канфідэнцыял..нас..ць, імператыўны ас..пект.

27.5. Раз..ба, раз..бяр, цэл..нас..ць кампазіцыі, жывапіс.., рос..піс.., скул..птура, ал..танка, жырандол.., с..ветлацен.., іл..наткацтва, рас..цяжка, забалац.., грабен..чык, з..лепак,

мал..бэрт, пастэл.., гарызантал..ны, счарніц.., дэкаратыўнас..ць, акварэл.., ганчарная вытворчас..ць, падс..вечнік, рэл..эфны, ул..трамарын, рамес..нік, ціс..ненне, гіпастыл.., пастарал.., пос..цілка, грыфел.., асабліва..ць, вапел..ня, залацістас..ць, філігран..

27.6. Мемарыял..нае выдан..не, мікрафіл..мавы, абара-чал..нас..ць фонду, агул..надаступнас..ць, паказал..нік, ал..ма-нах, бюлетэн.. новых паступленняў, воблас..ць выдання, да-кладнас..ць пошуку, змяшчал..нас..ць, кансул..тант, мікра-філ..м, рэлевантнас..ць фонду, с..вята кнігі, факсіміл..нае выданне.

27.7. Павол..ны вал..с, танцавал..ны, медал..ён, рамен..чык, кас..цюм, кас..цюміраваны бал.., міл..ён, пасадобл.., фал..клор, с..вятло рампы, тэхнічнас..ць, балансавац.., іс..ці, пус..ціцца ў скокі, сес..ці на шпагат.

27.8. Рэчы матэрыял..най культуры, неандэртал..цы, крамя-нёвыя плас..ціны, могіл..нік, залатыя скроневыя кол..цы, феа-дал..ная раздробленас..ц.., этнічная прыналежнас..ц.., прадметы кул..ту, сакрал..ныя валуны, Княз..-камен.., некропал..

27.9. Партал..ная арка, бел..этаж, геніял..ны, вул..гарны, сцэнічнае піс..мо, бесканфліктнас..ц.., с..пектакль, ас..вят-лял..ны люк, камедыя дэл.. артэ, кал..е, непараўнал..ны, Ка-зан..скі тэатр, вадэвіл..ны, Мал..ер, кул..мінацыя, «Бе-ларус..філ..м».

Запомніце!

*абедзве, булён, дзвесце, восем, ледзьве,
менш, няньчыць, песень, разьбяр, хтосьці*

28. Прачытайце словы, растлумачце правапіс раздзяляльнага мяккага знака. Пасля якіх зычных і перад якімі галоснымі пішацца раздзяляльны мяккі знак?

Медальён, каньён, канферансье, парцьеры, мадзьяр, Ла-вуазье, Савельеў, Касьян, лью, Нью-Ёрк, Ілья, Ульяна.

29. Прачытайце словы і растлумачце, калі пішацца апостраф.

- 1) аб'ёмны, з'ява, з'ехаць, між'ярусны;
- 2) вераб'і, сям'я, камп'ютар, верф'ю;

- 3) двух'ярусны, Лук'янаў;
4) мыш'як, звяр'ё, шыр'ю; ад'ютант.

**❖ Пасля ў апостраф не пішацца:
здараўе, салаўіныя, абаўю, Заслаўе, праваслаўе**

30. Перапішыце, устаўце, дзе трэба, прапушчаныя літары.

30.1. Ад..ехаць, раз..юшаны, паштал..ён, міл..ярд, Марэс..еў, аб..ява, Арсен..еў, чатырох..ярусны, салаў..іны, разал..ю, бязрыб..е, раз..езд, вал..ера, манпанс..е, іў..еўскі, Вікенц..евіч, пад..язджаць, уз..ехаць, фел..д..егер.., прымор..е, н..ю-ёркскі, п..яніць, надвор..е.

30.2. Вар..іраванне, музычная п..еса, пад..ём, прэм..ера песні, неад..емная, з..яўляцца.

30.3. Кар..ерыст, інтэрв..ю, кампан..ён, вар..етэ, суб..ектыўныя фактары, кан..юнктура, п..еса, павіл..ён, канферанс..е, ал..янс, аб..ядноўваць, беспрацоў..е, прэм..ера.

30.4. Сур..ёзны, ахова здараў..я, сем..янін, аб..ектыўны, аб..яднанне, з..явіцца, інтэрв..ю, саслоў..е, з..едлівы, з..ява, з любоў..ю, вар..яцкі, суб..ект, давер..е.

30.5. П..едэстал, інтэр..ер, саб..ю, барэл..еф, він..етка, аб..ёмны вобраз, пап..е-машэ, рэл..ефны, п..ета, рышэл..е, аб..ект.

30.6. Аб..яднаны бібліяграфічны запіс, аб..ект каталагізацыі, аб..ём фонду, інтэр..ер бібліятэкі, двукроп..е, камп..ютар.

30.7. Ар..ер, кастан..еты, він..етка, пасляслоў..е.

30.8. Краман..ёнцы, двух..ярусныя падлогі, інтэр..еры замкаў.

30.9. Прэм..ера, вар..етэ, ар..ерсцэна, брыл..янцін, уз..юшыцца, гін..эль.

Запомніце!

інтэрв'ю, кан'юнктура, п'едэстал, п'еса, раз'юшаны

31. Перакладзіце словы з рускай мовы на беларускую, пры неабходнасці карыстайцеся руска-беларускімі слоўнікамі. Раствлумачце правапіс.

Появиться, барьер, Демьян, экстерьер, гильотина, шиньон, Приазовье, щавель, Рижское взморье, курьер, обындеветь,

Ульянов, Ивье, Мольер, пятьюдесятью, Марьина Горка, восьмью, созвездие, предьявить, конъюнктурщик, досуг, индифферентность, помощь семьям, горельеф, вынянчить, много-ступенчатый, Вьетнам, носитель.

32. Утварыце імёны па бацьку ад наступных розных форм уласных назоўнікаў.

Ігнат – Ігнацій, Яўген – Яўгеній, Арсень – Арсеній, Васіль – Васілій, Анатоль – Анатолій.

Правапіс каранёвых зычных перад суфіксальнымі *с, ч, ц*

33. У наступных словах растлумачце правапіс спалучэнняў зычных на стыку караня і суфікса.

- 1) гарадскі, грамадства, шведскі;
- 2) у лодцы, на вопратцы, матчын, сведчыць;
- 3) белавежскі, каўказскі, бугскі, цюрыхскі, латышскі, таджыкскі.

34. Устаўце прапушчаныя літары, растлумачце правапіс.

Грама..кі, узбе..кі, пасве..чанне, лё..чык, на вокла..цы, сусе..кі, пецярбур..кі, магдэбур..скае права, люксембур..скі, у ха..цы, старадаро..скі, чэ..скі, на лава..цы, разве..чык, перакла..чык.

35. Утварыце прыметнікі ад прыведзеных уласных назоўнікаў пры дапамозе суфікса *-ск-*. Падкрэсліце зычныя на стыку караня і суфікса.

Белавежа, Глыбокае, Прага, Будапешт, Закаўказзе, Ліда, Пухавічы, Навагрудак, Нясвіж, Парычы, Рэчыца, Палессе, Кембрыдж, Брэст, Асіповічы, Галандыя, Цюрых, Грынвіч, Гарадок, Свіслач, Смалявічы, Сураж, Хойнікі, Парыж, Каўнас, Вільнюс, Ірак.

36. Утварыце прыметнікі ад прыведзеных назоўнікаў з дапамогай суфіксаў *-ск-* ці *-ств-*. Запішыце іх і растлумачце правапіс.

Казах, выкладчык, Чыкага, агент, сусед, рамеснік, Каўказ, ткач, лабарант, Добруш, абстракцыяніст, Бялград, мецэнат, асветнік, Рыга, камерсант, Бангкок, адвакат, дойдзі, турыст, перакладчык, людзі, узбек, турак.

§ 8. Напісанне слоў разам, асобна і праз злучок

1. Растлумачце, чаму наступныя словы пішуцца разам:

педсавет, бібфак, сацыякультурны;
музыказнаўства, фондасховішча, сярэдневяковы, стара-
жытны;

аўдыядакумент, аўтарэферат, кінастужка, фотахроніка;
першадрукаваны, дванаццаціступеньчатая;
іншамоўны, заходнееўрапейскі, двухмоўны;
высокаадукаваны, унутрысістэмны;
сарвігалава, прайдзісвет, пакацігарошак (але: перакаці-поле);
Слаўгарад, Салігорск, Пецярбург;
паўтона, паўаркуша (але: паў-Мінска);
ніжэйпадпісаны, вышэйадзначаны.

2. Растлумачце, чаму наступныя словы пішуцца праз злучок:

даўно-даўно, белы-белы, ледзь-ледзь;
сам-насам, дзе-нідзе;
жылі-былі, сяк-так, хіп-хоп;
жар-птушка, хата-чытальня, хард-рок;
сацыял-дэмакрат, хрысціянска-дэмакратычны;
віцэ-прэзідэнт, экс-чэмпіён, штаб-кватэра, прэс-канферэн-
цыя, гала-канцэрт;
горад-герой, гуслі-самаграі, кніжка-цацка;
залаціста-жоўты, шаравата-сіні, кісла-салодкі;
літаратурна-музычны, выдавецка-гандлёвы, навукова-папу-
лярны;

Давыд-Гарадок, Усць-Каменагорск, давыд-гарадоцкі;
Дунін-Марцінкевіч, Бялыніцкі-Біруля, Жан-Жак Русо;
паўночна-ўсходні, норд-вест;

леў-талстоўскі (раман), рамэн-раланаўскі (стыль);
3-тысячны, 5-мільённы, 6-мільярдны;
два-тры (гады), праз 3-4 (месяцы);
па-святочнаму, па-майстэрску, па-дзіцячы, па-мойму;
абы-дзе, хто-небудзь, зрабіў-такі;
паў-Еўропы, паў-Беларусі;
па-першае, па-другое;
ха-ха-ха, ай-яй-яй, ку-ку.

3. Раствлумачце, чаму наступныя спалучэнні пішуцца асобна:

добра выкананы, прыгожа аформлены, юрыдычна
самастойны;

Старыя Дарогі, Вялікае Падлесце;
красуня дзяўчына, волат дуб;
прачытаў бы, заспявай жа, толькі што;
на памяць, на жаль, усё роўна, як след, за мяжой, з вечара да
ранку;
адзін на адзін, на бягу, з размаху.

4. Запішыце складаныя назоўнікі разам або праз злучок. Раствлумачце іх правапіс.

Агіт/брыгада, адна/годак, акцёр/прафесіянал, аўдыя/запіс,
васьмідзесяці/годдзе, Вялік/дзень, грамада/знаўства, гука/запіс,
джаз/аркестр, дом/музей, жыва/пісец, канцэртна/тэатральны,
кіна/індустрыя, колера/музыка, насцен/газета, неа/імпрэсіянізм,
паэт/рамантык, пісьменнік/класік, кіна/акцёр, помнік/ману-
мент, радыё/інтэрв'ю, рок/н/рол, сама/выхаванне, света/ўспры-
манне, тавара/абмен, танц/зала, тысяча/годдзе, тэатр/студыя,
узаема/давер'е, фота/рэклама, экскурса/вод.

5. Запішыце складаныя прыметнікі і прыметнікавыя словазлучэнні
разам, асобна або праз злучок. Раствлумачце іх правапіс.

Агітацыйна/масавы, агульна/адукацыйны, агульна/вядомы,
акцёрска/рэжысёрскі, асіметрычна/размешчаны, афіцыйна/ўра-
чысты, беларуска/моўны, блакітна/шэры, вечна/жывы, вобраз-
на/паэтычны, востра/сюжэтны, высока/адукаваны, дабра/чын-
ны, дастаткова/складаны, добра/сумленны, дрэнна/асветлены,

жанрава/кампазіцыйны, жаўтавата/карычневы, значна/меншы, ідэальна/выкананы, індывідуальна/аўтарскі, канкурэнта/здольны, канцэртна/тэатральны, крытыка/сатырычны, лімонна/жоўты, лірычна/настроены, мала/культурны, маральна/псіхалагічны, міла/гучны, многа/галосы, музычна/харэаграфічны, на паў/празрысты, народна/паэтычны, няправільна/выкананы, паў/асветлены, псіхалагічна/глыбокі, розна/каляровы, рэалістычна/адлюстраваны, светла/карычневы, святло/ўстойлівы, сіметрычна/размешчаны, сюжэтна/кампазіцыйны, сямі/струнны, танцавальна/харэаграфічны, традыцыйна/абрадавы, тэатральна/канцэртны, эканамічна/самастойны, экскурсійна/турыстычны, эмацыянальна/экспрэсіўны.

6. Запішыце прозвішчы славурых людзей, растлумачце правапіс.

1. Беларускі пісьменнік, аўтар камедыі «Пінская шляхта». 2. Галандскі жывапісец 2-й паловы XIX стагоддзя, прадстаўнік постімпрэсіянізму. 3. Рускі пісьменнік-сатырык, аўтар «Гісторыі аднаго горада». 4. Іспанскі драматург, аўтар камедыі «Настаўнік танцаў» і «Сабака на сене». 5. Рускі кампазітар, аўтар оперы «Снягурачка». 6. Тэатральны рэжысёр, які разам са К. С. Станіслаўскім заснаваў Маскоўскі Мастацкі тэатр. 7. Жывапісец-пейзажыст, беларускі Левітан (1872–1957).

7. Запішыце ўласныя імёны, раскрыўшы дужкі. Растлумачце правапіс, праверце па экцыклапедыі.

Бялыніцкі (Біруля), Старыя (Дарогі), (Нава)полацк, Кірыла (Тураўскі), Заходняя (Еўропа), Доўнар (Запольскі), Рамен (Ралан), Пятроў (Водкін), Буда (Кашалёва), Светла (горск), Памва (Бярында), Ван (Дэйк), Рэч (Паспалітая), Сімяон (Полацкі), Рыа (дэ) Жанэйра, Гі (дэ) Мапасан.

8. Утварыце ад словазлучэнняў складаныя прыметнікі. Запішыце, растлумачце правапіс.

Усходнія славяне, сярэднія вякі, блакітны і шэры, шмат струн, розныя колеры, даведачны і бібліяграфічны, многа галасоў, высокае мастацтва, Ясная Паляна, стары друк, шмат галін, літаратура і мастацтва, метадыка і бібліяграфія, акцёр і рэ-

жысёр, востры сюжэт, залацісты і жоўты, мажор і мінор, шэсць галасоў.

9. Спішыце тэкст, растлумачце напісанне складаных слоў.

Характар філасофска/этычных поглядаў Скарыны выявіўся ў своеасаблівым сінтэзе хрысціянскіх, антычных і рэнесансава/гуманістычных ідэй. Істотна паўплывала на яго света/погляд стара/жытная народна/этычная і эстэтычная, а таксама літаратурна/філасофская спадчына. Біблейская традыцыйна/хрысціянская этыка мадэрнізуецца і адаптуецца Скарынам у адпаведнасці з ідэйнымі запатрабаваннямі эпохі Адраджэння, актуальнымі сацыяльна/палітычнымі і нацыянальна/культурнымі задачамі беларускага народа. Скарына разглядаў і вырашаў пытанні сэнсу жыцця, годнасці чалавека, духоўна/маральнай свабоды, агульнага і індывідуальнага дабра. Ён зрабіў спробу перагледзець артадаксальна/сярэдневяковую трактоўку праблемы чалавечага існавання. Сцвярджаючы самакаштоўнасць чалавечага жыцця, ён рэабілітаваў зямное быццё. Этыка Скарыны арыентуе чалавека на грамадска/карыснае зямное жыццё, служэнне «пожитку пасполитому», пастаяннае інтэлектуальна/маральнае ўдасканаленне, «абы наувучышыся мудрости» людзі «добре жили на свете» (паводле энцыклапедыі «Асветнікі Беларусі»).

§ 9. Ужыванне вялікай літары

1. Прачытайце верш, растлумачце ўжыванне вялікай літары ў словах.

Дзе мой край? Там, дзе вечную песню пяе Белавежа,
Там, дзе Нёман на захадзе помніць варожую кроў.
Дзе на ўзвышшах Навагрудскіх дрэмлюць суровыя вежы
І вішнёвыя хаты глядзяцца ў шырокі Дняпро.
Ты ляжыш там, дзе сіняя Прыпяць ласкава віецца,
Дзе Сафія плыве над Дзвіною, нібы карабель...
Там, дзе сэрца маё з першым крокам, як молат, заб'ецца,
Калі б нават сляпым і глухім я прыйшоў да цябе.

У. Караткевіч

2. Прачытайце словы і словазлучэнні, растлумачце ўжыванне вялікай літары.

Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь, Палата прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь, Генеральная Асамблея Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, Злучаныя Штаты Амерыкі, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў, Акадэмія навук Беларусі, Сусветны дзень моладзі, Дзень друку, Першага мая, 1 Мая, ордэн Працоўнага Чырвонага Сцяга, ордэн Айчыннай вайны I ступені, Вялікая Айчынная вайна, грамадзянская вайна, Першая сусветная вайна, Брэсцкі мір, Гродзенская вобласць, Уральскія горы, востраў Дыксан, Мінскае ўзвышша, газета «Літаратура і мастацтва», раман Васіля Быкава «Знак бяды», Белавежская пушча, белавежскі зубр, коласаўскі стыль, Коласавы творы, Коласаўскія чытанні, беларускае мастацтва, Мележаў раман, ахілесавы пяты, Ахілесавы пяты, Людвіг ван Бетховен, Нініна маці, Скарынаўская стыпендыя.

3. Запішыце словы і словазлучэнні, раскрываючы дужкі.

(М,м)іністэрства (К,к)ультуры (Р,р)эспублікі (Б,б)еларусь, (Э,э)поха (А,а)драджэння, (М,м)іжнародны (Ж,ж)аночы (Д,д)зень, (С,с)онечная (С,с)істэма, (Б,б)еларускае (Б,б)арока, (П,п)лошча (П,п)ерамогі, (Ч,ч)асопіс «(В,в)ышэйшая (Ш,ш)кола», (Т,т)аварыства (Б,б)еларускай (М,м)овы (І,і)мя (Ф,ф)ранцішка (С,с)карыны, (М,м)іністр (А,а)дукацыі, (В,в)уліца (З,з)аслаўская, (К,к)раіны (Б,б)алтыі, (Н,н)овы (Г,г)од, (С,с)карынаўская (С,с)тыпендыя, (М,м)іхасеў падручнік, (К,к)упалаўскія вершы, (Б,б)оская (М,м)аці, вядомы (М,м)ецэнат, (С,с)афійскі (С,с)абар, (Н,н)обелеўская (П,п)рэмія, (Н,н)ародны (А,а)ртыст, (В,в)озера (С,с)віцязь, (В,в)ялікае (К,к)няства (Л,л)ітоўскае, (З,з)аслужаны (Д,д)зеяч (М,м)астацтваў, (Д,д)зень (П,п)ерамогі, (Д,д)ом (Н,н)астаўніка, (П,п)алац (М,м)астацтва, (С,с)карынаўская (Б,б)іблія, (Г,г)алерэя (П,п)амяці, (Дз,дз)ень (Н,н)езалежнасці.

4. Раскрыйце дужкі, малыя літары замяніце, дзе трэба, вялікімі. Запішыце сказы.

1. Ян (б)аршчэўскі, адзін з пачынальнікаў новай (б)еларускай літаратуры, нарадзіўся ў (в)ёсцы (м)урагі (п)олацкага (п)авета (в)іцебскай (г)уберніі, вучыўся ў (п)олацкай (е)зуіцкай (к)алегіі. 2. У 1795 годзе адбыўся (т)рэці падзел (р)эчы (п)аспалітай, у выніку якога (р)асія атрымала (з)аходнебеларускія, (у)краінскія і (л)ітоўскія землі. 3. Сымон (б)удны вучыўся на (ф)акультэце (с)вабодных (м)астацтваў (к)ракаўскага (у)ніверсітэта, дзе атрымаў грунтоўную гуманітарную і багаслоўскую адукацыю. 4. Яшчэ да прыходу (е)фрасінні (п)олацкай вядомая бібліятэка (с)афійскага (с)абора ператварылася ў буйны (к)ультурны цэнтр (п)олаччыны. 5. Беларускія майстры прыклалі свае рукі да ўзвядзення (к)аломенскага (п)алаца, афармлення іканастаса (с)маленскага (с)абора (н)овадзявочага (м)анастыра, (з)броевай (п)алаты (к)рамля, (в)алдайскага і (і)верскага (м)анастыроў. 6. Жодзінская (н)ародная (х)аравая (к)апэла (п)алаца (к)ультуры (б)еларускага (а)ўтамабільнага (з)авада была створана ў 1960 годзе. 7. Шмат добрых спраў для духоўнага развіцця нашага грамадства было зроблена (б)еларускім (ф)ондам (к)ультуры, (б)еларускай (а)сацыяцыяй (ф)алькларыстаў, (т)аварыствам (б)еларускай (м)овы (і)мя (ф)ранцішка (с)карыны. 8. Адбываецца далейшая інтэграцыя (а)кадэміі (н)авук і (в)ышэйшых (н)авучальных (у)станоў (б)еларусі ў (е)ўрапейскую навуковую прастору, якая ахоплівае 70 краін свету. 9. Плённа працуюць (н)ацыянальны (а)кадэмічны (т)эатр (і)мя (я)нкі (к)упалы, (б)еларускі (дз)яржаўны (а)кадэмічны (т)эатр (і)мя (я)куба (к)оласа, (н)ацыянальны (а)кадэмічны (в)ялікі (т)эатр (о)перы і (б)алета (р)эспублікі (б)еларусь, (б)еларускі (р)эспубліканскі (т)эатр (ю)нага (г)ледача, (дз)яржаўны (т)эатр (м)узычнай (к)амедыі, (дз)яржаўны (т)эатр (л)ялек і інш.

Запомніце!

***Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў,
Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь,
Вялікае Княства Літоўскае, Нацыянальны акадэмічны
Вялікі тэатр оперы і балета Рэспублікі Беларусь,
грамадзянская вайна, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі
Рэспублікі Беларусь, народны мастак***

5. Прачытайце верш, растлумачце правапіс геаграфічных назваў. Звяртайце ўвагу на правільнае вымаўленне.

Яны даспадобы мне, хоць і старыя,
Не толькі ў гучанні хвалюючы змест,
Як многа гавораць мне назвы такія –
Мінск, Пінск, Брэст.

Калі паразважыць, няцяжка дазнацца,
Бо сведчаць на ўсю неабсяжную шыр,
Што продкі любілі спакойную працу –
Шклоў, Клецк, Мір.

А вораг находзіў – бязлітасна білі,
Трываць не хацелі абразы і слёз,
І разам з Бярозаю катаў тапілі –
Пціч, Друць, Сож.

Дзяды і бацькі нашу мову стварылі,
Каб звонка звінела, была як агонь.
І сёлаў імёны, як гукі цымбалаў, –
Блонь, Струнь, Звонь!

П. Броўка

6. Перакладзіце тэкст на беларускую мову (вусна). Выпішыце словы і словазлучэнні з арфаграмамі на ўжыванне вялікай літары, растлумачце правапіс.

Значымымі для искусства кукол и развития всего театрального искусства Беларуси были 1970–1980-е гг. В этот период создаются профессиональные коллективы кукольников в Могилеве и Гродно, расширяется круг драматургов, которые пишут произведения специально для кукольного театра (В. Вольский, В. Вертинский, С. Ковалев и др.). Развиваются межреспубликанские театральные связи, усиливаются связи со странами социалистического содружества. Искусствоведы констатируют у кукольников, как очерченную репертуарную тенденцию, заметный интерес к зарубежной драматургии, а также в оформлении спектаклей намечается тенденция к обновлению театральной эстетики (стилизация декораций под другие куль-

туры). Например, все эти тенденции ярко отражал спектакль «Орешек» (режиссер В. Козлова, художник Л. Герлован), поставленный Государственным театром кукол БССР. Он был удостоенный почетной бронзовой медали на Международном фестивале болгарской драматургии в Варне (1974) и подтвердил высокий уровень исполнительского мастерства белорусских актеров-кукольников.

В 1981 году прошел I фестиваль театров кукол Беларуси, где свои новые работы показали все кукольные театры республики и продемонстрировали, что их творчество является неотъемлемой частью общего театрального процесса республики, играет заметную роль в идейно-эстетическом воспитании общества. Своеобразный итог развития искусства кукол 1980-х гг. подвел IV республиканский фестиваль кукольных театров (1990). Это был настоящий праздник для всех любителей этого искусства и последняя возможность для встречи кукольников из СССР. Фестиваль в Минске был чрезвычайно представительным, в нем приняли участие кукольники союзных республик, коллективы из Голландии, США, Австрии, Франции, Израиля, Польши и Югославии и коллектив недавно открытого в Витебске Белорусского театра «Лялька». С открытием кукольного театра в Витебске каждый областной центр в Беларуси получил свой театр кукол, что свидетельствовало о системе комплексного обеспечения в стране театральными услугами подрастающего поколения и актуализации для белорусского театра кукол тенденции развития межкультурного сотрудничества (В. Е. Жидович).

Заданні для самакантролю

1. Спішыце тэкст. Устаўце прапушчаныя літары. Вызначце прынцып правапісу прапушчаных арфаграм.

Ад самага пачатку сваіх заняткаў жывапісам Шагал прытрымліваўся той канцэпцыі мастацтва, згодна з якой мастак з(ь; ‘) яўляецца «інструментам у руках (г; Г)оспада», як меркаваў яшчэ Дзюр(а; э)р. Мастак творыць паводле прадвызначанага вышэй плана, і функцыя мастацтва ў тым, каб паказаць убачанае ім ва ўяўле(н; нн)і, што робіць мастака адначасова

прарокам. *Біблейскае насланне*, вялікі цыкл, пры стварэнні якога мастак чэрпаў сваё натхненне ў Пяцікніжжы і Песні песень, дае яскравы прыклад гэтага пачуцця, што ўпісваецца ў жывыя рамкі ўсёй яго творчасці: мастацтва – гэта непарыўны творчы працэс. Але творчая дзейнасць – не (п; П)раметэў падзвіг. Мысле(нн;н)ы вобраз мастака, якім яго (у; ў)яўляе Шагал, – гэта не вобраз г(е; я)роя, але вобраз служыцеля. І хоць у большасці палотнаў (*Б; б*)іблейскага наслання прысутнасць мастака а(д; ч)уваецца, яе трэба шукаць у глыбіні шматлікіх матываў, што хаваюць ягоную постаць. Яго асоба знікае, і на першым плане нашым вачам, нашаму сузіранню адкрываюцца в(е; я)лічнае характэрнае Тварэння, натхнёныя небам дзеі Бога-выбранага народа падчас гістарычных падзей яго абрання і (ўсё)пранікальная любоў, што адушаўляе кожнае жывое стварэнне. На думку Шагала, мастак мусіць схіліцца перад мастацтвам, як стварэнне перад сваім тварцом, бо, па сутнасці, мастацтва ёсць м(е; я)тафарычнае паўтарэнне Тварэння (г; Г)оспада. Пад ц(е; я)жарам такой магутнасці асоба мастака замірае: у яго ўсяляецца нехта – і ўжо ён кіруе ягонай рукою. Застаецца толькі зачараваны погляд на велічнае характэрнае таго, што Ствараецца. І тады мастакова майстэрня, як у букетах, пачынае патанаць у палотнах. Колеры тут успыхваюць пажарам, і чорны робіцца каляровым. Акварэлі набываюць празрыстую расплывістасць і светлую прыгажосць кітайскіх малюнкаў эпохі Сун. І ўся творчасць, у сваёй непарыўнасці і размаітасці, пачынае разгортвацца ва ўсіх вымярэннях.

Побыт Шагала ў Вансе прыводзіць мастака да адкры(ц; цц)я новых рамястваў. Рэч у тым, што Ванс і навакольныя вёскі, а таксама Анцібы, Б'ё і асабліва Валёры – гэта ўсё мясціны, што дагэтуль захоўваюць старадаўнюю традыцыю вытворчасці гліняных вырабаў. Прываблены гэтым, Шагал адразу паглыбляецца ў вывучэнне тэхнікі к(е; і)рамкі. Тэматыка гэтых вырабаў, якія яму часам падабаецца вылепліваць сваімі рукамі, як і тэматыка яго скульптурных твораў, вельмі блізкая той, што ўласціва ягонаму жывапісу, і гэта адпавядае св(о; а)еасабліваму і ўлюбёнаму творчаму падыходу Шагала – выпрабоўваць адны і тыя ж сюжэты і вобразы ў рознай тэхніцы: у жывапісе, гуашы і акварэлях, афортах, літаграфіі і цяпер воль – у кераміцы і скульптуры, а пазней, пасля сустрэчы з Іветаю Какіль-Прэнс, у габеленах. Гэта тычыцца Лафантаўных «Баек», на-

прыклад, ці (б; Б)ібліі. Гэта тычыцца і тэм, звязаных з цыркамі, з яго роднымі горадамі ці з мястэчкамі (С. Фарэсцье).

2. Письмова перакладзіце на беларускую мову імёны і прозвішчы знакамітых асоб і назоўнікі-тэрміны. Прачытайце ў адпаведнасці з нормамі літаратурнага вымаўлення.

а) Образцов, Венецианов, Алябьев, Андерсен, Гендель, Гауди, Брюсов, Белинский, Воскресенский, Куинджи, Боттичелли, Вернадский, Дебюсси, Дионисий, Довженко, Донателло, Домье, Караваджо, Клодт, Комиссаржевская, Мейерхольд, Ватто, Крамской, Кустодиев, Микеланджело, Мысливичек, Неизвестный (Эрнст), Немирович-Данченко, Палладио, Пикассо, Паустовский, Прокофьев, Пуччини, Рейнхардт, Даргомыжский, Кончаловский, Фасбиндер, Рембрандт, Репин, Тютчев, Есенин, Брюллов, Сибелиус, Тициан, Тьеполо, Фабрициус, Фаворский, Шёнберг, Штраус, Шекспир, Толстой, Ожегов, Вагнер;

б) адажыо, аккомпанемент, аллегорія, балеріна, вернісаж, віньетка, віолончэль, гобелен, дыорама, монолог, полілог, дыялог, ідылія, ідэалізацыя, імпресарыю, іконопісь, класіцызм, клоун, калаж, канферансье, кружэво, лауреат, гала-прэставленне, лейтмотыв, лібрэто, менэстрэль, капелла, автопортрет, арпеджыо, аттракцыён, баллада, барельеф, бельэтаж, варыяцыі, варьете, скетч, майоліка, фойе, гамма, дэбют, жывопісность, жывопісь, інтэр'ер, неорэалізм, ноктюрн, рапсодыя, опера-буффа, па-де-де, паўза, попуры, прэмыера, пьедэстал, рэпетыцыя, рок-н-ролл, труппа, група, рэжысер.

3. Прааналізуйце правапіс наступных урыўкаў, запішыце ў адпаведнасці з сучаснымі арфаграфічнымі нормамі.

А. «Несцерка» – камедыя з цікавым сюжэтам. У цэнтры падзей п'есы – вобраз жыццерадаснага і прадпрымальнага Несцеркі – героя беларускіх сатырычных казак, жартаўніка і востраслова, які смяецца над панамі і дапамагае людзям з народа. У гэтым вобразе паказаны жыццёвая мудрасць і невычарпальны аптымізм беларускага народа, яго светлы розум і тонкая ўсмешка, яго знаходлівасць і мужнасць, яго любоў да працы і нянавісьць да эксплуатацый. У пошуках стылю для гэтай камедыі, пабудаванай на фальклорным матэрыяле, аўтар звяр-

нуўся да сцэнічных формаў і прыёмаў старадаўняга народнага тэатра, да беларускай інтэрмедыі, да народнага відовішча, да скамарохаў, да балагана і стварыў яркі, цікавы твор. П'еса «Несцерка» пастаўлена II БДТ (рэжысёр Н. Лойтар, 1941 г.). Найбольш выдатнымі вобразамі спектакля з'яўляюцца вобразы Несцеркі (А. Ільінскі) і шкаляра Самахвальскага (Т. Сяргейчык) (*У. Няфёд*).

Б. Вялікай школай майстэрства для стваральнікаў выяўленчага мастацтва Совецкай Беларусі была творчасць выдатных рускіх мастакоў Д. Г. Левіцкага і Ф. І. Шубіна, І. П. Мартоса і В. Г. Перова, І. Е. Рэпіна і В. І. Сурыкава, а таксама творчасць безыменных беларускіх мастакоў XVI–XIX вв. (*І. Кацар*).

В. У апошні час беларускія кампазітары ўсё часцей звяртаюцца да камерна-інструментальнага жанра. Тут трэба перш за ўсё назваць санату для скрыпкі і фартэпіяна А. Багатырова – твор, поўны яркага меладычнага зместу, блізкага да народна-песеннай асновы. Асобныя часткі санаты добра кантрастуюць паміж сабой.

«Элегічнае трыё» П. Падкавырава – твор глыбока хваляючы, напісаны ад душы. Першыя дзве часткі поўныя вялікага смутку. Аднак смутак гэты не пераходзіць у надрыў, не стварае адчування асуджанасці. Гэта нібы глыбокія выказванні аўтара з прычыны вялікай страты, крыху суб'ектыўнага парадку, але чулівыя. Фінал (3-я частка) кантрастуе з папярэднімі часткамі, з'яўляецца выражэннем вялікай жыццесцвярджаючай сілы, пераадоленнем смутку (*К. Нікалаеў, Б. Смольскі*).

Г. Своеасаблівай свежасцю і жыццерадаснасцю ў спалучэнні з незвычайнай прастатой і даступнасцю музычнай мовы вызначаецца санаціна для скрыпкі і фартэпіяна Н. Чуркіна.

Да буйных форм інструментальнай музыкі звяртаюцца таксама Н. Аладаў і Д. Камінскі (санаты для скрыпкі і фартэпіяна), Л. Абеліевіч і Э. Тырманд (фартэпіянныя санаты), В. Ефімаў і Д. Лукас (струнныя квартэты). Прыкметны рост прафесійнальнага майстэрства выявіў кампазітар Г. Анчыкаў у сваіх 9 варыяцыях для фартэпіяна на народную тэму. Добрая сама па сабе тэма гучыць асабліва выразна дзякуючы рознастайным па фактуры і кантрасным па характару асобным варыяцыям (*К. Нікалаеў, Б. Смольскі*).

Д. Шмат ролей выканала на сцэне Рускага тэатра ў гэты перыяд А. Обуховіч: Любоў Яравая – у аднайменнай п'есе

К. Трэнёва, Лена – у «Славе» В. Гусева, Рыта – у інсцэніроўцы рамана Н. Остроўскага «Як гартавалася сталь», Анна Карэніна – у інсцэніроўцы рамана Л. Талстога, Ларыса – у «Беспасажніцы» А. Астроўскага, Дыяна – у «Сабака на сене» Лопе дэ Вега і іншыя.

Прыведзены пералік сведчыць аб рознабаковых творчых імкненнях артысткі і аб яе актыўным жаданні глыбока і ўсебакова раскрыць у сцэнічных вобразах унутраны свет жанчыны (Б. Вішкарэў).

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

ГРАМАТЫЧНЫЯ НОРМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ ВА ЁМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

§ 10. Нарматыўнае ўжыванне лексіка-граматычных разрадаў назоўнікаў

1. Прачытайце верш, вызначце род падкрэсленых назоўнікаў. Адкажыце, пра які род назоўнікаў не ўзгадваецца ў вершы, праілюструйце свой адказ прыкладамі.

Той,
хто быць пісьменным хоча,
знаць павінен з першых год
род мужчынскі,
род жаночы
і яшчэ – ніякі род.
Гусь уранні
выйшла з хаты,
важна тупае лужком.
А за ёю – гусяняты,
Дзе падскокам, дзе трушком.
А я гусі
не баюся,
а я з гусі
пацвялюся!
Тут яна
як с-с-сыкане,
Ды ў атаку –
на мяне:
– Га-га-га!
Ды го-го-го!
Да-га-га-ганю яго!..
Ледзь схаваўся я
за плот...
Гусь – яна?
Жаночы род!
Ах, я бедны,
небарака.
Ззаду гусь,
а тут – сабака.

І гырчыць і шчэрыць зубы.
Дзе схавацца мне ад згубы?
Што зрабіць?
І, нібы кот,
Я ўскараскаўся на плот.
А сабака
аж якоча –
учапіцца ў лытку хоча.
Ён пільнуе агарод...
Ён?
Ага – мужчынскі род!
Колькі гэтак –
вось няўдача! –
Пратырчу на плоце я?
Азірнуўся,
ажно бачу:
тут яшчэ і кацяня!
<...>Кацяня –
яшчэ не кошка,
Кацяня –
яшчэ не кот!
Ну, а род?
Падумай трошкі
*Раз яно –
ніякі род!*
Я запомню назаўсёды
Пасля гэткае прыгоды:
Род *мужчынскі*,
Род *жаночы*,
Род *ніякі* –
Усе тры роды.

А. Вольскі

2. Вызначце род назоўнікаў і спалучыце з імі прыметнікі, займеннікі, парадкавыя лічэбнікі, дзеепрыметнікі. Запішыце.

а) (каляровы) жалюзі, (элегантны) фрау, (ружовы) фламінга, (свабодны) таксі, (англійскі) аташэ, (прасторны) фае, (драўляны) бюро, (любiмы) кіно, (дзіцячы) фота, (сучасны) кабарэ, (маленькі) кiвi, (маладзёжны) кафэ, (спальны) купэ, (спартыў-

ны) рэферы, (саламяны) пано, (гадавы) сальда, (навуковы) рэзюмэ, (малады) пратэжэ, (прафесійны) фіяска, (драўляны) лато, (вакальны) трыа, (каларатурны) сапрапа, (назойлівы) цэцэ, (гастрольны) турнэ, (аўтарытэтны) журы, (розны) амплуа, (оперны) прымадонна, (старадаўні) піяніна, (оперны) лібрэта, (вясёлы) папуры, (вядомы) арыёза, (павольны) адажыа, (аргенцінскі) танга, (танцавальны) па, (запрошаны) імпрэсарыа;

б) (прыгожы) Сочы, (глыбокі) Антарыа, (маляўнічы) Хакайда, (высокі) Кіліманджара, (загадкавы) Конга, (доўгі) Ніл, (старажытны) Тбілісі, (вялізны) Гобі, (знакаміты) Дзюма;

в) (першы) ВНУ, (славуты) БДУ, (гарадскі) ДАІ, (змястоўны) ЛіМ, (наш) БелТА, (вядомы) ТБМ;

г) (легендарны) Нарач, (паўнаводны) Нёман, (шырокі) Дзвіна, (старажытны) Гродна, (любімы) Мінск, (намолены) Жыровічы;

д) (знаёмы) сірата, (таленавіты) калега, (адказны) стараста, (прыватны) вядоўца.

3. Падбярыце да назоўнікаў азначэнні (прыметнікі, займеннікі, парадкавыя лічэбнікі). Словазлучэнні запішыце, у дужках укажыце род назоўнікаў.

3.1. Прэса, неруш, вета, дэвіз, кворум, пратэжэ, педаль, жывапіс, менеджар, канферансье, журы, лідар, турнэ, выканаўца, амплуа, імпрэсарыа, летапіс, запіс, мадам, заняткі.

3.2. Лібрэта, сальфеджыа, рэвю, папуры, пантаміма, піяніна, трыа, алегра, музыказнаўца, скерца, ронда, пасакалія, бэндлідар, менестрэль, арыёза, піцкката, трэмала, тарантэла, цымбалы.

3.3. Шоу, прадпрыемства, ранцье, асігнаванні, ноу-хау, публісіці, інвестыцыі, спаборніцтва, дылер, адміністратар Навіцкая, менеджар Пятрова, бард.

3.4. Індывідуум, асоба, супольнасць, вундэркінд Марына, дабрачынец, моладзь, інвалід, соцыум, кліент, педагог Смірнова, валанцёр Зарэцкая, псіхолаг, інтэрв'ю, макрафактары, праграма, равеснік, спадчына, альтэрнатыва, подпіс, прафілактыка.

3.5. Пап'е-машэ, гуаш, пастэль, пленэр, віртуоз, жырандоль, пастараль, барока, мастацтвазнаўца, ракако, філігрань, шпалеры, рышэлье, урбанізм, ткацтва, ансамбль, асацыяцыя, сімет-

рыя, трыпціх, разьба, калаж, кераміка, дэкадэнцтва, пляяда, інтэр'ер, фарбы, тэмпера, жывапіс.

3.6. Дысцыпліна, каталогі, нумар, фрагмент тэксту, клішэ, бібліятэкар Пятрова, рэсурсы, спецыфіка, аўтар, кваліфікацыя, кадры, статыстыка, аматары, людзі, часопіс «Полымя», разнастайнасць, кнігалюбы, Белдзяржпатэнт, ЛіМ.

3.7. Танга, фуэтэ, скокі, па, рэверанс, самба, па-дэ-дэ, трэнаж, трэнер, выканаўца, харэограф, балет, харэограф Пятрова, пратанцоўка, авансцэна, кулісы, грыв, абутак, арабеск, джаз, пуанты, пастаноўшчык, каардынацыя, клішэ.

3.8. Музеязнаўства, падмурак, летапіс, мур, насып, жвір, узровень, галіфэ, дывергенцыя, калекцыя, картаграфаванне, клінапіс, маёліка, летапіс, рэшткі, вензель, земляробства, палеаліт, пацеркі, кансервацыя, архівасховішча.

3.9. Інжэню, батлейка, вадэвіль, жабо, хвалько, прадстаўленне, травесці, вар'етэ, ампула, кулісы, кабарэ, фальш.

4. Размяркуйце словы па трох групах:

а) назоўнікі, ужывальныя ў форме адзіночнага і множнага ліку;

б) назоўнікі, ужывальныя ў форме толькі адзіночнага ліку;

в) назоўнікі, ужывальныя ў форме толькі множнага ліку.

4.1. Заява, патрэбы, прысмакі, дзеці, інтуіцыя, рэабілітацыя, кпіны, паводзіны, падлеткі, рэзгіны, мастацтва, п'еса, чалавецтва, выбары, студэнцтва, дзверы, рамантызм, хлеб, канікулы, чарніла, суніцы, шпалеры, звычкі, узаемаадносіны, сітуацыі, інтэрв'ю, абставіны.

4.2. Дажынкi, флажалеты, куранты, паводзіны, веды, акампанемент, мелодыка, спевы, фанфары, тэматызм, інструментарый, вячоркі, барабаны, талеркі, літаўры, Каляды, фаршлагі, мелізмы, вакалісты, цымбалы, гамы.

4.3. Плацяжы, адаптацыя, калектыў, лідарства, структуры, камунікацыі, адказнасць, спажыўцы, ранцье, цэны, Дажынкi, дэманалізацыя, падсістэмны, тэлебачанне, фірмы, канкурэнтаздольнасць.

4.4. Каляды, талент, лідарства, дыскусія, чалавек, кваліфікацыя, імідж, рытуал, перавыхаванне, альтруізм, выпадкі, здароўе, давер'е, руціна, працэс, панацэя, каханне, зло, вакацыі, экзамены, адносіны, умовы.

4.5. Іканаграфія, фарфор, дэкаратыўнасць, сацін, стылізацыя, плагіят, чарненне, кераміка, вітражы, вернісаж, эстэцтва, палеаграфія, урбанізм, карыятада, дызайнер, бялілы, шпалеры, дэкор, майстэрства, кросны, выцінанкі, арнамент, шахматы, куфры, арэлі, ансамбль, пэндзаль.

4.6. Дакумент, забеспячэнне, чытачы, карыстальнік, бібліятэка, дублеты, функцыя, інфраструктура, абанемент, бібліятэказнаўства, дапаможнік, калектыў, нумарацыя, распрацоўкі, дыспут, дзеці, чытанні, інфармацыя, патрыётыка, кантэкст.

4.7. Танцоўшчык, абутак, танга, харэаграфія, поза, партнёр, танцзала, стылізацыя, балейтмайстар, балерына, артыст, пуанты, «Арэлі», скокі, батлейка, спектаклі, кулісы, тэхніка, майстэрства, вальс, дысгармонія, кардэбалет, румба, чаравікі, гастролі, пластыка.

4.8. Экзэмпляр, піястры, будынак, царква, фрагмент, рэшткі, крыніцы, мур, замак, лінія, ландшафт, шахматы, сезон, мадэрн, веды, Дзяды, выцінанкі, дойлідства, неакласіцызм.

4.9. Тэатр, заснавальнік, прапаганда, драматургія, тэкст, спектакль, п'еса, асоба, кантрамарка, завязка, рэчаіснасць, канфлікт, драма, персанаж, кульмінацыя, сутыкненне, сатыра, капуснік, прэм'ера, гледачы, сцэна, карціна, антрэпрыза, падмошкі, жыццё.

5. Запішыце беларускія адпаведнікі да наступных рускіх слоў. Параўнайце формы роду і ліку назоўнікаў у абедзвюх мовах.

Поведение, сумерки, грудь, хитрость, земляника, знание, дверь, губы, занятие, пение, цымбалы, аплодисменты, обои, юность, бессердечие, большинство, неудовольствие, рукопись, средство, жаль, медаль, мать, поведение, чернила, зал, шкаф, лекарство, салат, новость, отсутствие, детство, жизнь, объявление, уважение, степь, единомушие, свет, яблоко, подпись, живопись, средство, кисть, роспись, кафель, летопись, пыль, насыпь, дробь.

6. Назавіце віды асновы назоўнікаў. У прыведзеных словах вусна вызначце характар асновы.

6.1. Кіраўнік, інфармацыя, гісторыя, мясціна, тэкст, кніга, бібліятэка, гумар, знаўца, шчодрасць, назіранні, праграма, кан-

такт, фальклор, двухмоўе, рэпетыцыя, метадалогія, канцэпцыя, навука, лекторый, вундэркінд, падтрымка, сям'я, калектыў.

6.2. Песня, суправаджэнне, напеўка, дынаміка, музыка, рытмаформула, септакорд, танальнасць, найгрыш, метрарытм, меладызм, партытура, стыль, дыск-жакей, канцэртмайстар, валачобнік, аранжыроўшчык, інструментазнаўца, клавесін, журы, ампула, мелодыя, танальнасць, поліфанія.

6.3. Падсістэма, асяроддзе, аўтарытарызм, распаўсюджвальнік, акрэдытыў, рахунак, дывідэнт, мецэнат, холдынг, камунікацыі, справаздачнасць, ліцэнзія, паперы, менеджар, эканоміка, вернісаж, ацэнка, уплыў, узровень, сфера, каціроўка, інвестыцыі, беспрацоўе, партнёрства, стрэс.

6.4. Эрудыцыя, альтэрнатыва, альтруізм, рэфлексія, ініцыятар, стэрэатып, педагогіка, тэмперамент, асяроддзе, самаацэнка, дапамога, працэс, цэнтр, бежанец, моладзь, соцыум, скептыцызм, індывідуальнасць, кантакты, масавік, прафарыентацыя, цырыманіял.

6.5. Віньетка, алеаграфія, аб'ёмістасць, неаімпрэсіянізм, акварэліст, нацюрморт, макрамэ, стылізацыя, вітраж, тэмпера, фрагмент, дыптых, фрэска, мастацтвазнаўства, жывапіс, пэндзаль, мазаіка, пастэль, пленэр, маштаб, інкрустацыя, пап'е-машэ, разбяр.

6.6. Выстаўка, паліца, загаловак, аркуш, пасляслоўе, абрэвіатура, супервокладка, чытач, пошук, дакументазнаўства, арг-тэхніка, ход, выданне, рэцэнзія, картатэка, рэдагаванне, сетка, рэтраспекцыя, экзэмпляр, гандаль.

6.7. Танец, харэаграфія, рэпетыцыя, артыстка, баль, дроб, крокі, пастаноўка, рампа, мастацтва, факстрот, чачотка, балетаман, малюнак, пастаноўшчык, дынаміка, нумар, атрыбутыка.

6.8. Знаходкі, крэпасць, кераміка, кубак, некропаль, музей, посуд, умацаванні, паселішча, дзядзінец, архітэктура, збудаванне, граматы, вежа, век, шляхта, майстэрня.

6.9. Калізія, персанаж, арганіка, фанаграма, эмблема, паездка, аўтар, праграма, графік, дуэт, каментарый, прыярытэт, маналог, атрыбутыка, рэжысура, монаспектакль, трагедыя, герой.

7. Пастаўце назоўнікі ў форме роднага, давальнага і меснага склонаў адзіночнага ліку. Правапіс канчаткаў растлумачце.

7.1. Роля, акадэмія, птушка, просьба, пяцёрка, граматыка, ружа, дабрата, вайна, вясёлка, павага, навука, дапамога, эпоха, кніга, эканоміка.

7.2. Арыёза, апрацоўка, аснова, партытура, санаціна, тоніка, партыя, цэзура, п'еса, першакрыніца, мелодыка, уверцюра, дэка, басэтля, асацыяцыя, тэхніка, музыка, клавіша.

7.3. Крама, адміністрацыя, акцыя, цана, каціроўка, прыватызацыя, стаўка, асацыяцыя, кар'ера, здзелка, сфера, арганізацыя, фірма, структура, улада, асоба, прапаганда.

7.4. Бяда, рыса, вечарына, праблема, структура, група, дапамога, змена, аснова, самамэта, сістэматызацыя, паўза, віктарына, рэакцыя, педагогіка.

7.5. Прастора, замалёўка, пабудова, культура, пластыка, бронза, этыка, парсуна, эпоха, тканіна, саломка, праблема, выцінанка, карыятыда, фарба, статуэтка.

7.6. Газета, бібліятэка, выстава, вокладка, фанаграма, рубрыка, беларусістыка, марка, статыстыка, аргтэхніка, інфармацыя, літаратура, застаўка, картатэка, рэцэнзія, прапаганда.

7.7. Балетка, пачка, балетаманія, нага, пара, зала, дынаміка, кампазіцыя, куліса, міміка, партнёрка, пластыка, авансцэна, мініяцюра.

7.8. Даўніна, метрыка, крыніца, археалогія, нумізматыка, праца, кераміка, грамата, рэканструкцыя, пацерка, капліца, майстэрня, Вільня, арка.

7.9. Эстрада, дэкламацыя, інтрыга, антрэпрыза, роля, рэжысура, сцэна, кінакарціна, студыя, аўдыторыя, прэм'ера, п'еса.

8. Пастаўце назоўнікі ў родным склоне адзіночнага ліку. Правапіс канчаткаў растлумачце.

8.1. Поспех, сябар, нараджэнне, ураджай, жыццё, медаль, рукапіс, хлеб, сход, яблык, калектыў, гнеў, скарб, настрой, твар, геній, выкладчык, чытач, тыдзень, ранак, ансамбль, сенат, арыгінал, сюжэт, кантэкст, стыль, фальклор, універсітэт, эпізод, матыў, канцэрт, характар, жанр, удзельнік, слухач, дыялог, дайджэст, клуб.

8.2. Мажор, хор, мінор, аркестр, тэнар, трэмар, канкурсант, мелапан, віртуоз, духавік, вакаліст, клавір, аэрафон, квінтэт, тэмпарытм, аматар, септакорд, стэрэатып, найгрыш, паланэз, падгалосак, рэквіем, куплет, кансананс, кантрапункт, інструментарый, фанізм, настрой, монатэматызм, паўтон, акампанемент.

8.3. Кампраміс, акрэдытыў, канфлікт, аўкцыён, баланс, разлік, бізнес, дылер, ваўчар, банк, імідж, дагавор, соцыум, калектыў, маркетынг, кансорцыум, каштарыс, бюджэт, спажывец, анонс, менеджмент, прыбытак, слайд.

8.4. Кліент, канфлікт, дабрадзеі, індывідуум, страх, скепсіс, скептыцызм, такт, цэнтр, гуманізм, інвалід, аспект, соцыум, самааналіз, характар, суб'ект, тэмперамент, сангвінік, носьбіт, лекторый, абскурант, імідж, беспрытульнік, падлетак, уплыў, ініцыятар.

8.5. Аналіз, ансамбль, партрэтыст, п'едэстал, мемарыял, сілуэт, святлацень, дойд, нюанс, неакласіцызм, шамот, эскіз, наватар, габелен, дыптых, злепак, дысананс, шарж, батык, аўтапартрэт, інтэр'ер, маштаб, фаянс, малюнак, вітраж, іканнапісец, дыяпазон, жывапіс.

8.6. Абанемент, фонд, улік, каталог, астэрыкс, дыяфілім, індыкатар, папірус, слайд, фотадакумент, чытач, ініцыял, штогоднік, твор, каментарый, дыярыуш, гандаль, аддзел, экзэмпляр, аналіз, карыстальнік, нумар, пераплёт, апарат, суаўтар, аркуш, псеўданім, бібліятэкар-стажор, дэфект, індэкс, друк, архіварыус, фаліант, тэкст, ліст, тыраж.

8.7. Танец, бал, вечар, рытуал, крок, варыянт, круг, партнёр, рэгіён, карагод, тэмп, жанр, харэограф, стандарт, настрой, вальс, рух, фальклор, індывід, ланцужок, аптымізм, пасадобль, рэпертуар, малюнак, абцас, узор, твар, рад, саліст, юнак, кірунак, элемент.

8.8. Мур, узровень (зямлі), падмурак, калодзеж, будынак, арнамент, сабор, фэст, купал, кубак, ансамбль, інтэр'ер, аб'ём, дэкор, храм, фасад, франтон, дойд, метр, год, дзень, Рэнсанс, помнік, колер, дэтал, роспіс.

8.9. Спектакль, тэатр, погляд, свет, персанаж, лейтматыў, вообраз, рух, рытм, дуэт, рэжысёр, рэквізіт, антракт, сафіт, партэр, поспех, тэмперамент, падлетак, талент, характар, чалавек, эпізод, пастаноўшчык, бенефіс, купалавец, эфект, рэфрэн.

9. Пастаўце назоўнікі ў патрэбнай форме і вусна растлумачце правапіс канчаткаў.

9.1. Вуліцы (горад), шмат (час), копія (дакумент), нумар (канцэрт), сіла (удар), пачуццё (гумар), для фарміравання (імідж), прымяненне (менеджмент) у (практыка), перабудова гаспадарчага (механізм), кансультацыйная дапамога па (тэлефон), апрацоўкі беларускага (фальклор), пасля веснавога (дождж), недалёка ад (музей), з боку (горад), арганізацыя навуковага (матэрыял).

9.2. Песня з (цыкл), развучванне з (ліст), ноты натуральнага (гукарад), у дачыненні да (жанр) оперы, старонкі (клавір), прафесійны рост (баяніст-акампаніатар), у мастацтве (акампанемент), у выкананні (хор), на ўсіх ступенях (лад), сродкі рытмічнага (малюнак), прыярытэт (тэмпарытм), гарманізацыя (скачок) у мелодыі, роля раўнамерна-тэмпераванага (строй), акордыка дэятанічных варыянтаў (мажор), прадстаўнік (неаджаз).

9.3. Напісанне (сценарый), індэкс (узровень) жыцця, тып (прадпрымальнік), паводзіны (лідар), тэатральнага (калектыў), правы (акцыянер), задачы (маркетынг), падпісанне (дагавор), складанне (бізнес-план), набыццё жыццёвага (вопыт), павышэнне (рэйтывг).

9.4. Выхаванне (рытуал), залежыць ад асобы кожнага (індывід), рэцыдыў (страх), новага (клуб), праяўленне (талент), педагагічнага (такт), адаптацыя да знешняга (асяроддзе), дапамога (мецэнат), у выніку (эксперымент), арганізацыя (лекторый).

9.5. Твор (жывапіс), наведванне (музей), эпоха (Рэнесанс), мастацкага (вобраз), рысы (футурызм), прозвішча (мастак), нямя (эскіз), прадстаўнік (сюррэалізм), крытыка (плагіят), прыгожага (ландшафт), ткацтва (ручнік).

9.6. Павышэнне (прэстыж) бібліятэкі, ажыццяўленне (інтэграцыя), аналіз (попыт) карыстальнікаў, стварэнне (сектар) (маркетынг), месца на інфармацыйным (рынак), пытанні (выхад) на рынак паслуг, даведнік па (бізнес), фінансавая дапамога (бібліятэка), новая экспазіцыя на (выстаўка) не павінна быць (арганізацыя) закрытага (тып), адаптацыя да знешняга (асярод-

дзе), базіруецца на (перапрацоўка інфармацыі), залежыць ад асобы кожнага (індывід), рэалізацыя стратэгічнага (план), ажыццяўленне патэнтнага (пошук), у тэксце першаснага (дакумент), патэнтнае заканадаўства краін (свет).

9.7. Кампазіцыя фальклорнага (твор), сістэма народнай музыкі і (танец), частка адзінага (комплекс) народнай культуры, фарміраванне прафесійных якасцей (харэограф), з харэаграфічнага (пункт) гледжання, сімбіёз музыкі і танцавальнага (рух), мелодыі канкрэтных (жанр) і (метр), сумесная праца (пастаноўшчык) і (музыкант), увядзенне кантраснага (тэматызм), у аснове танцавальнага (нумар), распрацоўка музычнага (матэрыял), адчуванне добрага (густ) і (стыль), аранжыроўка з выкарыстаннем (сінтэзатар), размяшчэнне ў прасторы элементаў (малюнак), для раскрыцця вобразнага (сэнс) харэаграфічнага (твор), вычлененне асобнага (матыў), напісаны для (хор), (голас) і фартэпіяна, пры падрыхтоўцы фальклорнага (вечар), (спектакль), фальклорнага (канцэрт).

9.8. Вежы і муры (замак), аснова (дэкор), вырабы ўтылітарна-мастацкага (характар), рэшткі фрэскавага (роспіс), ілюзія (аб'ём), фартухі з палатна ці (паркаль), прычыны (росквіт) і (заняпад), спыніць нечакана (вораг), пластыка галоўнага (фасад), верхняя частка (інтэр'ер) Нясвіжскага (касцёл), аналаг (комплекс) бенедыкцінскага (кляштар), раскопкі замкавага (двор), будынак спланаваны па рымска-каталіцкім (канон), на галоўным фасадзе (будынак), дэкор (фрыз), партал галоўнага (уваход) у касцёл, помнік архітэктуры перыяду (рэнесанс), велічнае аблічча (храм).

9.9. Для новага (спектакль), у канцы першага (акт), тонкага (падтэкст), напісанне (сценарый), пастаноўка знакамітага (рэжысёр), для раскрыцця вобразнага (сэнс) мастацкага (твор), тэатральнага (калектыў), у мове (персанаж), кіраўнік (тэатр), у драматычным (маналог), разнастайнага (рэквізіт), раскрыццё (светапогляд), восеньскага (рэпертуар).

10. Складзіце словазлучэнні з наступнымі словамі, памятаючы, што ў залежнасці ад семантыкі слова, якую яно набывае ў кантэксце, некаторыя назоўнікі маюць паралельныя канчаткі *-а(-я)* і *-у(-ю)*.

Параўнайце: лісце маладога дуба – паркет з дубу...

Выхад	☐	а дзверы, вароты; у дзеянне.
Аўтарытэт	☐	а асоба, якая карыстаецца заслужанай павагай, мае ўплыў; у агульнапрызнанае значэнне, уплыў.
Гук	☐	а найменшы членараздзельны элемент чалавечай мовы; у ваганні паветра, якія мы ўспрымаем сыхам.
Інструмент	☐	а усякая прылада для выканання якой-небудзь работы; у сукупнасць прылад для якой-небудзь работы.
Лістапад	☐	а назва месяца; у ападанне лісця восенню.
Пропуск	☐	а дакумент на права ўваходу, уезду і г. д.; у дзеянне паводле дзеясловаў прапусіць – прапусціць.
Талент	☐	а таленавіты чалавек; у прыродныя здольнасці.
Загад	☐	а дакумент; у дзеянне.
Клён	☐	а назва асобнага дрэва; у матэрыял, драўніна.
Пасаж	☐	а крытая галерэя; у музычны прыём.
Дагавор	☐	а дакумент; у дзеянне.
Пейзаж	☐	а тэрмін; у краявід.
Антракт	☐	а невялікі музычны твор; у перапынак паміж дзеяннем.
Курс	☐	а у іншых значэннях; у напрамак.
Дом	☐	а будынак; у ачаг, жыллё.

11. Пастаўце назоўнікі ў форме давальнага і меснага склонаў адзіночнага ліку.

11.1. Кіраўнік, фестываль, калектыў, асяроддзе, герой, прынцып, клуб, прадстаўнік, вечар, разгляд, рэдактар, кампраміс, педагог, фактар, этап.

11.2. Меламан, паланэз, каларыт, тэмбр, дырыжор, строй, палец, стэрэатып, хор, падгалосак, кантрапункт, інструмент, ансамбль, клавір, матыў, вальс, акампаніятар, развіццё, музіцыраванне, рознагалоссе, голас.

11.3. Менеджмент, дагавор, бюджэт, спажывец, калектыў, лідар, распаўсюджвальнік, акцыянер, улік, аўкцыён, акцыз, фактар, абслугоўванне, сцэнарый, адказ, дабрабыт.

11.4. Сангвінік, адпачынак, эксперымент, клуб, лекторый, абавязак, равеснік, канфлікт, дабрадзеі, цэнтр, гуманізм, кліент, валанцёр, талент, беспрытульнік, здароўе.

11.5. Партрэтыст, барэльєф, акварыст, жывапіс, аналіз, экспанат, арнамент, іканапіс, пленэр, далягляд, пейзаж, ювелір, музей, мастак, трыпціх.

11.6. Дапаможнік, чытач, фонд, маркетынг, філіял, менеджар, цыкл, фармуляр, архіварыус, штотыднёвік, улік, часопіс, бібліятэкар, аўтар, дакумент.

11.7. Паклон, танец, марш, крыжачок, мастацтва, харэограф, рэверанс, партнёр, крок, баль, абцас, артыст, факстрот, твар, танцоўшчык, грым.

11.8. Посуд, рэстаўратар, культ, аналіз, збудаванне, храм, век, скарб, кляштар, замак, дзядзінец, музей, некропаль, інтэр'ер, экскурсавод, умацаванне, посуд, архівасховішча.

11.9. Дзеянне, каларыт, герой, антракт, спектакль, рэжысёр, гурток, глядач, аўтар, рэквізіт, узровень, водгук, пастаноўшчык, падтэкст, рэпертуар, персанаж, монаспектакль, маналог.

12. Пастаўце назоўнікі ў патрэбнай форме.

12.1. 1. Ежа старажытных грэкаў была даволі сціплай, на сняданне найчасцей ужывалі некалькі кавалкаў (хлеб), які апускалі ў віно. 2. Гістарычныя крыніцы сведчаць, што Ефрасіння была не толькі (фундатарка) бажніцы [Спаскі сабор Спаса-Ефрасіннеўскага манастыра], але і (дарадчыца), (натхняльніца) дойдзіда [Іаана] на яго творчы подзвіг. 3. Танец «Пава», іміта-

цыя звычай задаволенага (паўлін), ужо многія гады займае трывалае месца ў (рэпертуар) фальклорна-этнаграфічнага (ансамбль) «Харошкі». 4. Па інфармацыйнай культуры існуюць працы папулярнага (характар), прысвечаныя як праблеме ў цэлым, так і асобным яе кірункам: (методыка) скорачытання, (скарапіс), рабоце з тэкставым матэрыялам і інш. 5. Своеасаблівым было этнічнае развіццё беларусаў ХХ (стагоддзе): у гэты перыяд змяніліся эканамічныя і палітычныя ўмовы жыцця беларускага (этнас).

12.2. 1. У партыях (віяланчэль) і (кантрабас) увасабляецца фігураваны арганны пункт, метрарытмічна падкрэсліваецца гук сі-бемоль. 2. Узнікшы ў гарадскім (асяроддзе), маючы ўсе прыкметы бытавога (раман), абодва (твор) – «Зорка Венера» і «Што за хлопец, што за дзяўчынка?» – праменяцца такім моцным нацыянальным патэнцыялам, які дазваляе ім бытаваць на раўне ў дзвюх іпастасях – фальклорнай і прафесійнай – адначасова. 3. Сёння мы можам зноў дакрануцца да старонак (клавір), страчанага больш за (паўстагоддзе) таму. 4. Уклад прыгонных (аркестр), (ансамбль) і (скрыпач) у развіццё нацыянальных традыцый выканальніцкай культуры. 5. Даследаванні Г. Барышава паказваюць, што пераважалі камічныя жанры як носьбіты дэмакратычных (ідэя) Асветніцтва, якія вывелі на сцэну (героі) з нізоў грамадства.

12.3. 1. Уласная мастацкая дзейнасць з'яўляецца незаменным сродкам забеспячэння эмацыянальнага і духоўна-інтэлектуальнага дачынення чалавека да свайго культурнага (соцыум). 2. Менеджар сацыяльна-культурнай дзейнасці валодае высокім узроўнем (прафесіяналізм) у галіне сучаснага сацыякультурнага (менеджмент), (маркетынг), а таксама мае высокі ўзровень агульнай культуры і эрудыцыі. 3. Для таго, каб заключыць кантракты на гастролі, разавыя выступленні, забяспечыць рэкламу, памяшканне, сувязі з кіраўнікамі (горад) і прэсай прафесійнага (калектыў) або асобнага выканаўцы, неабходны менеджар, які не толькі разбіраецца ў розных жанрах мастацтва і творчасці, але ўмее рэалізаваць іх у грамадстве, давесці да (глядач). 4. Прафесійнае прызначэнне арт-(менеджар) складаецца ў наступных відах дзейнасці: арт-менеджар (адміністратар, антрэпрэнёр, прадзюсар, імпрэсарыя, прамоўтар, кіраўнік) тэатраў, тэатральных студый, канцэртных залаў і канцэртных арганізацый, кінатэатраў, кіна- і фотастудый, студый відэа- і (аўдыяза-

піс), (пракат) музычных інструментаў і сцэнічных касцюмаў, мясцовых, рэгіянальных і цэнтральных каналаў тэлебачання, арганізацый кніжнага (гандаль) і выдавецтваў.

12.4. 1. «Нам года – не беда, коль душа молада!» – гэтыя радкі лічаць сваім дэвізам пенсіянеры, якія наведваюць аддзяленне дзённага знаходжання грамадзян пажылога (узрост) раённага (цэнтр) сацыяльнага абслугоўвання насельніцтва. 2. Жыццё не складаецца толькі са станоўчых момантаў, але грамадства, калі яно кіруецца прынцыпамі (гуманізм), людзі, для якіх словы «любоў і спагада» не пусты гук, змяншаюць негатыўныя наступствы. 3. Адною з асноўных задач рэфармавання сістэмы адукацыі з’яўляецца мэтанакіраванае фарміраванне і развіццё асобы (вучань) ў адпаведнасці з яго інтарэсамі, патрэбамі, а таксама патрабаваннямі (соцыум). 4. Змена маральна-псіхалагічнага (клімац) ва ўмовах (інтэрнат) патрабуе (удзел) ў дадзеным працэсе выхавальнікаў, сацыяльных педагогаў, педагогаў-псіхалагаў, куратараў вучэбных груп, іншых зацікаўленых. 5. Педагог у XXI стагоддзі – адна з цэнтральных фігур, якая кіруе працэсам агульначалавечага развіцця. Гэта асноўны захавальнік духоўнага (патэнцыял) нацыі і чалавецтва ў цэлым; гэта прафесіянал, які валодае сучасным арсеналам адукацыйных тэхналогій; гэта носьбіт інтэлектуальнага (капітал), здольны эфектыўна выкарыстоўваць яго на практыцы.

12.5. 1. На першы план выходзіць дэкаратыўнае прызначэнне саломалляцення: для аздаблення (інтэр’ер) альбо выкарыстанне як найлепшага (сувенір) з беларускай зямлі. 2. Малюнак раўнамерна размяркоўваўся па галоўным полі (дыван) і па яго бардзюрах, каб надаць тканіне большую звязанасць і неразрыўнасць. 3. У міжваенны перыяд толькі ў вёсках паміж Гроднам – Аўгустовам – Беластокам падвойныя дываны не пераставалі ўжывацца для вясельнага (рытуал), аздаблення культавых пабудов і хатніх інтэр’ераў. 4. На тэрыторыі Беларусі гліняная цацка з’явілася ў эпоху (неаліт), у час пашырэння ў першабытных людзей керамікі 5. Дэкарыраванне велікодных яек можна лічыць адным са старажытных народных відаў (ропіс), карані якога хаваюцца ў дахрысціянскіх часах. Яйка было сімвалам абуджэння прыроды пасля зімовага (сон). 6. Трэба адзначыць, што ў Беларусі захавалася не так шмат старажытных узораў дадзенага (від) народнай творчасці. Гэта звязана з нетрываласцю (матэрыял). Калі выцінанка мела непрывабны выгляд, то яе

замянялі на новую, захоўваць старыя не мела (сэнс), бо іх стваралі адносна лёгка і хутка.

12.6. 1. Элементарнай адзінкай карткавага (каталог) з'яўляецца бібліятэчная картка, на якой у пэўнай, дакладна вызначанай (паслядоўнасць) размешчаны звесткі аб (змест), форме, (месца), знаходжанні (дакумент). 2. ББК прызначана і выкарыстоўваецца пры арганізацыі даведачна-бібліяграфічнага (апарат), сістэматызацыі дакументальных патокаў (фонд). 3. Нацыянальная бібліятэка Беларусі (НББ) рыхтуецца да стварэння (музей) кнігі, што будзе функцыянаваць на базе (адзел) рукапісаў, рэдкай кнігі і старадрукаў у будынку XIX (стагоддзе) ў Верхнім горадзе ў Мінску. 4. Роль (каардынатар) па (распрацоўка) стандартаў у галіне бібліятэчнай справы на рэспубліканскім (узровень) узяла на сябе Беларуска-бібліятэчная асацыяцыя. 5. З дапамогай (маркетынг) кіраўнік любой (бібліятэка) зможа атрымаць наступную неабходную інфармацыю: як адшукаць свой сегмент (рынак) і каму прапанаваць свае паслугі, як разлічыць, у якія віды паслуг (бібліятэка) выгадна ўкласці свае капіталы пры (распрацоўка бізнес-(план)).

12.7. 1. Усе выканаўцы старажытнага карагоднага (танец) рухаліся па (круг) парамі, акрамя аднаго «лішняга» хлопца, «Юрачкі», які прытанцоўваў сола. 2. Групу танцавальнага (жанр) ўтвараюць гарадскія бытавыя і балетныя танцы, а таксама танцы, створаныя на музычнай аснове папулярных песень. 3. Асобны жанр танцавальнага беларускага (фальклор) ўтвараюць імправізацыйныя танцы. 4. Танец «Журавель» – прыклад (падбор) (музыка) на ідэю (пастаноўка). Патрабавалася лірычная, выразная мелодыя, адпаведная светламу, рамантычнаму вобразнаму (змест) (танец). 5. На стадыі (збор) інфармацыі пра танец балетмайстар сутыкнуўся з рознымі варыянтамі аднаго фальклорнага (узор). 6. Усе прапанаваныя танцы маюць спецыфічны фальклорны (матэрыял). 7. Выканаўца, апусціўшыся ў глыбокім прысяданні, круціцца на паўпальцах левай нагі ўлева, дапамагаючы пры гэтым рукамі, якімі ўпіраецца па (чарза) па (ход) кручэння ў (падлога).

12.8. 1. Яшчэ ў каменным (век) насілі каралі з зубоў розных (жывёл) і кавалачкаў (бурштын), нанізаных на сухажылле. 2. У пасляваенны час, з насычэннем (рынак) танным посудам прамысловай вытворчасці, промысел у Івянцы амаль заняпаў. 3. Найбольш раннія галаўныя ўборы на Беларусі вядомы з эпо-

хі (неаліт) – скураныя ці мехавыя шапачкі, упрыгожаныя бурштынавымі гузікамі. 4. Навагрудскі замак узнік на месцы старажытнага (дзядзінец) з драўлянымі сценамі. 5. Аўтар упершыню паказаў на беларускіх матэрыялах археалогіі, што не было рэзкага (скачок, пераход) з эпохі (камень) ў эпоху бронзы, а з эпохі бронзы ў эпоху жалеза. 6. У XIX стагоддзі касцёл некалькі разоў рэканструяваўся, набыў рысы (класіцызм). 7. Велічныя муры Лідскага (замак) ўзведзены на штучным насыпе, зробленым са (жвір), (пясок) і камянёў, у балоцістай (сутока) дзвюх рэчак – Лідзеі і Каменкі.

12.9. 1. Як і ўсякая інсцэніроўка, сцэнічны варыянт рамана Н. Думбадзе, які ідзе на купалаўскай сцэне, грашыць некаторай (ілюстрацыйнасць). 2. Яна [С. Станюта] іграе ў (спектакль) ўсяго адзін невялікі эпізод, але іграе яго так, што амплітуда глядацкіх пачуццяў хістаецца «ад гамерычнага (рогат) да (камяк) ў горле». 3. У сцэнах кахання, у (характарыстыка) цэнтральнага (вобраз), (трактоўка) асобных сцэнічных сітуацый адчуваецца лірычны настрой, мяккасць, меладычнасць. 4. Трэццю купалаўскаму пакаленню прыпала жыць і тварыць не ў акцёрскі час – у перыяд сцэнічнага (тэхніцызм), (пошук) новых тэатральных тэхналогій. 5. Спектаклі Льва Літвінава вылучаліся высокай (арганізаванасць), (выразнасць), (дакладнасць) рэжысёрскага (малюнак), (маляўнічасць) метафар і мізансцэн. 6. Як майстру сцэнічнага (малюнак) З. Браварскай уласцівыя гратэск, элементы эксцэнтрыкі і (шарж). 7. Карыкатурнасць у (абмалёўка) класавых ворагаў, уласцівая многім спектаклям БДТ-2, была зведзена да (мінімум).

13. Запішыце наступныя назоўнікі ў назоўным і родным склонах множнага ліку. Ці ад усіх слоў можна ўтварыць гэтыя формы? Вусна растлумачце склонавыя канчаткі.

13.1. Размова, зубраня, чалавек, грамадзянін, беларус, таварыш, песня, дзіця, натхненне, камп'ютар, рэспубліка, мецэнат, каляндар, калектыў.

13.2. Гама, рэпетыцыя, кантрабас, спявак, аркестроўка, рэпертуар, бенефіс, эпізод, віртуоз, стэрэатып, спеваы, тэхніка, трохгучча.

13.3. Маркетинг, менеджер, декларация, кантингент, бежанец, рефлекс, эканоміка, бізнесмен, беспрацоўе, умова, ініцыятыва, калектыў, дабрабыт, таварыства.

13.4. Флегматык, асяроддзе, апякун, паводзіны, рытуал, соцыум, кліент, раўнапраўе, кінасеанс, стэрэатып, шасцігодка.

13.5. Барэльєф, рамеснік, экспанат, мемарыял, габелен, далягляд, пейзаж, музей, дыяпазон, абстракцыянізм, фарба, шкло, іканаграфія.

13.6. Тыраж, фонд, аўтарэферат, дакумент, брашура, абанемент, пераплёт, класіфікацыя, персаналіі, чытач, дыяпазітыў, слоўнік.

13.7. Грым, танцоўшчык, рампа, рэверанс, прысяданне, варыяцыя, гастролі, танец, праграма, балетмайстар.

13.8. Экскурсія, век, грамата, кафля, кераміка, неаліт, феадал, знаходка, сярэднявечча, помнік, пацерка, рэшткі,

13.9. Вадэвіль, дэбютант, лейтматыў, рэпетыцыя, антыгерой, асвятленне, радыётэатр, інтэрмедыя, радыёпастаноўка, тэатразнавец.

14. Пастаўце назоўнікі ў форме творнага і меснага склонаў адзіночнага ліку. Раствлумачце падаўжэнне канцавых зычных ці яго адсутнасць у творным склоне.

14.1. Радасць, Нарач, творчасць, моладзь, даль, медзь, соль, памяць, верф, глуш, дзейнасць, любоў, шыр, глыб, ноч, рацыянальнасць.

14.2. Танальнасць, віяланчэль, разнастайнасць, варыяцыйнасць, неардынарнасць, імітацыйнасць.

14.3. Мэтазгоднасць, эмацыянальнасць, дзейнасць, рэгулярнасць, запазычанасць, неплацежаздольнасць, канкурэнтаздольнасць.

14.4. Цэльнасць, уласцівасць, зацікаўленасць, бездапаможнасць, кансультатыўнасць, трывожнасць, справядлівасць.

14.5. Гарызанталь, гуаш, вытворчасць, акварэль, дэкаратыўнасць, рознакаляровасць, эмаль, здольнасць.

14.6. Начытанасць, вобласць, колькасць, выбарчнасць, аб'ектыўнасць, пераемнасць, адказнасць.

14.7. Тэхнічнасць, цырыманіяльнасць, вываратнасць, танцавальнасць, філіграннасць.

14.8. Кампанентнасць, адкрытасць, узаемазалежнасць, апо-
весць, напоўненасць, медзь.

14.9. Дэкламацыйнасць, здольнасць, прыдатнасць, наяў-
насць, годнасць, моладзь.

15. Запішыце наступныя назоўнікі ў назоўным і родным склонах
множнага ліку. Вусна растлумачце пастаноўку склонавых канчаткаў.

15.1. Размова, зубраня, чалавек, грамадзянін, беларус, таварыш, песня, дзіця, натхненне, камп'ютар, рэспубліка, мецэнат, каляндар, калектыў.

15.2. Гама, рэпетыцыя, кантрабас, спявак, аркестроўка, рэпертуар, бенефіс, эпізод, віртуоз, стэрэатып, спевы, тэхніка, трохгучча.

15.3. Маркетынг, менеджар, дэкларацыя, кантынгент, бежанец, рэфлекс, эканоміка, бізнесмен, беспрацоўе, умова, ініцыятыва, калектыў, дабрабыт, таварыства.

15.4. Флегматык, асяроддзе, апякун, паводзіны, рытуал, соцыум, кліент, раўнапраўе, кінасеанс, стэрэатып, шасцігодка.

15.5. Барэльеф, рамеснік, экспанат, мемарыял, габелен, далягляд, пейзаж, музей, дыяпазон, абстракцыянізм, фарба, шкло, іканаграфія.

15.6. Тыраж, фонд, аўтарэферат, дакумент, брашура, абанемент, пераплёт, класіфікацыя, персаналіі, чытач, дыяпазітыў, слоўнік.

15.7. Грым, танцоўшчык, рампа, рэверанс, прысяданне, варыяцыя, гастролі, танец, праграма, балетмайстар.

15.8. Экскурсія, век, грамата, кафля, кераміка, неаліт, феадал, знаходка, сярэднявечча, помнік, пацерка, рэштка, музей, герой.

15.9. Вадэвіль, дэбютант, лейтматыў, рэпетыцыя, антыгерой, асвятленне, радыётэатр, інтэрмедыя, радыёпастаноўка, тэатразнавец.

16. Раскрыйце дужкі, паставіўшы назоўнікі ў патрэбных склонах.

1. У Заходняй Беларусі таксама былі кразнаўчыя аб'яднанні і кразнаўчыя выданні ў (Ліда), (Глыбокае), (Вільня), (Гродна) (*Г. Каханоўскі*). 2. Цудоўны ансамбль Будайскай крапасной гары, што ўзвышаецца над (Дунай) у (Будапешт), нядаўна

занесены ў спіс ЮНЕСКА, дзе рэгіструюцца найбольш выдатныя культурныя каштоўнасці свету (*А. Гарэлік*). 3. Паўночна-заходняя частка беларускіх (землі) з гарадамі (Менск), (Заслаўе), (Браслаў) называліся Літвой і ўсходняя мяжа яе праходзіла па (Бярэзіна) (не блытаць з сучаснай Літвой, бо такую назву ў тых часы мела толькі яе ўскраіна, уключаючы Вільню) (*Э. Зайкоўскі*). 4. Гліняныя цацкі (Міхал Ржэвуцкі) з (Неманіца) Браслаўскага раёна і іншых майстроў мастацкага фонду не залежваюцца ў магазінах, іх ахвотна раскупляюць на розных кірмашах і святах як арыгінальныя мастацкія творы і сувеніры (*Я. Сахута*). 5. Буквар (выдавецтва «Народная асвета») атрымаў залаты медаль на Міжнародным кніжным кірмашы ў (Лейпцыг) (*А. Мажэйка*). 6. Была і беларуская вобласць Падляшша з гарадамі (Драгічын), (Бельск), (Мельнік), (Бранск), (Сураж) (*Э. Зайкоўскі*).

17. Перакладзіце на беларускую мову словазлучэнні.

17.1. Говорить по телефону, рассказывает о случае, специалист по денежным расчетам в учреждениях, на предприятии; продавать товары на зарубежном рынке по сниженным ценам; услуги по изучению и прогнозированию рынка; по проведению комплекса маркетинговых исследований.

17.2. Существуют определенные правила интонирования, взаимоотношения интервала и лада, высокие звуки натурального звукоряда, разные по своей темброво-звуковой окраске; открывает для исполнителя возможность извлечения основного тона; по своему натуральному звукоряду, объему и аппликатуре имеет сходство с корнетом, нотируется в скрипичном ключе; мелодии танцевального характера; сольная партия на французском габое, необходимость использования в оркестровой практике; наличие хорошего музыкального вкуса.

17.3. Получить необходимую сумму денег в банке; государственная деятельность по купле и продаже; долгосрочное вложение капитала в какое-нибудь дело; управление долговременными и текущими культуротворческими процессами; многоуровневый подход к регуляции социокультурных процессов; приобщение людей к знаниям и интересам; свидетельствует о значении современного менеджмента в управлении процессами стратегического, тактического и оперативного развития;

в оценке менеджмента как науки; изучает экономические отношения в сфере производства, распределения и обмена материальных и нематериальных благ; исследует возможности подготовки человеческого капитала; создание культурного продукта.

17.4. Деятельность в сфере оказания социальных услуг населению; необходимо принимать меры по выявленным социальным проблемам; действовать в соответствии с конкретными обстоятельствами; право каждого человека на самореализацию; отвечать на вопросы об авторе и цели создания документов; открытие нового реабилитационного центра; развитие таланта человека; воспитание ребенка в семье.

17.5. Рисунок вышивки геометрического характера; образцы белорусского народного искусства; насыщенный колорит узора рушника; заслуживает пристального внимания искусствоведов; скромность декоративных мотивов не оттеняет мужественных качеств гончарной посуды; эстетика реалистического пейзажа; два основных творческих направления в резьбе по дереву, живописи и графике.

17.6. Основа справочного аппарата библиотеки; доукомплектование фонда; свобода доступа к любому документу; участвует в подготовке специалистов; фонды краеведческого содержания; с учетом читательского спроса; опыт издания малотиражной литературы; падение социального престижа профессии библиотекаря; внимания к себе как профессионалу; расширение кругозора; деятельность интернет-клуба; число занятий в читальном зале библиотекарей сократилось до минимума; пути поиска и метода оценки документов; дисциплины экономического цикла; организация документального потока; играть роль отвлекающего фактора; руководство чтением конкретного читателя; фонд абонемента; перенос центра «тяжести» с «общественно значительных на частные» проблемы.

17.7. Процесс художественной обработки народного танца; включались в ткань балета; народные танцы как средство характеристики места и времени действия; коллективная сценическая трансформация фольклора; четкая драматургическая основа сюжетного типа; покоряла своей стремительной силой; богатством рисунка и стройностью композиции; расположение по углам квадрата; участие в подготовке и проведении серьезных и ответственных профессиональных мероприятий; с точки зрения профессионального роста; по ходу рассмотрения лексики танца.

17.8. Информационное обеспечение музейного дела; образцы белорусского народного искусства; развитие ремесла и зодчества; получил художественное образование в студии мастера архитектурного пейзажа; лишили права аренды и проживания в родовом имении; началось создание третьего у восточных славян Софийского собора; являются одним из ранних образцов монументальной живописи; после раскола христианства; квадрат является частью архаичного орнамента.

17.9. Повышение профессионального уровня; в фрагменте текста; приглашение артистов для участия в спектаклях или концертах; представители театра абсурда; воспроизвести напряжение боя; в условиях локальной площадки мемориала; постижение языка массового действия; раскрытие творческого потенциала; выявление духовных и физических способностей индивида; воспитание чувства коллективизма; не принимал режиссерского деспотизма; работа на протяжении репетиционного периода.

18. Прачытайце словазлучэнні. Вусна растлумачце скланавыя канчаткі ўласных назоўнікаў.

З мастаком Шышкіным; пры Алегу Шэлегу; напісаць Цімоху Ворчыку; ганарыцца Беларуссю; са скнарам Мішам; сустрэцца пад Барнавулам; сябраваць з Алесяй Гурыновіч, Янкам Сіпаковым; прыгожым Кіевам; пры Васілю; з Янкам Купалам; Алегам Лойкам; з Віцем; зімаваць пад Туравам; палатно, напісанае Янкам Матэякам; замацаваць іншую назву за Койданавым; лецішча пад Рагачовам; кніга, напісаная Куляшовым; прыпынак цягніка пад Коласавам; сюіта, напісаная кампазітарам Глебавым; касмічная сувязь з Лонданам; гістарычныя падзеі пад Шчучынам.

19. Запішыце па памяці.

1) імёны і прозвішчы выдатных беларускіх мастакоў, кампазітараў, паставіўшы іх у творным склоне адз. ліку;

2) назвы рэспубліканскіх газет і часопісаў, паставіўшы іх у родным склоне адз. ліку;

3) назвы сталіц краін, паставіўшы іх у творным склоне адз. ліку.

20. Вызначце ролю назоўніка ва ўтварэнні іменных тэрміналагічных мадэляў.

20.1. Крытыка розуму; творчасць чалавецтва; культура чалавечых адносін; канцэпцыя культурнага развіцця; элітарная культура; фарміраванне асобы; барацьба з язычніцтвам; умацаванне беларускай дзяржаўнасці; ліквідацыя мяжы паміж мастаком і глядачом; далучэнне да літаратуры, музыкі, тэатральнага мастацтва; апора на нацыянальныя традыцыі; узровень выканання; фестываль песні; патрыятычнае выхаванне моладзі.

20.2. Дубль-бемоль; спевакі-кампазітары; мюзік-хол; спецінструмент; на тэмы народных песень; альты і басы ў ролі акампанементу; знакі альтэрацыі; чаргаванне двух гукаў ці сугуччаў; знак легата; элементы джазавай музыкі; тэорыя і практыка вакалу; падрыхтоўка дырыжора-прафесіянала; выканаўца народных песень; фрагмент твора; стварэнне песенных кампазіцый; планаванне рэпетыцый; чытанне нотнага тэксту з ліста; характар твора; партыя на габоі; баяніст-акампаніатар; выхаванне музычнага густу; натуецца ў скрыпічным ключы.

20.3. Асобасныя ацэнкі кіраўніка; індэкс узроўню жыцця; арганізацыя размеркавання паўнамоцтваў; узнікненне крызісных сітуацый; кіраванне канфліктамі і стрэсамі; карпаратыўная адказнасць; распаўсюджвальнік інфармацыі; установа культуры; канкурэнтаздольнасць; прадстаўнік фірмы; таварыства з абмежаванай адказнасцю; сфера абслугоўвання; сацыякультурныя фактары.

20.4. Зносіны паміж людзьмі; сістэма гуманітарных паслуг; рэцыдыў страху; дзіцячая аўдыторыя; стэрэатып; узаемасувязь індывідаў; арганізацыя вольнага часу моладзі; лінія паводзін; дапамога асобным людзям; сацыяльны кантроль асобы; дзеці груп рызыкі; прафілактыка правапарушэнняў; аналіз сацыяльных працэсаў; дэградацыя асобы; унутрысямейныя цяжкасці і канфлікты; рэгуляцыя адносін чалавека з грамадствам; адасобіцца ад людзей; лад жыцця; сурдапедагагіка; клуб па інтарэсах; інтэрактыўнае навучанне; мадэляванне сітуацыі; макрафактары; нядобранадзейнасць; канфідэнцыяльнасць інфармацыі.

20.5. Гарманічнае спалучэнне фарбаў; лозапляценне; жывапіс; скульптурная кампазіцыя; вышыўка арнаменту; узоры клетак і паскаў; дэкаратыўныя тканіны; майстэрня па вырабе абрусаў; асаблінасць ручнікоў; для аздобы адзення; маюць

кампазіцыю з каймой; від народнай творчасці; якасці матэрыялу; кафля з малюнкамі; вытворчасць керамічнага посуду; попелніцы з ляпнінай; у стылі мадэрн; пад уплывам класіцызму; упрыгожанні ў выглядзе чалавечага твару або галавы жывёлы; мэбля для палацаў і храмаў; колькасць нітак і асновы; саломаліцьшчык; вырабы народных майстроў; раслінны дэкор; навукі апрацоўкі матэрыялаў; музей на грамадскіх пачатках.

20.6. Кантынгент карыстальнікаў; апасродкаваная функцыя бібліятэк; помнікі матэрыяльнай культуры; кнігадрукаванне; гістарыяграфія; кнігі; структура ЦБС; бібліятэка-філіял; аддзел бібліятэкі; бібліяграфія беларусазнаўства; каталог на мікраносьбітах; інтэр'ер бібліятэкі; статычны ўлік у бібліятэцы; платныя паслугі; запрашэнне да ўдзелу ў вечарах; у дар ад чытачоў; доступ да фондаў; звесткі аб сацыяльна-псіхалагічных службах; сустрэчы з народнымі лекарамі; у дапамогу самаадукацыі; крыніцы масавай бібліяграфіі; дапамога ў падборы літаратуры; патрабаванні да буклета; план размяшчэння аддзелаў; выданні ў выглядзе брашуры; работа на камп'ютары; забеспячэнне доступу да інфармацыі; уплыў на якасць інфармацыйных паслуг.

20.7. Экзерсіс па класічным танцы; лацінаамерыканскай праграмы; на сцэне тэатра; глыбокі рэверанс; абутак для танца; атрыбутыка танца; балетмайстар; танцзала; выкананне парамі па крузе; блок рухаў; полька-вальс; удзельнікі карагода; падскокі на месцы; харэаграфія беларусаў; варыянт танца; карагод-гульня; святкаванне зімовага сонцавароту; удзельнікі гульні; пара танцораў; танец з прыпеўкамі; прыпеўкі на калядны напеў; крок з прыступам ці прыстаўленнем нагі; у такт музыкі; фігура кадрылі; танец разам з моладдзю; вальс для маладых; імітацыя рухаў вераб'я; трансфармацыя асобных нацыянальных танцаў іншых народаў.

20.8. Арэал распаўсюджвання; уплыў хрысціянскай ідэалогіі; вышыўка золатам; калекцыя крыжоў; упрыгожанне разьбой і інкрустацыяй; часткі іканапісаў; матэрыялы археалагічных раскопак; экспанаты асноўнага фонду; разьба па дрэве; прадметы побыту беларусаў; пантэон багоў; дэкор з ангобу; майстра-самавучка; цацкі ў выглядзе птушак; базіліка касцёла; бажніца з адной апсідай; пластыка галоўнага фасада; перыяд барока;

выявы святых; карнізы алтароў; паслужыў аналагам для навакольных культавых будынкаў; кампазіцыя ў выглядзе трохнефавай крыжова-купальнай базілікі з трыма алтарамі і апсідамі; разьба па дрэве з пазалотай.

20.9. Фэстываль тэатраў лялек; асацыяцыя тэатральных менеджараў; зрухі ў жыцці тэатра; людзі тэатра; спектакль па п'есе; калектыў аднадумцаў; на ўзроўні самадзейнага тэатра; выносіць на суд гледача; эксперымент дзеля эксперымента; касцюмы персанажаў; сцэнаграфія і касцюмы; жанр спектакля; мастацкае афармленне спектакля; змяненне пластычнага малюнка вобраза; акцёры-аднадумцы; спектакль з сінхронным перакладам; драматургія абсурду; дамінанта ў характары.

Заданні для самакантролю

Прачытайце сказы. Выпраўце, дзе трэба, граматычныя памылкі.

1. Пыл падымаўся ад ветру слупом.
2. Вядомыя акцёры рэдка мяняюць свой амплуа.
3. Новае кабарэ стала папулярным.
4. Першыя маліны самыя смачныя.
5. Вядомая шансанье.
6. Пасля вайны ён застаўся круглай сіратою.
7. ЛіМ змясціла падборку вершаў пачаткоўцаў.
8. Уваход быў па запрашальным білетам.
9. Вопытны суддзя Каліноўская.
10. Жоўтае яблыка здавалася салодкім.
11. Каменны выраз яго твара ўсіх здзівіў.
12. Летам мы любілі сустракацца па вечарам.
13. У мінскае гарана прыйшла тэлефанаграма.
14. Міця дапамагае брату па гаспадарцы.
15. Актрыса ўнесла вялікую ахапку кветак.
16. Упершыню я трымаў у руках такі старажытны рукапіс.
17. Запіс быў зроблены сінімі чарніламі.
18. Няспелая ажына нясмачная.
19. Дзвер расчынілася, і ўвайшоў незнаёмы спявак.
20. Румяная ад марозу, як яблыка, маладая актрыса.

21. Адкрыла гала-канцэрт спявачка Іна Афанасьева.
22. Балет пастаўлены балетмайстрам Дрэчынам.
23. Жыццёвае крэда знакамітага музыканта.
24. У кнізе водгукаў быў зроблены кароткі запіс.
25. Вырашыў адмяніць гастролі ў Санкт-Пецярбурзе.
26. Пад горадам Барысавым знаходзіцца летні лагер адпачынку для дзяцей.
27. Удзельнічаў у пастаноўцы вядомага вадэвілю.
28. З жаллю ўспамінаў першую выставу.
29. Размаўляць з крэдыторам па тэлефоне.
30. Прыехала маладая ўрач Галіна Міхайлаўна.
31. Карэспандэнт гутарыў з паэтам Максімам Лужанінам.
32. На чале калектыва «Харошкі».
33. Прыпынак цягніка пад Дрыбіным.
34. Цёмны тунэль аказаўся вельмі доўгім.
35. Высокая таполя расла каля самага возера.
36. Усеагульная перапіс насельніцтва.
37. Смачнае сулугуні купілі ў самай блізкай краме.
38. Таленавітае канферансье ўпэўнена кіруе праграмай вечаарыны.
39. Алімпійская медаль Дар'і Домрачавай.
40. У правай кішэні.
41. Гронка вінаграда.
42. Ружовая шыпына.
43. Літаратурнае знаёмства з Ядвігіным Ш.
44. Вывеў свой рэзюмэ старшыня схода.
45. Гаварыць аб госці.
46. Новая канцэртная зала мае вялікае фэ.
47. Сімфанічны аркестр выконвае ўрачысты рэквіем Моцарта.
48. Цень ад дуба цягнулася аж на вуліцу.
49. Копія дакумента.
50. Адзенне для вясенне-летняга сезона.
51. У канцэртным раялі выпадае белая клавіша.

§ 11. Нарматыўнае ўжыванне лексіка-граматычных разрадаў прыметнікаў, займеннікаў і прыслоўяў

Разрады прыметнікаў

Разрады	Пытанні	Абазначаюць	Форма	Ступені параўнання
Я К А С Н Ы Я	ЯКІ? ЯКАЯ? ЯКОЕ? ЯКІЯ?	Прыметы прадметаў паводле: 1) формы і памеру: <i>доўгі, шырокі;</i> 2) смаку і паху: <i>кіслы, салодкі, духмяны;</i> 3) знешніх фізічных і душэўных уласцівасцей: <i>смелы, высокі</i>	ПОЎНАЯ І КАРОТКАЯ	УТВАРАЮЦЬ
А Д Н О С Н Ы Я	ЯКІ? ЯКАЯ? ЯКОЕ? ЯКІЯ?	Прыметы прадметаў паводле адносін да: 1) матэрыялу: <i>пшанічны, медны, замшавы, каменны;</i> 2) месца яго знаходжання: <i>вясковы, лугавы, віцебскі;</i> 3) часу: <i>веснавы, учараіні, вячэрні;</i> 4) дзеяння: <i>вылічальны, будаўнічы;</i> 5) жанру, прызначэння і інш.: <i>драматургічны, культуралагічны, музычны, рамесніцкі</i>	ПОЎНАЯ	НЕ ЎТВАРАЮЦЬ
П Р Ы Н А Л Е Ж Н Ы Я	ЧЫЙ? ЧЫЯ? ЧЫЁ? ЧЫЕ?	Прыметы прадметаў паводле іх прыналежнасці: 1) чалавеку: <i>бацькаў, Аленчын;</i> 2) жывёлам: <i>жураўліны, вавёрчын</i>	ПОЎНАЯ І КАРОТКАЯ	НЕ ЎТВАРАЮЦЬ

1. Выпішыце з тэксту прыметнікі і вызначце іх разрады. Вусна адкажыце, прыметнікі якіх разрадаў у тэкстах адсутнічаюць і чаму?

1.1. Архетыпы – культурна-базісны элемент, які фарміруе кантактныя мадэлі духоўнага жыцця. Змест культурнага архетыпа складае найбольш тыповае ў культуры. Яго фарміраванне адбываецца на ўзроўні культуры ўсяго чалавецтва або культур буйных культурных гістарычных супольнасцей у працэсе сістэматызацыі і спецыялізацыі... Культурныя архетыпы выступаюць у якасці ўстойлівых структур апрацоўкі, захавання і рэпрэзентацыі калектыўнага вопыту. Існуюць універсальныя і этнічныя архетыпы. Сярод пашыраных універсальных архетыпаў – утаймаванага агню, хаосу, тварэння, шлюбнага саюзу, мужчынскага і жаночага пачатку, змены пакалення, залатога веку, сусветнага дрэва і інш. Этнічныя (этнакультурныя) архетыпы адлюстроўваюць і адначасова ў пэўным сэнсе вызначаюць адметныя рысы ментальнасці, характару, гістарычнага лёсу таго ці іншага народа. Паводле К. Юнга, этнічныя архетыпы выяўляюць не толькі народны вопыт мінулых часоў, яго ўяўленні пра сваю будучыню. Да іх ліку можна аднесці беларускія вобразы «роднай зямелькі», «роднай хаткі». Актыўная прысутнасць разглядаецца як важная ўмова захавання самабытнасці і цэласнасці нацыянальнай культуры. Культурныя архетыпы застаюцца практычна нязменнымі па сваёй сутнасці, аднак у прасторава-часовай перспектыве праяўляюцца ў самых разнастайных формах: міфалагічных сюжэтах і вобразах, рэлігійных вучэннях і рытуалах, нацыянальных ідэалах і інш. (Э. Дубянецкі).

1.2. Кароль піяністаў Еўропы, віртуоз і кампазітар, педагог, публіцыст і грамадскі дзеяч Ферэнц Ліст так сфармуляваў сваё эстэтычнае крэда: «...Разглядаюць мастацтва не як зручны сродак для дасягнення эгаістычных мэт і бясплоднай славы, але як сілу, якая аб'ядноўвае і згуртоўвае людзей адзін з адным... запаліць і падтрымае ў думках такое роднаснае дабру захапленне прыгожым, – вось задачы, якія павінен паставіць перад сабой мастак...». Ліст адыграў вялікую ролю ў развіцці сусветнага музычнага мастацтва. Ён аднавіў змест музыкі, зыходзячы з ідэалаў гуманізму і асветніцтва, яго наватарскія пошукі і дасягненні ў галіне формы і гармоніі, рытму, ладу аказалі моцнае ўздзеянне на далейшае музычнае развіццё мно-

гіх краін. Характэрныя рысы музыкі Ліста – гераічнасць і вытанчаная лірыка, буйны пафас і філасофская сузіральнасць, імправізацыйнасць... Фартэпіяна ўспрымалася як цэлы аркестр не толькі па магутнасці гучання, але і шматфарбнай гукавой палітры (*І. Шыбаева*).

1.3. Спецыфіка культуралагічнай адукацыі ў тым, што яна павінна не толькі адлюстроўваць, але і апераджаць сацыякультурнае развіццё грамадства, каб апошняе праз культуру мела магчымасць лепш падрыхтавацца да ўспрымання новых ідэй і грамадскіх адносін. Сучаснае пакаленне ў трэцім тысячагоддзі арыентуецца на тыя каштоўнасці, якія навучальная ўстанова ў іх выхоўвае.

Вельмі важнае значэнне для вырашэння гэтай задачы мае ўваход Беларусі ў еўрапейскае і сусветнае супольніцтва. Кадры, якія мы рыхтуем, павінны быць канкурэнтаздольнымі, і таму патрэбна арыентавацца на сусветныя адукацыйныя і прафесійныя стандарты. Па гэтай прычыне падрыхтоўка спецыялістаў у галіне культуры павінна прадугледжваць:

1) веданне імі гісторыі і этапаў развіцця прафесіі, звязанай з арганізацыяй вольнага часу і адпачынку;

2) авалоданне тэорыяй і філасофіяй культуры, асаблівасцямі арганізацыі вольнага часу;

3) веданне чалавечых і прыродных рэсурсаў, іх суаднесенасці з вопытам арганізацыі вольнага часу... (*М. Каралёў*).

1.4. Светапогляд – абагульненая сістэма поглядаў на навакольны свет, месца і ролю ў ім чалавека, а таксама на адносіны людзей да аб'ектыўнай рэчаіснасці і адзін да аднаго; адпаведныя гэтаму ідэалы і перакананні. Светапогляд – гэта базавыя ўяўленні, каштоўнасці, маральныя прынцыпы, вераванні, устаноўкі, ідэалы, якія ўласцівы індывіду або падзяляюцца членамі грамадства і выкарыстоўваюцца ў якасці крытэрыяў у адносінах да навакольнага асяроддзя. Суб'ектам (носьбітам) светапогляду з'яўляецца і асобны чалавек, і сацыяльныя, прафесійныя групы, а таксама этнанацыянальныя, рэлігійныя супольнасці, і нават грамадства ў цэлым. Светапогляд асобнага індывіда фарміруецца пад уздзеяннем – спантаным ці мэтанакіраваным – светапогляду грамадства і тых сацыяльных супольнасцей, у якія ён уваходзіць. У складзе светапогляду выдзяляюцца такія якасна адрозныя элементы, як веды і перакананні. У тых выпадках, калі хочучь падкрэсліць эмацыянальны бок светапо-

гляду, часта выкарыстоўваюць тэрмін «светаўспрыманне» (напрыклад, аптымістычнае, трагічнае светаўспрыманне і да т. п.). Гістарычна першай формай светапогляду з'яўляецца міфалагічны светапогляд, характэрны для дакласавых і ранне-класавых грамадстваў. Асаблівую светапоглядную нагрузку бяруць на сябе рэлігія і філасофія. Пачынаючы з 17 стагоддзя істотнае значэнне ў фарміраванні светапогляду набывае навукка. У сучасным свеце ў структуры светапогляду ўзмацняецца такая яго «складаючая частка», як агульначалавечыя каштоўнасці (Э. С. Дубянецкі).

1.5. На Беларусі найбольш пашыраны аднаколernes выцінанкі, часам іх рабілі ў некалькі слаёў рознага колеру. Узоры геаметрычныя, раслінныя, радзей зааморфныя і антрапаморфныя. Паводле кампазіцыі выцінанкі падзяляюцца на замкнёныя (у квадраце, многавугольніку, крузе выразаліся з веерападобна складзенага ў 4–8 разоў аркуша паперы), рапортныя (паперу складвалі гармонікам) і сіметрычныя (аркуш паперы перагіналі папалам). На Захадзе Беларусі горнымі ці поліхромнымі выцінанкамі аздаблялі беленыя сцены жылля. Узоры выцінанкі падобныя на ўзоры вышыўкі, ткацтва, размалёўкі і іншых відаў мастацтва, у некаторых з іх заўважалася імітацыя ажурных гардзінных тканін. У наш час круглымі выцінанкамі-сняжынкамі аздабляюць аконныя шыбы ў навагоднія святы. Калекцыя выцінанак зберагаецца ў Музеі старажытнабеларускай культуры АН БССР (Я. М. Сахута).

1.6. Два асноўныя класы бібліятэк (спецыяльныя і публіцыстычныя) падзяляюцца на падкласы на аснове характарыстыкі запросаў чытачоў, якія і вызначаюць чытацкае прызначэнне яе. У сукупнасці запросаў, аб'яднаных агульнакультурнай патрэбай, выдзяляюцца запросы павышанага ўзроўню і стандартызаваныя. Патрэбы чытачоў як стандартызаванага, так і больш высокага ўзроўню, агульнакультурнага і спецыяльнага характару здольны задаволіць універсальныя навуковыя бібліятэкі, якія валодаюць вялікімі па аб'ёме і разнастайнымі па тэматыцы фондамі. Да іх у першую чаргу адносяцца нацыянальныя бібліятэкі (НБ), якія згодна з «Міжнароднай стандартызаванай бібліятэчнай статыстыкай», зацверджанай на 16-й Генеральнай канферэнцыі ЮНЕСКА, узначальваюць класіфікацыю бібліятэк і з'яўляюцца галоўнымі ўніверсальнымі навуковымі бібліятэкамі сваіх краін (Л. І. Ракавецкая).

1.7. Балетмайстарскі аналіз музычнага твора павінен, на наш погляд, уключаць наступныя этапы:

– актыўнае шматразовае праслухоўванне музычнага твора з мэтамі вызначэння мастацкага вобраза і спробы яго слоўнага апісання;

– аналіз сродкаў выразнасці твора, у які ўваходзіць высвятленне асаблівасцей яго мелодыкі ў мэтах цэласнага ўспрымання і яе найдрабнейшых адзінак (фраз, матываў): акрамя мелодыі, звяртаецца ўвага на рытм, метр, лад, танальнасць, гармонію, фактуру.

Вядома, што музыка шматзначная ў сваім адлюстраванні навакольнага свету: адна і тая ж мелодыя дапускае розныя варыянты мастацкай інтэрпрэтацыі. Яны правамерныя ў дачыненні выяўленчага значэння музыкі, г. зн. тых зрокавых вобразаў, якія яна можа выклікаць у розных людзей (*С. В. Гуткоўская, Н. М. Хадзінская*).

1.8. На Беларусі першыя музейныя калекцыі, дзе былі краязнаўчыя і этнаграфічныя матэрыялы, вядомы з XVIII ст. У 1920 г. заснаваны Гродзенскі гісторыка-археалагічны музей. Багатыя беларускія археалагічныя, этнаграфічныя і мастацкія калекцыі меў Беларускі музей у Вільні. У краязнаўчых музеях праводзіцца работа па выяўленні і вывучэнні новых матэрыялаў музейнага значэння. Музеям, што працуюць на грамадскіх пачатках, аказваецца метадычная дапамога. Супрацоўнікі музеяў удзельнічаюць у напісанні гісторыі свайго краю, у распрацоўках тэматычных экскурсій, у выяўленні і ахове помнікаў прыроды, гісторыі і культуры Беларусі, асаблівую ўвагу аддаюць патрыятычнаму выхаванню моладзі (*Г. А. Каханоўскі*).

1.9. Ці ёсць у тэатра свая мова? Відавочна, што гэтае пытанне мае адназначны адказ: калі людзі ў тэатральнай зале ўспрымаюць тое, што адбываецца на сцэне, то ім зразумела і сцэнічная мова. Тэатральная мова змяняецца і ўзбагачаецца як і ўсякая жывая мова, аднак яна і адносна ўстойлівая. Апісаць мову тэатра – значыць даць пералік знакаў (ці алфавіт) і назваць усе правілы дзеянняў над ім. Але тэатр, як вядома, – мастацтва сінтэтычнае, якое канцэнтруе элементы многіх іншых відаў мастацтва. Відавочна, знакі мовы іншых мастацтваў уваходзяць у алфавіт тэатральнай, хаця і не вычэрпваюць яго спаўна, пакідаючы месца для ўласных сцэнічных знакаў. Таму,

магчыма, не так важна даць пералік знакаў мовы, а больш важна выявіць структурныя асаблівасці знакавых сістэм тэатра, прыметы і ўласцівасці яго мовы.

Уявім, што мы ўваходзім у глядзельную залу. На сцэну выходзіць акцёр. Ён жывы чалавек, але будзе на сцэне «прадстаўніком» іншага чалавека. Усе асаблівасці яго знешняга выгляду, яго тыпажнасць засталіся з ім і будуць выклікаць у гледача асацыяцыі не з уласцівасцямі дадзенага канкрэтнага чалавека (якога глядач, як правіла, не ведае), а з уласцівасцямі чалавека пэўнага тыпу, інакш кажучы, ён як бы з'явіцца знакам самога сябе (Р. Л. Бузук).

2. Прачытайце, вусна пастаўце прыметнікі ў патрэбных ускосных склонах, вызначце род, лік, склон.

2.1. (Глыбокі эстэтычны) аналіз мастацкіх твораў; у (рэпертуарны) зборніку; (фальклорны) крыніцы; у (еўрапейскі) краінах; рысы (асноўны мастацкі) стыляў і плыняў; дзеячы (выяўленчы і тэатральны) мастацтва; (асноўны культуралагічны) паняцці і тэрміны; разам з (агульны і тэатральны) матэрыяламі; фарміраванне (гуманістычны культурны) каштоўнасцей; тыпы субкультуры (масавы, элітарны, народны, маладзёжны); звесткі пра найбольш (важны) творы; уклад у скарбонку (айчынны і сусветны) культуры; выданне ілюстравана (каляровы і чорна-белы) фотаздымкамі; уздзеянне на (чалавечы) эмоцыі; (маральны і эстэтычны) каштоўнасці розных народаў свету; (перадавы грамадскі і палітычны) дзеячы; прыярытэт (агульначалавечы) каштоўнасцей; у (розны гістарычны) эпохі; (моцны эмацыянальны) уздзеянне вобразаў; перадае (інтэлектуальны і эмацыянальны) інфармацыю.

2.2. Развіццё (музыкальны) слыху; (разнастайны інтанацыйны) і (пеўчы) практыкаванні; у (метрарытмічны) адносінах; работа над (акордавы) паслядоўнасцямі; разбор (музычны) матэрыялаў; будова (беларускі народны) песні; у (сярэдні музычны) установах; не маюць (належаю слыхавы) падрыхтоўкі; поліфанія ў (беларускі і рускі) фальклоры; (гарызантальны і вертыкальны) паказчыкі імітацыі; пашырэнне тэматызму за кошт (песенны, рамансавы, жанрава-танцавальны, фальклорны) тэм; (старадаўні санетны) форма; кантраст паміж (галоўны і пабоч-

ны) тэмамі; у (буйны цыклічны вакальна-інструментальны) творы; (рускі вакальны песенны) ронда.

2.3. (Шырокі міжнародны) прызнанне; (інфармацыйны) працэс; шэраг (састаўны упарадкаваны) частак; у адпаведнасці (этычны) нормамі; парушэнне (аўтарскі) права, па (штогадовы актуальны) тэме канферэнцыі, (змястоўны адкрыты) праграма для супрацоўніцтва, у (неафіцыйны) абстаноўцы.

2.4. Вылучаюць узроўні (індывідуальны і калектыўны) і разнавіднасці (нацыянальны, рэлігійны, бюракратычны, таталітарны, першабытны, дзіцячы, афрыканскі, еўрапейскі і г. д.); прыстасаванне да (пэўны прыродна-сезонны) цыклаў; у (сацыяльна-бытавы) песеннай творчасці; падчас (цікавы песенны) вячорак; у (афіцыйны) абстаноўцы; да (шматтомны) выдання; абавіраўся на (літаратурны і драматургічны) узоры.

2.5. У (самабытны беларускі іканапісны) школе; аналізуюцца (гістарычны, музейны, архіўны, фальклорны) крыніцы; вырабы (гаспадарчы) прызначэння; у (гранёны віты) пляцёнках; вырабы (сучасны) саломаліцення; звычайна пакрывалі (зялёны ці каляровы) палівай; з іншымі відамі (народны) мастацтва; майстар карыстаецца (яркі лакальны) колерам; (утылітарна-дэкаратыўны) вырабы; (раслінны і звярыны) арнаментыка; (керамічны) посуд; (белацагляны, ёмкі, устойлівы, шыракагорлы) глякі; аздаблялі (прамы і хвалісты) паяскамі; на (верхні) частцы керамікі; творы (дэкаратыўна-прыкладны) мастацтва; у (арнаментальны прасторавы) малюнках; (геаметрычны) пабудовы.

2.6. У (неафіцыйны) абстаноўцы; (аўдыявізуальны і выяўленчы) дакументы; з'яўляюцца (першасны) дакументамі; (бібліяграфічны пошукавы) апарат; сукупнасць (тыпалагічны) функцый (нацыянальны) бібліятэкі; (дапаможны) паказчык; у (алфавітны) каталогу (гуманістычны) арыентацыя на карыстальнікаў; (інфармацыйны) інфраструктура; (інвентарны) нумары; у выніку (навукова-тэхнічны) прагрэсу; пра (перспектыўны бібліяграфічны) дапаможнік; (шматтомны) выданне; у (дадатковы) тыражы; (каталожны) карткі.

2.7. Крок у (шахматны) парадку; уздоўж (правы) куліс; (дробны) пераступы ў VI пазіцыі; у (імправізацыйны) танцы; па ходу (гадзіннікавы) стрэлкі; (яркі пластычны) інтанацыі; пры стварэнні (буйны сцэнічны) кампазіцый; у (эцюдны) рабо-

це; мелодыя (беларускі традыцыйны) танцы; (светлы, рамантычны вобразны) змест танца; адзін з (балетмайстарскі) прыёмаў; выкарыстоўваюцца (устойлівы структурны) элементы танца; паслядоўнасць (узаемазвязаны і ўзаемаабумоўлены) рухаў; своеасаблівасць (канкрэтны танцавальны) узораў; адна з найбольш (цікавы, арыгінальны полечны) мелодый; выкарыстаць магчымасці (ладагарманічны, фактурны, тэмбравы) вар'іраванняў; (цесны, сумесны) праца харэографа і музыканта.

2.8. Абгортвалі (рознаколерны) тканінай; (папяровы) кветкі і (шкляны) пацеркі; надавалі (святочны і ўрачысты) выгляд; асаблівасці (драўляны і мураваны сядзібны) дамоў; (шмат'ярусны) галерэя; прадметы (дэкаратыўна-прыкладны) мастацтва; з улікам (полаўзроставы, расавы і індывідуальны) асаблівасцей; сутыкненне (эканамічны і палітычны) інтарэсаў (розны сацыяльны) груп; (каменны) прылады працы; у (народны дэкаратыўна-прыкладны) мастацтве; займалі (вышэйшы дзяржаўны, адміністрацыйны і вайсковы) пасады; назва ў (сярэдневяковы заходнееўрапейскі) крыніцах; у сувязі з (крыжовы) паходамі; усхваляваліся (патрыярхальны) адносіны на вёсцы; вылучаецца (вялікі) памерамі і (магутны абарончы) збудаваннямі, была адзелена (шырокі і дугападобны) равамі; знаходзіліся (земляны) вал з брамай і (абарончы) роў; (бронзавы ювелірны) вырабы.

2.9. Пачаў (літаратурна-крытычны) дзейнасць; аўтар (аднаактавы і шматактавы) п'ес; у спектаклях (эксперыментальны амарскі) тэатра; (цікавы сцэнічны) вырашэнне; з (багаты жыццёвы) вопытам; лаўрэат конкурсу (малады тэатральны) спевакоў; пераважалі драмы на (рэлігійны, міфалагічны і гістарычны) сюжэты; стварыў (яркі, эмацыянальны, арыёзна-меладычны) стыль; асновы (акцёрскі) майстэрства; абапіраўся на (літаратурны і драматургічны) узоры; наладжваюцца звычайна ў (выхадны і святочны) дні; дасягалася (жыццёвы і побытавы) верагоднасць вобразаў; пад уплывам (рускі і заходнееўрапейскі тэатральны) традыцый; імкнуліся да больш (глыбокі псіхалагічны) распрацоўкі вобразаў; сродкі (візуальны сцэнічны) відовішча; шэраг твораў, аб'яднаных па (храналагічны, тэматычны) ці іншых прыкметах; звязаны з (пэўны гульнявы народны) традыцыямі.

Поўныя і кароткія якасныя прыметнікі

Формы	Змяняюцца			Маюць канчаткі			
				Адзіночны лік			Множны лік
	род	лік	склон	м. р.	ж. р.	н. р.	
П О Ў Н А Я	+	+	+	-ы, -і вольны, ранні, шырокі, добры	-ая, -яя вольная, ранняя, добрая	-ае, -ое, -яе ранняе, дарагое	-ыя, -ія вольныя, дарагія
К А Р О Т К А Я	+	+	толькі ў Н. скл.	народ волен, учынак дораг	-а зямля міла	-а, -о поле шырока, добрае чутно	-ы сны дзясвочы

3. Прачытайце прыказкі і прымаўкі. Знайдзіце прыметнікі і вусна вызначце іх форму – поўная ці кароткая.

1. Славен бубен за гарамі.
2. Чуткамі зямля поўна.
3. Як п'ян, што мне пан? Я як прасплюся, і свінні баюся.
4. Рабіць, каб і воўк быў сыты і каза цэла.
5. Для яго ўсё роўна: чорнае ці белае.
6. Хто скуп, той не глуп.
7. Ты і сабе рад у год раз.
8. Затым казак гладак, што пад'еў ды набак.
9. Санлівага не дабудзішся, лянiвага не дашлешся.
10. Чужым розумам сыты не будзеш.
11. Не варт добрага слова.
12. Зміцер хіцёр, дый Саўка не дурань.
13. З вялікага грому малы дождж.
14. Калі суніца красна, не сей аўса напрасна.
15. Навошта мне грошы, калі сам я харошы.
16. Чым госць радзейшы, тым мілейшы.
17. Калі год сухі, купляй пчолку, а калі мокры – купляй кароўку.

Утварэнне ступеняў параўнання якасных прыметнікаў

	ПРОСТАЯ	СКЛАДАНАЯ
Вышэйшая ступень	Аснова прыметніка + суфіксы: <i>весьлейшы</i> , <i>прыгажэйшы</i> , АЛЕ: <i>вялікі – большы</i> , <i>добры – лепшы</i>	Прыслоўе + больш (болей), менш (меней): <i>больш (менш) чысты</i> , <i>больш (менш)</i> <i>прыгожы</i> , АЛЕ: <i>больш (менш) вялікі</i>
Найвышэйшая ступень	Прыстаўка най- + простая вышэйшая ступень: <i>найчысцейшы</i> , <i>найпрыгажэйшы</i> , <i>найбольшы</i> , <i>найлепшы</i>	Самы, найбольш, найменш + якасны прыметнік: <i>найбольш (найменш)</i> <i>чысты, самы разумны</i> , <i>найбольш (найменш)</i> <i>прыгожы</i>

4. Ад наступных прыметнікаў утварыце формы ступеняў параўнання і запішыце іх. Асобна запішыце прыметнікі, ад якіх ступені параўнання не ўтвараюцца ці ўтвараюцца толькі складаныя формы, і вусна растлумачце, чаму.

4.1. Дзяржаўны, навуковы, актуальны, айчынны, навукова-метадычны, фальклорны, новы, славянскі, разнастайны, чысты, зялёны, шырокі, прынцыповы, шматвяковы, блізкі, добры, маральны, нацыянальны, грамадска-палітычны, сацыякультурны.

4.2. Музычны, вакальны, гукавыяўленчы, багаты, унісонны, мастацкі, вобразны, гарадскі, мажорны, добры, спецыфічны, кампазітарскі, безнаяўны, аднатанальны, слыхавы, глухі, фальклорны, нізкі, пазатанальны, унікальны.

4.3. Карпаратыўны, безнаяўны, беспрацоўны, узаемазвязаны, прыватны, шырокі, галоўны, творчы, масавы, грамадскі, індывідуальны, працэнтны, эфектыўны, рэгіянальны, прыярытэтны, рэнтабельны, дабрачынны, аптымальны, спартыўны.

4.4. Самакрытычны, тэматычны, жыццесцвярджальны, пачуццёвы, інфантальны, чысты, эфектыўны, інтэрактыўны, трывожны, цяжкі, грамадскі, бездапаможны, вольны, далікатны,

культурна-масавы, слыхавы, педагогічны, вучэбна-выхаваўчы, своеасаблівы.

4.5. Фіялетаваы, сіметрычны, дызайнерскі, багаты, керамічны, прымітыўны, залацісты, аб'ёмны, ювелірны, рознакаляровы, жанрава-кампазіцыйны, рэалістычны, машынны, алейны, дэкаратыўны, жывапісны, рэльефны, аб'ёмісты, самабытны, нацыянальны, танальны.

4.6. Тытульны, аўдыявізуальны, дакументальны, камунікацыйны, новы, літаратурны, вучэбны, гандлёвы, высокі, энцыклапедычны, архіўны, бібліятэчны, альтэрнатыўны, выдавецкі, двухмоўны, практычны, дублетны, пазাপраграмны, мемарыяльны, штотыднёвы, картатэчны.

4.7. Жартаўлівы, лацінаамерыканскі, глыбокі, класічны, павольны, сцэнічны, трайны, маскарадны, музычны, тэхнічны, хуткі, эфектны, масавы, харэаграфічны, джазавы, артыстычны, цырыманіяльны, беларускі, народны, танцавальны.

4.8. Сярэбраны, курганны, каменны, нумізматычны, язычніцкі, сярэдневяковы, археалагічны, матэрыяльны, музейны, мазаічны, глыбокі, вішнёвы, чысты, феадальны, этнічны, верхні, аднатыпны, пяцігранны, першабытнаабшчынны.

4.9. Сцэнічны, дэкарацыйны, умоўны, трагедыйны, няўдзячны, асвятляльны, эфектыўны, гумарыстычны, бесканфліктны, двухсэнсоўны, інтанацыйны, рэалістычны, сімвалічны, тэатральны, лёгкі, светлы, спецыяльны, публічны, двух'ярусны, вялікі.

Вымаўленне і правапіс прыметнікаў з суфіксам **-ск-**

Т Ч Ц К + СК=ЦК	Пішы	Вымаўляй
	дэлегат + ск = дэлегацкі	[дэл'эгацк'і]
	Свіслач + ск = свіслацкі	[с'в'іслацк'і]
	немец + ск = нямецкі	[н'ам'эцк'і]
	Налібокi + ск = налібоцкі	[нал'ібоцк'і]

С Ш + СК=С	Пішы адно -ск-	Вымаўляй
	таварыш + ск = таварыскі	[таварыск'і]
	Адэса + ск = адэскі	[адэск'і]
СК+СК=СК	беларус + ск = беларускі	[б'эларуск'і]
	Віцебск + ск = віцебскі	[в'іц'эпск'і]
	Мінск + ск = мінскі	[м'інск'і]
	Ваўкавыск + ск = ваўкавыскі	[ваўкавыск'і]

Д+СК=ДСК	Пішы нязменна	Вымаўляй
	Ліда+ск = лідскі	[л'іцк'і]
	сусед+ск = суседскі	[сус'эцк'і]
	Ноўгарад+ск = наўгародскі	[наўгароцк'і]

5. Ад прапанаваных назоўнікаў пры дапамозе суфікса *-ск-* (*-к-*) утварыце і запішыце прыметнікі.

1) Маларыта, восень, жнівень, Палессе, Любань, Мазыр, дэпутат, латыш, француз, Асіповічы, сусед, Свіслач, турыст, юнак, настаўнік, Івацэвічы, абхаз, інстытут, Хатынь, Закаўказзе, Гарадок, Рэчыца, Добруш;

2) Брэст, чэрвень, Гродна, Глыбокае, салдат, кіргіз, брат, Слаўгарад, Ушачы, сакавік, Ліда, Беласток, Цюрых, Нясвіж, рыбак, студзень, Чыкага, Вільнюс, Ірак, Хойнікі, Галандыя, Грынвіч, Кембрыдж;

3) мастак, рэжысёр, агент, акцёр, менеджар, дыстрыб'ютар, сцэнарыст, скрыпач, дырыжор, спявак, гітарыст, танцор, балетмайстар, загадчык, дырэктар, тэнар.

6. Запішыце па-беларуску.

Барановічскі, эмігрантскі, суседні, інстытутскі, парызскі, чэшскі, январскі, студэнцкі, краеведчы, бібліаграфічны, біаграфічны.

7. Выпішыце прыметнікі, вусна ахарактарызуйце іх структуру, акрэсліце разрад. Ад якасных прыметнікаў утварыце формы ступеняў параўнання. Знайдзіце ў тэксце таўталогію. Паразважайце, ці можна яе кваліфікаваць як стылістычную памылку. Прывядзіце прыклады сінанімічных з'яў.

Вячоркі – даўні звычай вясковых дзяўчат збірацца асеннімі і зімовымі вечарамі з работай у адной хаце. На вячоркі звычайна пралі (таму часам іх называлі попрадкі, супрадкі), вышывалі. Прыходзілі і хлопцы, якія плялі лапці, выраэзвалі лыжкі, рамантавалі калаўроты для дзяўчат. На вячоркі жартавалі, расказвалі цікавыя здарэнні, казкі, паданні, былічкі, загадвалі загадкі. У перадсвяточныя вечары дзяўчаты прыносілі невялікі

пачастунак, пасля якога моладзь спявала песні, танцавала пад гармонік ці скрыпку. Вячоркі былі адметнай з'явай грамадскага побыту сялянскай моладзі шлюбнага ўзросту і служылі сродкам працоўнага і эстэтычнага выхавання. У наш час звычай збірацца на вячоркі знік (Л. І. Мінько).

8. Перакладзіце на беларускую мову словазлучэнні з прыметнікамі *музычны/музыкальны*.

Музыкальны рэбенок, музыкальны сигнал, музыкальная тема, музыкальнае образование, музыкальная ігрушка, музыкальнае мышленне, музыкальнае выхаванне, спецыяльнае музыкальнае заведзенне, музыкальная грамота, музыкальная рэпетыцыя, музыкальны матэрыял, музыкальны слух.

9. Раскрыце дужкі, запішыце прыметнікі асобна, разам, праз дэфіс.

9.1. (Сюжэтна)вобразны, (куба)падобны, (выпукла)увагнуты, (біблія)графічны, (ніжэй)падпісаны, (вышэй)адзначаны, (юрыдычна)аформлены, (агульна)вядомы, (прафесійна)накіраваны, (гісторыка)мемарыяльны, (полі)функцыянальны, (пост)пазіцыйны, (сюр)рэалістычны, (англа)моўныя, давід(гарадоцкі), (стара)віленскі, (паў)кіламетровы, кісла(салодкі), (цёмна)бэзавы, сацыяльна(бытавы), поўна(уладны), леў(талстоўскі).

9.2. (Гісторыка)этнаграфічны, мастацтва(знаўчы), (навукова)даследчы, (жартоўна)ігры, (сацыя)гуманітарны, (прырода)знаўчы, (аўдыя)візуальны, (газетна)часопісны, перша(пачатковы), (шмат)галіновы, (мэта)накіраваны, (праблемна)комплексны, аўдыя- і (відэа)інфармацыйны, (рэтра)спектыўны, (сама)адукацыйны, (разна)стайны, (шмат)узроўневы, (мульты)медыйны, (што)дзённы, (факта)графічны, (шмат)томны, (паўночна)усходні, (сацыяльна)культурны, (дзесяці)гадовы, (прынцыпова)новы, дваццаці(павярховы), добры(добры), (свое)часовы, вышэй(сказаны), руска(беларускі), гала(слоўны), літаратурна(музычны), (добра)зычлівы, (мала)прыкметны, інша(моўны), нава(полацкі), вусна(паэтычны), агульна(дзяржаўны).

9.3. (Дуга)падобны, раўна(мерны), (хвале)падобны, вузка(аб'ёмны), чатырох(галосны), унутры(ладавы), вобразна(структурны), (музычна)тэарэтычны, кантатна(аратарыяль-

ны), музычна(драматургічны), вакальна(інструментальны), вобразна(эмацыянальны), надзвычай(меладычны), форма(утваральны), музычна(навуковы), музычна(эстэтычны), вельмі(характэрны), ронда(падобны), розна(тэмны), традыцыйна(поліфанічны), гука(вышынны), фальклорна(этнаграфічны), спрадвечна(песенны), фана(грамны), рок(музычны), узвышана(паэтычны).

9.4. (Праца)здольны, глыбока(паважаны), (шмат)пакутны, грамадска(карысны), (высока)кваліфікаваны, (сама)робка, двух(моўны), больш(маштабны), культурна(цывілізацыйны), навукова(тэхнічны), высокая(развіты), сістэма(утваральны), нацыянальна(культурны), маральна(этычны), шмат(лорны), рэлігійна(філасофскі), унутрана(псіхалагічны), кіна(матаграфічны), свабода(любівы), агульна(чалавечы), сама(дастатковы), пола(узроставаы), сацыя(культурны), культура(антрапалагічны), культурна(асветніцкі), надзвычай(прыцягальны), адна(баковы), стэрэа(тыпны), творча(стваральны), прынцыпова(адмоўны).

9.5. Бела(гліняны), сіневата(карычневы), шырака(горлы), стара(свецкі), двух(метровы), чорна(глянцаваны), канструктыўна(мастацкі), шасці(пялёсткавы), выдзеўбана(разьбяны), скульптурна(зааморфнае), трох(гранны), плоска(рэльефны), сельска(гаспадарчы), старажытна(беларускі), традыцыйна(драўляны), шмат(праменны).

9.6. Края(знаўчы), добра(чынны), навукова(бібліяграфічны), сацыяльна(эканамічны), рэтра(спектыўны), мікра(структурны), беларуса(знаўчы), святло(капіравальны), навукова(метадычны), выдавецка(кніга)гандлёвы, фона(дакументальны) вузка(галіновы), двух(колерны), шоўка(графічны), унутры(часопісны), тэле(камунікацыйны), агульна(даступны), абменна(резервовы), кніга(абменны), навукова(папулярны), аўта(рэфератны), шмат(серыйны), відэа(дакументальны), масава(чытальны), калектыўна(збіральніцкі), карта(графічны), экспрэс(інфармацыйны), стэрэа(тыпны), што(месячны), унутры(сістэмны), інфармацыйна(пошукавы), справа(здачны), паў(аркушны).

9.7. Музычна(харэаграфічны), глыбока(тэарэтычны), форма(утваральны), перша(пачатковы), трох(часткавы), разна(стайны), лада(танальны), традыцыйна(варыяцыйны), (сумна)вясёлы, паэтычна(прыгожы), танцавальна(гульнявы), адна(тэмпы), польска(беларускі), свое(асаблівы), ладава(гарманічны), узаема(абумоўлены), сямейна(бытавы), гісторыка(этна-

графічны), (мала)вядома, што(гадовы), шмат(лікі), шмат(планавы), адна(йменны), адна(часовы), дзіўна(высокі), мажорна(мінорны), балет(майстарскі), каляндарна(гадавы), жыва(творны), контр(культуралагічны).

9.8. Беларуска(літоўскі), контр(наступальны), дзяржаўна(прававы), гістарычна(культурны), справа(водчы), перша(пачатковы), этна(сацыялагічны), прама(вугольны), гісторыка(краязнаўчы), утылітарна(дэкаратыўны), нядобра(надзейны), арганізацыйна(распарадчы), нацыянальна(вызваленчы), нацыянальна(дэмакратычны), сацыял(дэмакратычны), абарона(здольны), земле(уладальны), адна(асобны), заходне(рускі), ваенна(палявы), царкоўна(прыходскі), сядзібна(паркавы), стара(друкаваны), земляробча(прамысловы), адміністрацыйна(паліцэйскі), стара(абрадніцкі), бога(службовы), добра(ахвотны), вера(цярпімы), паўтара(гадовы), татара(мангольскі), неплацяжа(здольны).

9.9. Тэатральна(мастацкі), літаратурна(крытычны), жанрава(камедыяграфічны), музычна(тэатральны), паў(забаронена), рэжысёрска(пастанавачны), музычна(драматургічны), заходне(еўрапейскі), драматычна(напружаны), востра(сатырычна), ваенна(патрыятычны), умоўна(сімвалічны), поўна(метражны), тэле(візійны), востра(характарны), чужа(земны), шмат(гранны), анты(фашысцкі), розна(баковы), сцэна(графічны), розна(характарны), лірыка(гераічны), адна(часовы), трагі(камедыйны), агульна(даступны), жыцця(любны), розна(планавы), кіна(акцёрскі), фота(рэпартажны), старажытна(грэчаскі), дэтэктыўна(прыгодніцкі), усе(баковы), парадыйна(анекдатычны).

10. Прачытайце, перакладзіце тэкст вусна. Выпішыце прыметнікі, вызначце іх разрады.

10.1. Человек – фундаментальная категория философии, являющаяся смысловым центром практически любой философской системы. Сложность философского определения человека состоит из невозможности однозначного подведения его под какое-либо более широкое родовое понятие (например, природа, Бог или общество), поскольку человек – это всегда одновременно микрокосм, микротеос и микросоциум. Тем самым философское постижение человека всегда разворачивается не просто через реконструкцию его сущностных характеристик,

но через осмысление его бытия в мире, человеческого мира, где «человек – это в известном смысле все» (Шелер). В рамках истории философии человек традиционно понимался в единстве таких основных модусов, как тело, душа и дух. При этом тело выступает одновременно как элемент природы, в соответствии с интерпретацией которой можно говорить и о его основных образах в истории философии и науке (микрокосмос, механизм и организм), и как собственно человеческое тело, определяемое не только через его биологические особенности... но и через особый спектр таких исключительно человеческих чувств и состояний, как стыд, смех, плач и т.п. (Е. В. Хомич).

10.2. В последнее время заметны рост исполнительского уровня баянистов и расширение использования выразительных возможностей инструмента. Это было бы неосуществимо без значительных достижений музыкантов, посвятивших свою жизнь народно-инструментальному искусству и успешно разрабатывающих вопросы теории исполнительства и методики обучения. Вместе с тем многое находится пока что в стадии зарождения и начальной постановки, например вопросы работы баяниста над музыкальным произведением.

Если рассматривать художественную и техническую стороны работы в плане причинно-следственной связи, то художественная является причиной (первична), а техническая – следствием (вторична). И отнесение на «сперва» технических задач, а на «потом» художественных – ничем не оправдано. Подобное формальное деление на практике ведет к тому, что исполнитель выучивает произведение поначалу технически, вырабатывает определенные двигательные навыки, отдаляя решение художественных задач и отодвигая на второй план художественную сторону работы. В дальнейшем же навыки, выработанные исполнителем без учета содержания сочинения, приходится менять, сообразуясь с раскрытием художественного образа (Л. Колесов).

10.3. Русская культура в его социологически-исторической схеме предстает на трех основных этапах органического развития: родовой строй – вотчинный строй (семья) – гражданское общество свободных и суверенных личностей (государство). Третья стадия, выражая собою всестороннее развитие личностного начала в общественной жизни и культуре, начинается лишь в эпоху Петра I. Ее завершение возможно лишь после отмены крепостного права в отношении крестьян. Кавелин

считал, что русский народ – народ европейский и что основы его общественного и культурного развития заданы общим для «новых» народов христианским идеалом безусловного нравственного достоинства и свободы человеческой личности. Различие между Западной Европой и Россией заключается, однако, в том, что к реализации этого идеала они идут разными историческими путями: германским племенам предстояло развить исходное (для их истории) личностное начало в общечеловеческий нравственный принцип; русскому народу, начавшему свою историю родовым бытом (и в обществе, и в культуре), – именно личностное начало.

Христианско-либеральная (по мировоззренческой ориентации) культурологическая концепция Кавелина была решительно радикализована Герценом. В начале 50-х гг. он отказывается от абстрактной, «всемирно-исторической» по своему смыслу, западной утопии социализма в пользу более конкретной и реалистической (национальной, русской) утопии «крестьянского» или «общинного» социализма. Для этих целей он обращается непосредственно к русской истории, стремясь найти в ней доказательство тезиса об объективной социально-исторической обусловленности (и, следовательно, возможности) крестьянской социалистической революции в России. При этом, подобно Кавелину (и не без влияния его идей), он ищет в русской истории не абсолютные логические законы развития, а конкретно-историческую закономерность (В. И. Марков, Т. В. Батурина, В. С. Чуйков).

10.4. Основные категории педагогической науки

Философия определяет педагогику как категорию вечную и всеобщую.

Воспитание, как процесс передачи опыта существует – как мы убедились – и у высших животных. Следовательно, как тип деятельности воспитание даже старше чем *homo sapiens*.

Термин «педагогика» возник в Древней Греции ок. V в. до н. э. До XVI – начала XVII в. педагогика как наука является частью философии, не выделена из общегуманитарных знаний.

В настоящее время термин оспаривается в силу архаизма и размытости понятия (на Западе изучают отдельные отрасли педагогических знаний).

Воспитание как процесс свойственно любой ступени развития общества и любому этапу индивидуального развития. Воспитание имеет конкретно-исторический характер, поскольку,

как мы уже говорили, является в некотором смысле актом социального самовоспроизводства общества.

Основные категории педагогической науки:

- воспитание – в широком смысле – передача жизненного опыта;

- в узком смысле – формирование духовной сферы личности, привычек и навыков поведения в обществе;

- образование – это процесс овладения учащимися системой знаний, умений и навыков, необходимых для жизни и разнообразной деятельности;

- обучение – процесс взаимодействия учителя и ученика;

- развитие – создание благоприятных условий для актуализации природных способностей и склонностей;

- формирование – педагогические действия по созданию динамических стереотипов в интеллектуальной и нравственной сферах;

- самообразование и самовоспитание – педагогические процессы, протекающие без непосредственного участия педагога (опосредованно в роли педагога выступают как реальные, так и вымышленные личности) (*О. О. Грачева*).

10.5. На Гродненщине ковры и коврики выклеивали из неподкрашенной соломы. На черном фоне четкие аппликационные силуэты трав, дубовых веток, белочек, птиц и т. п. выделялись особенно выразительно. Интерпретация рисунка на коврах чисто народная. Он подается плоскостно, в наиболее выгодном ракурсе. Мастерицы вводят в рисунок симметрично элементы, обобщают детали, чтобы создать замкнутую композицию. После высыхания соломенный набор становится чуть выпуклым, что обобщает фактуру. В цветовой сдержанности, обобщенном лаконичном решении ощущается высокая художественная культура.

Аппликации в восточных районах Беларуси немного иные. Хотя их тоже выклеивают по черному холсту, но солома часто окрашивается в яркие цвета. Композиции обычно замкнутые. Ковер имеет кайму, состоящую из розеток, растительных побегов, виноградных гроздьев. В центре – букеты, венки, птицы и т. д. Четкие, точные, словно граненые, стилизованные силуэты фигур, их звучный цвет, сияющий на черном фоне, композиционная завершенность, удачно найденное соотношение масс и цвета – все это создает впечатление редкостного и драгоценного изделия.

Таким образом, изделия, выполненные в технике аппликации соломкой, представляют довольно интересную область народного искусства. Они живые, полнокровные, сочные, в них нет сухости, механистичности, налета фабричности. Они рукотворны и уникальны (*Е. М. Сахута, В. А. Говор*).

10.6. «Национальная библиотека» – термин широкоизвестный. Но что же это такое? Какую библиотеку можно отнести к национальной, а какую нет? Какие функции она осуществляет? В чем ее значение, специфика? Эти и другие вопросы, связанные со статусом национальной библиотеки, обсуждаются и в кругу специалистов, и в печати. Однако однозначных ответов до сих пор не имелось.

Проблеме национальной библиотеки посвятила свое исследование известный советский библиотековед Н. И. Тюлина, много лет проработавшая директором Библиотеки Организации Объединенных Наций в Нью-Йорке, хорошо изучившая состояние библиотечного дела и библиотековедения как в нашей стране, так и за рубежом. Эти знания, естественно, оказались совершенно необходимыми для раскрытия названной темы.

Исследование опирается на широкую базу разнообразных источников. Помимо работ советских библиотековедов, автор использовал свыше шестидесяти зарубежных источников – на английском, французском, немецком языках. С полным основанием можно сказать: автор находится во всеоружии мировой литературы вопроса. Другим достоинством работы явилась полнота освещения поднятых проблем: автору удалось преодолеть ограниченный «национальный» аспект раскрытия темы (*А. Черняк*).

10.7. Украинский танец. Вводная беседа о национальных особенностях украинского танца, «Веснянки» и «Метелицы».

Основные движения украинского танца:

1. Руки. Движения рук: женские и мужские движения, движения пантомимического характера.

Позиции рук: 1-я, 2-я, 3-я.

Положения рук: мужские и женские положения рук, комбинированные положения.

Расположение танцующих и положения рук в парных и массовых танцах: женские, мужские, варианты положений встречающиеся в «Гопаке».

2. Корпус, голова. Положения головы и корпуса в медленных девичьих танцах, быстрых плясках и мужских танцах.

3. Ходы и движения на месте. «Бигунец», «тынок», украинский медленный женский ход, «дорижка», «дорижка плетена», «веревочка», притопы, «выхилиясник», «выхилиясник с угианием», «упадание».

4. «Голубцы». Низкие «голубцы», с притопами, высокий «голубец», большой «тынок», «упадание» в большой «тынок» в повороте, растяжка в воздухе, «щучка», «кольцо».

5. Присядки.

– С подниманием ноги вперед, боковая, растяжка на полу.

– «Ползунок», «метелочка», «мельница», «подсечка» (Т. Ткаченко).

10.8. Собрание древнебелорусского искусства Национального художественного музея Республики Беларусь является одним из крупнейших в республике. Оно насчитывает более 1200 произведений XII – начала XIX в. Коллекции, составляющие собрание древнебелорусского искусства, в музее чрезвычайно разнообразны и богаты по содержанию. Они формировались в послевоенное время путем экспедиций, возврата части довоенных фондов музея, поступлений от частных лиц и государственных учреждений.

Коллекция древнебелорусского декоративно-прикладного искусства включает в себя археологические находки с раскопок древнебелорусских городов X–XVI вв. – бытовые предметы, которые в своем исполнении приобретают характер настоящих произведений средневекового ремесла – шахматные фигурки, бытовая стеклянная посуда, бусы, украшения. Это и великолепные образцы сакрального религиозного искусства – каменные резные нательные иконки, кресты-энколпионы, а также изделия белорусских золотарей – художников-ювелиров XVI–XVIII вв.: литургические келихи, потиры, монстранцы, оклады Евангелий, ризы на иконы, вотивные серебряные пластинки. Коллекция включает также образцы ткачества и вышивки XVII – начала XIX в.: церковные и костельные ризы из тканей европейского и местного производства, фрагменты знаменитых слуцких поясов второй половины XVIII – начала XIX в., пояса гродненской мануфактуры (www.artmuseum.by/ru/koll/dbisk).

10.9. Современный западный театр вновь обращается к маскам. Это новое открытие (мотивами (имитация стихий, вера в транссубстанциональность), но и по многим другим соображе-

ниям, в частности, чтобы иметь возможность наблюдать за окружающими, будучи скрытым от посторонних взглядов. Маскарад высвобождает подлинные качества и снимает классовые и сексуальные запреты. Скрывая лицо, исполнитель добровольно отказывается от психологической выразительности, которая обычно поставляет зрителю большую часть нередко очень точной информации... Это новое открытие (вспомним античный театр) происходит одновременно с ретеатрализацией театра и развитием выразительности тела. Маска в театре используется не только в связи с антропологическими преувеличенным образом, что ощущается в избыточности каждого жеста; в результате этого существенно усиливается театральность и пространственное оформление тела (*Шатрис Пави, пер. с фр.*).

11. Прачытайце, вусна складзіце план, напішыце пераказ (тэкст на выбар студэнта).

А. Прамыя метады вывучэння прэстыжу бібліятэкі могуць быць дапоўнены ўскоснымі, якія прадугледжваюць аналіз статыстычных даных: чытацкага саставу бібліятэкі і кнігавыдачы, кніжных і чытацкіх фармуляраў і г. д.

Выявіць адносіны да бібліятэкі можна пры дапамозе кантрольных спісаў, што ўяўляюць сабой пералік напрамкаў дзейнасці, якія чытачу прапануецца ацаніць па балавай шкале ад «выдатна» да «дрэнна» або выбраць адну ці некалькі з пералічаных пазіцый.

Па выніках даследавання можна зрабіць аналіз чытацкіх меркаванняў па шэрагу пытанняў бібліятэчнай практыкі. Вынікі аналізу мэтазгодна падаць у выглядзе пашпарту бібліятэкі, які павінен уключаць у першую чаргу яе апісанне (пры неабходнасці – кароткую гісторыю) і адлюстроўваць тыя факты, што ўплываюць на стратэгію яе дзейнасці (*Л. І. Ракавецкая*).

Б. «Жабка» – гэта традыцыйны танец. Музыкальны памер 2/4. Бытаваў у асноўным на поўдні Беларускага Палесся і Віцебшчыне і выконваўся мужчынамі. Асноўная тэма танца – жартоўнае перайманне рухаў і скокаў жаб, часта з прымяненнем трукавых рухаў. «Жабка» выконвалася часцей за ўсё сола, адным ці двума мужчынамі: абапіраючыся аб падлогу рукамі, сагнутымі ў локцях, і пальцамі выцягнутых ног, адзін з іх падскокамі рухаўся па падлозе, другі, расставіўшы ногі, скакаў за

ім. Сярод шматлікіх варыянтаў рухаў «Жабкі» – скокі на руках з выцягнутымі ўперад нагамі, скокі адзін цераз аднаго ў гарызантальным становішчы, кулянне праз галаву і інш.

«Жаніцьба Цярэшкі» – гэта старажытная народная гульня, прымеркаваная да каляд, папулярная на поўначы Беларусі. Выбраныя са старэйшых удзельнікаў «маці» і «бацька» злучаюць хлопцаў і дзяўчат, якія стаялі ў двух процілеглых радах, у пары («жэняць» іх). Гульня спалучаецца з рознымі танцамі («бычок», «бярэзка», «полька»), вясёлай мітуснёй (*Беларускія народныя танцы, карагоды, гульні, склад. В. С. Семянюк*).

В. Віды сацыяльнай інфармацыі. Інфармацыя, успрымаемая, ствараемая, захоўваемая і распаўсюджваемая ў соцыуме (сацыяльная інфармацыя), надзвычай разнастайная па знакавай прыродзе, спосабах успрымання, сродках фіксацыі і ўзнаўлення. Яна мае форму і змест. Змест адлюстроўвае асаблівасці фрагментаў рэчаіснасці, на якія накіравана пазнавальная дзейнасць суб'екта. Форма адпавядае псіхалага-фізічным асаблівасцям яе трансляцыі і ўспрымання (*Т. В. Кузьмін*).

Г. У сучасных умовах значнага ўскладнення грамадскіх адносін, з аднаго боку; росту аб'ёму інфармацыі, якую нядрэнна было б засвоіць, з другога; сусветнай глабалізацыі і ўзнікнення новых тыпаў рэальнасці, напрыклад сусветнай «павуціны», з трэцяга, развіццё і сацыялізацыя асобы практычна працягваюцца ўсё жыццё. Прычым дзяцінства і юнацтва не з'яўляюцца падрыхтоўчымі этапамі да спасціжэння культуры: з самага ранняга ўзросту дзіця не толькі аб'ект, але і суб'ект функцыянавання культуры. Таму эфектыўнасць гэтага працэсу ў многім залежыць ад таго, наколькі ён педагагічна мэтанакіравана арганізаваны, карэктна скіраваны, метадычна прадуманы, наколькі ўплывае на развіццё асобы дзіцяці, фарміраванне яе светапогляду і сацыяльнага вопыту.

Складанасць працэсу выхавання, яго значная працягласць у часе, варыятыўнасць і разнастайнасць магчымых уздзеянняў, непаўторнасць індывідуальных псіхалагічных асаблівасцей суб'ектаў уздзеяння не могуць быць ускладнены хаця і ў прыкладны, але адзіны змест. Арыентацыя на калектыўнае выхаванне класа, групы, аб'яднання звужае магчымасці выхаваўчага ўздзеяння на канкрэтную асобу, не дазваляе знайсці адэкватныя метады і спосабы выхавання (*Я. Д. Грыгаровіч*).

Д. Ведаючы сенсорныя і псіхафізічныя магчымасці дзяцей і дарослых карыстальнікаў – інвалідаў па зроку, бібліятэчныя

супрацоўнікі выкарыстоўваюць разнастайныя формы і метады бібліятэчнага абслугоўвання, якія садзейнічаюць развіццю асобы, карэкцыі псіхалагічных якасцей. Пры гэтым, выкарыстоўваючы метады дыферэнцыраванага і індывідуальнага падыходу да інвалідаў па зроку шляхам сістэматычнага выяўлення іх чытацкага попыту і арганізацыі стасункаў на фарміраванне чытацкіх інтарэсаў, густаў. Пры разнастайнай індывідуальнай і масавай рабоце ў бібліятэцы для сляпых (гутаркі, літаратурна-музычныя вечарыны, дыспуты, чытанне ўголас, прэм'ера кнігі, агляды, конкурсы і інш.) павышаюцца бібліятэчна-бібліяграфічная кампетэнцыя карыстальнікаў – інвалідаў па зроку, самастойнасць адбору і выкарыстання імі інфармацыйнага патэнцыялу бібліятэкі ў сваіх адукацыйных і прафесійных мэтах. Такім чынам павышаецца і ўзровень іх сацыяльнай рэабілітацыі.

У выніку сацыяльна-педагагічная дзейнасць бібліятэкі для сляпых заснавана на ўзаемным супрацоўніцтве, этычных адносінах бібліятэкара і карыстальніка (*Н. Я. Петушка*).

12. Спішыце, устаўце пры неабходнасці прапушчаныя літары:

алавян..ы, камен..ы, юн..ы, малітвен..ы, абедзен..ы, арлін..ы, струн..ы, вогнен..ы, фірмен..ы, беззаган..ы, драўлян..ы, палымян..ы, туман..ы, лебядзін..ы, зялён..ы, бяссон..ы, тэлефон..ы, салаўін..ы, імен..ы, дзён..ы, сцюдзён..ы, срэбран..ы, глінян..ы, паўдзён..ы, раслін..ы, бясцэн..ы, пустын..ы, прыгон..ы, гасцін..ы, бяздон..ы, вогнен..ы, ваен..ы, жураўлін..ы, асен..і, вераб'ін..ы, даваен..ы, аснежан..ы.

Заданні для самакантролю

1. Адзначце сказы з памылкамі.

1. Старэйшага за сябе чалавека беларусы здаўна называюць дзядзькам ці цёткай.

2. Старэйшыя мяне сёстры ўжо даўно замужам.

3. Мікола Гусоўскі – наш самы найбуйнейшы паэт-лацініст.

4. Душа чалавека мудрэйшая за розум яго.

5. З такім камяністым выразам твару яго бачылі ці не ўпершыню.

6. Самым паважаным чалавекам у нашым мястэчку быў тады дырэктар гімназіі.

7. Госці былі больш мілейшыя, чым нашы родзічы.

8. Бабулька Сцёпкава самая найдабрэйшая ў вёсцы.

9. Прызнаюся: няма для мяне найшчаслівейшых хвілін, як тыя, калі еду да маці.

10. Думкі ў час маладосці былі надзвычай светлыя.

11. Што даражэйшае паэту за волю роднае зямлі?!

12. Самаму наймаладзейшаму з нас было дванаццаць гадоў.

13. Продкі нашы былі, відаць, мудрэйшыя нас.

14. Не шукай, сынку, у жыцці лягчэйшага хлеба.

15. Няма горшага людскога недахопу, чым няўдзячнасць.

16. Весялейшымі сталі твары дзяцей, калі яны ўбачылі навагоднія падарункі.

17. Самая найбольшая і шчырая ўдзячнасць Лявона была за тое, што яго так выслухалі.

18. Найвышэйшы абавязак – узгадаваць добрага чалавека.

19. Хай прынясе чарговы Новы год нам самыя найлепшыя падарункі.

20. Дзядзька здаваўся нават маладзейшым за свае шэсцьдзясят гадоў.

21. Апошняе выданне гэтага фразеалагічнага слоўніка найбольш поўнае.

22. Часам сняжынкі прыгажэй самых лепшых кветак.

23. Нашы бацькі старэй за тваіх.

24. Жаночая доля звычайна больш гарчэйшая, чым ваша, мужчынская.

2. Запоўніце табліцу. Размяркуйце наступныя назоўнікі і прыметнікі ў адпаведнасці з нарматыўным правапісам.

Узор табліцы

РАЗАМ	АСОБНА	ПРАЗ ДЭФІС

(Пякуча)трывожны, (вішнёва)чорны, (ясна)вокі, (бледна)зялёны, глыбока(запалыя), сіня(вокі), (залата)косы, праца(здольны), вышэй(сказаны), цёмна(шэры), мутна(жоўты), агульна(народны), высока(кваліфікаваны), адкрыта(здзеклівы), паўднёва(ўсходні), трывожна(насцярожаны), шмат(колерны), глыбо-

ка(змястоўны), шырока(экранны), трох(кілаграмавы), сама(робны), брудна(чырвоны), нава(годні), дзесяці(гадовы), жыцця(радасны), густа(населены), інфармацыйна(аналітычны), далёка(ўсходні), народна(вызваленчы), аб'ектыўна(абумоўлены), авія(мадэльны), амаль(сляпы), многа(значна), аўдыя(касетыны), сярэдне(вяковы), (вясенне)летняя, (ліберальна)дэмакратычны, народна(гаспадарчы), абсалютна(спакойна), чырво-на(бокi), вечна(зялёны), высока(эфектыўны), непаўторна(прыгожы), грамадска(палітычны), дэкаратыўна(прыкладны), кантрольна(ўліковы), навукова(тэхнічны), мангола(татарскі), грашова(рэчавая), агульна(даступны), горка(кіслы), абсалютна(празрысты), навукова(папулярны), (добра)суседскія, вакальна(сімфанічны), інша(моўная), дзесяці(хвілінны), біблія(графічны), заходне(беларускі), нацыянальна(вызваленчы), усе(баковы).

3. Праскланяйце наступныя займеннікі:

я, мы, ты, сябе, сам, самы, хто, што, чыйсьці, ніякі, ніхто, свой.

4. Перабудуйце сказы, каб не было паўтораў займеннікаў.

1. На вечарыне выступілі пісьменнікі. Мы не бачылі іх раней, але чыталі іх кнігі. 2. Ніхто ім нічога не аб'явіў, і ніхто іх не запрасіў. 3. Мне трэба пазваніць яму, а можна яму і напісаць, але я не ведаю яго адраса. 4. Яна гаварыла доўга, і мне здалася, што яна забылася, з чаго пачалася наша гаворка. 5. Якое дзіўнае возера!.. Яму ўсё роўна, хто будзе апяваць яго берагі.

5. Знайдзіце словазлучэнні і сказы з памылкова ўжытымі формамі займеннікаў, выпраўце (вусна).

Дазвольце падзякаваць вас; не кпіце з яго; пры цябе разышліся; расказвае сам сабе; дзякую вам за падтрымку; выбег з ейнага пакоя; не дакарайце сабе; не ў тога пытай; гэны не ўспрымае; зарубі сабе на носе; нечага рабіць вечарамі; правяралі самага начальніка; таго ніхто не клікаў; некатараму скажуць; ніякі настрой; ніякому сябру; нікаго няма; ні на каго не звяртай увагу; нікаму не кажы; ні за якія грошы; спытай у яго самога; ад усяе душы; ад таей увагі; што-небудзь скажы; ні да чаго не прыдатны.

Мастак запрасіў удзельнікаў конкурсу паглядзець свае творы.

Рэдактар узяла кнігу і з яе выпала закладка.

На пастаянную работу запрашаецца супрацоўнік аддзела, які добра валодае камп'ютарам.

Шмат спраў у творчай моладзі: яна па-новаму асэнсоўвае жыццё, а значыць, праз новыя вобразы адлюстроўвае свет.

6. На месцы пропуску ўстаўце займеннік сам або самы ў патрэбнай форме, запішыце, пастаўце ў займенніках націскі.

Ля ... дома, яму і ... трэба вучыцца, маё ... вялікае жаданне, для нас ... гэта было нечакана, у мяне ... ні рубля ў кішэні, перадаць гэтаму ... чалавеку, адзін экзэмпляр для ... аўтара, што ж адбылося на ... справе, ёй не хацелася гэта рабіць ..., працавалі да ... вечара, трэба дачакацца ... настаўніцу, на ... вершаліне бярозы, смяцца з ... сябе, з ... надзейнымі сябрамі, прыйсці з ім ..., пафарбаваць такім ... колерам, трэба паказаць яму ..., пагаварыць з ёй

7. Ад наступных прыслоўяў утварыце ступені параўнання, адзначце формы, якія могуць выкарыстоўвацца ў якасці прыслоўнага элятыву.

Ласкава, весела, рашуча, даўно, блізка, добра, дрэнна, позна, рана, сцюдзёна, аптымiстычна, тэатральна, красамоўна, рашуча, прыязна, дасціпна, гарача, прыемна.

8. Прачытайце, назавіце формы прыслоўяў.

Пазнавата, весялей за ўсіх, роўненька, найлепш, смачней за ўсё, хуценька, найбольш ціха, даўней, страшэнна, лепей, ціхутка, горш за ўсё, далей, найцяплей, болей прыкметна, куды вышэй, крышачку, яшчэ мацней, ранічкай, памаленьку, чым наймацней, як найхутчэй, шырачэзна, вельмі прыемна, што найважней, усё ніжэй, хутчэй за ўсіх, больш актыўна.

9. Спішыце, раскрываючы дужкі. Вусна растлумачце правапіс прыслоўяў:

(без)разбору, (на)суха, (да)ўпаду, (у)абдымку, (на)віду, (на)памяць, (з)разбегу, (не)(пад)сілу, (на)жаль, (абы)як, час(ад)часу, (усё)роўна, (як)след, там(сама), (сам)насам, (як)небудзь, адзін(на)адзін, (усё)адно, (без)упынку, (на)ляту,

не(да)смеху, (у)адзіночку, (у)абхват, (крыж)на(крыж),
(не)(ў)меру, (на)(пры)канцы, (без)(дай)прычыны.

§ 12. Нарматыўнае ўжыванне лексіка-граматычных разрадаў лічэбнікаў

1. Азнаёмцеся з табліцай і адкажыце: а) паводле якіх паказчыкаў лічэбнікі падзяляюцца на разрады; б) на якія разрады падзяляюцца лічэбнікі паводле структуры?

Паводле значэння		
КОЛЬКАСНЫЯ:	ПАРАДКАВЫЯ:	
<p>1) пэўны лік: адзін, адно, адна, адны акуляры, але: адны вершы; пяць; сто трыццаць восем; тысяча экзэмпляраў, мільён, мільярд, трыльён, секстыльён, але: тысячы экзэмпляраў, мільёны ўдзельнікаў;</p> <p>2) сукупнасць: двое акуляраў; чацвёрта вашых; пяцёра чужых; дзевяцера выбраных; трое дзяцей, людзей, коней, гусей, свіней; сямёра ішчанят; абодва спевакі, абедзве спявачкі, абое – спявак і спявачка;</p> <p>3) пэўная частка цэлага: паўтара аркуша, паўтары старонкі, адна дзясятая, чатыры дзясятыя, тры цэлыя тры дзясятыя, пяць і адна дзясятая;</p> <p>4) словы са значэннем няпэўнага ліку: некалькі паасобнікаў, столькі, гэтулькі, колькі, мала, многа, шмат артыстаў, але: шмат, многа, мала пісаў</p>	<p>парадак адзінак: першы, другі, восемдзсят шосты, дзевяцісоты, пяцьдзсят пяты, двухтысячны год, мільярдны, васьмідзсяты, мільённы карыстальнік</p>	
Паводле структуры		
<p>Простыя: адзін, два, шасцю, сто, сорак, соты, адзінаццаць, сямнаццаць, дзевяты, дваццаць, трыццаць</p>	<p>Складаныя: пяцьдзсят, пяцьсот, дзвесце, дзевяцьсот</p>	<p>Састаўныя: тры шостыя, дзве дзясятыя, сем цэлых і тры дзясятыя, трыццаць восьмы, тысяча дзвесце шэсцьдзсят пяць</p>

2. Адкажыце, якой часцінай мовы з'яўляюцца наступныя словы.

Два, двое, дваіны, падвоіць, удваіх, другі, абодва, двойчы, двойка, абедзве, дзве, двудушны, двума, двухдзённы, дзвесце, другаягоднік, дваісты, дваіцца, дваіняты, двухрадка, двухмільённы.

Чатыры, чацвёрка, чатырма, чацвёрра, чвэрць, чацвёрты, чатырох, чацвяртак, адна чацвёртая, чвэртка, чатырохгалосы, чацвер, чатырохсотмільённы.

Пяцёрка, пяцёра, пяцярня, пяты, пятак, пяцьсот, пяцьдзясят, упяцёх, пяць, пяцёрачнік, пяццюдзсяццю пяццю, пяцітысячны.

Восем, восьмы, васьмёрка, васьмёра, васьмюдзсяццю, увасьмярых, восемсот, восьмага.

Некалькі (спевакоў), столькі (кніг), многа (артыстаў), шмат (слоў), мала (удзельнікаў), колькі (вершаў), колькі (перачытаў), многа (выступаў), шмат (танцаваў), столькі (напісаў), некалькі (п'ес), мала (рэпеціраваў), нямала (намаганняў).

Нуль, тысяча (экзэмпляраў), тысячы (выпускнікоў), мільён (здымкаў), мільёны (жыхароў), тысячны (наведвальнік), дзве тысячы сорок пяць, шэсць мільёнаў пяцьсот тысяч.

3. Назавіце тэрміны, у склад якіх уваходзіць лічэбнік.

Узор: сяміструнная гітара, трыпціх, васьмітакт, трохдольны памер.

4. Дайце вуснае тлумачэнне іншамоўным тэрмінам. Выпішыце тыя, у склад якіх уваходзяць лічэбнікі. З трыма, на выбар, складзіце сказы. Па дапамогу звяртайцеся да слоўніка іншамоўных слоў.

Актава, актэт, амфара;
бінокль, біс;
гептахорд, групета;
дуадэцыма, дублёр, дублікат, дуэль, дуэт, дэбют, джада, дэкалог, дэцыма, дыялогія, дыптых, дыфтонг, дыялог, дыярама;
квадра, квартэт, квінта, квінтэт;
манаграфія, маналог;
нанет, нона;
пентаграма, пенталогія, пентатоніка, плеяда, прататып, прыма;
секста, секстэт, секунда, сэптыма;
тэтрахорд, трыа, трылогія, трыпціх, трыяда;
унісон.

5. Адгадайце загадкі. Вызначце колькасныя, зборныя і парадкавыя лічэбнікі.

1. Чатыры хлопцы, тры дзяўчаці. Ды бацька з дзядзькам, трэця маці (паводле Я. Коласа). Колькі ўсіх?

2. Дваццаць без пятнаццаці, трох не далажыўшы, двух не далічыўшы. Колькі ўсяго?

3. Адзін кажа: мне зіма лепей, другі кажа: мне лета лепей, а трэці кажа: мне ўсё роўна.

4. Выходзілі дванаццаць малайцоў, выносілі пяцьдзясят два сокалы, выпускалі трыста шэсцьдзясят пяць лебедзяў.

5. Тры браты пайшлі на раку купацца, двое купаюцца, а трэці на беразе валяецца.

6. Дваццаць два чалавекі забіць мяне хочуць; як заб'юць, адзінаццаць радуюцца, адзінаццаць сумуюць, а я жывы застаюся.

7. Сем семярэй, сямёра свіней, свінка, свінчын брат і сямёра парасят. Колькі ўсяго?

8. Дзесяць братоў у дзве шкуры адзеты.

9. Семсот муляроў збудаваўлі дом без вуглоў.

10. У дзвюх матак па пяць хлапчанятак, на кожнага адно імя.

11. Хто ходзіць зранку на чатырох, днём – на дзвюх, а вечарам – на трох нагах?

12. Стаіць дуб, на дубе дванаццаць гнёздаў, у кожным гнязде па чатыры сініцы, у кожнай сініцы па чатырнаццаць яек, сем чорных і сем белых.

13. Адзін дзед, два бацькі і два сыны. Колькі ўсіх?

14. Два стаяць, два ляжаць, пяты ходзіць, шосты водзіць, сёмы п'яе.

А д г а д к і: пчолы і соты; нічога; каромысел і вёдры; сані, калёсы, конь; пальцы на руках; год, месяцы, тыдні і дні; шэсцьдзясят пяць; футбольны мяч; месяцы, тыдні, дні; пальцы і ручка; рукі ў рукавіцах; чалавек у розным узросце; дзесяць; чалавек і дзверы; тры.

6. Прачытайце лічэбнікі і запомніце нарматыўны націск. Параўнайце іх з рускімі эквівалентамі.

Шэсць, шосты, шасці, сёмы, восьмы, адзінаццаць, адзінаццаты, чатырнаццаць, чатырнаццаты, шаснаццаць, васямнаццаць, дзевятнаццаць, пяцьдзясят, шэсцьдзясят, сёмдзсят, во-

семдзсят, пяцідзсяці, сямюдзсяццю, пяцёра, чацвёра, шасцёра, сямёра, васьмёра, дзвяцера, дзсяцера, вòсемсòт, дзвёсце, мільён, трыльён, абое, абаіх.

7. Прачытайце тэкст. Выпішыце лічэбнікі, ахарактарызуйце іх паводле структуры і значэння. Адкажыце, з якой мэтай паэт выкарыстоўвае выдзелены паўтор лічэбнікаў? Паразважайце над правапісам канчатка выдзеленага лічэбніка.

ДЗЕСЯЦЬ МІЛЬЁНАЎ

Нас *дзсяць* мільёнаў,
Дзсяць, дзсяць
Яшчэ з часоў
Міцкевіча Адама,
Зямлі і працы
І лясам адданных,
І тысячы старых
Цудоўных песень.
...Вякамі ў нас мільёны
Бралі войны
І ледзь не тры мільёны –
Гэты век.
І першы раз
Аж сорок год спакойна –
І нарадзіўся наш
Дзсяцімільённы чалавек.
Год восемдзсят пяты,
Чатырнаццатае снежня,
Пяцьсот народжаных –
А імянінкі ўсе.
Шчаслівая зіма,
Вясной дыхнула свежай.
Расце народ мой родны
Ў славе і красе.

П. Панчанка

8. Утварыце парадкавыя лічэбнікі ад колькасных і праскланяйце іх.

Дзевяць, адзін, два, адзінаццаць, два мільёны, дзевяноста, сто, дзвесце шэсцьдзясят шэсць, семсот сямнаццаць, восемсот, восемдзясят восем, дваццаць пяць тысяч.

9. Праскланяйце вусна спалучэнні лічэбнікаў з назоўнікамі.

Сем струн; дзве актавы; сто год; шэсцьдзясят пяць; дзве тысячы трэці год; дзевяноста экзэмпляраў; першы курс; чатыры цэлыя і адна восьмая працэнта; сорак тры вучні; двое слухачоў; паўтара дня; трыста сорак адзін чалавек.

10. Устаўце, дзе трэба, прапушчаныя літары і растлумачце правапіс лічэбнікаў.

Дз...вяты, дз...сяты, с...мнаццаць, вас...мнаццаты, абе...ве, ш...сцьсот, ш...сцісот, в...семсот, вас...мі, міл...ярд, міл..ён, паўтар... актавы, дзвес...ц..., трым...стамі, дз...вяност..., пяц...юдзсяц...ю, пяц...дзсяці, дзв...м сяброўкам, дв..м сябрам, паўтар... месяца, п...тнац...ац...ю, ст... трох, с...рак дз...вяты, пяц...ра, сям...ра, дзвяц...ра, дзве цэл... і тры дзсят..., с...містам, восем цел... і чатыры дзсят..., тры восьм..., паўтар... дня, паўтар... долі, ш...сцюдзсяц...ю вас...мю, сям...юдзсяц...ю адным.

11. Прачытайце сказы. Вызначце разрад лічэбнікаў паводле значэння і структуры.

1. Згодна з дадзенымі дзяржаўнай кніжнай статыстыкі за 1918–1992 гг., найбольшыя тыражы маюць выданні А. Якімовіча (11 447,9 тыс. экз.), Я. Коласа (5 720,8 тыс. экз.), А. Вольскага (4 879,11 тыс. экз.), М. Танка (4 409,5 тыс. экз.), В. Зуёнка (4 156,6 тыс. экз.) (БЭ).

2. У 1930 годзе на Беларусі 88,4 % кніг (1 170 назваў тыражом 7 842,4 тыс. экз.) выдадзена на беларускай мове, 5 % (66 назваў тыражом 307,8 тыс. экз.) – на яўрэйскай мове, 4,2 % (56 назваў тыражом 147,1 тыс. экз.) – на рускай мове, 2,4 % (31 назва тыражом 131 тыс. экз.) – на іншых мовах, то ў 1990 на рускай мове выдадзена 81,7 % (2 307 назваў тыражом

44 793,6 тыс. экз.), на беларускай мове – 15,4 % (435 назваў тыражом 9 238,3 тыс. экз.), на іншых мовах – 2,9 % (81 назва тыражом 877,5 тыс. экз.) (БЭ).

3. Згодна з перапісам 1897 года, колькасць беларусаў (у сучасных межах Беларусі) складала каля 4,8 млн чалавек – 74 % насельніцтва, у тым ліку 13,6 % з іх (650 тыс. чалавек) былі пісьменнымі і свядома ўказалі роднай мовай беларускую. Роднай мовай беларускую лічылі 40 % чыноўнікаў, 10 % юрыстаў, 20 % дактароў, 29 % паштова-тэлеграфных служачых, 60 % настаўнікаў (БЭ).

4. 14 верасня 1920 года адбылося ўрачыстае адкрыццё Беларускага дзяржаўнага тэатра (з 1944 года – тэатр імя Я. Купалы). У 1921 годзе мастацкім кіраўніком БДТ становіцца Еўсцігней Афінагенавіч Міровіч – вядомы рускі акцёр, драматург, рэжысёр. Ужо праз 2 гады ён піша на беларускай мове гістарычную драму «Кастусь Каліноўскі», якая ўбачыла святло рампы 2 лістапада 1923 года. Е. Міровіч кіраваў тэатрам да 1930 года (Р. Смольскі).

5. У 1926 годзе ў Віцебску распачаў дзейнасць 2-гі Беларускі драматычны тэатр (у 1944 годзе атрымаў імя Я. Коласа), у 1928 годзе ў Магілёве адкрыўся тэатр пад кіраўніцтвам У. Кумельскага, з 1932 года ператвораны ў Рускі тэатр БССР, з 1955 года – тэатр імя М. Горкага. Наогул, 20–30 гады былі плённымі ў развіцці беларускага сцэнічнага мастацтва (Р. Смольскі).

6. Для Свіслацкага тэатра, які заснаваны В. Тышкевічам у 1788 годзе, у пачатку XIX ст. быў узведзены спецыяльны будынак, які меў вялікую тэатральную залу (212 кв. м), 2 танцавальныя залы (па 83,5 кв. м), 4 артыстычныя прыбіральні, агульную прыхожую і кухню (В. Пракапцова).

7. У кастрычніку 1781 г. балетная труппа з Гродна была перавезена ў Паставы, дзе харэаграфічная адукацыя актыўна распачалася ў 1782 г. з прыездам Ф. Г. Ле Ду. У «Табелі штодзённых урокаў і забаў для тэатральных дзяцей абодвух палоў» адзначалася, што выхаванцы школы займаліся на працягу 3 гадоў: у трэцім (самым малодшым) класе вучыліся хлопчыкі і дзяўчынкі ва ўзросце ад 8 да 10 гадоў, у другім – ад 11 да 14, у першым – ад 14 да 18 гадоў. Усе займаліся на ўроках балета не менш за 5–6 гадзін у дзень. Працоўны дзень працягваўся з 5 гадзін раніцы да 9 гадзін вечара і, такім чынам, доўжыўся ад 12 да 15 гадзін (В. Пракапцова).

8. Па статыстычных даных за 1997 год на Беларусі існуе 32 дамы (цэнтры) рамёстваў, з іх 14 сельскіх; працуе 30 дамоў (цэнтраў) фальклору, з іх на сяле – 25; ёсць 40 школ народнай творчасці, з іх сельскіх – 39, гарадскіх – 1 (*А. Боганева*).

9. У Маладзечне ў верасні 1991 года створаны Гарадскі цэнтр эстэтычнага выхавання дзяцей і падлеткаў. На сённяшні дзень у цэнтры налічваецца 1 410 навучэнцаў, з іх на ўроках эстэтычнага цыкла займаецца 784 вучні 31 класа 6 гарадскіх школ. Астатнія займаюцца ў 9 аматарскіх аб'яднаннях па інтарэсах. Цэнтр займае 4 будынкі агульнай плошчай 723 кв. м з добраўпарадкаванай тэрыторыяй у 1,2 га з зялёнымі пасадкамі і дапаможнымі пабудовамі (*Л. Раманенка*).

10. Наведванне бібліятэк залежыць ад узроставых асаблівасцей людзей. У групе да 20 год кожны другі рэгулярна карыстаецца чытальнымі заламі і абанементамі і толькі кожны сёмы іх наведвае. Сярод 20–24-гадовых ужо кожны пяты не бярэ кнігі ў бібліятэцы, сярод 25–29-гадовых – кожны чацвёрты, 30–39-гадовых – кожны трэці (*В. К. Бандарчык*).

12. Запішыце лічэбнікі словамі.

200; 0,4 %; 1693-і; $7\frac{1}{2}$; 0,03; $1\frac{3}{8}$; 6,12; 2,83; 1,5 года; 1,5 тысячы; 900; каля 800; 17; 14-му; 18; 5,9; 9-ы; 31-тысячны; 6-соты; 79; 1711; 100 год; 3 і $\frac{3}{5}$; 10-мільённы; 50-гадовы; 1-ы; $2 + 3 = 5$; $7 \times 5 = 35$; $4 \times 4 = 16$; 20-мільярдны; 50; 60; 70; 80; да $156,7 + 33,3 = 190,0$; $35 : 5 = 7$; ад $80 - 12 = 68$.

13. Пры спісванні раскрыйце дужкі, дапішыце патрэбныя канчаткі.

Выступаць з 2 (народн... артыст...), 2 (нов... сюіт...), 3 (вядом... мастак...), 8 (нов... нумар...), 4 (малад... спевак...), 5 (лепш... дакладчык...), паўтар...(суткі), праз паўтар... (інтэрвал), (абедзве) рукамі, (абодва) заданняў, паўтар...(старонкамі).

14. Перакладзіце на беларускую мову наступныя словазлучэнні. Раскажыце пра асаблівасці дапасавання ў беларускіх колькасна-іменных спалучэннях.

1) драма в трех действиях; тысяча и одна ночь; комедия в двух актах; четыре духовых инструмента; пять известных

исполнителей; петь на два голоса; первая пьеса; два знаменитых актера; три белорусских артиста; около трех тысяч посетителей; не менее тридцати пяти музыкально-театральных сочинений; антракт после первого отделения; второй акт трагедии; два ярких мазка; второе творческое объединение; несколько солистов; трио-соната в четырех частях; партия для трех голосов; четыре двухголосных канона; с тремя билетами; «балладная опера» XVIII столетия; четыре крупных произведения; три сложные партитуры; концерт для двух скрипок; шестнадцать концертов Вивальди; четыре дуэта; три акта; ария с тридцатью вариациями; двадцать четыре хоральные обработки; песня с восемью куплетами; свыше двухсот сорока пьес для клавесина; альт и три сопрано; двадцать две хоральные прелюдии; в первом ансамбле; два места в партере; 5,3 %; в пяти шагах от микрофона;

2) пятьдесят три класса художественного ремесла; два районных центра народного творчества; двадцать три потомственных гончара; в сорока пяти классах традиционного ремесла; три кружка современного рукоделия; в сорока восьми студиях; восемьсот участников карнавала; пятьдесят четыре экспоната; характеризуется двумя моделями социального поведения; два вида учебной деятельности; четырнадцать культурно-массовых мероприятий; с одиннадцатью номерами художественной программы; общаться с тысячей почитателей, разделить второе призовое место; подготовить две сюжетно-игровые программы, много акцентов, четыре конкурса, два театрализованных мероприятия и две народные игры; одна игра развивает, вторая тренирует память, третья расширяет кругозор; два вида эмоций; различать три слоя культуры; сорок девятая статья Конституции; две части структурированного занятия; от трех до пяти участников арт-терапевтической группы; о восьми функциях социокультурной деятельности; в двадцати двух домах отдыха; около одиннадцати спектаклей; несколько обрядов; много людей среднего возраста; 3,5 %; в трех шагах от партнера;

3) двумя коммерческими фирмами; один долгосрочный кредит; шестьдесят пять процентов сбыта; двадцать четыре варианта; шесть этапов ревизии; пятьдесят миллионов долларов; от десяти до пятнадцати подразделений; четырнадцать различных маркетинговых компаний; одиннадцать производственных

организаций; три подхода при определении ценовой стратегии; продавать в два раза дешевле; двенадцать маркетинговых факторов; сто тысяч компаний; ста пятидесяти двух крупнейших выставок; около трех миллионов человек; семь шагов разработки плана персональной продажи; продолжительность общения составляет от пятнадцати минут до получаса; численность персонала сокращена со ста сорока четырех до девяноста семи человек; коммерческие отделения подключены к двумстам компьютерным терминалам; доля издержек упала примерно в полтора раза; кредит до одного года; не менее двадцати моделей; несколько рублей минимальной зарплаты; вторая группа оплаты труда; около миллиона затрат; с 15 % прибыли; в двух шагах от успеха;

4) три экспозиционных зала; девятое столетие; выставка представлена тысячью экспонатами; двадцать два памятника культуры; заполнить четыре требования; один обязательный экземпляр; два репринтных издания; четыре каталога; одиннадцать аналитических аннотаций; около двадцати пяти афиш; два атласа; шести библиотекарей; восемьсот записей; более семидесяти плакатов; от сорока до девяноста посетителей; библиография первой, третьей степени; более двухсот шестидесяти семи библиотечных подразделений; оформить четыре буклета; два временных сотрудника; библиотека работает с восьми до тринадцати, а после обеда – с четырнадцати до девятнадцати; около двадцати пяти словарей; в двухстах девяносто двух зональных библиотеках; с тремя иллюстрациями; читальный зал рассчитан на двадцать два места; третье книжное издание; работать с двумя микрокопиями; отражать в двух миниатюрных изданиях; прирост фонда на 1,5 %; четырнадцать библиотечных объединений; двенадцать целых и три десятых условных печатных листов; формат издания 84×108/32; собрание сочинений в шести томах; несколько тиражей; мало клубов; в десяти метрах от рекламы.

15. У наступных сітуацыях выкарыстайце лічэбнікі з прыназоўнікамі *пад, з, за, каля*, якія абазначаюць прыблізную колькасць.

Адкажыце, колькі чалавек навучаецца на першым курсе?

Адкажыце, колькі часу займае ў вас дарога да ўніверсітэта?

Адкажыце, колькі старонак у падручніку?

- Адкажыце, колькі гадоў вашаму выкладчыку?
 Адкажыце, колькі жыхароў у Беларусі?
 Адкажыце, колькі аперацый можа выконваць камп'ютар?
 Адкажыце, колькі абітурыентаў паступала на вашу спецыяльнасць?
 Адкажыце, колькі творчых праграм рыхтуе ваша група за год?
 Адкажыце, колькі чытачоў налічвае бібліятэка ўніверсітэта?
 Адкажыце, колькі часопісаў выходзіць на беларускай мове?

16. Пры спісванні замяніце лічбы словамі, ужываючы патрэбную форму. Звярніце ўвагу на склонавую форму назоўніка ў колькасна-іменных спалучэннях.

А. 1. Агоўскія куфры – прамавугольная скрыня памерам прыкладна 110×80×60 см з пукатым векам, на (чатыры) металічных ці драўляных кольцах, з (два) ручкамі па баках (*Этнаграфія Беларусі*). 2. Абрус (даўжынёю 1,5–2 м, шырынёю 1–1,5 м) звычайна складаўся з (адзін) або (два) сшытых полак ільняной даматканіны, вытканай у тэхніцы двух-шматнітовага бранага, ажупнага, пераборнага ткацтва (*Этнаграфія Беларусі*). 3. Ткалі слуцкія паясы аднабаковыя (з адваротным бокам), двухбаковыя (2 бакі правыя ці 1 двухбаковы і 1 адваротны) і чатырохбаковыя (*І. Паньшына*). 4. Усяго па Мінскай вобласці ўзята пад ахову 280 уцалелых помнікаў дойлідства (*А. Бураўкін*). 5. І. І. Левітан нарадзіўся ў 1860 годзе, а памёр у 1900 годзе 22 ліпеня ў 8 гадзін 35 мінут (*Т. Чылік*). 6. Бешанковіцкая кераміка вызначалася рознымі памерамі, у залежнасці ад якіх вырабы мелі розныя назвы: штука (гаршчок на 10 л), пугар (5 л), пецярык (2,5 л), семярык (1 л) і інш. (*У. Угрыновіч*). 7. У XIX – 1-й палавіне XX ст. выцінанкі выкарыстоўвалі для аздаблення інтэр'ера народнага жылля (*Я. Сахута*). 8. У некаторых мясцовасцях заручынамі называлі 1-ы дзень вяселля, у другіх – суборную суботу (*Л. Малаш*). 9. У дакументах 2-й палавіны XVII–XIX ст. ёсць звесткі пра карпарацыі жабракоў, у якія ўваходзілі лірнікі (*І. Назіна*). 10. Сёмуха (Троіца) – старажытнае земляробчае свята ў беларусаў святкавалася на 7 (русальны) тыдзень пасля Вялікадня (*А. Цітавец*).

Б. 1. Танец вальс узнік у 2-й палавіне XVIII стагоддзя, на Беларусі вядомы з 2-й палавіны XIX стагоддзя (*Этнаграфія Бе-*

ларусі). 2. Танец «Венгерка» (лакальныя назвы «Сямёрка», «Сто адзін») суправаджаецца своеасаблівай прыпеўкай: «Раз, 2, 3, 4, 5, 6, 7», «101» – «50, 20, 40, 11 – гэта будзе 101» (*Этнаграфія Беларусі*). 3. Танец «Верабей» складаецца з (два) частак: 1-я – ва ўмераным тэмпе, музычны памер трохдольны, 2-я – у хуткім тэмпе, музычны памер 2/4 (*Этнаграфія Беларусі*). 4. У 1971 г. быў адкрыты 2-і музычны тэатр Беларусі – Дзяржаўны тэатр музычнай камедыі, які хутка стаў папулярным у жыхароў Мінска і іншых гарадоў (*А. Бураўкін*). 5. Нацыянальныя тэатры пры іх даволі невялікай колькасці абслугоўваюць на працягу года амаль 1,7 млн чалавек, ці кожнага (6) жыхара рэспублікі (*А. Бураўкін*). 6. 60 санат Карэлі раздзяляюцца на некалькі груп па розных жанравых і структурных прыкметах: 48 з іх – трыа, 12 – сольных, 30 – да самага (*І. Несцьеў*). 7. У 2-й палавіне 30-х гадоў у Лейпцыгу Бах напісаў не менш за 5 «Латвінскіх мес» (*І. Несцьеў*). 8. У месе 15 хароў, 3 дуэты і 6 арыя. Склад выканаўцаў: змешаны хор (ад 4 і да 8 галасоў), салісты (сапрана I і II, альт, тэнор, бас), аркестр (2 флейты, 3 габоі, 2 фаготы, 3 трубы, валторна, літаўры, струнныя), арган і continuo (*І. Несцьеў*). 9. Бах далёка адышоў ад абрадавай традыцыі і разгарнуў шасцічасткавы цыкл у манументальную кампазіцыю з 24 нумарамі, якія аб'ядналіся ў 4 вялікія часткі (*І. Несцьеў*). 10. У спадчыне Вівальдзі налічваецца 39 опер, 23 свецкія кантаты, культавыя сачыненні, 43 арыі, 23 сімфоніі, 73 санаты (з іх 12 трыа-санат; апошняя – на тэму Фоліі) (*І. Несцьеў*). 11. Каб надаць сваёй мелодыцы як мага больш гнуткую выразнасць, Люлі часта звяртаўся да пераменных памераў, чаргуючы 4/4, 3/4, 2/4 і г.д. (*І. Несцьеў*).

В. 1. Паказ на тэлебачанні 1 рэкламнай аб'явы можа абысціся ў 150 тысяч долара і выйдзе на 30 млн тэлегледачоў пры цане 0,005 долара на 1 глядача (*Дж. Эванс*). 2. У 1981 годзе А. Дударэў напісаў драматычную аповесць у (два) дзях «Узлёт», якую прысвяціў мінулай вайне (*Р. Смольскі*). 3. На 10-мільённую рэспубліку, якой лёс наканавана быць у самым цэнтры Еўропы, – 2 дзясяткі дзяржаўных тэатраў, з якіх беларускамоўных толькі 3 (*Р. Смольскі*). 4. Сучасная сетка культус-таноў Маладзечанскага раёна налічвае 4 музычныя школы, 2 школы мастацтваў, 40 масавых бібліятэк, 36 клубных устаноў, у тым ліку 20 сельскіх дамоў культуры, 16 сельскіх клубаў, у якіх функцыянуе 229 клубных фарміраванняў і калекты-

ваў мастацкай самадзейнасці (Л. Раманенка). 5. Пры ДOME народнай творчасці працуюць 12 клубных фарміраванняў (сярод іх 8 дарослых і 4 дзіцячыя), 8 гурткоў мастацкай самадзейнасці, 4 клубы па інтарэсах (Л. Раманенка). 6. Больш як палавіна вольнага часу насельніцтва звязана з выкарыстаннем сродкаў масавай інфармацыі, перш за ўсё тэлебачання, – 74,7 % апытаных рэгулярна глядзяць тэлеперадачы; 56,6 % заняты чытаннем газет і часопісаў; 51,1 % пастаянна слухаюць радыё; 50,6 % чытаюць мастацкую літаратуру (Л. Качаргіна). 7. Сярод рэспандэнтаў 68,5 % маюць уласныя бібліятэкі, з іх больш за 100 кніг маюць толькі 9,7 % (В. Бандарчык). 8. Сельскім установам культуры аказвалі непасрэдную дапамогу каля 400 настаўнікаў музычных вучылішчаў, школьных філіялаў, у Гродзенскай – больш за 300 (В. Бандарчык). 9. У Беларусі на пачатак 1989 г. выдавалася 220 газет, 131 з іх на беларускай мове (В. Бандарчык). 10. У канцы XIX – пачатку XX ст. пачалі стварацца двухкласныя народныя вучылішчы з тэрмінам навучання 5–6 гадоў (В. Бандарчык).

17. У якіх сітуацыях вы скажаце: а) абое спявалі, б) абодва спявалі, в) абедзве спявалі? Праілюструйце адказ прыкладамі.

18. Выпраўце, дзе трэба, памылкі ва ўжыванні зборных лічэбнікаў. Правільна скаардынуйце лік дзеяслова з колькасна-іменным словазлучэннем.

1. Сямёра студэнтаў нашай групы прысутнічалі на спектаклі. 2. Песню спявалі чацвёра дзяўчынак. 3. Хлопчык намаляваў двое коней і тры жарабяты. 4. Двое вядучых у прыгожых нацыянальных касцюмах запрасілі ў карагод трое жанчын і шэсць мужчын. 5. Абодва (Насця і Коля) здалі сесію на выдатна. 6. Абодвум (Алене і Вользе) уручылі каштоўныя падарункі. 7. Танец выконвалі чацвёра юнакоў і васьмёра дзяўчат. 8. Фальклорная экспедыцыя доўжылася пяць сутак. 9. Я згубіў ужо двое акулераў. 10. У нашым клубе працуе пяцёра гурткоў: адзін па спорце і чацвёра па народнай творчасці. 11. Абое нашых сталі пераможцамі ў конкурсе навуковых прац. 12. Дзевяцера чытачоў падпісаліся на часопіс «Маладосць».

19. Узгадайце сітуацыі, дзе лічэбнік

а) *першы* ўжываецца са значэннем: 1) лічба, лік; 2) самы лепшы з усіх; 3) першапачатковы, самы ранні; 4) страва, што падаецца ў пачатку абеду;

б) *адзін* мае значэнні: 1) лік, лічба і колькасць; 2) без іншых, асобна, у адзіноце; 3) толькі, выключна; 4) нейкі; 5) самы, тоесны; 6) які-небудзь сярод падобных; 7) адзіны, непадзельны.

20. Адкажыце, як вы разумееце значэнне наступных прыказак, прымавак і фразеалагізмаў? У якой маўленчай сітуацыі яны могуць выкарыстоўвацца? Паразважайце пра ролю лічэбнікаў у вуснай народнай творчасці.

Я кажу васямнаццаць, а яна – без двух дваццаць.
Бярыце сёмую шкварку, у нас не лічаць.
Трэба як сабаку пятая нага.
Адной рукой і вузла не завязаш.
На адным месцы і камень абрастае.
Адна ластаўка вясны не робіць.
Адна галавешка і ў печы не гарыць, а дзве – і ў полі не гаснуць.
Адзін сын – не сын, два сыны – паўсына, тры сыны – сын.
Сямёра аднаго не чакаюць.
Сем разоў адмервай, а раз адрэзвай.
Адзін з сошкаю, а сямёра з ложкаю.
Гутаркі – тры мяхі, а ладу ні крыхі.
Адзін біты дзесяцёх нябітых варты.
Тры чвэрці да смерці.
Дзе кухараў шэсць, там няма чаго есць.
Дзе двух б'юцца, там трэці карыстаецца.
За лыжку яды сем вёрст хады.
Ведаць як сваіх пяць пальцаў.

21. Перакладзіце на беларускую мову наступныя словазлучэнні.

Дом в пять этажей; библиотека находилась в двадцати метрах от остановки; дважды два четыре; трижды шесть; четырежды восемь; пятью пять; шестью девять; восемью семь будет пятьдесят шесть; оба (отец с сыном) сделали модель; оба, отец с дочерью подписали поздравительную открытку; обе (мать и

бабушка) шили новогодний костюм; три маленькие девочки; оба старика; обоих стариков; два больших круга; четыре удачных номера; двух серебряных колец; четыре человека; держать обеими руками; два раза; пять раз; тысячу раз; два раза в год; концерт состоится в восемнадцать часов (в полдень, после полудня); сегодня – одиннадцатое ноября; четырнадцатого октября – твой день рождения; 9 Мая – праздник Победы; День знаний – 1 сентября; 2006 год; на праздник 8 Марта; в день 1 Мая; конец XIX – начало XX века; ему около пятидесяти лет.

22. Прааналізуйце табліцу і адкажыце, калі ўжываецца адзіночны лік дзеяслова, а калі множны лік?

Адзіночны лік	Множны лік
<p>1. Пэўны лік (няпэўны лік) + словы з абазначэннем адрэзку часу: <i>мінут, гадзін, дзён, тыдняў, месяцаў, гадоў, стагоддзяў, зім, вёснаў.</i></p> <p><i>Прайшло пяць гадоў пасля заканчэння ўніверсітэта. З таго часу мінула два стагоддзі. Тысяча гадзін адлічана гадзіннікам.</i></p> <p><i>Некалькі зім прайшло з той пары. Трэба было шмат гадоў, каб упэўніцца ў правільнасці выбару.</i></p> <p><u>Але:</u> <i>Гэтыя некалькі мінут каштавалі яму жыцця. Тыя сем гадоў не прайшлі дарма.</i></p>	<p>1. Пэўны лік + асабовыя, неасабовыя і неадушаўлёныя.</p> <p><i>Два мастакі сталі пераможцамі конкурсу. Тры птушкі ўпрыгожылі сурвэтку. Дзве карціны атрымалі першую прэмію. Тры браты на адным кані па белым полі едуць. Усе (гэтыя) дзесяць кніг куплены нядаўна. Лепшыя пяць работ прэміраваны. Усе дваццаць адзін студэнт удзельнічалі ў конкурсе.</i></p> <p><u>Але:</u> у значэнні колькаснага абмежавання. <i>Толькі тры чалавекі прыйшло на кансультацыю. Толькі пяць студэнтаў атрымала павышаную стыпендыю.</i></p> <p>З а ў в а г а: <i>два, тры, чатыры (браты, кнігі, раманы) + мн. лік дзеяслова.</i></p>
<p>2. Няпэўна-колькасныя словы: <i>шмат, многа, мала, няшмат, некалькі + неасабовыя назоўнікі і неадушаўлёныя.</i></p> <p><i>Некалькі арыў прагучала ў нашым канцэрце. Шмат народу выйшла на плошчу. Шмат цудоўных песень складзена пра каханне. Многа птушак ужо прыляцела.</i></p>	<p>2. Няпэўна-колькасныя словы: <i>шмат, многа, мала, няшмат, некалькі + асабовыя назоўнікі.</i></p> <p><i>Некалькі скрыпачак выканалі мелодыю Баха. Многа глядачоў пакінулі залу ў добрым настроі.</i></p>

<p>3. Словы: большасць, меншасць, большая частка, рад, шэраг, мноства + неасабовыя назоўнікі і неадушаўлёныя.</p> <p>Большасць кніг сапсавалася праз вільготнасць. Узнік шэраг пытанняў. Большая частка заняткаў адбываецца ў камп'ютарным класе.</p>	<p>3. Словы: большасць, меншасць, большая частка, рад, шэраг, мноства + асабовыя назоўнікі.</p> <p>Большасць чытачоў здаюць літаратуру своечасова. Шэраг студэнтаў факультэта атрымалі падзяку дэкана. Большая частка ўдзельнікаў аркестра сталі лаўрэатамі конкурсу.</p>
<p>4. Зборныя лічэбнікі</p> <p>Трое сутак хутка праляцела. У кабінеце было двое дзвярэй. Было іх пяцёра.</p>	<p>4. Зборныя лічэбнікі</p> <p>Трое юнакоў праспявалі прыпеўкі. Сямёра аднаго не чакаюць. Двое нашых паехалі на спаборніцтвы.</p> <p>Абодва (абедзве, абое) ветэраны прысутнічалі на свяце.</p>
<p>5. Прыблізная колькасць</p> <p>Чалавек з дваццаць прыйшо на сустрэчу выпускнікоў. Каля трохсот кніг знаходзіцца ў бібліятэцы інтэрната. У гуртку збіралася чалавек пад дваццаць.</p>	<p>5. Прыблізная колькасць – няма</p>
<p>6. Словы: тысяча, мільён, мільярд + асабовыя, неасабовыя і неадушаўлёныя назоўнікі.</p> <p>Сто тысяч картчак налічваецца ў музычным каталогу. Мільён агнёў асвяціў наш горад. Дадаткова выдадзена адзін мільён рублёў.</p>	<p>6. Словы: тысяча, мільён, мільярд + асабовыя назоўнікі.</p> <p>Мільён жыхароў планеты пакутуюць ад экалагічных праблем. Тысяча студэнтаў з'явіліся на фестываль моладзі.</p>

23. Раскрыйце дужкі, пастаўце дзеясловы ў патрэбнай форме.

1. Да 1795 года (існаваць) два будынкi. 2. З адзнакі 200 см і да 400 см (выявіць) два завалы чалавечых касцей і асабліва чарапоў. 3. У трэцім і чацвёртым пластах культурнага слоя, які з'явіўся пасля будаўніцтва, (знайсці) два соліды часоў Яна Казіміра (абодва 1666 г.). 4. У 1576 г. у замку (быць) 5 вежаў, якія мелі па 6 баявых ярусаў. 5. У замку (знаходзіцца) 120 двароў заможных гараджан, двор полацкага ваяводы з 6 жылымі і шэрагам гаспадарчых будынкаў, два манастыры. 6. У 1552 г. замак (умацоўваць) тры вежы. 7. У царкве у пазакультавы час (збірацца) шмат публікі, каб паслухаць арганіста. 8. (Існаваць)

тры віды сувязей – семантычная, пластычная, дэкаратыўная, якія аб'ядноўваюць куфар з іншымі элементамі інтэр'ера.

9. Абодва творы (адрознівацца) тэхнікай і манерай гравіроўкі.

10. Не ўсе творы аднолькава захаваліся. Два з іх (страціць) аўтарскія фоны і часткова закрыты пазнейшымі шатамі, адзін яшчэ не (раскрыць) ад сапсаванага, сцямнелага лаку, два (рэстаўрыраваць).

11. У 1981 г. паўторнай экспедыцыяй інстытута (выявіць) яшчэ два творы той жа манеры выканання.

12. Шмат варыяцый аднаго элемента, высокая якасць залачэння станоўча (адрозніваць) гэту групу шатаў ад іншых вырабаў другой палавіны XVIII ст.

13. Пяць грузікаў (мець) змешаны арнамент.

14. З 356 вырабаў толькі 65 (18,2 %) (утрымліваць) арнамент.

15. Большасць вынайджаных грузікаў не (мець) ўпрыгожанніў.

16. Больш палавіны індывідуальных знаходак (складаць) гліняныя грузікі.

17. (Існаваць) тры спосабы вырабу грузікаў.

18. Падчас раскопак (трапіцца) некалькі вырабаў для гатавання і ўжывання ежы: медная ложка XVII–XVIII стст.

19. Большая колькасць вядомых у Беларусі каменных крыжоў (датавацца) XVIII–XIX стст.

20. Значная частка крыжоў (нагадваць) лацінскі крыж.

21. Цэлы шэраг раслін (валодаць) магічнай, прыварожваючай сілай.

22. У сакавіку 1500 г. 19 «мужоў любашанскіх» (засведчыць) ў выбарчым прысудзе.

23. З дапамогай гарадскіх устаноў культуры на вёсцы (стварыць) 195 лекторыяў.

24. Кожны другі сельскі клубны работнік не (мець) спецыяльнай адукацыі (на 1991 г.). Усяго толькі 6 % (мець) вышэйшую і 42 % сярэдняю спецыяльную адукацыю.

25. 14,5 % апытаных не (змагчы) задаволіць свае культурныя запатрабаванні па прычыне адсутнасці ўстаноў культуры на сяле і 4,45 % (паказаць), што ўстановы культуры знаходзяцца далёка ад іх вёскі.

26. У моладзі да 29 год дзевяць чалавек з дзесяці (мець) любімыя кнігі.

27. У гуртках самадзейнасці (займацца) толькі кожны трэці юнак з ліку ўсіх жадаючых.

28. Частка апытаных (адзначыць), што не ўмеюць правільна арганізаваць свой вольны час.

29. У 1987 г. на адну клубную ўстанову (прыходзіцца) 3,7 аматарскіх аб'яднанняў.

24. Перакладзіце тэксты на беларускую мову ў адпаведнасці з вашымі інтарэсамі.

А. По оценкам британских исследователей сеть Интернет содержит 800 миллионов страниц, которые заполнены 15 терабайт (10^{12}) данных и 180 миллионами изобретений. Причем из этих 15 терабайт менее 16 % отслеживается поисковыми серверами. Электронной почтой пользуются больше 50 % британцев, а в Европе в среднем – 34 % населения. Активнее всего совершают покупки через Интернет немцы (на общую сумму \$190 млн), французы (\$60 млн) и испанцы с итальянцами (по \$10 млн). Главный вывод, который сделали С. Лоуренс и К. Л. Джайлс, – процент охвата ресурсов Всемирной сети поисковыми серверами настолько мал, что Интернет напоминает собой айсберг с небольшой надводной частью и огромной подводной (*И. Жилавская*).

Б. Как показывают результаты исследований, которые проводятся в нашей стране и за рубежом, свободное время является столь же значимой сферой жизнедеятельности, как и работа, для каждого третьего. А доля тех людей, для которых свободное время выступает главным, основным источником их удовлетворенности жизнью, варьируется в разных социально-профессиональных группах от 15 до 34 %. При ответе на вопрос «Что вы считаете важнейшим показателем жизненного успеха?» 32,8 % опрошенных ответили: «Иметь возможность и время для содержательного отдыха». То есть свободное время стало для значительной части населения республики одной из важнейших жизненных ценностей. 71,5 % респондентов отметили, что имеют от 2 до 5 часов свободного времени ежедневно; вместе с тем это время не всегда используется рационально, что в немалой степени зависит от уровня его организации соответствующими учреждениями, а также личной культуры человека. Только 18 % из числа опрошенных ответили, что они удовлетворены проведением своего свободного времени, 49,4 % – не совсем удовлетворены, 16,9 % – не удовлетворены и 15,7 % – затруднились ответить (*А. Кочергина*).

В. 1) По законодательству Речи Посполитой, которое существовало до 1791 года, феодалам под угрозой лишения дворянства запрещалось заниматься торговлей или держать фабрику. Поэтому Радзивилл передал в 1776 году слущкую фабрику

в аренду Яну Мажарскому, за что последний платил князю десять тысяч золотых в год. В период деятельности Яна Мажарского был создан тот тип пояса, который получил название «слуцкого». Ян Мажарский помещал на его концах по два сложных орнаментальных мотива из вертикальных стеблей с пышными цветами в волнообразном обрамлении. Ширина пояса колебалась от 20 до 40 сантиметров, длина – от 2 до 4,5 метра. Узорные концы достигали двадцати пяти сантиметров и заканчивались бахромой <...>

2) В 1778 году Я. Мажарский передал управление фабрикой своему сыну Леону. К 80-м годам XVIII века Л. Мажарский полностью заменяет персидские мотивы местными. Двух- и четырехлицевые пояса состояли уже из чередующихся красных с синим полос и гирлянд с голубыми и красными васильками и анютиными глазками. В 1792 году Л. Мажарский получил дворянство и стал камергером при дворе Станислава Августа. К этому времени на фабрике работало около ста ткачей примерно на сорока восьми станках. После присоединения Белоруссии к России в 1795 году русское правительство запретило ношение *кунтушей*. В 1807 году аренда Л. Мажарского кончилась, фабрика перешла в непосредственное управление Радзивилла и просуществовала до 1844 года. Фабрика по производству поясов в Слуцке существовала не более ста лет, а шедевры ткачества вошли в сокровищницу мирового искусства <...>

3) Слуцкие ткачи могли на одном поясе сделать две или четыре разноузорные лицевые стороны, которые делят его вдоль на две половины. Такие пояса особенно ценились. Перед тем, как надеть, пояс складывали пополам в длину. Владелец четырехлицевого пояса каждый раз складывал его на другую сторону и создавалось впечатление, что он имеет целую коллекцию этих драгоценных поясов. Так называемые двух- и четырехлицевые пояса – достижение слуцких ткачей. Ткали пояса следующим образом. На горизонтальном станке одновременно работали четыре мастера. Каждая половина пояса имела два разных по цвету утка. Один уток проходил сверху, другой – снизу и образовывал разноцветный узор (*И. Паньшина*).

Г. Песня «Будьте здоровы» написана в куплетной форме (двухчастная репризная) и укладывается в 16 тактов. Первый восьмитакт проходит в фа миноре и строится на основе восходящего секвентного развития начального мотива. Второй вось-

митакт звучит в ля-бемоль мажоре. В его основе опевание квинтового тона лада. Окончание повторяет заключительную фразу первого восьмитакта (*Г. Глущенко*).

Венецианское собрание Тартини, далеко не полное, насчитывает сорок две сонаты и сто четырнадцать концертов. Всего же им написано, по-видимому, около двухсот скрипичных концертов и столько же скрипичных сонат <...>

В «Хорошо темперированном клавире» (1722 год) Бах выступил завершителем вековых исканий в теории темперации и блистательно применил свое открытие на практике. Он написал свой цикл для инструмента, где уменьшение каждой квинты приблизительно на 1/108 тона приводит к делению октавы на двенадцать равных полутонов (*И. Нестьев*).

Д. Бесплезная аудитория – это та ее часть, которая не является целевым рынком фирмы. Поскольку средства информации ориентируются на массовые аудитории, это существенный фактор в рекламе. Рассмотрим пример со специализированным и общепопулярным журналами. Представим, что это специализированный журнал для фотографов-любителей. Фирма при помощи маркетингового исследования определила, что 450 тыс. читателей интересуются новыми скоростными пленками, 30 тыс. – нет. Последние – бесплезная аудитория для рекламы скоростной пленки. Поэтому реальная стоимость рекламы составляет 66,67 долл. ($30 \text{ тыс.} : 450 \text{ тыс.} \times 1 \text{ тыс.} = 66,67 \text{ долл.}$) на 1000 экземпляров. Журнал общего типа с миллионным тиражом также рекламирует фотографическую пленку. Цена рекламы в одну страницу – 40 тыс. долл. или 40 долл. на 1000 читателей. Однако только 200 тысяч из них интересуются фотографией. Поэтому реальная стоимость рекламы составляет 200 долл. ($40 \text{ тыс.} : 200 \text{ тыс.} \times 1 \text{ тыс.} = 200 \text{ долл.}$) на 1000 экземпляров (*Дж. Эванс*).

Европейцы читают слева направо и взгляд человека вследствие этого движется также. В связи с этим правая сторона различается и запоминается лучше потому, что там взгляд останавливается. Верхняя часть страницы подвержена большему вниманию, чем нижняя (54 % к 46 %), а на развороте двух страниц внимание распределяется так: с левой стороны разворота вверху 28 %, внизу – 16 %, правая сторона вверху 33 %, внизу 23 %. Реклама в полную страницу более чем в два раза эффективнее рекламы в полстраницы (*Э. Старобинский*).

Е. Музейный фонд Республики Беларусь насчитывает более 2 млн единиц сохранения, которые распределены между 140 музеями. Объемы фондов отдельных музеев колеблются от нескольких тысяч до нескольких сотен тысяч единиц хранения. Анализ сведений об объемах фондов исторических и краеведческих музеев, которые составляют 2/3 от общего числа музеев, показывает, что более чем в 80 % музеев объем фондов не превышает 30 тысяч единиц хранения. В менее 10 % из них составляет от 30 до 100 тысяч, и только считанные крупнейшие музеи имеют объем свыше 100 тысяч единиц хранения (А. Буравкин).

Ж. В 1862 г. в белорусских губерниях была только 101 народная школа, в конце 60-х годов – более тысячи, в конце 80-х – 892, в конце 90-х – 1 040, а в 1914 г. их насчитывалось уже 4 784. Количество учащихся в народных школах на 1 декабря 1914 г. составило 304 745 человек. В соответствии с положениями, утвержденными специальной инструкцией Виленской учебной округа 1871 г., рабочая неделя составляла 36 учебных часов – по шесть часов каждый день. В конце XIX– начале XX в. начали создаваться и двухклассные народные училища со сроком обучения 5–6 лет, однако их количество в общем массиве было незначительным: в 1905 г. их насчитывалось 68, а в 1914 г. – 531.

В соответствии с инструкцией учебный год начинался с 1 сентября и заканчивался 1 мая. Однако в связи с сезонными особенностями сельского быта назначенные сроки, как правило, не выдерживались и обучение продолжалось только 6 месяцев. В народных школах основным предметом был русский язык (обучение грамоте, чтению и чистописанию); на Закон Божий отводилось только пять часов в неделю – в три раза меньше, чем в церковноприходских школах. Историческое наследие белорусов оставалось за рамками учебных курсов. А белорусский язык, который рассматривался в официальных кругах как «испорченный диалект русского», позволялось использовать на уроках при толковании непонятных слов (по В. К. Бондарчику).

25. Выканайце заданне, у якім павінны ўжывацца лічэбнікі (на выбар).

1. Падрыхтуйце вуснае паведамленне (пытанні культуры, мастацтва, інфарматыкі).

2. Складзіце аб'яву аб зборы групы на рэпетыцыю.
3. Нагадайце падзеі, якія адбыліся ці адбудуцца ў гэтым месяцы (карыстайцеся календаром знамянальных дат).
4. Падрыхтуйце вуснае паведамленне аб тэлевізійнай праграме канала «Культура».
5. Падрыхтуйце віншаванне са святам 8 Сакавіка; 9 Мая.

Заданні для самакантролю

Выканайце тэставыя заданні, нумары адказаў запішыце ў выглядзе табліцы.

1. Выпішыце нумары слоў, якія з'яўляюцца лічэбнікамі.
 - 1) васьмітакт;
 - 2) дзесяць тысяч;
 - 3) нуль;
 - 4) двухмільярдны;
 - 5) абое;
 - 6) першы.
2. Выпішыце нумары слоў, у якіх памылкова пастаўлены націск, што выклікала памылкі ў напісанні.
 - 1) або́іх;
 - 2) дзевяцёра;
 - 3) шэсцьдзясят;
 - 4) шасты;
 - 5) васьмы;
 - 6) адзінаццаты.
3. Выпішыце нумары слоў, дзе дапушчаны памылкі пры скланенні колькасных лічэбнікаў.
 - 1) сямью;
 - 2) каля пяцідзесяці;
 - 3) з трымастамі;
 - 4) васемью;
 - 5) дзявяты;
 - 6) сямнаццацю.

4. Выпішыце нумары словазлучэнняў, у якіх няправільна ўжываюцца зборныя лічэбнікі.

- 1) трое арфістак;
- 2) чацвярыма ўдзельнікамі;
- 3) сямёра сутак;
- 4) двое мужчын;
- 5) пяцёра дзяцей;
- 6) шасцёра нумароў.

5. Выпішыце нумары, дзе дапушчаны памылкі пры выкарыстанні склонавых форм лічэбнікаў.

- 1) без пяцьсот сямідзесяці чатырох;
- 2) трыма цэлымі васьмю дзясятымі;
- 3) адной тысячай дзевяццюстамі;
- 4) дваццаціаднатысячнаму;
- 5) у дзвюх цэлых сямі дзясятых;
- 6) шасцісот трыццаці двух чалавек.

6. Выпішыце нумары словазлучэнняў, дзе зроблены памылкі пры скланенні дробавых лічэбнікаў.

- 1) тры чацвёртых;
- 2) адна і пяць дзясятых;
- 3) сем цэлых і тры дзясятыя;
- 4) паўтара аркуша;
- 5) паўтара долямі;
- 6) паўтары старонкі.

7. Выпішыце нумары сказаў, дзе зроблены памылкі ў дапасаванні лічэбніка да назоўніка ці прыметніка.

- 1) вежы мелі па два-тры баявых ярусы;
- 2) усе работы можна падзяліць на дзве вялікія групы;
- 3) кампазіцыя ўключае тры букета-вазона;
- 4) чатыры нефавыя слупы цалкам распісаны;
- 5) на камянецкіх прасніцах вылучаюцца тры асноўныя віды кампазіцыі;

б) асобную групу складаюць залатыя шыйныя ўпрыгожанні: двое маністаў і тры ланцужкі.

8. Выпішыце нумары сказаў, дзе зроблены памылкі ва ўжыванні форм дзеясловаў.

- 1) двое вядучых хвалявалася перад выступленнем;
- 2) 71 % студэнтаў карыстаецца паслугамі ўніверсітэцкай бібліятэкі;
- 3) 24 навуковыя работы сталі пераможцамі першага тура;
- 4) шмат гадоў прайшло пасля заканчэння ўніверсітэта;
- 5) большасць канкурсантаў выйшла ў фінал;
- 6) 116 гурткоў самадзейнасці ўдзельнічала ў заключным канцэрце.

9. Выпішыце нумары колькасна-іменных словазлучэнняў, у якіх зроблены памылкі.

- 1) пра двух выканаўцаў;
- 2) з чатырма файламі;
- 3) іграць двума рукамі;
- 4) тры камп'ютарных стала;
- 5) дваццаць пяць паасобнікаў;
- 6) праз цэлыя сем год.

10. Выпішыце нумары, дзе зроблены памылкі ва ўжыванні лічэбнікаў *абое, абодва, абедзве*.

- 1) абаіх акцёраў павіншавалі з прэм'ерай;
- 2) абедзве выкананыя сюіты мелі поспех у слухачоў;
- 3) абодва гітарысты выдатна паказалі сваё майстэрства;
- 4) дэкан быў задаволены абодвума братамі;
- 5) тэкст абодвух песень ідэнтычны;
- 6) абодва караваі ўрачыста выносяць з клеці і ставяць на стол.

Кантрольная табліца

№ адказу № задання	1	2	3	4	5	6
1		♪		♪	♪	♪
2	♪	♪		♪	♪	♪
3	♪	♪			♪	♪
4	♪	♪				♪
5	♪		♪			
6	♪				♪	
7	♪		♪		♪	
8	♪				♪	♪
9			♪	♪		♪
10	♪				♪	

§ 13. Лексіка-граматычная характарыстыка дзеяслова

1. Адгадайце загадкі. Назавіце дзеясловы і скажыце, што яны абазначаюць (фізічнае дзеянне; рух, перамяшчэнне ў прасторы; мову і думку; адносіны асобы да каго-небудзь, чаго-небудзь; стан; змену прыметы ці стану). Знайдзіце дзеясловы-сінонімы, вызначце вобразна-выяўленчую функцыю дзеясловаў.

Глянеш – заплачаш, а ўсе яму рады.

Адно бяжыць, другое ляжыць, а каб усталі, то да неба б дасталі.

Ляціць без крыл, бяжыць без ног, плыве без ветразя.

Адзін лье, другі п’е, трэці зелянее ды расце.

Круціцца, верціцца, на ноч павесіцца.

Стаіць сава на купіне, трасецца, калоціцца, аб усім свеце клапоціцца.

Не брэша, не кусае, а ў хату не пускае.

З зямлі радзіўся, на агні хрысціўся, на базар вазілі, па шчоках калацілі, на каня пасадзілі, у самы дым правадзілі.

Бяжыць – скрыпіць, стане – маўчыць.

Болей б’ём – ён лепей скача, не сярдуе і не плача. Моцна ўдарыш – не дагоніш, а ў вадзе з ім не патонеш.

А д г а д к і: сонца; мячык; замок; гаршчок; боты; цэп; млын; хмара; рака і дарога; дождж, зямля, трава.

2. Прачытайце. Знайдзіце дзеясловы, вызначце іх час, асобу, лад, дзе магчыма, – род і лік, сінтаксічную ролю ў сказе.

Адкажыце, як з дапамогай дзеясловаў раскрываюцца магчымасці слова? Якія яшчэ дзеянні, на ваш погляд, могуць утвараць словы?

А.

СЛОВЫ

Над намі словы ўладараць.

Мы чуем і гаворым іх.

Яны то здружаць, то пасвараць

Сяброў і ворагаў маіх.

Бо словы розныя бываюць.

Адны – агню стрымаюць шквал,

Другія словы забіваюць

Усё жывое напавал.

Ад слова сэрца халадзе,

Праходзіць сон і забыццё,

Ад слова рушацца надзеі,

Ад слова свеціцца жыццё.

Ад слова вырастаюць крылы,

А ў сэрцы стукае любоў,

Ад слова прыбываюць сілы,

Дык не шкадуйце шчырых слоў!

А здатным толькі на дакоры

І гучна словамі грымець,

Каб не прыносіць людзям гора,

Было б найлепей анямець.

С. Грахоўскі

Б. Асобныя фігуры карагода «Завіванне вялкоў» называліся таксама, як этапы работы («навіваць», «снаваць», «надзяваць», «ткаць»). Карагод выконваўся дзяўчатамі ў суправаджэнні песні. 2. Традыцыйны танец «Закаблўка» імправізацыйна танцавалі ў цэнтры круга салісты. Хлопец мог танцаваць упрысядкі. Выконвалася ўсё пад прыпеўку: «Гэй, гэі, закаблўкі, // Пазабуду я ўсе мукі, // Патанцюю ў лапатках...». 3. Танец «Верабей» суправаджаўся песняй: « Чы-чы, чы-чы, верабей, // Не клюй маіх канпель, – // А я таму вераб'ю // Калом ногі пераб'ю. // Верабейка скача, // Па ножцы плача. 4. З цягам часу абрады трацілі першапачатковае значэнне, роля рэлігійных элементаў у іх паступова змяншалася, яны пераходзілі ў разрад гульніяў,

святочных забаў і захоўваліся пераважна ў вёсцы. 5. На Купалле плялі і надзявалі на галаву вянкi з кветак і аржаных каласоў, «вадзілі куст» – дзяўчыну, якая была ўпрыгожана зялёнымі галінкамі, кветкамі, вянкамі. 6. Старадаўняе земляробчае свята «багач» лічылася важным момантам у народным земляробчым календары: у гэты час заканчвалі ворыва зябліва і пачыналі сяўбу азiмых – «Прышоў багач – кідай рагач, бяры сьвеньку, сей памаленьку». 7. Стэфанія Станюта ў ролі Элізы застаецца вернай свайму прынцыпу творчага пошуку, знаходзіць свежыя фарбы і адценні ў абмалёўцы сцэнічнага характару – падкрэслівае пачуццё гумару сваёй герані, яе заўсёдную вынаходлівасць у дасягненні пастаўленай мэты. 8. Аб’ёмныя прадметы малююцца пад вуглом, што выяўляе іх розныя характарыстыкі. 9. Асноўная і першапачатковая задача вучэбнага малявання – навучыць правільна бачыць, разумець і выяўляць натуру.

В. 1. Сацыяльны педагог імкнецца экстрапаліраваць патрэбы і інтарэсы асобнага чалавека ў патрэбы суполкі, групы, з якой працуе. 2. У філасофскім плане паняцце «вольны час» асэнсоўваецца як звычайная метафара, за якой хаваецца імкненне вызначыць менавіта тыя часiны ў жыцці чалавека, калі ён зможа жыць натхнёна, асалодліва, вольна ад турбот аб хлебе надзённым, калі зможа прыўзняцца над паўсядзённасцю і хаця б памкнуцца да найвышэйшых узлётаў свайго духу, што складаюць таямніцу зямнога быцця і вызначаюць яго сэнс. 3. Па словах вядомага расійскага вучонага М. А. Арыярскага, «задача не ў тым, каб чалавек проста назапасіў у сабе ўсе багацці культуры, а ў тым, каб ён атаясамліваў сваё “Я” са зместам культуры, зліў з яе жыццём сваё жыццё, з яе мэтамі свае мэты і тым самым зрабіў сэнсам сваёй жыццядзейнасці ўсё сапраўды чалавечае ў чалавеку».

Г. 1. З’яўляецца бібліятэка навуковай ці не, вызначаецца тым, як збіраецца і захоўваецца яе фонд, як распаўсюджваецца аб ім інфармацыя. 2. Рэкамендацыйная бібліяграфія ў мінулым і сёння дэманструе свае шырокія магчымасці інфармаваць аб дакументах і папулярываваць веды, інтэграваць элементы іншых відаў інфармацыі, напрыклад, фактаграфічнай і рэфератыўнай. 3. На сённяшні дзень юныя чытачы не могуць пазнаёміцца з творами, якія распавядалі б пра карысныя выкапні на тэрыторыі рэспублікі і ўключалі б звесткі пра іх выкарыстанне, значэнне для чалавека. 4. Бібліятэка выконвае шэраг функцый:

захоўвае духоўную спадчыну чалавецтва, распаўсюджвае яе ў часе і прасторы, служыць развіццю навукі і тэхнікі, літаратуры, з'яўляецца апорай для рэлігійнай, палітычнай, грамадскай дзейнасці, выкарыстоўваецца ў эстэтычным выхаванні, прафесійнай адукацыі. 5. Дзіця, якое будзе толькі чытаць, не зможа стаць шматграннай асобай. Яму неабходна развіваць і творчыя задаткі ў гульні, маляванні, музыцы, скульптуры.

3. Ад наступных дзеясловаў утварыце аснову інфінітыва і аснову цяперашняга часу. Вызначце спражэнне дзеясловаў. Адкажыце, калі ўжываецца суфікс *-ць*, а калі – *-ці*, *-чы* ?

Узор: выконваць – выконва-ць і выконва-юць.

Абыграць, акцэнтаваць, дэкламаваць, апекаваць, апеляваць, апладзіраваць, азнаямляць, асмяць, аснасіць, ануляваць, жэстыкуляваць, забяспечваць, утвараць, называць, кампанаваць, крыкнуць, асацыіравацца, даследавацца, вучыцца, берагчы, зайсці, сцерагчы, несці, лезці, плесці, весці, стрыгчы, памагчы, пячы, класці, прасці, есці, бегчы, завезці, сячы (секчы).

4. Праспрагайце дзеясловы і адкажыце, да якога спражэння яны належаць.

Танцаваць, стаяць, маляваць, спяваць, глядзець, сядзець, біць, баяцца, есці, даць, бегчы, хацець, ліць, іграць, тварыць, натхняць, суадносіць, несці.

5. Ад дзеясловаў абвеснага ладу ўтварыце формы 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку загаднага ладу.

Узор: дазволіш – дазволь, дазвольце; назавеш – назаві, назавіце.

Закруціш, апранеш, падскокнеш, падскокнеш, станеш, устанеш, тчэш, прысядеш, трэніруеш, каваць, атрымаеш, дазволіш, будзеш, сядзеш, пяеш, застынеш, зробіш, дзьмеш, выканаеш, возьмеш, кінеш, мыеш, памыешыся, льеш, п'еш, носіш, гоніш, параіш, пакажаш, намажаш, дамовішыся, узрадуешся, здагадаешся, запытаешся, бяжыш, збянтэжышыся, спяшаешся, сячэш, ловіш, бачыш, даруеш, выправіш, паважаеш, маўчыш, правіш, спадзяешся, мінеш, адпросішыся, агледзіш, прывітаешся, ясі, прадзеш, кажаш, адрэжаш, склеіш, прыклейваеш, фарбуеш,

робіш, апранеш, апранешся, шануеш, сцеражэш, падыгрываеш, даследуеш, іграеш, падтрымліваеш, улічваеш, узначальваеш, спынішся, схавашся, закуеш, праснешся, ірвеш, кінеш, ловіш, уеш, саўеш, перафразуеш, рэпеціруеш, рэкламуеш, рэкамендуеш, рэжымуеш, прэміруеш, пад'едзеш, тэсціруеш, шыеш, можаш, пішаш.

6. Ад наступных дзеясловаў утварыце форму 1-й і 2-й асобы множнага ліку абвеснага і загаднага ладу.

Узор: мы *бярóm, жывём* (абвесны лад) – *бярэм, жывём* (загадны лад);

вы *бераце́, жывяце́* (абвесны лад) – *бярыце, жывіце* (загадны лад).

Брацца, увабраць, сабраць, сядзець, крычаць, прасіць, спаць, весці, стрыгчы, зліцца, гудзець, стаяць, даць, пячы, увезці, раз'ярыць, хіснуцца, прадаць, праляцець, напіцца, абцерці, абцерціся, плесціся, хітрыць, плесці, ілгаць, імчацца, звацца, зваць, звесці, звесціся, звіцца, ляжаць, ляцець, мазнуць, сарвацца, саслаць, смяяцца, сніцца, сніць, сплесці, укласці, біцца, параіць, пець, спець, прапець, пад'есці, піць, перагарнуць, класці, скласці, пераглянуцца, пачаць, зацяць, пахіснуць, паўзці, убіць, уберагчы, удзесяцярыць, усыпіць, сутыкнуцца, скрэбці, клясціся, кіўнуць, ілгаць, спавіць, спаслацца, змаўчаць, змахнуць, здаць, закрычаць, напсаваць, напрэгчы, напячы, разжыцца, разліць, растрэсці, апрануць, развіць, змяць.

7. Перакладзіце наступныя словазлучэнні, вызначце трыванне. З некаторымі з іх вусна складзіце сказы.

1) Искажать – исказить авторский замысел; подводит – подвести итоги; напрягать – напрячь мышцы; ослабляют – ослабить внимание; понимают – понять внутреннюю суть роли; показывают – показать премьеру; накладывают – наложить грим; распределять – распределить роли; открывать – открыть сезон; приближать – приблизить сюжеты; называют – назвать вехой; добиваться – добиться успеха; смотреть – посмотреть спектакль; переводить – перевести монолог; включаться – включиться в репертуар; создавать – создать декорации; ставить – поставить пьесу; поднимать – поднять культурный уровень; отражать – отразить события; продвигать – продвинуть идею;

привлекать – привлечь актеров; утверждать – утвердить репертуар; находить – найти режиссерский ход; проводить – провести календарно-обрядовые праздники; слышать – услышать радиопрограмму; олицетворять идеи добра и зла.

2) Писать – написать картину; преодолевать – преодолеть трудности; оценивать – оценить работу; делать – сделать набросок; оформлять – оформить выставку; высказывать – высказать мнение; передавать – передать опыт; развивать – развить свое дарование; смешивать – смешать краски; подготавливать – подготовить глину; разматывать – размотать нити; окрашивать – окрасить полотно; сплетать – сплести жгут; ткать – соткать полотенца; узнавать – узнать пейзаж; украшать – украсить скатерть; надевать – надеть костюм; разделять – разделить нити; наматывать – намотать ткань; закладывать – заложить узор; создавать – создать рисунок; доносить – донести искусство; понимать – понять красоту; украшать – украсить вышивкой; обжигать – обжечь изделие; изготавливать – изготовить гобелен; переплетать – переплести солому; выполнять – выполнить из лозы; набросать эскиз декорации; отличаться самобытностью; воздействовать на зрителя; воплощать – воплотить идею.

3) Обеспечивать – обеспечить защиту файла; разрабатывать – разработать документ; настраивать – настроить программу; находить – найти ошибку; выбирать – выбрать собеседника; создавать – создать рисунок; скрывать – скрыть помощника; форматировать – отформатировать текст; запрещать – запретить размещение знаков; рассылать – разослать сообщения; сравнивать – сравнить с другими фрагментами; защищать – защитить авторские права; восстанавливать – восстановить формат знаков; открывать – открыть файл; отменять – отменить вставку; повторять – повторить ввод; преобразовывать – преобразовать текст в таблицу; исправлять – исправить поврежденный текст; выделять – выделить столбец; выбирать – выбрать язык; добавлять – добавить слово; пропускать – пропустить все; озвучивать – озвучить текст; вырезать – вырезать часть текста; сохранять – сохранить как веб-страницу.

4) Выявлять – выявить проблемы; снижать – снизить цены; собирать – собрать информацию; конкретизировать задачи; давать – дать оценку; прогнозировать – спрогнозировать сбыт; предлагать – предложить лучшие возможности; пересматри-

вать – пересмотреть методы; отличать – отличить расходы; иметь – занять возможности; получать – получить прибыль; опрашивать – опросить потребителей; строить – построить модель; встречаться – встретиться с заказчиком; приобретать – приобрести популярность; заявлять – заявить об участии в конкурсе; придерживаться – придерживаться сроков исполнения; измерять – измерить результативность; слышать – услышать интервьюера; отказываться – отказаться от анкетирования; преодолевать – преодолеть трудности; налаживать – наладить сотрудничество; выполнять – выполнить функции; сравнивать – сравнить услуги; присоединяться – присоединиться к группе.

5) Писать – написать либретто; настраивать – настроить инструмент; получать – получить гран-при; делать – сделать грамзапись; исполнять – исполнить вариации; доигрывать – доиграть музыкальную пьесу; участвовать в художественной самодеятельности; учитывать – учесть особенности инструмента; обладать широким диапазоном; переносить – перенести концерт; аранжировать народную песню; подчеркивать – подчеркнуть звук; натягивать – натянуть струны; воспроизводить – воспроизвести высокие звуки; иметь музыкальный слух; дожидаться – дожждаться финала; играть – заиграть на фортепиано; петь – спеть на гала-концерте; использовать в танцевальной практике; обучать – обучить игре на баяне; слышать – услышать оперу; находиться в оркестровой яме; наигрывать – наиграть танцевальные мелодии; интересоваться – заинтересоваться песенным фольклором; сочинять – сочинить мелодию.

6) Обеспечивать – обеспечить руководство научно-технической информацией; дозировать количество информации; определять – определить ценность документа; подшивать – подшить газеты; выдавать – выдать литературу; изучать – изучить полноту фонда; комплектовать – укомплектовать библиотеку; списывать – списать дефектный экземпляр; пополнить – пополнять фото-, фонотеку; производить – произвести переучет фонда; снижать – снизить уровень отказов; приближать – приблизить библиотечное обслуживание к абоненту; регистрировать – зарегистрировать читателей; совершенствовать – усовершенствовать скорость чтения; формировать – сформировать территориальные библиотечные сети; вести статистику выдачи литературы; редактировать – отредактировать каталоги; возвращать – возвратить книгу; включать – включить описание

в каталог; группировать – сгруппировать библиографические записи; аннотировать каталожную карточку; снабжать – снабдить списком аббревиатур; выделять – выделить подсистемы.

8. Праверце сябе. Запішыце побач з беларускімі дзеясловамі рускія адпаведнікі, растлумачце правапіс суфіксаў у беларускіх дзеясловах і пастаноўку націску.

Утойваць, вырошчваць, перабудоўваць, надломваць, падкоўваць, прытопваць, абкошваць, маляваць, угаворваць, засвойваць, абумоўліваць, апублікоўваць, арганізоўваць, астойвацца, асталеўвацца, асталявацца, расслойвацца, падскокваць, разгортваць, нарыхтоўваць, загароджваць, накочваць, настройваць, атрымліваць, раздвойваць, раскройваць, растоптваць, падкарочваць, памоўчваць, перагароджваць, раздорваць, сазвоньвацца, расколваць, дакошваць, замарожваць, адпрошвацца, уладкоўваць, запэўніваць, адшукваць, падморгваць, закупліваць.

9. З дапамогай суфіксаў *-ва-*, *-ава-* (*-ява-*), *-іва-* (*-ыва-*) утварыце формы дзеясловаў цяперашняга і прошлага часу. Запішыце перакладзеныя словазлучэнні.

Использовать выразительные средства; осмысливать идеи произведения; оценивать работу; просматривать этюды; преодолевать трудности; обсуждать пьесу; отвечать принципам; терять время; переписывать музыку; сохранять колорит; реализовывать идеи; исследовать записи; показывать фильм; играть роль; получать приз; организовывать выставку; разрисовывать маску; подчеркивать звучание; сохранять в фондах; пересказывать текст; рисковать авторитетом; описывать ситуацию; устраивать показ; перечеркивать рисунок; учитывать спрос; стимулировать сотрудничество; отражать в рекламе; приспособляться к окружению; распределять ресурсы; контролировать рынок; выплачивать проценты; формулировать цели; придумывать движения; обеспечивать конкуренцию; расписывать посуду; украшать резьбой; перекупать игрока команды; планировать свободное время; предусматривать подбор игровых программ; компенсировать недостаток внимания.

10. Паслядоўна раскажыце, якія дзеянні неабходна зрабіць у прапанаваных сітуацыях, каб

- 1) падрыхтаваць падарунак з саломкі ці гліны;
- 2) зрабіць касцюм да дзіцячага свята «Новы год»;
- 3) паслаць віншаванне па электроннай пошце;
- 4) напісаць сцэнарый для тэатральнай пастаноўкі;
- 5) падрыхтаваць тэкст на камп'ютары;
- 6) распрацаваць план рэкламы;
- 7) карыстацца паслугамі бібліятэкі;
- 8) прыгатаваць сваё любімае святочнае блюда;
- 9) навучыцца танцу «Лявоніха».

11. Прачытайце і запішыце спецыфічныя беларускія словазлучэнні з сувяззю кіравання. Параўнайце іх з адпаведнымі словазлучэннямі рускай мовы, вызначце асаблівасці кіравання.

вспомнить о родителях;
я вспомнил о тебе;
мы говорили о каникулах;
вспомнили обо всем;
он подумал про себя;
читать текст про себя;
приготовить про запас;
плакать о ком-либо;
ты обо мне не горюй;
я прощаю тебя;
простите нас;
извинить его;
увидеть в первый раз;
написать родителям;
подразнивать друга;
насмехаться над человеком;
глумиться над кем-нибудь;
жениться на ком-нибудь;
извиняться перед кем-нибудь;
навестить отца, мать;
избавиться от прошлого;
отказаться от обещания;
лишиться покоя;
пережить беду;

успомніць пра бацькоў;
я ўспомніў пра цябе // аб табе;
мы гаварылі пра канікулы;
успомнілі пра ўсё // аб усім;
ён падумаў сам сабе;
чытаць тэкст паціху // сам сабе;
прыгатаваць у запас;
плакаць па кім-небудзь;
ты па мне не бядуй;
я дарую табе;
даруйце нам;
дараваць яму;
убачыць першы раз;
напісаць да бацькоў;
пацвельвацца з сябра;
кпіць з чалавека;
здзекавацца з каго-небудзь;
ажаніцца з кім-небудзь;
перапрашаць каго-небудзь;
даведацца бацькі, маці;
пазбыцца былога;
зрачыся абяцання;
страціць спакой;
спазнацца з бядою;

смеяться над кем-нибудь;
удивляться чему-нибудь;
пойти за грибами, ягодами;
послать за чем/кем-нибудь;
болеть гриппом;
смотреть за собой;
из-за тебя мы опаздали;

смяцца з каго-небудзь;
дзівіцца з чаго-небудзь;
пайсці ў грыбы, ягады;
паслаць па што-/каго-небудзь,
хварэць на грып;
глядзець сябе;
праз цябе мы спазніліся.

12. Складзіце дыялогі, у якіх выказваецца: а) *просьба*; б) *прабачэнне*; в) *прапанова*; г) *падзяка*. Карыстайцеся словазлучэннямі з практыкавання № 11, сачыце за кіраваннем дзеясловаў.

13. Утварыце шматпрыставачныя дзеясловы пры дапамозе наступных прыставак *па-, на-, вы-, раз-, за-, ад-, аб-, да-*. Вызначце, да якіх дзеясловаў патрэбны яшчэ суфіксы. Які сэнс надаюць прыстаўкі дзеясловам?

Іграць, пісаць, гаварыць, рэзаць, піць, браць, ехаць, ліць.

14. Пры спісванні раскрыйце дужкі, правільна напішыце *не, ні* з дзеясловамі. Адгадайце загадкі.

Стукае, грукае, а нідзе яго (не,ні) відаць.

Па калені вады, а (не,ні) нап'ешся.

На агні (не,ні) гарыць, на вадзе (не,ні) тоне і па саломе (не,ні) шасціць.

У нашай каваліхі сабакі дужа ліхі – (не,ні) адбіцца, (не,ні) адбараніцца, ані хлеба даць.

На паліцы дзве лісіцы, што (не,ні) дай, то ўсё з'ядуць.

Хто (не,ні) йдзе, дык вядзе, а на кут ні разу (не,ні) завядзе.

(Не,ні) брэша, (не,ні) кусае, а ў хату (не,ні) пускае.

А д г а д к і: цень; пчолы; жорны; дзверы, вецер; гром; снег; замок.

15. Знайдзіце беларускія эквіваленты для мнагазначных рускіх дзеясловаў. Карыстайцеся «Тлумачальным слоўнікам беларускай літаратурнай мовы». Складзіце з некаторымі з іх сказы.

Вырастить – дерево, детей; распахивать – окно, пальто, землю; располагать – средствами, своим имуществом, к себе; расправит – бант, морщины, крылья, плечи; распространять/рас-

пространить – учение, действие закона, запах, товар; перевести/переводить – текст, через дорогу, взгляд; переиграть – пьесу, партию в шахматы; исполнилась мечта, исполнилось восемнадцать лет; открывать/открыть – дверь, шторы, собрание, театр, воду, глаза, книгу, зонт, рот, свои мысли, душу, день открытых дверей; формировать/сформировать – характер, мнение, комиссию, макет; планировать/спланировать – мероприятие, постройку дома, в воздухе; добавлять/добавить – сахар, несколько слов к письму, оратора, к пяти добавить три, добавить два рубля; занимать/занять – должность, детей, внимание; извлекать/извлечь – из стола, нужные цитаты из классиков, сок из растений, пользу, корень квадратный из числа, меч из ножен; играть – с детьми, в футбол, в прятки, вальс, в две руки, веером, с огнем, спектакль, роль, в куклы, в великодушные, на нервах, глазами, своей жизнью, словами, всеми цветами радуги, свадьбу; играет – солнце на поверхности воды, брильянт, улыбка, кровь; компостировать – талон в транспорте, растения (делать компост); расходовать (тратить) – время, деньги, терпение; выступить/выступать – на концерте, из берегов; разделить/разделять – книгу на главы, двенадцать на два, с кем-либо горе и радость, чье-либо мнение, взгляды, чью-либо участь, чью-либо любовь.

16. Перекладзіце сказы. Вусна адзначце, якія словаўтваральныя элементы вам былі неабходны пры перакладзе рускіх дзеясловаў.

А. 1. Литографія належыць да тэхнікі плоскай пэчаты, і асаблівасцю ёй з'яўляецца спецыяльная апрацоўка камяня. 2. Эдуард Мане пісаў аб сабе, што «нікогды не сабіраўся знішчыць старую жывопісь ці стварыць новую. Ён проста імкнуўся быць самым сабою, а не кем-нібудзь іншым». І тлумачыў: «...іскреннасць надае прадзвіццям характэр пратэста, у тое час як мастак імкнуўся толькі да таго, каб выказаць сваё ўражанне». 3. Рембрандт стварае палатна такой сілы і пранікнёнасці, што нават праз стагоддзі яны будуць адкрываць людзям усё новыя глыбіні. 4. Гатовыя вырабы з гліны ставілі для абжыга ў печ. На посуд з светлай ці чырвонай гліны наносілі роспіс і пакрывалі палявай. 5. Працаваць на ручным станку не проста: амаль адначасова ткачыца націскае на пэдалі і прапускае челнак, пры гэтым кожны раз прыбівае ніткі бердом. 6. Фаянсовы посуд медленна апускалі

в глазурь. Сухая глина впитывала воду и на поверхности предмета оставался слой белого порошка. На этот слой наносили водяными красками рисунок. 7. Знание истории декоративно-прикладного искусства нередко помогает искусствоведам определить время написания картины и портрета. 8. Каждый мастер обладает яркой творческой индивидуальностью. 9. Зайдите в музей и в залах народного искусства не забудьте найти витрину с работами палешан. Внимательно рассмотрите каждую вещь. Обратите внимание на форму ларцов и шкатулок. Увидите, как они разнообразны. Посмотрите, где размещается роспись и орнамент. Вы убедитесь, что в каждом отдельном случае художник находит верное место для росписи, орнамент точно подчеркивает форму предмета и выявляет роспись.

Б. 1. Премьера – это вечер, когда режиссеру больше всего хотелось бы сидеть одному как перст в зрительном зале и записывать, что еще не получилось, что нужно сыграть по-другому, заменить, перешить... 2. Мои герои могут – нет! – обязаны совершенствоваться, исправлять, поддерживать то, к чему я, будучи литератором, не имею касательства непосредственно. 3. «Опера, именно только опера, сближает вас с людьми, роднит вашу музыку с настоящей публикой, делает вас достоянием не только отдельных маленьких кружков, но при благоприятных условиях – всего народа», – говорил Петр Ильич Чайковский. 4. Покуда есть на свете человечество, до тех пор будет и искусство... 5. Скоморохи – веселые люди, которые бродят по дорогам, заходят на княжеские и боярские дворы, собирают вокруг себя толпы на площадях городов и сел. 6. Раньше режиссер должен был показать актеру, откуда он выходит на сцену, когда ему нужно переходить от одной мизансцены к другой, в какой момент зайти за кулисы, когда дойти до середины сцены или перейти через всю сцену. 7. Режиссер или помощник режиссера должны были давать звонки перед началом действия, а потом обходить все уборные актеров, которые заняты в спектакле, и сообщать им о данном звонке, чтобы они были готовы к выходу.

В. 1. «Когда Гендель приступал к игре, – свидетельствует Гаукинс, – воцарялась тишина, все сидели и не дышали, и казалось, замирала сама жизнь». 2. Подлинно большое искусство всегда отражает так или иначе действительную жизнь своего времени. 3. Гендель широко обращался к итальянской опере, концерту, сонате как жанрам, но решал их в своем

оригинальном стиле. 4. Антонио Страдивари сконструировал уменьшенный тип альты, который бытует и поныне, хотя звук его уступает по красоте старинной теноровой скрипке. 5. Арфа, орган, фортепиано, клавесин не вошли в оркестровые группы, тем не менее они играют в современном оркестре весьма существенную роль. 6. Дирижер держит палочку в правой руке, левая же делает более свободные жесты. Каждая рука дирижера как бы живет самостоятельной жизнью. По этому поводу венгерский дирижер и композитор Артур Никиш говорил: «Правая – высекает, левая – рисует». 7. Во Франции против вальса выпускали даже специальные листовки, где называли этот танец безнравственным. 8. Театральная музыка по своему синтезировала почти все вокальные и инструментальные жанры Пёрселла и стала вершиной его творчества. 9. Пёрселл суммировал и обобщил вековые достижения английской народной и профессиональной полифонии в своих многоголосных песнях, культовых сочинениях, а также в инструментальной музыке.

Г. 1. Хорошая информация позволяет маркетологам получать конкурентные преимущества, снижать финансовый риск и опасности для образа, определить отношения потребителей, следить за внешней средой, координировать стратегию, оценивать деятельность, повышать доверие к рекламе, получать поддержку в решениях, подкреплять интуицию, улучшать эффективность. 2. Пробный маркетинг обеспечивает форму анализа наращивания рынков. Во время испытания осуществляется полная маркетинговая кампания, а потом фирма прогнозирует будущий сбыт на основе продаж на пробном рынке. 3. Профессия потребителей может влиять на покупки. 4. Спонсор контролирует содержание рекламного сообщения. 5. Стиль жизни определяет, как люди живут и расходуют время и деньги. 6. Франклин Д. Рузвельт говорил: «Если бы я начал свою жизнь сначала, скорее всего я посвятил бы себя рекламе». 7. В Греции рекламные надписи выбивались на камнях, гравировались на металле и костях, вырезались на дереве. 8. Кристин Ларримор призывал: «Оглянитесь вокруг, загляните в собственные карманы, в свои записные книжки. Кругом кишит рекламная деятельность, которая выходит за пределы так называемых средств рекламы». 9. «Об идеалах нации можно судить по ее рекламе», – писал американский предприниматель Дж. Н. Дуглас.

Заданні для самакантролю

1. Выразна прачытайце вершы А. Бачылы «Дзеясловы пакут» і Ф. Багушэвіча «Песня», вызначце дзеясловы. Адкажыце, якімі граматычнымі катэгорыямі і формамі дзеясловаў перадаюць аўтары дынаміку дзеяння і пачуццяў (абвесны і загадны лад дзеясловаў, што стварае ўражанне жывой гутаркі, незакончанае і закончанае трыванне, першая і другая асобы)?

Паразважайце, якую вобразна-выяўленчую функцыю дзеясловы выконваюць у кожным вершы.

ДЗЕЯСЛОВЫ ПАКУТ

Я стаю
І цярплю,
Не таю,
Што люблю,
І злуюся, і злосцю караю...
Не сядзі, не глядзі,
Не пазніся – ідзі,
Ўжо сцямнела, не мучай...
Чакаю.
 Я стаю...
 Боль гаю.
 Знаю сам – дастаю,
 Дацярплю, дазлую, датрываю.
 Ноч маўчыць.
 Бор шуміць...
 Што рабіць?
 Што рабіць?..
 Ці пакінуць, ці быць?..
 І не знаю.
І стаю,
І цярплю,
І злую, і маю...
Як згадаць: ці ўцярплю, ці ўтрываю?..
Не сядзі,
Не глядзі,
А збірайся – ідзі...
Што марудзіш?.. Няўжо не кахаеш?..

А. Бачыла

ПЕСНЯ

Чаго бяжыш, мужычок?
– Паганяе мароз.
Чаму ляжыш, мужычок?
– Бо урадніка вёз.
Чаго ты п'еш, мужычок?
– Бо і хлеба не еў.
За што ты б'еш, мужычок?
– Бо і сам тое меў.
Нашто ты краў, мужычок?
– Бо свайго не пазнаў.
Чаму ты лгаў, мужычок?
– Бо хтось праўду украў.
Чаму чорны, мужычок?
– Бо у хаце курыць.
Не праворны, мужычок?
– Бо усякі журыць.
Чаму цёмны, мужычок?
– Бо пад цёмным сяджу.
Чым бяздомны, мужычок?
– Бо чужога гляджу.
Чаму хіцёр, мужычок?
– Бо дурны, як варона.
Чаго умёр, мужычок?
– Уцякаў ад «закона»!

Ф. Багушэвіч

2. Перакладзіце і запішыце наступныя дзеясловы. Абгрунтуйце свой выбар суфікса. Звярніце ўвагу на наяўнасць гэтых лексем у слоўніку.

Аргументіраваць, апеліраваць, акцэнтаваць, анкетіраваць, ануліраваць, аплодзіраваць, рэгушыраваць, канструіраваць, рэстаўраваць, рэдактаваць, дубліраваць, анатаваць, ангажыраваць, маскіраваць, матаваць, мадэліраваць, мадэрнізаваць, дэкараваць, дэкламаваць, жэстыкуліраваць, дакументаваць, домінаваць, абаніраваць, сканіраваць, сімвалізаваць, кодзіраваць, торпедыраваць, лідзіраваць, камандзіраваць, пародзіраваць, функцыянаваць, канстатаваць, кампастыраваць, каментаваць, планіраваць, маневрыраваць, формуліраваць, гастроліраваць, соліраваць, сімуляваць, ідэалізаваць, ізаляваць, інфармаваць, імітаваць, інвестыраваць, лавіраваць, копіраваць, фігурыраваць, кваліфікаваць, імпровізаваць, форміраваць, оппанаваць, інструментаваць, варыраваць, скандзіраваць, інкруставаць, поліраваць, дырыжыраваць, канцэртаваць, адаптаваць, ілюстраваць, акампанаваць, танаваць, рэстаўраваць, камбінаваць, балансіраваць, кастюміраваць.

3. Знайдзіце беларускія адпаведнікі наступным прымаўкам, прыказкам і словазлучэнням. Прыдумайце сітуацыі, дзе можна іх ужыць.

Обвести вокруг пальца; вывести на чистую воду; водить за нос; пройти огонь, воду и медные трубы; сгорать от любопытства; спуститься с неба на землю; разводиться руками; быть на небесах; положить конец; приходит в восторг; повисить престиж; ждать с нетерпением; не в свои сани не садись; за чем пойдешь, то и найдешь; свои собаки грызутся, чужая не приставай; светит да не греет; что посеешь, то и пожнешь; знать не знаю и ведать не ведаю; скажет как свяжет.

4. Пастаўце націск у прапанаваных дзеясловах. Зверце са слоўнікам.

Весці, плесці, трэсці, страшыць, прыходзіць, абцерці, прайграваць, прывозіць, прыгледзець, прыглядзець, прыносіць, суадносіць, здвоіць, несці, аснасціць, абяскалерыцца, грыміраваць, жангліраваць, здарыцца, скрануць, імжэць, імжыць, магчы, за-

памятаваць, вызначыць, выкарыстоўваць, вернемся, сазвоньвацца, паведаміць.

5. Каб лепш запомніць дзеясловы-выключэнні, якія адносяцца да II спражэння, паспрабуйце іх зарыфмаваць.

Цярпець, вярцець, ненавідзець, гнаць, залежаць, спаць, стаць, глядзець, ляцець, баяцца.

6. Адзначце рады дзеясловаў, якія з'яўляюцца сінонімамі.

- 1) пратэжыраваць, дапамагаць, ахоўваць, патранаваць;
- 2) кадзіраваць, шыфраваць, зашыфроўваць, засакрэціць, схаваць;
- 3) ілюстраваць, прыстасаваць, спрасціць, адаптаваць;
- 4) дэманстраваць, выказваць, паказваць, выстаўляць, падкрэсліваць;
- 5) дэкламаваць, чытаць, красамовіць, агучваць, паведамляць;
- 6) інсцэніраваць, разыгрываць, жартаваць;
- 7) інструментаваць, аранжыраваць, апрацоўваць;
- 8) каціравацца, цаніцца, ацэньвацца, карыстацца попытам;
- 9) стымуляваць, паскараць, узмацняць, падтрымліваць;
- 10) стылізаваць, падрабляць, перадаваць, надаваць;
- 11) трактаваць, тлумачыць, разглядаць, абвінавачваць.

7. Падбярыце дзеясловы да наступных тэрмінаў:

- 1) кампазіцыя, вобраз, сцэнарый, партытура;
- 2) нацюрморт, пэндзаль, сюжэт, грим;
- 3) фармат, сэрвіс, сімвал, абзац;
- 4) фонд, каталог, рэзюмэ, абанемент;
- 5) менеджмент, фандрэйзінг, бізнес-план, тэхналогія;
- 6) прагрэс, цыкл, экзэмпляр, інтэлект.

8. Пакажыце паслядоўнасць дзеянняў у наступных сітуацыях (на выбар):

- 1) каб пачаць працу з файлам;
- 2) каб пачаць працу над рэфератам – аглядам па спецыяльнасці;
- 3) каб падсілкавацца смажанай бульбай;

- 4) у раніцу;
- 5) перад сольным выкананнем песні;
- 6) каб зрабіць «казу» на каляды;
- 7) каб стварыць рэкламу;
- 8) каб падабраць літаратуру да семінара;
- 9) каб заказаць кнігу, якой няма ў бібліятэцы ўніверсітэта.

9. Напішыце інструкцыю па карыстанні чым-небудзь (падкрэсліце, што забараняецца).

10. Перакладзіце сказы на беларускую мову. Звярніце ўвагу на спосабы перакладу дзеепрыметнікаў і дзеепрыметных зваротаў.

1. В сопровождении моей продрогшей собаки вошёл я на крылечко, в сени, отворил дверь, но, вместо обыкновенных принадлежностей избы, увидел несколько столов, заваленных бумагами, два красных шкафа. 2. Еще с весны, пришедшей на смену затянувшейся зиме, пара диких голубей прилюбила размётновское подворье. 3. Голос, певший песню, вдруг оборвался близко около хаты, громко звякнула железная клямка, и в просвете быстро распахнувшейся двери показалась рослая смеющаяся девушка. 4. От воды тянуло сыростью, терпкой гниющей ольхи, а с дальних степей, тонувших в сиреневой дымке тумана, легкий ветерок нес извечно юный, еле уловимый аромат недавно освободившейся из-под снега земли. 5. Происходящее его волновало.

11. Перакладзіце тэксты, вызначце, да якога стылю маўлення яны адносяцца. Абгрунтуйце свой выбар.

ЮРИДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНТЕРНЕТА

У Інтернета нет собственника, так как он является совокупностью сетей, которые имеют различную географическую принадлежность. Интернет нельзя выключить целиком, поскольку маршрутизаторы сетей не имеют единого внешнего управления. Интернет стал достоянием всего человечества. В Интернете имеется много полезных и не очень свойств, эксплуатируемых заинтересованными лицами. Это, прежде всего, средство открытого хранения и распространения информации. По мар-

шруту транспортировки незашифрованная информация может быть перехвачена и прочитана. Интернет может связать каждый компьютер с любым другим, подключенным к Сети, так же, как и телефонная сеть. Если телефон имеет автоответчик, он способен распространять информацию, записанную в него, любому позвонившему. Сайты в Интернете распространяют информацию по такому же принципу: индивидуально по инициативе читателя. Распространение информации в Интернете имеет такую же природу, что и слухи в социальной среде. Если к информации есть большой интерес, она распространяется широко и быстро, нет интереса – нет распространения. Чтение информации, полученной из Интернета или любой другой сети ЭВМ, относится, как правило, к непубличному воспроизведению произведения. За распространение информации в Интернете (разглашение), если это государственная или иная тайна, клевета, другие запрещенные законом к распространению сведения, вполне реальна юридическая ответственность по законам того места, откуда информация введена (*В. Карасева*).

НОКТИОРН

В переводе это слово означает «ночная музыка». Ноктюрн появился в XVIII веке. Его предшественниками и современниками являются серенады, дивертисменты – инструментальные пьесы, которые состоят из нескольких небольших частей. Эти произведения исполнялись на открытом воздухе, преимущественно в ночное время, маленькими оркестрами, которые иногда аккомпанировали певцу.

В XIX веке ноктюрн превращается в пьесу для одного инструмента, обычно фортепьяно. Ноктюрн раскрывает картину спокойной ночной природы. Поэтому он окрашивается в лирико-созерцательные тона (*И. Барсова*).

ГОБОЙ

Перед началом симфонического концерта, когда музыканты рассаживаются по своим местам, раздается протяжный звук духового инструмента, по которому настраивается весь оркестр. Это – ля гобоя, который почти не меняет строя и служит в оркестре своего рода камертоном. К предшественникам гобоя относится также среднеазиатская зурна. В Европу прародители

гобая попали вместе с арабами в VIII веке. Это были инструменты свирельного типа. Современный гобой был сконструирован французскими мастерами в начале XVII века. Его изготавливают из черного дерева или бука. Едва только гобой вошел в первые оркестры, он завладел сердцами современников. В XIX веке к гобою применили усовершенствованный клапанный механизм. Это повысило его виртуозные возможности (*И. Барсова*).

БЕСЕДЫ ХУДОЖНИКА

Что такое художественность?

Если перед художником оказалась случайно на его столе забытая группа вещей, то тут он может открыть таинственную вещь – пространство (причем это пространство никакими перспективами не покроеется и не исчерпается).

Если он начинает эту группу рисовать или писать и его задачей будет цельно видеть все это, то он увидит, как вещи будут разговаривать друг с другом, сложно относиться друг к другу, уступать друг другу, строить глубину, влиять друг на друга и т. д. Он как бы услышит тихий разговор, и его натюрморт, то есть мертвая натура, представится ему как штиль-лебен, то есть как тихая жизнь. И если он сумеет действительно цельно изобразить эту группу предметов, то художник откроет ритм, ритмическое отношение вещей друг к другу, причем вещи будут сами еще меняться в зависимости от того, какую с какой мы будем соотносить. Словом, мы получим в результате что-то несказанное, что-то, о чем рассказать можно только очень приблизительно, но что искушенный зритель переживает и доподлинно видит, когда стоит перед вашим произведением.

За примером недолго ходить. Хотя бы натюрморт Шардена. Перед ним каждый раз останавливаешься в восхищении, а рассказать, чем он так уж хорош, едва ли до конца возможно.

Вот это и есть художественность, и она не привнесена в натуру. Ее породила сама натура, и мое стремление – цельно ее воспринять во всей ее сложности (*В. Фаворский*).

ТЕАТРАЛЬНОЕ ИСКУССТВО БЕЛАРУСИ

Белорусский театр уходит своими корнями в народные игры, обряды. Большинство обрядов было богато театрализовано. Народное искусство отличалось свободной импровизацией, легкостью перехода от серьезного к смешному, часто ярко проявлялось и в искусстве бродячих актеров – скоморохов. Со временем в их представлениях появились сюжетные драматические и комические сценки – интермедии, затем – народная драма.

В XVI–XVIII вв. в православных академиях и братских школах культивировался школьный театр. Представления проходили сначала на библейские сюжеты, а позднее – на исторические и бытовые. В этот же период появился один из наиболее социально острых и популярных видов народного творчества – кукольный театр – батлейка, который широко использовал интермедии, шуточные и сатирические песни, фольклорные сценки. С начала XIX в. батлеечные сценки иногда разыгрывались живыми актерами, которые заменяли кукол.

В XVIII–XIX вв. в Беларуси существовали крепостные театры. Самым известным среди них был театр князей Радзивиллов в Несвиже. Театры были центрами культуры, имели балетно-оперно-драматические труппы, оркестры и капеллы, театральные здания с хорошо оборудованной сценой. В них ставились оперы, балеты, комедии и драмы, работали известные в то время композиторы и балетмейстеры (*В. Нефед*).

МАРКЕТИНГОВАЯ РЕВИЗИЯ

Цель маркетинговой ревизии – сформировать вопросы, которые нужно обсудить для будущего планирования фирмы; выявить области, в которых организация должна исправить недостатки. Это включает изучение маркетинговых целей фирмы, стратегии, ее реализации и организации. Эффективная маркетинговая ревизия осуществляется регулярно, на принципах независимости, носит комплексный и систематизированный характер.

Процесс маркетинговой ревизии включает шесть этапов:

1. Определить, кто осуществляет ревизию.
2. Определить, когда и как часто проводить ревизию. Она может проводиться в конце календарного года, отчетного года компании или одновременно с инвентаризацией. Ревизия дол-

жна завершаться в одинаковые периоды каждый год, чтобы позволять делать сравнения.

3. Определить области ревизии (горизонтальную и вертикальную). Эти две ревизии должны использоваться во взаимовязке, поскольку горизонтальная ревизия часто выявляет вопросы, которые требуют дальнейшего изучения.

4. Разработать бланки ревизий. Они обычно напоминают вопросники и заполняются ревизором.

5. Провести ревизию. На этом этапе необходимо решить, должны ли сотрудники знать о ней, проводить ее в рабочее время или нерабочее время и как готовить окончательное сообщение.

6. Представить результаты руководству. Это последний этап, на котором представляются результаты и рекомендации. Однако процесс ревизии завершается только после соответствующей реакции руководства (*Дж.Эванс*).

ПРОБЛЕМА СВОБОДНОГО ВРЕМЕНИ

Проблема свободного времени имеет свою историю. Эта история – осмысление фактора времени в нашей деятельности, в нашей жизни, в нашем земном существовании. Напомним же несколько попыток такого осмысления, будет ли это глубоким размышлением или просто афоризмом, рожденным пытливым умом. Завет библейского декалога: «Уважай субботу!» – это ли не призыв к напряженной духовной жизни в свободное от работы время? Об этом же говорил Цицерон: «Никогда не был я так занят, как в свободное время». «Человек потребляет, чтобы жить, а не живет, чтобы употреблять», – так считал Аристотель. Знал цену времени и Наполеон: «Я могу проиграть битву, но не могу потерять минуту». Сатирик Э. Кроткий – грустно: «Мы убиваем время, а время убивает нас». Философский вопрос задавала украинская писательница Ирина Вильде: «Что больше вредит человеку – нехватка свободного времени или чрезмерность его?» И наконец – неизвестный автор: «Люди тратят все свободное время, чтобы добыть деньги. А нужно было бы тратить все деньги, чтобы добыть время» (*А. Михневич*).

§ 14. Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе як формы дзеяслова: утварэнне і асаблівасці ўжывання

Незалежны стан	Залежны стан
<p>Цяперашні час: -уч- (-юч-), -ач- (-яч-) ужываюцца толькі ў словазлучэннях тэрміналагічнага характару: <i>пішучая машынка, служачы тэатра, бастуючыя рабочыя.</i></p> <p>Прошлы час: -л-: <i>прыціхлы, счарсцвелы, пачырванелы</i></p>	<p>Цяперашні час: -ім-, -ем- ужываюцца толькі ў афіцыйна-справавых дакументах і навуковым стылі: <i>чытаемая літаратура, утвараемая форма.</i></p> <p>Прошлы час: -н-, -ен-, -ан-, -т-: <i>абмеркаваны, запалены, вывучаны, паднесены, узяты.</i></p>

1. Параўнайце словазлучэнні і адкажыце, чым адрозніваецца прыметнік ад дзеепрыметніка.

Чароўная дзяўчына – зачараваная дзяўчына; прыгожы касцюм – упрыгожаны касцюм; моцныя рухі – узмоцненыя рухі; сталыя бацькі – пасталелыя бацькі; светлы твар – пасвятлелы твар; слабы голас – паслабелы голас; сівыя валасы – пасівелыя валасы; сухія кветкі – пасохлыя кветкі; трывожны сон – патрывожаны сон; цэлая скрыпка – уцалелая скрыпка; танцавальная сцэна – станцаваная сцэна; моцныя эфекты – узмоцненыя эфекты; складаныя формы – ускладненыя формы.

2. Утварыце дзеепрыметнікі незалежнага і залежнага стану прошлага часу.

Узор: адкрыць – адкрылі – *якія адкрылі* – адкрытыя;
пастроіць – пастроілі – *якія пастроілі* – пастроеныя;
аблюбаваць – аблюбавалі – *якія аблюбавалі* – аблюбованыя.

Перанесці рэпетыцыю, зразумець сэнс, станцаваць польку, ліквідаваць недахопы, камп’ютарызаваць клас, надрукаваць артыкул, натхніць на подзвіг, даследаваць навуковую праблему, разгледзець пытанне, паказаць нумар, станцаваць на рэпетыцыі, збалець ад марозу, размыць формы, фарбаваць посуд, апрануць манекены, склеіць фігуры, распісаць сцены, расфарбаваць дэкарацыі, адчыніць дзверы, адрэпеціраваць песню,

прысвяціць песняру, разгарнуць сюжэт, вырашыць пытанне, выказаць падзяку, запаліць натхненнем.

3. Перакладзіце наступныя словазлучэнні на беларускую мову.

А. Блестящее актерское мастерство; облик выдающегося человека; ведущий композитор; решающий этап; врожденный слух; оценивающий взгляд; служащий театра; познающий мир; ищущий смысл; обобщенный образ; вызывающий вид; компрометирующие обстоятельства; театры, следующие традициям; актер, творящий искусство; требующий творческой активности; неисчерпаемые возможности кино; пронизать нарастающим ритмом; выступления, блещущие эрудицией; стремившийся к совершенству; вживающийся в стиль автор; особенность, выраженная в ритме; выражаемые в образе эмоции; произведения искусства, построенные на вымысле; знающие и любящие театр люди; оценка отражаемой действительности.

Б. Вращающийся стул; испорченная книга; вращающаяся картотека; исходящая, входящая информация; дополненное издание; заведующий библиотекой; замена утерянной книги; избранные сочинения; издания для ограниченного пользования; изолированный стеллаж; иллюстрированное издание; приобретенный каталог; испачканная книга; исправленное издание; исчерпывающее комплектование; картотека местных периодических и продолжающихся изданий; картотека текущего комплектования; карточка на продолжающееся издание; машиночитаемая каталогизация; незаказанный экземпляр; невозвращенная книга; нумерованная страница; необработанный фонд; обобщающая предметная рубрика; обобщающее заглавие; оптический читающий аппарат; расширенное библиографическое описание; сокращенное издание; специализированная газета; указатель цитированной литературы; унифицированное издание; устаревшая литература; уточняющая библиографическая справка; фонд выполненных библиографических справок; читатель, нуждающийся в помощи.

В. Программа, нашедшая свое практическое осуществление; рассмотренные организационно-методические блоки; развивающийся спектр социокультурных инициатив; господствующие тенденции; определяющие формы деятельности; захватывающие игры; проводимые диспуты; социально значимые ви-

ды деятельности; чистая текущая стоимость; взаимостимулирующее сотрудничество; превалирующие тенденции; протекающий процесс.

Г. Падающая звезда; приносящий прибыль; странствующий музыкант; осознанная ошибка; трепещущие крылья; шипящий звук; млекопитающие животные; заинтересовавшийся человек; приобретенный опыт; поющий конферансье; подающий надежду художник; приехавший режиссер; открывшаяся выставка; вышедший на сцену актер; забытые традиции; молотый кофе; опоздавший поезд; потерпевший неудачу противник.

4. Перабудуйце словазлучэнні, каб поўныя дзеепрыметнікі былі ўжыты ў кароткай форме.

Пабудаваная кульмінацыя; выкарыстаныя мастацкія прыёмы; узмоцненае гучанне; пастаўленая опера; створаная атмосфера спектакля; звязаныя ідэі; разгорнутыя канфлікты; распрацаваныя сюжэты; атрыманыя традыцыі; развітое майстэрства жывапісу; праслаўлены гуманізм кампазітара; прасякнутыя лірызмам карціны; праведзеныя апытанні; сабраны матэрыял; прынятае рашэнне; павышаная якасць; вырашаныя праблемы; разгалінаваная моладзевая субкультура; распаўсюджаная форма правядзення вольнага часу; абмежаваныя духоўныя запатрабаванні.

5. Перакладзіце на беларускую мову наступныя сказы. Абгрунтуйце свой выбар перакладу.

А. 1. Ария проникнута народными мелодиями. 2. Здесь картина, принадлежащая кисти И. Крамского. 3. Музыкальное произведение, относящееся к числу самых сложных произведений скрипичного репертуара. 4. Образ разработан скрупулезно, но точными средствами. 5. Эпизод пьесы органично связан с финальной историей. 6. Лучшие традиции жанра развиты в последних работах режиссера. 7. Серия гравюр посвящена борьбе за независимость. 8. Концерт посвящен его первому исполнителю. 9. Зрители поражены яркостью его музыкального языка. 10. В скульптурной композиции подчеркнута величие и мужество народных героев. 11. Факты, запечатленные в кинодокументах. 12. В зале разгорелась полемика, вызванная но-

вым спектаклем молодежной студии. 13. Портрет, выполняемый маслом, требует тщательной прорисовки. 14. Психологический центр в картине выделен ярким цветовым пятном. 15. Как были встречены эти произведения критиками? 16. В концерте прозвучала ария, исполненная на бис. 17. Либретто написано по известному роману Л. Толстого. 18. Тема, возникающая в первой части, вновь слышима в финале концерта. 19. Серии картин, воспевающие красоту родной природы, принадлежат В. Белыницкому-Бируле. 20. Бюст – распространенный вид скульптурного портрета, изображающий человека по грудь. 21. В театре тысячи глаз устремлены на один предмет. 22. В современном мировоззрении белорусов *время* как бы распадается на два потока, тесно взаимосвязанных и соотносенных между собой.

Б. 1. Экономическое обеспечение культурно-досуговых программ, разрабатываемых в соответствии с социальным заказом и финансируемых из фонда развития культуры и искусства. 2. Задачи культурно-досуговых программ – поощрение культурно-досуговых институтов, гуманизирующих культурную среду бытования человека, способствующих снятию социальной напряженности. 3. Ученый остановился на рассмотрении основ региональной культурной политики, осуществляемой в настоящее время в регионах. 4. Конференция объединила широкий круг специалистов, заинтересованных в разработке и реализации культурной политики. 5. Клубное учреждение будущего – социальный институт, содействующий духовному и физическому развитию граждан. 6. Интересным явлением в Беларуси конца XVI столетия стал школьный театр, основанный орденом иезуитов. 7. Игровые задания, придуманные детьми, более эффективны. 8. Молодым людям, выбравшим педагогическую деятельность, очень важно обогащать свой багаж новыми впечатлениями от встреч и бесед с новыми людьми. 9. Предварительно был собран и подготовлен интересный краеведческий материал, содержащий исторические сведения о людях, захороненных на военном кладбище. 10. О гражданской зрелости студентов говорит следующий факт: было принято твердое решение навещать павших ежегодно. 11. Засилие в средствах массовой информации антигуманного материала, развращающего молодежь, делающего ее агрессивной, неупра-

вляемой, стимулирует только физиологические, а не духовные их запросы.

В. 1. Построения, создающие колористические эффекты. 2. Песни, выразившие народный характер. 3. Ритмы, заимствованные из народного творчества. 4. Эпоха, породившая титанов мысли. 5. Стилль, сложившийся в хоровом многоголосии. 6. Искусство, устремленное к идеалу. 7. Над всем разлит умиротворяющий колорит. 8. Его музыка отличается впечатляющими контрастами звучания. 9. Важную формообразующую и выразительную роль играет смена пластов звучания. 10. Песни, искрящиеся юмором, раскрывали остроумный характер композитора. 11. Все это воплощено на фоне контрастно сменяющихся музыкально-сценических картин. 12. В течение трех лет, прожитых в Венеции, Монтеверди создал большинство своих произведений, предназначенных для театра. 13. Вивальди учил певицу, именуемую Фаустиной, подражать голосом скрипки, флейте. 14. Образы Вивальди очерчены рельефными жанровыми чертами. 15. Художник, вглядывающийся в окружающий мир.

Г. 1. Культура является системообразующим фактором консолидации и развития общества. 2. Услуги в сфере культуры и туризма могут внести решающий вклад в рост экспорта услуг. 3. В истории города культура становится центральным градообразующим комплексом. 4. Менеджмент может быть представлен как система, состоящая из четырех основных механизмов. 5. Система полномочий, фиксируемая в организационных документах. 6. Решения часто оказываются связанными с определением целей и путей их достижения. 7. Спонсирующая и спонсируемая стороны отдают предпочтение личным контактам. 8. Привлечение средств из различных источников (фандрейзинг) – бурно развивающийся сектор современного бизнеса. 9. Потребитель ищет сопутствующий комфорт и престиж. 10. Каждая из указанных позиций подкрепляется документами. 11. Конкуренты вряд ли упустят подвернувшуюся возможность. 12. Бизнес-план – документ, составляемый для определенного проекта. 13. Реальная практика менеджмента далека от упрощенной схемы. 14. Планы, разрабатываемые и используемые в сфере культуры, различаются в зависимости от содержания планируемой деятельности. 15. Создание нормативной базы – процесс, всегда идущий

«снизу», а совершенствование нормирования – прерогатива, законодательно закреплённая за руководством организации.

Заданні для самакантролю

1. Ад наступных дзеясловаў утварыце дзеепрыслоўі.

Сустрэць, сустракацца, чытаць, прачытаць, спяваць, заспяваць, сыграць, іграць, перакласці, адбыць, адбыцца, спячы, схіпіць, перакласці, сістэматызаваць, паклікаць, павітацца, пераплятаць, набыць, даведацца, камплектаваць, ісці, верыць, прынесці, адкрыцца, сумаваць, даследаваць, танцаваць, здзейсніць.

2. Прачытайце сказы, знайдзіце ў іх памылкі, звязаныя з выкарыстаннем дзеепрыслоўных зваротаў, запішыце правільна.

Знаёмы спявак прыязджае на гастролі ў Мінск, выступаючы перад гэтым у абласных цэнтрах.

Прыходзячы з выставы, ён падзяліўся ўражаннямі.

Выходзячы на сцэну, Алесь заспяваў.

Гледзячы спектакль, узніклі новыя пачуцці.

Пад'язджаючы да Дудутак, пачало цямнець.

Музыка гучыць па-новаму, слухаўшы яе разам з сябрамі-аднадумцамі.

Спаткаўшыся са студэнтамі, пісьменніку ўспомніліся гады навучання ва ўніверсітэце.

Задача рашалася вельмі проста, карыстаючыся новым метадам.

Праслухаўшы курс «сямі вольных навук», Ф. Скарыну прысвоілі вучоную ступень бакалаўра.

Даведаўшыся пра сустрэчу, нас ахапіла трывога.

3. Перакладзіце на беларускую мову сказы з дзеепрыслоўнымі і дзеепрыметнымі зваротамі. Ахарактарызуйце ўмовы дакладнага перакладу, назавіце яго спосабы.

Л. Н. Толстой, **описывая** танец Денисова и Наташи: «**Выждав** такт, он сбоку, победоносно и шутливо, взглянул на свою даму, неожиданно пристукнул одною ногой и, как мячик, упруго отскочил от пола и полетел вдоль по кругу, **увлекая** за

собой свою даму. Он... не видел **стоявших** перед ним стульев и прямо неся на них; но вдруг, **прищелкнув** шпорами и **рассставив** ноги, останавливался на каблуках, стоял так секунду, с грохотом шпор стучал на одном месте ногами, быстро вертелся и, левою ногой **подщелкивая** правую, опять летел по кругу. Наташа чутьем угадывала то, что он намерен был сделать, и, сама **не зная** как, следила за ним – **отдаваясь** ему. То он кружил ее на правой, то на левой руке, то, **падая** на колена, обводил ее вокруг себя и опять вскакивал и пускался вперед с такой стремительностью, как будто он намерен был, **не переводя** духа, перебежать через все комнаты... ».

4. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Звярніце ўвагу на пераклад форм дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў.

О замысле «Руслана» Глинка в «Записках» говорит, как обычно, очень скупно, ссылаясь на то, что мысль обратиться к поэме Пушкина ему подал А. Шаховской; упоминает он и о своих беседах с великим поэтом. Задумав оперу при жизни Пушкина и рассчитывая на его помощь (конечно, советчика, а не либреттиста), композитор приступил к сочинению уже после трагической гибели великого поэта. Работа растянулась на пять лет, концепция все более углублялась, обогащалась. Содержание и образы юношеской поэмы Пушкина существенно видоизменились. Это естественно, так как Глинка воспринимал поэму в контексте творчества Пушкина и всего пути, пройденного русским искусством с 1820 г., когда «Руслан» появился в печати. Глинка перевел поэму в иной стилистический и идейный план. В центре оказались не приключения героев, а поиски смысла жизни, этическое начало, утверждение активного деяния, служащего торжеству добра. Глинка близок Пушкину жизнеутверждающим оптимизмом. Первая песня Баяна по образному содержанию – ключ к пониманию жизни как чередования и борьбы светлого и темного начал: «За благом вслед идут печали, печаль же радости залог». Песня Баяна не только предваряет грядущее течение событий, но и провозглашает победу добра. Значит ли это, что оно победит само собой, без борьбы? Музыка утверждает необходимость активного сопро-

тивления. Зерно музыкальной драматургии – баллада Финна, утверждающая деяние как смысл жизни. Перед героями разные дороги, им предстоит сделать выбор. Одни, подобно Руслану, избирают путь добра, другие становятся, пусть пассивно, слугами зла (Фарлаф); третьи отказываются от борьбы во имя бездумного наслаждения (Ратмир). Очищенный в купели любви Гориславы, освобожденный мудрым Финном от чар Наины, Ратмир возвращается на путь света, Фарлаф посрамлен и обманут в своих надеждах. Козни темных сил побеждены (А. Гозенпуд).

§ 15. Специфіка структуры і зместу беларускіх словазлучэнняў

У беларускай мове	У рускай мове
Чытаць сам сабе	Читать про себя
Пісаць (звярнуцца) на адрас	Писать (обратиться) по адресу
Загадчык кафедры (бібліятэкі)	Заведующий кафедрой (библиотекой)
Зайду (убачымся) днямі	Зайду (увидимся) на днях
Два разы на тыдзень	Два раза в неделю
Згодна з дамоўленасцю (з правілам)	Согласно договоренности (правилу)
Гаварыць на карысць каго-небудзь	Говорить в пользу кого-нибудь
Будынак на пяць паверхаў	Строение в пять этажей
Бачыць на свае вочы	Видеть своими глазами
Чуць на свае вушы	Слышать своими ушами
Смяяцца праз сон, гаварыць праз смех (слёзы)	Смеяться сквозь сон, говорить сквозь смех (слезы)
Спазніцца праз яго	Опоздать из-за него
Глядзець сябе (клапаціцца пра сваё здароўе, берагчы сябе)	Смотреть за собой
Спяваць на два галасы	Петь в два голоса
Сачыненне паводле рамана	Сочинение по роману
Град па гарошыне	Град с горошину
Што да мяне, то...; калі зайшла гаворка пра мяне, то...	Что касается меня, то...

1. Складзіце сказы з наступнымі словазлучэннямі так, каб словазлучэнні выступалі ў ролі дзейніка, а ў ролі выказніка выступаў дзеяслоў у форме прошлага часу. Раствлумачце правапіс канчаткаў дзеясловаў.

Шэсць дзён, брат з сястрой, большая частка насельніцтва, некалькі слухачоў, шмат абітурыентаў, тысяча гараджан, пяцёра студэнтаў, безліч дзівосаў, процьма грыбоў, тройка коней, усе дзяўчаты, усяго пяць выпускнікоў, багата брусніц, каля дзесяці кніг, каля ста супрацоўнікаў.

2. Перакладзіце на беларускую мову, з сямю прыкладамі (на выбар) складзіце сказы, каб атрымаўся звязны тэкст, вытрыманы ў пэўным стылі. Назавіце стыль, падстыль і жанр тэксту. Адкаж аргументуйце.

1) дважды три шесть, всей душой, будьте счастливы, ходите под окнами, поверите ли, отказаться от обещания, оба старика, обеими руками, падающая звезда, стать ласковее, протянуть руку, ударил ногу, за обе щеки, впасть в немилость, пришли вдвоем, в другой раз, дом в пять этажей, трехкомнатная квартира, вода по колено, несколько раз в неделю, становится тише, выше отца;

2) писать по адресу, послать за яблоками, жениться на Светлане, слышать своими ушами, идти за отцом, смотреть за собой, говорить по телефону, определить по вкусу, не сделать из-за лени, видеть своими глазами, благодарить маму, смеяться над собой, жить с детьми, выехать за черникой, выше дерева, больше года, читать про себя, показаться слишком долгим, палка о двух концах, стать на колени, забыть о сне;

3) рассказать о себе, отправить за чаем, думать о детях, отблагодарить друзей, шутить над братом, жениться на Ольге, послать в аптеку за лекарством, заболеть коклюшем, извините меня, спрашивать о новостях, смеяться над недостатками, пойти в магазин за рыбой, поехать за грибами, заботиться о родителях, простите его, больной ангиной, съездить за цветами, заведующий библиотекой, слышал своими ушами, опоздали из-за твоих друзей, парк в пятистах метрах от озера, она выглядит моложе своего возраста, три раза в неделю, согласно договоренности, увидимся на днях.

3. Вызначце, у якіх сказах дапушчаны памылкі, звязаныя з каардынацыяй дзейніка і выказніка. Запішыце гэтыя сказы ў выпраўленым выглядзе.

1. Вядомы ўрач Таццяна Залеская дапамог многім людзям пазбавіцца хранічных захворванняў.

2. У беларускіх лясах растуць сосны, бярозы, дубы.

3. ДАІ ў верасні пачала асабліва сачыць за рухам транспарту на гарадскіх вуліцах.

4. На канферэнцыі выступаў вядомы прафесар Ганна Мезенка.

5. Да экзамену засталася два дні.

6. Значная частка буслоў жыве на тэрыторыі Беларусі.

7. Анатоль з Міколам добра напісалі сцэнарыі да навагодніх і калядных свят.

8. З дня апошняй маёй сустрэчы з бацькамі прайшло сем месяцаў.

9. Мікола з Віктарам вырашылі схадзіць у бібліятэку разам.

10. Музыку напісаў вядомы кампазітар Ірына Грыбуліна.

11. Большая частка студэнтаў удзельнічалі ў спектаклі.

12. Галоўны рэдактар Святлана Пятроўна Каралёва правяла чарговы сход, прысвечаны тэхніцы бяспекі.

13. Большая частка азімых былі засеяны своечасова.

14. Удзельнікаў нарады сустракаў дырэктар ліцэя Ніна Іванаўна Коласава.

15. З дзясятага класа на суботнік прыйшлі адзінаццаць вучняў.

16. Пяць дзён засталася да канікулаў.

КУЛЬТУРА ПРАФЕСІЙНАГА МАЎЛЕННЯ

§ 16. Жанрава-маўленчая адметнасць функцыянальных стыляў мовы

1. Прачытайце тэксты. Акрэсліце іх стыль, сферу выкарыстання. Якім тэкстам і чаму найбольш уласціва: 1) афіцыйнасць, дакладнасць, аб'ектыўнасць; 2) суб'ектыўнасць, аб'ектыўнасць; 3) суб'ектыўнасць, эмацыянальнасць? Прааналізуйце мову ўрыўкаў, звяртаючы ўвагу на стылістычную афарбоўку слоў, наяўнасць/адсутнасць вобразных сродкаў, будову сінтаксічных канструкцый. Дакажыце, што змест і мэтанакіраванасць выказвання ўплываюць на выбар моўных сродкаў.

КОДЭКС ПРАФЕСІЙНАЙ ЭТЫКІ БІБЛІЯТЭКАРА

Усведамляючы важнасць прафесійнай дзейнасці ў сферы стварэння, захавання і распаўсюджвання ў грамадстве інфармацыі, члены Беларускай бібліятэчнай асацыяцыі прапануюць усім бібліятэкарам і спецыялістам, якія працуюць у гэтай сферы, у сваёй прафесійнай дзейнасці прытрымлівацца «Кодэкса прафесійнай этыкі бібліятэкара Беларусі»:

– забяспечваць высокі ўзровень абслугоўвання, ствараць умовы для раўнапраўнага, свабоднага і камфортнага доступу карыстальніка да інфармацыйных рэсурсаў;

– захоўваць духоўныя каштоўнасці і спрыяць развіццю нацыянальнай культуры;

– паважаць чалавечую годнасць і прытрымлівацца агульначалавечых прынцыпаў маралі, плюралізму ідэй, прынцыпаў інтэлектуальнай і інфармацыйнай свабоды;

– прызнаваць і з павагай адносіцца да інтэлектуальнай уласнасці;

– забяспечваць аператыўнасць, паўнату і аб'ектыўнасць інфармацыі, якая падаецца карыстальніку;

– аддзяляць прафесійныя абавязкі ад уласных інтарэсаў, імкнуцца да таго, каб уласныя перакананні не перашкаджалі свабоднаму доступу карыстальніка да інфармацыі;

– абараняць права карыстальніка на канфідэнцыяльнасць звестак пра яго і яго інфармацыйныя запыты;

– імкнуцца да бездакорнага выканання сваіх прафесійных абавязкаў;

– ставіцца да карыстальнікаў бібліятэк з павагай і добразычлівасцю;

– лічыць сябе членамі прафесійнай супольнасці і ставіцца да калег па рабоце справядліва і з павагай, абараняць іх правы;

– абменьвацца ведамі і вопытам, садзейнічаць аўтарытэту сваёй прафесіі і клапаціцца пра яе высокі статус.

Рада Беларускай бібліятэчнай асацыяцыі лічыць, што выкананне «Кодэкса прафесійнай этыкі бібліятэкара Беларусі» з’яўляецца маральным абавязацельствам і прафесійным абавязкам кожнага бібліятэкара і пастараецца забяспечыць падтрымку калегам, якія сутыкнуліся з праблемамі ў рэалізацыі выкладзеных прынцыпаў (*Бібліятэчны свет. – 2003. – № 1*).

Б. Духоўная культура беларускага народа знайшла сваё адлюстраванне ў фальклоры, песенным, харэаграфічным і музычным мастацтве. Значны ўклад у сусветную скарбніцу народнай мудрасці ўнёс беларускі фальклор – багаты, разнастайны, шматгранны і самабытны, які ствараўся на працягу нашай тысячагадовай гісторыі, але найбольшага росквіту ён дасягнуў у разглядаемы перыяд.

Мудрасць народа, яго працавітасць, жыццёвы і гаспадарчы вопыт паказаны ў вуснай народнай прозе, якая прадстаўлена шматлікімі жанрамі – гэта казкі, міфы, легенды, паданні, сказы, апавяданні, бываліцы, прыказкі, прымаўкі, загадкі, анекдоты, жарты, гумарэскі і інш.

Вельмі багатая ў беларусаў і вусная народная паэзія, якая захавалася і дайшла да нашых дзён у асноўным у выглядзе народнай песні. Як пісаў выдатны збіральнік беларускай песні Рыгор Шырма, па народнай песні можна пазнаць цэлую нацыю, яе характар і душу. У гэтым сэнсе багацце беларускай народнай песні бязмернае: вяселле ці пахаванне, хрэсьбіны ці заручыны, кожнае свята ці абрад, кожная пара года – не абыходзяцца без сваіх адметных спеваў. Беларускае народнае песня заўсёды ясная, пластычная, часцей засмучаная, чым рэзвая і гуллівая. З боку настрояў, мелодыі і рытмаў яна вельмі самабытная: у музычных адносінах адрозніваецца мяккасцю, цеплынёй, шчырасцю. Народныя песні падзяляюцца на абрадавыя і пазаабрадавыя – гістарычныя, антыпрыгонніцкія, сямейнабытавыя і інш.

З народнай песняй цесна звязана народная музыка, якая ахоплівае ўсе бакі жыцця чалавека – абрадавыя дзействы, каля-

даванне і шчадраванне, хаджэнне валачобнікаў на Вялікдзень, купальскія карагоды, якія заўсёды суправаджалі музыкі. Яны выкарыстоўвалі розныя тыпы музычных народных інструментаў – гуслі, цымбалы, ліру, дудку, мандаліну, трубу, гармонік і інш.

Народны танец, як і народная песня і музыка, адлюстроўваў жыццё, побыт і працоўную дзейнасць чалавека, увасабляў яго нацыянальны характар, але ўжо ў пластычнай, харэаграфічнай форме. Танцы ў беларусаў пераважна парнамасавыя – Лявоніха, Мікіта, Млынок, Жабка, Таўкачыкі і інш. Беларускі фальклор настолькі багаты, што спатрэбілася б не адна кніга, каб яго апісаць (*М. Саўко, М. Бобер*).

В. ДА СУСТРЭЧЫ Ў БЫХАВЕ

– Быхаўская зямля – радзіма многіх паэтаў, празаікаў, драматургаў, – сказала Наталля Корза. – Гэта Ян Аношка, Іван Баранкевіч, Адам Дзмітрыеў, Анатоль Жураўкоў. Важкі ўнёсак у развіццё беларускай літаратуры зрабіў наш зямляк, вядомы навуковец Міхась Мушынскі, а ў развіццё айчынай журналістыкі прафесар БДУ Барыс Стральцоў. Сярод нашых выбітных пісьменнікаў – паэт, перакладчык Міхась Пазнякоў. Менавіта ў раённай газеце «Маяк Прыдняпроўя» пачыналі свой шлях у вялікую літаратуру Уладзімір Кныш, Васіль Ткачоў, Раіса Баравікова – спіс можна працягваць.

У гэтым маляўнічым куточку Магілёўшчыны нарадзілася і працавала нямала таленавітых людзей, творчасць і дзейнасць якіх, несумненна, заслугоўвае таго, каб Быхаў стаў сталіцай Дня беларускага пісьменства. «ЛіМ» абавязкова раскажа пра іх у чарговых нумарах. А цяпер колькі слоў пра выдатнейшы помнік беларускай нацыянальнай культуры XVII стагоддзя – Баркулабаўскі летапіс, які захоўваецца ў Дзяржаўным гістарычным музеі ў Маскве.

Летапіс пачынаецца з інфармацыі пра сейм 1545 года ў Берасці і пабудову Магілёўскага замка ў 1526 годзе. Тут змешчаны ўнікальныя звесткі пра гісторыю Усходняй Беларусі, некаторыя гістарычныя факты з айчынай культуры і праваслаўнай царквы, а таксама пра ўзнікненне вёскі Баркалабава. Асноўнай крыніцай для летапісу паслужылі асабістыя назіранні і ўспаміны аўтара, які быў блізкі да людзей, таму твор напісаны жывой беларускай мовай, вобразнай і каларытнай.

Згодна з рознымі крыніцамі, аўтарства летапісу належыць святару Баркалабаўскага мужчынскага манастыра Фёдару Пілі-

павічу Магілёўцаву. Ён згадвае, напрыклад, што напрыканцы XVI стагоддзя сюды, пад Магілёў, падышло маскоўскае войска, якое пачало паліць вёскі, забіваць людзей. У Баркалабаве стаяў «ліцвінскі» атрад, такія ж атрады стаялі ў Копысі і Шклове. Яны аб'ядналіся і пайшлі на Магілёў і, як кажа аўтар, «пагналі, адцеснілі, пабілі маскоўцаў і столькі іх шмат пабілі, што аж Дняпро іх трупамі загацілі і загацілі так, што людзі не маглі ў Дняпры ваду браць ды піць і рыбу з Дняпра не елі» (ЛіМ).

Г. Быў самы ранак, час, калі пачынае сыходзіць з зямлі туман і з туману, паступова разгортваючы сваімі промнямі яго заслону, выходзіць сонца. Яно не грэе. Цьмянае сонцава кола кружыцца за туманавай заслонай над самымі балотамі і вільготнай мякаццю яго сцірае з сябе санлівасць. Туман радзее, а сонцаў круг усё чысцей, усё яскравей і рухавей. Пакуль сонца ў тумане, сабраная ў кроплі раса нерухома трымаецца на мураве і колер муравы мутнавата-зялёны. Птушкі не спяваюць яшчэ, а як бы пераклікаюцца адна з другой пасля ночы. Як толькі ўзнімецца ўгору абмытае росамі сонца, а туман пачне адплываць за асмялеўшым ветрам на ўсход, як бы згаварыўшыся, разам пачнуць свой ранішні спеў птушкі, і густалісты асіннік і бярэзнік заварушацца, гойдаючы тонкімі верхавінкамі, падстаўляючы гнуткія свае галіны пад лёгкія і ўчэпістыя птушыныя ногі. Варухнецца мурава пад ветрам і заіскрыцца расой. Залочанымі пырскамі будзе ўзлятаць з-пад ног раса, збітая з муравы, а прымятая нагамі мурава будзе павольна падымацца насустрач сонцу (П. Галавач).

Д. «Мая мацер з Палесся. Палессе – ета туды, пад Тонеж. У яе сясцёр і братоў там багата было, мо дзесяцера. Меншы брат Ян зваўся. Во за лесніка з маладых год буў. То от шо з етым маім дзядзькам адзін год прыключылася. Пайшоў вон на Купалнага Івана з ружжэм у лес, думаў, яку дзічыну ўбіць – мо кабана, мо лася, мо мядзведзя. Пайшоў рана, сонейка не ўставала. Ціхенька йдзе па лесу, звера цікуе. Вуйшаў к Сіверскаму балоту, йдзе паўз яго памалу. І на балоце, і ў лесе ціха. Ідзе йдзе. Аж раптам шо-та ему зробілася. Хоча йці далей, да не можа, як бу дзеравянее. Нешча не пускае яго далей йці, на балота заварачае да цягне. Не хоча йці, баіцца, дрыжыкі бяруць, а йдзе. З купіны на купіну ступае, скача. Да ўсё хутчэй, як бу завод які ў ём стаў, усё далей на балота. Балота тэ вялікае. Пася-

род яго возера е, пасярод возера – востраў з купін, на востраве – куст адзін кала вады рос. Вуйшаў дзядзька к таму возеру. Раненька шчэ было, як бу туман возера аблягаў. Бачыць вон цераз туман той востраў, а на востраве – русаўкі, з крыламі, без сарочак, голыя, косы русыя па пояс. Пабраліся ў круг да танцуюць з падскокамі. А адна сядзіць пад кустом кала самае вады, у воду глядзіца да косы расчэсае. Косы расчэсае да пазірае ў дзядзькаў бок. І здалося яму, што вана заўлякае яго, да сабе заве. Страхоцце на дзядзьку нашло, вубраўся вон з балота, а як – не помніць. Спужаўся моцна. Цяпер русавак там ніхто не бачыць. Ці то ваны е, да не паказваюцца людзям, ці то звяліся. Мабуць, звяліся» (*Тураўскі слоўнік*).

2. Прачытайце два тэксты на адну і тую ж тэму. Запішыце тэксты па-беларуску і падкрэсліце ў іх словы з рознай стылістычнай афарбоўкай – *кніжн.*, *размоўн.*, *прост.* У чым адметнасць мастацкага і дакладнага перакладу? З якога тэксту мы найбольш даведваемся пра такі звычай, як калядаванне? Ад якога тэксту чытач атрымлівае найбольшае эстэтычнае задавальненне?

А. Колядование р., Калядаванне б., Колядування у. – святочны обряд посещения домов группами участников (колядовщиков, колядников), которые поздравляли хозяев и исполняли колядные песни (см.), получая за это вознаграждение в виде продуктов или денег. Обряд совершался поздним вечером (рождественское колядование) или ранним утром (новогоднее колядование) с целью обеспечения достатка и благополучия хозяев дома. Приблизившись к дому и получив от хозяев разрешение, колядовщики (см.) исполняли во дворе под окнами благопожелание (см.) или колядку, адресованную всей семье в целом, после чего им выносили «колядный дар» (хлебные изделия, продукты), они же произносили благодарственные формулы и шли к следующему дому (колядование обобщенного типа). В украинско-белорусской зоне более типичным было исполнение специальных колядных песен в адрес каждого члена семьи (колядование дифференцированного типа). Такой развернутый обряд обычно происходил в доме и сопровождался музыкой, танцами, совместным угощением. При отказе одарить или при плохом одаривании в адрес хозяев могли произноситься формулы угроз и проклятий. Наряду с исполнением

колядок и благопожеланий разные формы К. могли сопровождаться магическими действиями («посевание» зерном, шелканье бичом, битье ветками и др.) или разыгрыванием драматизированных сценок фольклорного или религиозного характера (см. Маска, «Коза», Драма рождественская) (К. Н. Кабашиников).

Б. Последний день перед Рождеством прошел. Зимняя ясная ночь наступила; глянули звезды; месяц величаво поднялся на небо посветить добрым людям и всему миру, чтобы всем было весело колядовать и славить Христа.

Колядовать у нас называется петь под окнами накануне Рождества песни, которые называются колядками. Тому, кто колядует, всегда кинет в мешок хозяин, или хозяйка, или кто останется дома колбасу, или хлеб, или медный грош, чем кто богат.

Морозило сильнее, чем с утра, но зато так было тихо, что скрип мороза под сапогами слышался за полверсты. Еще ни одна толпа парубков не показывалась под окнами хат; месяц один только заглядывал в них украдкой, как бы вызывая принаряжавшихся девушек выбежать скорее на скрипучий снег. Мороз как бы потеплел; толпы парубков и девушек показались с мешками; песни зазвенели, и под редкую хатою не толпились колядующие. Чудно блестит месяц! Трудно рассказать, как хорошо потолкаться в такую ночь между кучею хохочущих и поющих девушек и между парубками, готовыми на все шутки и выдумки, какие только может внушать смеющаяся ночь. Под плотным кожухом тепло; от мороза еще живее горят щеки, а на шалости сам лукавый подталкивает сзади. Шумнее раздавались на улице крики и песни. Толпы толкавшегося народа были увеличены еще пришедшими из соседних деревень. Парубки шалили и бесились вволю.

Часто между колядками слышалась какая-нибудь веселая песня, которую тут же умел сложить кто-нибудь из молодых казаков. То вдруг один из толпы, вместо колядки, отпускал щедровку и ревел во все горло:

Щедрик, ведрик!
Дайте вареник!
Грудочку каши!
Кильце ковбаски!

Хохот награждал затейника. Маленькие окна поднимались, и сухощавая рука старухи высовывалась из окошка с колбасою или с куском пирога. Парубки и девушки наперерыв подставляли мешки и ловили свою добычу. В одном месте парубки, зашедши со всех сторон, окружали толпу девушек: шум, крик; один бросал комом снега, другой вырывал мешок со всякой всячиной. В другом месте девушки ловили парубка, подставляли ему ногу, и он летел вместе с мешком стремглав на землю. Казалось, всю ночь напролет готовы были повеселиться. И ночь, как нарочно, так роскошно теплилась, и еще белее казался свет месяца от блеска снега! (Н. Гоголь, *Коляда*).

3. Прачытайце тэкст. Падрыхтуйцеся да яго пераказу па-беларуску: запішыце план, складзіце перакладны слоўнік тэрмінаў (спачатку вузка-спецыяльных, затым агульнаразумелых). Пры пераказе навуковага тэксту варта захаваць моўную адметнасць гэтага стылю – дакладнасць словаўжывання, складаныя сінтаксічныя канструкцыі, ужыванне аднародных членаў сказа і інш.

3.1. Приветствие р., вітанне (развітанне) б., вітання у. – словесная формула благопожелания при встрече (расставании), в которой идущим высказывается встречному свое доброе расположение, выраженное словами, имевшими некогда значение заклинания. В П. отражается шкала ценностей, признанных абсолютными (жизнь, здоровье, счастливое время, удача, успех и др.): «Добры дзень», «Добры вечар», «Здравствуйце», «Доброе утро», «Доброго здоровья», «Доброго ранку», «Добри вечір». В них также проявляются социальные отношения людей, их возрастная и социальная соподчиненность (младший приветствует старшего, подчиненный – руководителя, бедный проситель – богатого и т. п.; субъекты одной социальной группы могут обходиться приветствиями: «Здоров!», «Вітаю!», «Маё вам шанаванне!», «Чалом вам!», «Чэсць!»). Ритуально-магическая функция П. особенно наглядно выступает в тех, которые обращены к работающему: «Бог в помощь», «Памажы, Божа», «Спары, Божа», «Бог поміч, памагайбі» (складывающему, насыпающему) и т. п., за которые адресат обязан благодарить.

П. вербальные часто сопровождалась определенными жестами: поклонами, склонением головы, снятием головного убора, вскидыванием, пожатием рук и др. (*Л. М. Соловей*).

3.2. Развитию внелитургической музыки предшествовало рождение светского силлабического стихосложения, достигшего расцвета в барочной поэзии Симеона Полоцкого. Его вирши пользовались большой популярностью при дворе Алексея Михайловича. Выдающимся памятником культуры конца XVI в., где органично соединялась духовная поэзия и бытовая песня, является «Псалтырь рифмотворная», созданная Симеоном Полоцким и Василием Титовым.

Поэтический перевод древних библейских текстов, посвященный царю Федору Алексеевичу, был издан в 1680 г. без музыки, хотя Полоцкий рассчитывал на его музыкальное воплощение. Музыку к псалмам Титов написал несколько позднее, между 1682–1687 гг. Создавая ее, композитор отошел от своего привычного монументального хорового стиля. Музыкальный склад большей части псалмов отличается камерностью и простотой; строфы песен нередко представляют собой элементарное четырехактовое построение. Псалмы предназначены для трехголосного исполнения без сопровождения инструментов. Каждая песенная миниатюра (а всего их в соответствии с Псалтырью сто пятьдесят) обладает достаточно ярким характером и законченностью формы. Среди них псалмы, близкие народно-песенным жанрам (*Л. Рапацкая*).

3.3. Абраам Моля – французский ученый, директор Института социальной психологии Страсбургского университета, автор большого числа работ в области эстетики, социологии, лингвистики, теории информации и др. Его книга «Социодинамика культуры» вышла в свет в 1967 году во Франции, а затем была многократно переиздана и переведена на другие языки. Эта работа рассматривает динамику культуры в специфическом аспекте, в терминах теории информации. Следует иметь в виду, что для А. Моля культура – это, во-первых, исключительно духовное производство, а, во-вторых, рассматриваемая в контексте массовых коммуникаций, она представлена как пространство сообщений. Это позволяет ученому использовать количественные методы, анализируя циклы культурного взаимодействия.

А. Моль выделяет четыре доктрины относительно роли средств массовой информации в современном обществе: демагогическую (средство реализации экономической рекламы), догматическую (регуляция политического, идеологического поведения людей), культуралистскую (непрерывное гуманитарное образование людей) и социодинамическую (регулирование культуры с помощью ценностей, ускоряющих или тормозящих культурную эволюцию) (Н. Г. Багдасарьян).

3.4. Главной сферой деятельности социального педагога является социум (сфера ближайшего окружения личности, сфера человеческих отношений). При этом приобретенной (особенно в современных условиях) является сфера отношений в семье и ее ближайшем окружении, по месту жительства. Именно сфера ближайшего окружения (микросреда) играет огромную роль в формировании культуры личности, причем не всегда позитивную. Социологи доказывают, что различные нравственные отклонения, социально-патологические крены чаще происходят в микросреде с низким уровнем культуры, ограниченностью духовных запросов.

Поэтому перед обществом стоит проблема формирования полноценной, многообразной, самоорганизующей культурной среды. Ведь «именно она является важнейшим фактором духовного становления и совершенствования личности, ее идеалов, интересов, потребностей», ее приобщения к миру культуры.

Культурная среда включает социально-культурные объекты, связанные с созданием и распространением культурных ценностей. Но главное, что ее характеризует, – отношение людей, материальные и культурно-бытовые условия повседневной жизни, духовно-нравственная атмосфера. Поэтому процесс формирования культурной среды – одно из главных направлений культурного обновления, без которого невозможно преодолеть действие социальных и психологических механизмов, разъединяющих общество.

В процессе постижения культуры, понимания ее основ, приобщения личности к духовным ценностям большую роль играет семья как микросреда, наиболее близкая человеку и дающая ему первые понятия о культуре. Правда, необходимо отметить, что семья может передавать по наследству, трансформировать не только позитивные, но и негативные образцы поведения.

В последнее время в связи с различными изменениями в нашем обществе наблюдается кризис семьи. Она подвергается разрушительному воздействию со стороны массовой культуры, обезличиванию, духовно вымирает. Одной из составных частей культуры семьи является культура досуга. Это очень важный элемент жизнедеятельности семьи, так как именно в свободное время человек имеет возможность заниматься любимым делом, развивать свои духовные и физические возможности, уделять внимание саморазвитию, общению с другими людьми и т.д. (И. Вышинская).

3.5. В начале XVII в. барокко вытесняется изящным и вычурным стилем Людовика XV – рококо. Родина рококо – Франция. Дальнейшее распространение он получает в дворцовых и парковых строениях карликовых государств Германии (павильон Цвингер в Дрездене, дворец Сан-Суси в Потсдаме). Растрелли использовал декоративные тенденции рококо в архитектуре.

Многое в этом стиле определяет причудливая форма раковины. Само слово «рококо» произошло от слова «рокайль» – мелкие камушки, раковины. Модным становится орнамент из стилизованных раковин. Рококо продолжает традиции барокко. Его характеризуют изысканные и причудливые мелкие формы и изощренно изысканный филигранный, сильно стилизованный орнамент. Рококо получил наибольшее распространение при оформлении интерьеров.

Во внутреннем оформлении зданий используются живописные панно, раковины, зеркала. Этим добивается иллюзия легкости, нематериальности стен, свободного пространства. Декор интерьера насыщенный, но уравновешенный. Чистые краски, пастельные тона сочетаются с белой и золотой отделкой.

Рококо – легкий, игривый стиль, создающий атмосферу праздности, непринужденного веселья, непритязательного развлечения. Для него характерны изящество, деликатность, прихотливая грациозность. Он выражал вкусы отчужденной от политики и гражданственности части аристократии и дворянства.

Для рококо характерны изящные произведения, эротические и мифические сюжеты, экзотика. Заимствуются мотивы китайского искусства. Получают распространение маленькие статуэтки из фарфора и терракоты, предназначенные в основном для украшения интерьера, роспись на фарфоре и тканях. Предме-

ты, мебель в стиле рококо всевозможно украшены, вычурной формы. В эпоху рококо были модны напудренные парики, богато украшенные кружевами шелковые платья светлых тонов с объемными юбками (А. Чернокозов).

3.6. Термин «учебная библиотека» – один из наиболее устойчивых в отечественном библиотековедении, хотя не имеет своего аналога в зарубежных терминологических системах, где принято говорить об университетских библиотеках, библиотеках колледжей, школ, не подводя их под более общее понятие. Основным типобразующим признаком учебных библиотек является их направленность на удовлетворение потребностей, возникающих в процессе учебы. Для них характерны как универсальный (библиотеки классических университетов, школ), так и отраслевой (библиотеки техникумов и училищ) составы фондов, в значительной степени состоящие из многоэкземплярной учебной литературы, предназначенной для различных категорий учащихся и профессорско-преподавательского состава.

Следовательно, под учебной библиотекой необходимо понимать специальную библиотеку, обеспечивающую на базе универсального или отраслевого фонда удовлетворение информационных потребностей, возникших у пользователей в процессе учебной деятельности. В зависимости от характера удовлетворяемых образовательных потребностей данный вид деятельности осуществляется в различных типах учебных заведений: школах, лицеях, училищах, техникумах, колледжах, институтах, университетах, а также на курсах по переподготовке кадров, в институтах повышения квалификации и т. п. В соответствии с данным критерием на следующей ступени деления библиотеки вузов, библиотеки техникумов, училищ и других средних специальных учебных заведений, библиотеки школ, библиотеки учреждений по повышению квалификации и переподготовке кадров и внешкольных учреждений (Р. Мотульский).

3.7. Первые балеты возникли в средневековой Франции. Именно там из танцев с покачиваниями и притопами, подскоками и прыжками, называемых бранлями (бранли – от слова branle, т. е. качание, хоровод), со временем возникла французская хореография.

Профессионалы – хореографы средних веков своим мастерством подняли искусство исполнения танца на новую высоту. Их достижения явились тем фундаментом, на котором позднее сформировался классический академический балет. В то время, когда танец соединяется с музыкой и появляется в привычном для нас понимании, расцветают такие музыкально-танцевальные формы, как сюита, пастораль, интермедия.

В XVI веке был сделан большой шаг вперед в развитии техники танца. Фабрицио Карозо в 1581 году издал в Венеции книгу «Танцовщик», где описал танцы Венеции, технику их исполнения, основные танцевальные движения. Во Франции Туано Арбо тоже выпустил книгу под названием «Оркезиграфия», в которой говорил о значении танца, о зависимости танца от музыки. Приход в балет профессионально обученных исполнителей способствовал дальнейшему развитию танца. Тринадцать академиков во главе с балетмейстером Шарлем Бошаном должны были развивать благородное искусство танца.

В XVII веке появился новый жанр – комедия-балет. Его основателем был Жан Батист Мольер, великий французский драматург, актер и режиссер. Он многое сделал для развития классического танца: ввел 5 позиций ног, разработал свою систему сценического танца.

В Англии XVII века театр тоже включал в свои спектакли бытовые танцы. Танцы, описанные в произведениях Шекспира, составляют антологию хореографических произведений Англии. В высших кругах танцуют павану, гальярду, куранту, вольту, джигу (*Т. Барышникова*).

3.8. В наши дни существует целый ряд определений музея, что в значительной степени объясняется сложностью и многоликостью феномена. XX век подарил человечеству новые типы музеев, пришло осознание того, что сохранять и экспонировать можно и нужно не только предметы, но и характерное для них окружение, различные фрагменты историко-культурной среды, виды человеческой деятельности. Появились музеи под открытым небом, в основе которых – не традиционная коллекция предметов, а памятники архитектуры и народного быта, представленные в своем естественном природном окружении. Возникли и музеи, экспонирующие главным образом не подлинники, а их воспроизведения.

Еще одна причина многообразия существующих определений музея – развитие теоретического музееведения и различные исследовательские подходы специалистов, а также разнообразие целей и задач, ради которых создается дефиниция. В изданиях справочного характера музеи обычно трактуются как научно-исследовательские и культурно-просветительные учреждения, которые в соответствии со своими социальными функциями осуществляют комплектование, учет, хранение, изучение и популяризацию памятников истории, культуры, а также природных объектов.

В международной практике обычно используется определение, выработанное Международным советом музеев (ИКОМ) и включенное в его Устав в 1974 г. С учетом поправок, внесенных в последний вариант Устава в 1995 г., эта дефиниция звучит следующим образом: музей – это «постоянное некоммерческое учреждение, находящееся на службе общества и его развития и открытое для людей, оно приобретает, сохраняет, изучает, популяризует и экспонирует в образовательных, просветительных и развлекательных целях материальные свидетельства человека и окружающей его среды»¹.

3.9. Выдающимся деятелем в области музыкального театра второй половины XVII века был гетман Великого Княжества Литовского Михаил Казимир Огинский. Мecenат, композитор и музыкант, Огинский был основателем Оперного театра в Слониме. В числе первых сценических площадок называются «Театр на шести колесах», передвигавшийся при помощи четырех пар волов, и плавающий театр на реке Щаре и канале «Порт Огинский», построенном также по инициативе гетмана. В этом театре «оперы и комедии играны были в году 1771». А. Андржеевский, посетивший Слоним в 1798 г., восхищался дворцом и «роскошным театром, в котором находился настоящий пруд и плыли настоящие корабли...»².

Сцена была приспособлена для показов барочных спектаклей, оперных и балетных, для выхода сотен певцов и статистов, для различных сценических превращений.

Технические возможности этой слонимской сцены – «Нового дома оперы», где декорации, меняясь на глазах у зрителей,

¹ Цит. по: Хадсон К. Музеи не стоят на месте // *Museum*. 1998. № 197. С. 43.

² Andrzejowski A. *Ramoty starego Detiuka o Wołyniu*. Wilno, 1921. Т. I. С. 176.

позволяли представлять их взорам не только «море», но и бьющие на сцене фонтаны, освещавшиеся бенгальскими огнями, – были поистине уникальны.

Однако ценителей музыки поражал не меньше, чем сцена, и репертуар. В «нотной камере» Слонимского театра оказались все лучшие произведения оперного искусства XVII века. Музыкальный инструментарий капеллы был одним из лучших в Западной Европе и славянских странах. Оркестр, созданный М. К. Огинским в Слониме, современники считали выдающимся и сравнивали с мангеймским – «камертоном Европы». Нельзя обойти также тот факт открытия им в 1777 г. слонимской балетной школы – «Департамента балетных детей» (преимущественно крестьянских).

Здесь уместно отметить принцип использования в массовых сценах оперных спектаклей наряду с мещанами – крестьян, а также демократический подход к составу зрителей (зал «Нового дома оперы» был рассчитан на 2 000 мест, а в Слониме тогда проживало всего 6 000 человек (*Черняк Ю. М. Режиссура праздников и зрелищ. Минск, 2004. С. 20–21*).

4. Запішыце. Вусна растлумачце значэнне тэрмінаў. Вызначце агульнаразумелыя і вузкасפעцыяльныя. З трыма тэрмінамі складзіце сказы ў навуковым стылі (пісьмова) і з трыма – у размоўным (вусна).

4.1. Інтанацыя, рэпетыцыя, брава, авацыя, бенефіс.

4.2. Рэпетыцыя, квартэт, гала-канцэрт, паланэз, накцюрн, сапрана, папуры, рэпертуар.

4.3. Менеджар, нерэнтабельны, прэзентацыя, кампетэнтнасць, камунікацыйны працэс, беспрацоўе.

4.4. Індывідуум, рэзанёр, стэрэатып, скептыцызм, канфлікт, сангвінік, перавыхаванне, апякун.

4.5. Экспанат, барока, паліваная кераміка, мальберт, ткацтва, архітэктура, арнамент, габелен, каларыстыка, вернісаж.

4.6. Рэферыраванне, дайджэст, каталог, брашура, тыраж, картатэка, рукапіс, картатэка персаналій, віньетка, архіварыус.

4.7. Балеро, трэнаж, балетмайстар, фуэтэ, апломб, рэверанс, гапак, піруэт, тур, авансэна.

4.8. Матэрыяльная культура, верацяно, этнаграфічны, язычніцтва, экспазіцыя, кансістэнцыя.

4.9. Сцэнарый, сцэнаграфія, саундтрэк, рэжысура, флэш-моб, спектакль, абрад, канферансье, акцёр, сцэна, тэатральная прастора.

5. Дайце азначэнне моўных штампаў і паразважайце, з якой мэтай яны выкарыстоўваюцца ў справавых паперах. Падбярыце да назоўнікаў адпаведныя дзеясловы, утвараючы ўстойлівыя моўныя звароты, напрыклад: *апеляцыя – напісаць, падаць*.

Акт, анкета, падзяка, віза, справа, даклад, закон, аб’ява, водзьў, адносіны, подпіс, пастанова, справаздача, папярэджанне, праграма, распіска, пратакол, распараджэнне, рэзалюцыя, рэкамендацыя, рашэнне, даведка, рахунак, тэзісы, патрабаванне, характарыстыка, штраф, слова, вымова, загад, іск, прэмія, просьба.

6. Справавым паперам уласціва ўжыванне слоў з прамым значэннем (у тым ліку слоў-тэрмінаў, розных афіцыйных назваў, недвухсэнсоўных устойлівых выказаў, назваў асоб па пасадзе, паводле роду заняткаў і прафесіі і інш.), што забяспечвае юрыдычную дакладнасць дакументаў.

а) *вусна растлумачце значэнне слоў:*

абанемент, абанент, адрасант, адрасат, альтэрнатыва, ануляцыя, арэнда, асігнаванні, аўтэнттык, выстава-продаж, гарант, гарантыя, гранд, дагавор, дэ-факта, дэ-юрэ, контрагент, крэдыт, ліцэнзія, маркетынг, менеджмент, навацыя, паблісіці, прэйскурант, сертыфікат, статус, факсіміле, фальсіфікат, штамп, штат, штраф, эквівалент, юрыдычная асоба;

б) *запішыце прыведзеныя словы і словазлучэнні па-беларуску:*

пісаць по адресу, абрацца не по адресу, анализ спраса и потребления, аренда помещения, благодарственное письмо, вступить в брак, состоять в браке, бывший в употреблении, нанести визит, вид на жительство, признать виновным, в нерабочее время, глубокоуважаемый, годовщина, данные, действующий, доказательство, зачетка, зачетный, зачислить, личность, личный, лицо, удостоверить личность, наличный, нижеподписавшийся, основание (причина), рейтинг, реклама, рекламода-тель, участник, участвовать, ходатайство, целесообразность, в целях выполнения, иметь целью, ценность, паспорт, свиде-тельство;

в) растлумачце правапіс вялікай літары ў назвах дзяржаўных устаноў; з трыма назвамі складзіце сказы ў афіцыйна-справавым стылі:

Міністэрства культуры, Галоўнае архіўнае ўпраўленне (Галоўархіў), Галоўнае ўпраўленне па рэстаўрацыі і кансервацыі помнікаў гісторыі і культуры, Камітэт па Дзяржаўных прэміях Рэспублікі Беларусь, Нацыянальная бібліятэка Беларусі, Таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры, Рэспубліканскі выставачны цэнтр, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў, Беларуская дзяржаўная акадэмія музыкі, Беларуская дзяржаўная акадэмія мастацтваў, Нацыянальны мастацкі музей, Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі, Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры, Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы, Дзяржаўная акадэмічная харавая капэла Рэспублікі Беларусь.

Заданні для самакантролю

1. Напішыце заяву з просьбай:
 - а) дазволіць датэрмінова здаць сесію;
 - б) аб праходжанні практыкі па месцажыхарстве бацькоў;
 - в) аб аказанні матэрыяльнай дапамогі з указаннем адпаведнай прычыны.
2. Складзіце распіску і даручэнне, выкарыстоўваючы тэрміналагічную лексіку вашай спецыяльнасці.
3. Вам трэба паведаміць пра навагодні вечар:
 - а) напішыце аб'яву ў справавым стылі;
 - б) складзіце вясёлую аб'яву;
 - в) паведаміце студэнтам сваёй групы;
 - г) паведаміце свайму сябру (сяброўцы);
 - д) напішыце запрашэнне на вечар выкладчыку;
 - е) запрасіце выкладчыка вусна.
4. Напішыце аўтабіяграфію і падрыхтуйце вуснае паведамленне пра тое месца, дзе нарадзіліся, пра сваіх бацькоў, пра выбар прафесіі і г. д. Параўнайце пісьмовы і вусны тэксты, зрабіце вывады: да якога стылю іх трэба аднесці і чаму.

5. Кантамінацыя ўстойлівых выказаў – адна з самых распаўсюджаных памылак афіцыйна-справавых папер. Прачытайце словазлучэнні, выпраўце памылкі:

не адыгрываць значэння, не мець ролі;
адказваць на задачы, рашаць пытанні;
вырашаць канфлікты, урэгуляваць задачы;
прымаць усё залежнае, рабіць меры;
змяніць ход, пераламіць зыход;
даваць заўвагі, рабіць парады;
мець адбітак, насіць асаблівасць;
прымяняць меры, прыняць санкцыі;
развіваць справу, весці дзейнасць;
упісаць уклад, унесці старонку.

6. Прачытайце, паразважайце над памылкамі, запішыце правільна.

Выехаць з горада Мінск, пражываць у горадзе Віцебск, знаходзіцца на прыпынку плошчы Незалежнасці, працаваць у Маладзечна, пытанні ў адносінах культуры, курсы для перападрыхтоўкі, адзначыць аб гэтым, дасягнуць да ўзроўню, паглыбіць кола ведаў, насіць асаблівасць, арганізацыя па збору інфармацыі, прысутнічаць на ўручэнні ўзнагарод, абмеркаваць на кафедры.

7. Запішыце фраземы, вызначце, якую ацэнку яны выражаюць і ў якіх стылях мовы яны могуць выкарыстоўвацца.

Круціць носам, даць дзёру, галаву звесіць, ногі выкруціць, абух абухом, кішкі пераядаць; вырашаць лёс, удзельная вага, нанесці ўдар, давесці да ведама, прыняць удзел, апраўдаць давер'е; адзін на адзін, стрымаць слова, мець на ўвазе.

8. Напішыце сцэнарый аднаго з народна-абрадавых свят для правядзення адпаведнага мерапрыемства.

§ 17. Камунікатыўныя якасці маўлення і іх праяўленне ў функцыянальных стылях

1. Прачытайце тэксты, вызначце, да якога стылю яны адносяцца. Як камунікатыўныя якасці маўлення праяўляюцца ў кожным стылі?

А. Як прыгожа мы называем усе свае дванаццаць месяцаў! Студзень, люты, сакавік, красавік, май-травень, чэрвень, ліпень, жнівень, верасень, кастрычнік, лістапад, снежань. І як хораша яны адпавядаюць сваім назвам!

У студзені, вядома ж, сцюдзёна. Усюды снег, мяцеліцы. І маразы – самая ж зіма ўсё-ткі! І як ні апранайся – усё роўна холадна. А ў лютым маразы яшчэ больш люцеюць. І гэта зразумела: люты – апошні месяц зімы, а яна маразамі імкнецца зачапіцца за зямлю.

Але ж сакавік, першы месяц вясны, хочаш ці не хочаш, але прыходзіць, і абуджаны веснавы сок ужо вярэдзіць, хвалюе карані дрэў і раслін, якія ва ўтульнай зямлі цярпліва чакалі вясны. І карані пачынаюць ужо думаць пра вяршыні – настойліва пампуюць наверх, да кожнай пупышкі, жыццядайны сок.

А колькі нечаканых і ласкава-захопленых назваў напрыдумлялі сакавіку нашы пращурцы: ён і зімабор, ён і светазар, ён і кропельнік, веснавей, пазімнік, сонцалюб, сонцабой.

Красавік – сярэдзіна вясны. Ён – увесь з процілегласцей, кантрастаў. Месяц снегагону, вадалею, сокаруху. Яшчэ час ледзяшоў і ўжо першых нашых красак: упартага прабіснегу, ціхай сон-травы, вірлавокіх пралесак. І пушыстых, як кацяняткі, вярбовых коцікаў... Усё красуе, усё жыве! Красавік! Калі ў сакавіку наша вясна была яшчэ нясмелая, то ў красавіку яна ўжо ідзе на ўсю нагу: ёю пахне і вецер, і кветка падбелу, і нават песня жаўранка.

Май умаймае нашу зямлю. Гэта месяц травы. Нездарма ж яшчэ ў старажытнасці звалі яго траўнем!

І яшчэ гэта месяц зеляніны, месяц апранання: кожнае дрэва, кожны кусточак ён апранае ў зялёныя ўборы. Да таго ж гэта месяц колераў – у ім вельмі хораша суседнічаюць і добра адпавядаюць адно аднаму ўсе колеры вясёлкі. І месяц хрушчоў. І месяц дажджоў. Мы, земляробы, нават просім: «Нам два дожджыкі ў маі...».

Чэрвень – самы светлы, самы спякотны, самы звонкі ад саляўінага пошчаку месяц. І чырвоны, бо чэрвень гэта – ад пладоў і ягад, якія пачынаюць спець. У чэрвені ўсё пасеянае і не пасеянае пачынае імкліва расці і набірацца сіл. Цвітуць каліна, язмін, шыпшына, ядловец, белая акацыя, маліна, зацвітаюць чарніцы, брусніцы, буякі, журавіны, а на лугах – канюшына, ятрышнік, незабудкі, кмен, дзьмухавец... Лугі – суцэльныя дываны з кветак: адначасова квітнеюць амаль усе лугавыя краскі. Каласуе і зацвітае жыта, потым – пшаніца, а пасля, ужо ў канцы месяца, і яравыя.

Наступны наш месяц старажытныя рымляне называлі юлем – у гонар імператара Юлія Цэзара, які рэфармаваў каляндар. Дарэчы, гэтак яго і цяпер называюць нашы суседзі – рускія.

Мы ж свой сёмы месяц завём ліпенем. Бо ў ім якраз цвіце на Беларусі ліпа. Яе цвіценне рухомае – і квет, і пах ідзе па нашай зямлі з поўдня на поўнач з хуткасцю каля 50 кіламетраў у суткі.

І яшчэ свой ліпень мы называем макушкаю лета. Бо пры ім пачынаюць укарочвацца дні і робяцца даўжэйшымі ночы, а ў зялёных кронах з’яўляюцца першыя жоўтыя лісточкі.

Ліпень – вельмі спякотны месяц, і ў ім сама болей навальніц: рэдкі ліпенскі дождж абыходзіцца без іх.

Калі красавік – гэта ўсмешка вясны, наша надзея, то жнівень – гэта пацалунак восені і спраўджванне тых, веснавых, надзей. Жнівень – значыць жніво.

Сеялі мы ў красавіку, садзілі ў маі і чакалі жніўня. Жнівень – наш бог. Мы цярпліва чакаем яго, бо ведаем: адно зерне стане жменям зярнят!

Паветра духмянае, але яно ўжо насычана пахам сухіх траў – блізка восень. На таках – груды залацістага збожжа, на лугах – стагі сена, у садах – голле яблынь звісае ад пладоў аж да зямлі... Такі ён, наш жнівень.

А верасень – гэта ўжо восень. Прышоў верасень – утаймаваў прыроду. Кветак амаль няма. Толькі настойліва цвіце верас, па назве якога мы і назвалі дзевяты свой месяц.

23 верасня Сонца праходзіць праз кропку асенняга раўнадзенства – значыць, даўжыня дня і ночы, як і вясною, ужо аднолькавая. Толькі птушкі цяпер не прылятаюць да нас, а адлятаюць. У вырай. У цёмныя хмары збіраюцца берасцянкі. Невялікімі чародкамі ляцяць на поўдзень мухалоўкі ды сітаўкі. Касяком пралятаюць гусі, касым шнуром – лебедзі. Па адным –

зяюлі, ястрабы, лелякі. А пад нагамі – першае апалае лісце: жоўтае, бурае, чырвонае, карычневае, аранжавае... Але ж сапраўдны лістапад пачынаецца менавіта ў лістападзе.

Перад гэтым яшчэ ў нас ёсць кастрычнік – месяц, які атрымаў назву ад кастрыцы, што застаецца ад лёну, які мы зараз у гэты час даводзім да ладу – тром, трэплем. Кастрычнік – апошні месяц вегетацыі раслін. Месяц, калі імжыць нудны дождж, калі здараюцца замаразкі, а то і выпадае снег. Рыхтуюцца да зімы лясныя звяры. Назапашваюць харч птушкі. У рэках і азёрах у глыбокія месцы збіраецца рыба: акуні, плоткі, карпы, карасі, яршы.

А ўжо ў лістападзе вецер і дождж абтрасаюць, распранаюць усе нашы дрэвы – на іх, зусім голых, нават рэдкаму цяпер промню няма за што зачапіцца. Дождж змагаецца са снегам, цяпло – з холадам. Світае позна, цямнее рана. Як мы кажам: «У лістападзе досвітак з прыцемкам сярод дня сустракаюцца».

Усё. Цыкл, хоць наперадзе яшчэ застаўся адзін месяц года, ужо закончаны. Лісце – пад нагамі. Карэнне глыбока ўтачылася пад зямлю, паснула. Цяпер толькі застаецца чакаць снегу. І ён неўзабаве, як абрусам, накрывае ўсю зямлю.

Зіма... Снежань – першы месяц зімы. У гэты месяц звычайна выпадае снег. Снежань зноў апрацавае дрэвы. Але не ў зялёнае, а ў белае адзенне. І намятае да іх каранёў гурбы снегу. Навейвае сумёты па самыя стрэхі. І мы радуемся: «У снежні мароз і снег вышэй хаты – год будзе багаты». Дні ўвачавідкі карацеюць, і неўзабаве надыходзіць 21 снежня – дзень зімовага сонцастаяння, калі ноч робіцца самаю доўгаю, а дзень – самы кароткі (*паводле Янкі Сіпакова*).

Б. Пад уплывам ідэй гуманізму ў Статут 1529 г. былі ўпершыню ўнесены такія прагрэсіўныя нормы, як суверэннасць дзяржавы, адзінства права, яго свецкі характар, талерантнасць, добрыя адносіны да іншых этнасаў ВКЛ, прававое становішча розных саслоўяў і сацыяльных груп насельніцтва. Цікавае выклікае правіла, якое некалькі абмяжоўвала самавольства магнатаў, згодна з якім асобы «як убогія, так і багатыя» павінны былі судзіцца па адных нормах, выкладзеных у Статуце.

Вялікі князь (у Статуце – гаспадар) абавязваўся захоўваць тэрытарыяльную цэласнасць дзяржавы, не дапускаць іншаземцаў на дзяржаўныя пасады ў ВКЛ, не даваць ім маенткаў, зямель, не адбіраць у мясцовых феодалаў пасады і маёмасць без суда,

захоўваць існуючыя законы і выдаваць новыя толькі з панамі раднымі.

Больш дакладным станавілася судаводства, абвяшчаўся прынцып публічнасці правасуддзя, роўнасці бакоў у судзе, права абвінавачанага на абарону з удзелам адваката.

Значная ўвага надавалася сямейна-шлюбнаму праву. Так, было пазначана абяцанне ад імя вялікага князя не выдаваць дзяўчат замуж прымусова, а толькі з іх асабістай згоды, што было даволі прагрэсіўнай з'явай на той час.

Першы Статут ВКЛ мае важнае значэнне і як выдатны помнік культуры і мовы беларускага народа. У адрозненне ад Заходняй Еўропы, у якой карысталіся рымскім правам, выкладзеным на незразумелай многім лацінцы, ён быў даступны ўсім пісьменным людзям і даваў магчымасць вывучаць лексіку і стыль беларускай мовы, на якім быў напісаны, а таксама дзяржаўна-прававую тэрміналогію таго часу. Значэнне Статута 1529 г. і ў тым, што гэта быў першы ў Еўропе сістэматызаваны збор законаў, ён стаў трывалай асновай для развіцця далейшага беларускага заканадаўства (*Статут ВКЛ, пер. А. С. Шагуна*).

В. Жыў сабе год чатырыста назад у беларускім горадзе Рагачове небагаты, але добрага роду дваранін па прозвішчы Гервасій Выліваха³.

Быў ён з калена Давойнаў, з клана – Мячоў, а якога герба – за даўнасцю год забылася. Усёй маёмасці яго было – замак-развалюха, некалькі коней веку мафусаілава, латы, ды меч, ды яшчэ шахматная дошка, але затое быў ён багаты сябрамі і неабзелены жаночай увагай.

Сабою быў дзівосна гожа і пяшчотны, а паводзін – самых заганных. Хобаль, залётнік, піяка, задзіра, біток, бабздыр несамавіты. Не было на ўсёй зямлі беларускай падобнага яму. Ляхі такіх завуць – «завалідрога», а мы, людзі роду крывіцкага, «адарвірог», бо некалі, кажуць, такі ў самога Люцыпара рог сілком аддзерлі і зрабілі з яго келіх для пітва. Вады нальеш, і, сілаю самога рога, робіцца гарэлка. Я думаю – байкі гэта.

І сябры ў яго былі адпаведныя. Андрэй Гарбаты з Брачыславічаў, Кірык Балабан з Гультаёў, Галляш Вясна са Свінчуковічаў ды яшчэ Іра Францічак, за пераплёт на служэнне надзеле-

³ Выліваха – белая чапля.

ны вёскай Мазурыкі, родам багемец, але п'янюга і бабскі ліслівец – на трох беларусаў.

Толькі ўсёй і працы ў іх было, што цягацца па корчмах і шынкарках ды па навакольных замках, калі гаспадара няма дома, піць віно, як Дняпро п'е Друць, ды дзярбаніць на лютнях і кімвалах багамерзкія песні.

Неяк жылі. Ставілі і бераглі дзяды і прадзеда мёд і віно – і выпіць яго за адно жыццё было цяжкавата нават Выліваху. У лясках была жывая закуска, касулі ды туры. На балотах связі, кражныя чагронкі, гразавікі, сярухі, шылахвосці. У рэках судакі, калекі, або балабы, самы, сіклы ды міроны, падусты, выразубы, язі ды галаўні, ляшчы ды бялёзны, страдалы, гусцёркі, свінні вадзяныя, сцярлядкі ды шчупакі.

І з іншым неяк абыходзіліся. У той час Магілёў з Рагачовам нават у Маскву пастаўлялі гатовае адзенне. Краўцоў было – грэблю масці. Так што порты, чугі ды плашчы абыходзіліся танна.

Набяруць гарэлкі, паедуць у лугі, дзіка заб'юць, ды на лаўцах пякуць дзічыну, ды песні гарлаюць – от і ўсё іхняе набажэнства Пану Богу за тое, што даў ім жыццё.

Нораў у гэтай грамады быў Дняпровы – на вярсту пяцьсот сажаняў звіву, – так што ніколі не ведаеш, чаго ад іх чакаць.

Нап'юцца ды, конныя, з кручы ў Дняпро скачуць. Або купяць за тры шэлегі плит, усцягнуць на яго майно ды бочкі з Божай слязою, захопяць усіх дзяўчат з Вясёлай Слабады дый сплывуць так аж да Лоева. А мужам гарадскім у гэты час хоць ваўком вый.

З Лоева вяртаюцца на конях, мечаных гетманскай клейнай. І кажуць па-рознаму. То – «падарылі», а то «купілі, плит спрадаўшы». Ды яшчэ смяюцца бессаромна, зубы нахабныя прадаюць.

Два разы стараста накладаў непарушную пячатку на іхняе дабро, за нясплату пазычанага. Думаў – сыдуць і ціха стане ў месце. То адзін раз яны – з нявыкруткі – загналі бацьку Палавуса, што дзесяць год са сваёй гайнёю па наваколлі блукаў і якога стараста з войскам спаймаць не мог.

Загналі і забралі ў яго ўвесь скарб.

А другі раз яшчэ мудрэй прыдумалі. Біскуп Смарагд хадзіў па наваколлі, зачыняючы грэцкага абраду цэрквы, а дабро

іхняе рабуючы. Ездзіў, пёс касароты, як Мамай: наперадзе сам з войскам, а за ім абоз нарабаваны.

То яны два вазы з футрамі, ваздухамі, залатымі дараносіцамі, ахвярнікамі, крыжамі святымі, дзе пацірамі і дзіскасамі ў яго адбілі ды павялі. Божаю зрабілі справу, але не для славы Божай, а для мамоны сваёй. Так і не выкурылі іх з гнёздаў.

У багатых, але пацёртых уборах, светлавокія, заўсёды на падпітку. Вакол лірны гуд і дудны роў. На сёдлах – жанчыны. На плячах – сокалы. У сэрцах – няма Богага страху (*У. Караткевіч*).

2. Прачытайце ўрыўкі тэкстаў, вызначце стыль, падстыль; назавіце маўленчыя адзінкі, якія ствараюць дакладнасць, лагічнасць, лаканічнасць, багацце, выразнасць прафесійнага маўлення.

2.1. Дрэва без каранёў не бывае. Ёсць свае карані і ў кожнага з нас. І ўваходзяць яны ў глыбіню стагоддзяў. Праўда, не заўсёды лёгка іх адшукаць, дакапацца да іх. Не ва ўсіх, далёка не ва ўсіх продкі чым-небудзь вызначаліся, праславіліся. Ды і хто яны такія, каб трапляць на старонкі летапісаў ці аналы гісторыі? У большасці гэта былі звычайныя, простыя людзі – асочвалі звяроў, лавілі рыбу, засявалі поле, даглядвалі худобу, гадавалі дзяцей, словам, жылі. Жылі ціха, малапрыкметна. Так і паміралі. Тады ж, у даўнія часы, заўважаліся і апісваліся куды больш важныя асобы і падзеі – князі, цары, іх паходы і бітвы, тое, што адбывалася ў палацах і замках. Калі ж прозвішча якога-небудзь дваровага служкі ці мужыка і трапляла ў летапісы ці аналы гісторыі, дык выпадкова, рэдка. Таму пра сваіх продкаў – хто яны, як жылі – мы можам меркаваць хіба па ўспамінах, апавяданнях бацькоў, дзядоў ды тых паданнях, што дайшлі з сёвай мінуўшчыны. Нямала пра гэта могуць сказаць і помнікі матэрыяльнай і духоўнай культуры, звычаі і абрады, апісанні мясцін, дзе наканавана было нарадзіцца і жыць і нам, і нашым продкам. Сёе-тое можна і дамаляваць, уявіць, а то і ўзнавіць, па абарваных нітачках, кавалачках звязаць у адно цэлае. Напрыклад, па рэштках лясоў і балот, што дзе-нідзе яшчэ захаваліся, можна сказаць, якія лясы і балоты былі ў нас калісьці, колькі рознай дзічыны – мядзведзяў, ласёў, зуброў, аленяў, коз, барсукоў, дзікоў, зайцаў, баброў; птушак – качак, цецерукоў, рабчыкаў, курапатак, бакасаў, чапляў, галубоў,

дзятлаў, ды і ўсяго іншага, чаго і не назавеш, не пералічыш, там вадзілася, пладзілася. А колькі ў рэках, рэчках, азёрах, старыцах, выгарах было рыбы, колькі ў барах, дубняках, безарнях, на палянах, прагалах ды і ў нетрах – зарасніках, гушчарах, імхах, – расло ягад, грыбоў! З гэтага можна заключыць, што продкам нашым – вядома, калі яны не былі лежні, гультаі, абібокi, галадаць не даводзілася. Ды і зямля падкармлівала, радзіла. Асабліва як лес спаліш, пасееш што-небудзь на пажарышчы. Проса, ячмень, ярыцу, жыта, пшаніцу, грэчку, авёс, гарох... Выпасаў, травы таксама хапала. А ўвосень зямля аж жаўцела пад дубамі ад жалудоў, пад арэшнікам – ад арэхаў... Так што было і самім што есці, і чым карміць кароў, коней, свіней, авечак... Нашы продкі, мяркуючы па ўсім, што захавалася, дайшло да нас з мінулага, былі нядрэнныя і паляўнічыя, рыбакі, паляводы, жывёлаводы, садаводы і пчаляры. Мёд збіралі цэлымі бочкамі. І які мёд! Не той, што цяпер іншы раз у магазінах ці на рынку прадаюць і які пахне буракамі і цукрам, а сапраўдны, сабраны з усяго разнатраўя багатых на меданосныя кветкі лясоў, балот, лугоў, палёў.

Адно пакаленне людзей прыходзіць, пражывае свае гады, пратупвае адмераныя невядома кім кіламетры і дарогі і адыходзіць. На змену яму нараджаецца новае пакаленне. І так бясконца, вечно... Адны прыходзяць, другія адыходзяць. Пажыў, зрабіў сваё – саступі, дай пажыць іншым... І не сушы галавы, не думай над тым, чаму гэта так, а не інакш...

Мудрасць жыцця якраз не ў тым, каб думаць пра тое, пра што не варта думаць, а дбаць пра надзённае, пра тое, без чаго жыць нельга, што зрабіць трэба сёння, заўтра (*Б. Сачанка*).

2.2. Жалейка – уласна беларускае слова ад *жаль*. Назва дадзена па характары гуку, якім вызначаўся гэты духоўны інструмент. З 2-й паловы XIX ст. жалейка інтэнсіўна выцяняецца кларнетам (лацінскае «кларус» – ясны гук).

Гуслі – агульнаславянскае слова з праславянскага «гондслі», якое звязана з дзеясловам *гудзець*. Само слова *гудзець* у некаторых мовах захавала значэнне «іграць» (чэшскае «гудба» – музыка, рускае «гудошник»). Мяркуюць таксама, што слова паходзіць ад санскрыцкага кораня «гу», звязанага з паняццем гучання наогул. У рускай літаратуры слова «гуслі» сустракаецца з XI ст.; упамінаюцца гуслі і ў «Словах» К. Тураўскага (XII ст.).

У назве музычнага інструмента *саксафон* гучыць імя яго стваральніка – бельгійца А. Сакса. Другая састаўная частка – ад грэчаскага «фоне», якое азначае «гук».

Слова *барабан* паходзіць ад «балабан», «дарабан». Так у цюркскіх мовах называецца гэты музычны інструмент. А слова «дарабанчы» азначала таго, хто іграе на ім. Найбольш ранняе сведчанне існавання барабана на Беларусі адносіцца да XII ст. (шахматная фігурка ў выглядзе барабаншчыка з Ваўкавыска) (*І. Шпадарук*).

2.3. Штодзённая культура – сукупнасць норм, звычаяў, стэрэатыпаў паводзін, якімі кіруецца чалавек у сваёй штодзённай жыццядзейнасці. Уяўляе сабой культуру, якая не атрымала інстытуцыяльнага замацавання і выяўляецца ў агульнаразумелых і агульнадаступных ведах, навыках, стэрэатыпах паводзін. Сфера штодзённай культуры ахоплівае нязначную частку свету (мікрасвет) і абмежавана сваім домам, вуліцай, раёнам, горадам, школай, міжасабовымі адносінамі і да т. п. Чалавек засвойвае яе з ранняга дзяцінства, у сям’і, у зносінах з сябрамі, сваякамі, праз навучанне і выхаванне ў школе, інстытуце, праз сродкі масавай інфармацыі і інш. Праблемы штодзённай культуры даследавалі многія філосафы, сацыёлагі, гісторыкі, літаратуразнаўцы – У. Джэмс, Л. Вітгенштэйн, М. Вебер, М. Бахцін, А. Гурэвіч, Ю. Лотман і інш. (*Э. Дубянецкі*).

2.4. У пачатку XII ст. у Балоньскай школе, ці ўніверсітэце, (Італія) ужо былі студэнты. Гэта слова паходзіць з лацінскага «студэнс» – старанна займацца, працаваць. Шлях студэнта (на першым этапе вучобы ён зваўся схалар) пачынаўся з запісу яго на падрыхтоўчы факультэт. Пасля чаго ён пераходзіў на адзін са «старэйшых» факультэтаў: багаслоўскі, медыцынскі або юрыдычны. Лекцыі пачыналіся з пяці гадзін раніцы і працягваліся чатыры гадзіны. Падручнікаў не было, лекцыі запісваліся. Самым стамляльным быў выпускны экзамен. На студэнта на працягу дня (з шасці гадзін раніцы да шасці вечара) «нападалі» не менш чым два дзясятка апанентаў. Пры гэтым сам студэнт не павінен быў ні адпачываць, ні есці, ні піць. Пасля здачы экзаменаў усё завяршалася «банкетам Арыстоцеля» (*І. Шпадарук*).

2.5. Фрэска, тэхніка манументальнага жывапісу; размалёўка па свежым вільготным тынку фарбамі, якія разведзены на вадзе; твор, выкананы ў гэтай тэхніцы. Палітра фрэскавага жы-

вапісу звычайна стрыманая, пры высыханні фарбы можа блякнуць. Тэхніка фрэскі вядома з 2-га тыс. да н. э. у эгейскім мастацтве, была адной з асноўных у антычным і візантыйскім мастацтве, краінах Заходняй Еўропы. Росквіту дасягнула ў XIII–XVII стст. у творчасці Джота, Мазачыя, Рафаэля, Мікеланджэла. Высокім мастацкім узроўнем вызначаюцца фрэскі майстроў XIV–XVII стст. Феафана Грэка, Андрэя Рублёва, Дыянісія. На Беларусі найбольш старажытныя фрэскі захаваліся ў інтэр’еры Полацкага Сафійскага сабора (XI ст.), Полацкай Спаса-Ефрасіннеўскай царквы (XII ст.). Вядомы размалёўкі ў культавых будынках (напр., касцёл бернардзінцаў і езуітаў у Гродне, Варварынская царква ў Пінску і інш.). Да тэхнікі фрэскі звярталіся беларускія мастакі XX ст. (С. Рудзінскі, Б. Вішнеўскі, В. Барбанцаў, Г. Вашчанка і інш.) (Э. Дубянецкі).

2.6. «Аналітыка-сінтэтычная апрацоўка дакументаў» – адзін з асноўных спецыяльных курсаў, які садзейнічае паспяховаму вывучэнню амаль усіх дысцыплін бібліятэчнага, бібліяграфічнага і інфармацыйнага цыклаў, і таму абавязкова вывучаецца слухачамі Інстытута павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў.

«Аналітыка-сінтэтычная апрацоўка дакументаў» – гэта комплексны курс, у якім вывучаюцца тэарэтычныя і метадычныя пытанні складання бібліяграфічнага запісу, індэксавання дакументаў, іх анатавання і рэферыравання, стварэння традыцыйных і машыначытальных бібліятэчных каталогаў.

За апошні перыяд па разглядаемым курсе з’явіўся шэраг нарматыўных дакументаў, у тым ліку новыя выпускі ББК і УДК, пэўная сістэма стандартаў, на аснове якіх на сучасным этапе ажыццяўляецца аналітыка-сінтэтычная апрацоўка дакументаў. У першую чаргу трэба звярнуць увагу на фарміраванне бібліяграфічнага запісу дакументаў, у які ўнесены карэнныя змены ў сувязі з выкарыстаннем інфармацыйных тэхналогій і міжнародным абменам інфармацыяй. Так, метадыка бібліяграфічнага апісання дакументаў падаецца ў адпаведнасці з ГОСТ 7.80 – 2000 «Библиографическая запись. Заголовок. Общие требования и правила составления», ГОСТ 7.82 – 2001 «Библиографическая запись. Библиографическое описание электронных ресурсов. Общие требования и правила составления», ГОСТ 7.1 – 2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» і іншымі існуючымі

стандартамі. Працэсы сістэматызацыі і прадметызацыі разглядаюцца адпаведна стандарту ГОСТ 7.59 – 2003 «Индексирование документов. Общие требования к систематизации и предметизации», у якім вызначаны магчымасці выкарыстання сучасных класіфікацыйных і прадметызацыйных інфармацыйна-пошукавых моў. Змест і афармленне рэферата і анатацыі на дакумент вивучаюцца ў адпаведнасці з ГОСТ 7.9 – 95 «Реферат и аннотация. Общие требования» (наводле Н. А. Ляйко, А. І. Фядорынай).

2.7. Харэаграфічнае мастацтва. Бальны танец – танец, які выконваецца парай ці большай колькасцю ўдзельнікаў на танцавальных вечарах, балях. Узнік у XV ст. у Італіі; у XVI–XVII стст. заканадаўцам моды была Францыя. Спачатку бальны танец не меў устаноўленай формы, а вызначаўся ўзнёсла-арыстакратычным характарам. Тады папулярнымі бальнымі танцамі былі алеманда, бурэ, гавот, менуэт, сарабанда. У XVIII–XIX стст. узніклі і пашырыліся больш свабодныя бальныя танцы, сярод якіх галоп, канкан, контрданс, лендлер, мазурка, полька і інш. З сярэдзіны XIX ст. найбольшае пашырэнне атрымаў вальс, непарыўна звязаны з творчасцю бацькі і сына Штраусаў. У канцы XIX – пачатку XX ст. пад уплывам танцавальных традыцый розных краін амерыканскага кантынента ўзніклі блюз, румба, самба, танга, чарльстон і інш. Большасць сучасных бальных танцаў вызначаюцца імправізацыйнасцю, зменлівасцю танцавальнай моды. Многія бальныя танцы другой паловы XX ст. маюць свабодную кампазіцыю (рок-н-рол, твіст, шэйк і інш.). Праводзяцца нацыянальныя і міжнародныя конкурсы на лепшае выкананне бальнага танца па спецыяльнай праграме. На Беларусі з XVII ст. былі вядомыя асобныя заходнееўрапейскія танцы (куранта, марэска, павана), якія выконваліся пры дварах магнатаў, у калегіумах. Зараз у нашай краіне дзейнічае мноства гурткоў, школ і студый бальных танцаў (Э. С. Дубянецкі).

2.8. Усе, хто бываў на Пастаўшчыне, пацвердзяць, што гэта край з харызмай. І не зразумееш, што надае яе. Можна, маляўнічая прырода, бо толькі азёр тут больш за сотню. Альбо багатая 600-гадовая гісторыя і вялікая колькасць цікавых помнікаў архітэктуры. Ці самі людзі, што шануюць традыцыі і цікавяцца мінуўшчынай свайго краю. А магчыма, усё гэта разам.

На ўзгорку на падмурку драўлянага францысканскага кляштарнага стаіць велічны касцёл Св. Антонія Падуанскага – візітоўка

Паставаў. У Першую сусветную вайну ён быў значна пашкоджаны, і ў 1920-я гады вернікі яго аднавілі. А вось савецкую ўладу перажыць ён не здолеў. У маі 1949 года яго зачынілі. У храме на доўгія часы размясціўся філіял прамысловага прадпрыемства. Званы маўчалі роўна 40 гадоў, да мая 1989 года, калі касцёл нарэшце вярнулі католікам.

Касцёл у гонар Св. Яна Хрысціцеля – стары храм з вельмі багатай гісторыяй. Можа, на фота ён выглядае трохі панура, але месца гэтае вельмі цікавае. Гэта адзін з трох храмаў-крэпасцей у Беларусі (два іншыя – у Сынкавічах і Мураванцы), які дзейнічае ўжо больш за 400 гадоў і не зачыняўся нават у савецкія часы, што само па сабе ўжо цуд. Кажуць, што ў гады Вялікай Айчыннай вайны тутэйшы ксёндз выратаваў ад фашыстаў нейкага партызана, які потым стаў партыйным функцыянерам і закінуў слоўца за храм.

Сцены касцёла амаль у два метры таўшчынёй, і як напамін аб падзеях Паўночнай вайны ў сценах можна бачыць гарматныя ядры. Праўда, іх туды ўмуравалі адмыслова.

Храм вядомы яшчэ і 400-гадовым цудатворным абразом Маці Божай, адной з карцін вядомага мастака другой паловы XIX стагоддзя Альфрэда Рамэра, і 100-гадовым арганам, на якім іграў знакаміты музыка Браніслаў Руткоўскі. Асаблівай увагі заслугоўвае энергічны і дапытлівы настаяцель Яцэк Хутман, які бясконца вывучае таямніцы храма, а нядаўна знайшоў пад алтарнай часткай касцёла яшчэ адно пахаванне, магчыма, нават фундатараў храма.

Пра палац Бішэўскіх у Лынтупах існуе прыгожая легенда. Малады ўладальнік Лынтупаў Юзаф падчас вучобы ў Парыжы закахаўся ў адну французскую актрысу і прапанаваў ёй руку і сэрца. А яна паабяцала, што выйдзе за яго замуж толькі тады, калі ён пабудуе для яе цудоўны палац, які адпавядае яе становішчу. Бішэўскі быў архітэктарам і сам заняўся праектаваннем дома. І ў выніку пабудаваў цудоўны дом з паркам, шырокімі аляямі і сажалкамі. Але дарэмна. Каварную прыгажуню ён не ўразіў, яна фыркнула і з'ехала назад у свой Парыж. А Юзаф так і застаўся халасцяком.

Калісьці галоўную плошчу Паставаў называлі Рынкавай, а цяпер яна завецца плошчай Леніна. Таму што цэнтральная і на ёй стаіць помнік правадыру пралетарыята. Дарэчы, помнік

унікальны, бо самы малады сярод усіх беларускіх помнікаў Леніну.

Але адметнасць плошчы не ў гэтым. Яна стала адной з першых ансамблевых забудоў на тэрыторыі Беларусі. Усе дамы на ёй узводзіліся не як прыйдзеца, а ў адзін час і па праекце аднаго архітэктара – італьянца Джузепэ дэ Сака. Дарэчы, галоўнага архітэктара ўсяго Вялікага Княства Літоўскага. З 22 будынкаў да нашых дзён захавалася толькі шэсць, аднак выглядае плошча вельмі цэласна і гарманічна. Характэрныя фігурныя фасады домаў надаюць Паставам рысы еўрапейскага гарадка. У адным з іх – у доме аптэкара – пастаўчане ўжо 250 гадоў купляюць лекі. Калісьці ў ім жыў лекар, а потым, каб не парушаць традыцыі, там размясцілі аптэку (*з газеты*).

2.9. Батлейка (ад Betleem – польская назва г. Віфлеем, дзе паводле біблейскага міфа нарадзіўся Ісус Хрыстос) – беларускі народны лялечны тэатр. Вядомы з XVI ст. Некаторае падабенства да беларускай батлейкі маюць украінскі вярцеп (найбольш пашыраны ў XVIII–XIX стст.) і польская шопка (вядомая з XV ст.). Паказы батлейкі звычайна адбываліся на Каляды; для гэтага выраблялі з дрэва спецыяльныя скрынкі, звычайна мелі выгляд хаткі ці царквы, з гарызантальнымі перагародкамі (сцэнамі-ярусамі). Лялькі-персанажы рабіліся з дрэва і каляровай тканіны. Паказы суправаджаліся словамі і музыкай, а батлеечнік агучваў персанажы-лялькі рознымі галасамі. Звычайна батлеечнае прадстаўленне складалася з дзвюх частак: рэлігійнай (кананічнай) і свецкай (народна-бытавой), прычым кананічны сюжэт разыгрываўся на верхнім ярусе, а свецкі – на ніжнім. Вельмі папулярнымі былі народныя інтэрмедыйныя сцэнкі з песнямі і танцамі, у якіх нярэдка ў гумарыстычнай і вострасатырычнай форме высмейваліся паводзіны нахабных, ілжывых, сквапных куцоў, шляхцічаў, паноў, карчмароў і да т. п. Асноўнымі кампанентамі батлеечных паказаў былі песня, танец, дыялог, маналог.

У канцы XIX – пачатку XX ст. асобныя сцэны батлейкі выконвалі жывыя актёры (т. зв. «жывая батлейка»). З канца 1980-х гг. робяцца спробы адрадіць паказы батлейкі на Каляды. З 1991 г. паказы батлейкі адбываюцца ў філіяле Літаратурнага музея імя М. Багдановіча, а прафесійны Дзяржаўны тэатр лялек і Тэатр-студыя кінаакцёра паставілі батлеечную п'есу «Цар-Ірад» (*наводле Э. Дубянецкага*).

Заданне для самакантролю

Зрабіце маўленча-камунікатыўны аналіз тэксту.

Парадак маўленча-камунікатыўнага аналізу тэксту

1. Стыль.
2. Тэма і ідэя тэксту.
3. Сфера ўжывання і сітуацыя выкарыстання: (культура, грамадска-палітычная, эстэтычная і інш.).
4. Форма зносін (пісьмовая/вусная, маналагічная/дыялагічная ці інш.).
5. Мэта (эмацыянальнае/сацыяльна-эстэтычнае ўздзеянне, камунікацыя).
6. Характар узаемаадносін (афіцыйны / неафіцыйны).
7. Падстыль.
8. Жанр.
9. Асаблівасці кампазіцыі тэксту (наяўнасць мовы аўтара і персанажаў, структура тэксту: сэнсавыя часткі, іх суадносіны, характар рубрыкацыі).
10. Фанетычныя асаблівасці (пры наяўнасці).
11. Лексічныя асаблівасці.
12. Фразеалагічныя асаблівасці.
13. Марфалагічныя асаблівасці.
14. Сінтаксічныя асаблівасці.
15. Асаблівасці рытмічнай арганізацыі тэксту (пры аналізе вершаваных тэкстаў – асаблівасці рыфмы і памеру).
16. Аналіз тэксту на прадмет праяўлення камунікатыўных якасцей маўлення:
 - правільнасць маўлення (парушэнне норм літаратурнай мовы (матываванае/нематываванае, кваліфікацыя маўленчых памылак);
 - дакладнасць маўлення і сродкі, якія яе забяспечваюць;
 - лаканічнасць маўлення і сродкі яе рэалізацыі;
 - лагічнасць маўлення і сродкі яе рэалізацыі;
 - дарэчнасць у дачыненні да маўленчай сітуацыі тэксту;
 - чысціня маўлення: наяўнасць/адсутнасць сродкаў яе парушэння, матываванасць іх выкарыстання;
 - багацце маўлення і сродкі яго рэалізацыі;
 - выразнасць і вобразнасць маўлення, сродкі іх стварэння, матывацыя ўжывання.

ТЭКСТЫ ДЛЯ АНАЛІЗУ

Тэкст 1.

Старожка ўжо злёгка пахрапвала ў кухні на печы, а Лабановіч усё яшчэ не лажыўся. На стале гарэла лямпа пад светлым абажурам і ляжала разгорнутая кніга, якую чытаў настаўнік. На гэты раз чытанне штось не ладзілася, і Лабановіч часта адрываўся ад кнігі, пахаджаў па пакоі і думаў. Новае месца, новыя людзі і тая работа ў школе, якую трэба было распачынаць на гэтых днях і да якой ён так доўга гатаваўся, – усё гэта займала яго думкі, і яму было лёгка і добра, бо так многа новага і цікавага спадзяваўся ён спаткаць на першай сваёй дарозе незалежнай грамадскай працы.

Яму па душы быў і гэты глухі куток Палесся, аб якім яшчэ дома так многа цікавага наслухаўся ад аднаго старога аб'ездчыка, і гэты народ з яго асаблівай моваю і звычаямі, так не падобнымі да мовы і звычаяў тых беларусаў, з гушчы якіх выйшаў Лабановіч; гэты некрануты край старажытнасці, якая на кожным кроку кідалася яму ў вочы і затрымлівала на сабе ўвагу, і гэты выгляд самой мясцовасці, агульнага тону якой не мог яшчэ ўлавіць Лабановіч, але ў якой таксама было многа цікавага і, на яго погляд, павабнага.

Што ні кажы, а жыццё, ужо само па сабе, ёсць радасць, вялікае шчасце, бяспэчэнны дар. Ёсць важныя дзве часціны, з якіх складаецца жыццё і яго глыбокі сэнс і характэр – чалавек і прырода. Бо ніколі не страціць для нас цікавасці чалавек, бо праяўленне яго розуму бязмежна, бо дарогі яго не вызначаны, бо формы яго жыцця і яго адносін да другіх людзей бясконца разнастайныя, канчаткова не выяўлены і ніколі не могуць стаць канчатковымі. А прырода! Колькі вялікага здавальнення дае нам яна! Бо прырода – найцікавейшая кніга, якая разгорнута прад вачамі кожнага з нас. Чытаць гэту кнігу, умець адгадаць яе мнагалучныя напісы – хіба ж гэта не ёсць шчасце? Адно толькі шкада, што наша жыццё несузмерна малое для таго, каб начытацца гэтай кнігай.

З такімі думкамі Лабановіч прыпыніўся каля акна. З двара пазірала цёмная, чорная ноч. Неба, абложанае нізкімі хмарамі,

здавалася, усё цяжэй навісала над аголенай зямлёй. Непраглядны змрок і сыры туман спляліся густа-густа і як бы глынулі гэтую закінутую між балот і лесу невялічкую вёску.

– Якая цемра! – жажнуўся малады настаўнік. Яму было прыемна пачуваць, што ён цяпер у гэтым цёплым і прытульным пакоіку, дзе прыветна і так мнагазначна гарыць лямпа пад белым абажурам, дзе ўсё так ціха і спакойна і нішто не перабівае думак. І тут жа паспагадаў ён і тым падарожным, якім так ці іначай прыходзіцца ехаць або ісці ў гэты глухі час ночы па цёмных і гразкіх дарогах, праз брады і грэблі сярод лясоў і балот.

Лабановіч зноў падышоў да стала і ўзяўся за кнігу. Але думкі яго так разышліся, што ён мусіў загарнуць кнігу ды зноў стаў хадзіць па пакоіку і думаць.

Заўтра трэба будзе заказаць старасту фурманку і паехаць да воласці забраць школьныя прыналежнасці; трэба пазнаёміцца там з настаўнікам і параіцца з ім наконт розных пытанняў, звязаных са школай; трэба таксама зайсці і да бацькушкі і запрасіць яго прыехаць сюды адслужыць малебен перад адчыненнем заняткаў у школцы. Так, гэта трэба зрабіць, бо ўжо даўно час брацца за навучанне дзяцей. Праўда, яго назначылі сюды позна. Але адкладаць няма сэнсу, бо не здолее выпаўніць праграму.

Гадзіннік на сцяне рабіў сваю работу. Аднатонна і размерна гойдаўся маятнік у шкляной каморцы, як бы вельмі здаволены сваёй працай, што і пацвярджаў кароткім «так-так!», «так-так!». Перад тым як адбіць гадзіны, гадзіннік колькі хвілін трашчаў, рыпеў, як калодзежны журавель на марозе, і пасля такой прадмовы званіў прыемным металічным звонам.

– А ўжо і позна, – зазначыў сабе Лабановіч.

Гадзіннік прабіў поўнач. Настаўнік перанёс лямпу ў другі, яшчэ меншы, пакоік, дзе стаяў яго просценькі дзервяны ложкак, лёг у пасцелю і чытаў «Зорныя светы і іх насельнікі» (Якуб Колас).

Тэкст 2.

СНЕГ

Такое маўчанне ў снезе,
такая далеч,
такая бель –
што замірае душа: не ўмее яна яшчэ быць такой.
Шастае шорсткая асака.
Сінеюць самотныя лозы.
У вёсцы запальваюцца агні.
У снега позірк маіх надзей,
у снега маіх летуценняў голас.
Снег, ты з бясконцасці? ты з дасканаласці? ты са скону?
Усё, што буяла, цвіло, красавала,
Усё, што стала мінулым, усё, што стала ўспамінам,
Усё, што вярнуцца назад не можа,
– Вярнулася ў белы снег.
У наваколлі яшчэ адно наваколле,
У адвячорку яшчэ адзін адвячорак,
У долі яшчэ адна доля: снег.
Свет спавядаецца перад снегам.
Кранаю далонню снег.

А. Разанаў

Тэкст 3.

Дзед Цыбулька. Ну, унучак, настаў і твой час... Самая мінута падкаціцца да старшыні. Прасі.

Юрка. Уладзімір Андрэвіч! А цяпер рашайце і маю справу, маю просьбу...

Каравай. Выбачайце, таварыш Ломцеў, я зараз яго адпусчу, а потым возьмемся за справу. (Да Юркі) Дык якая ў цябе просьба? (Да Ломцева) Малайчына, хлопец! Апроч таго, што ён мая правая рука, мой шафёр, ад'ютант, саветнік і дамарошчаны філосаф-завочнік, ён яшчэ... сёння проста подзвіг адмачыў. Каб не ён...

Дзед Цыбулька. І не я!

Каравай. І не ён. Каса калгаса не далічылася б чатырнаццаці тысяч.

Ломцеў. О-о-о! Ай да малайчына!

Каравай. Давай тваю просьбу.

Юрка. У горад мне трэба. Адпусціце мяне ў горад.

К а р а в а й . Калі ласка. Хоць на тры дні. Яшчэ і камандзіроўку выпішу.

Д з е д Цыбулька . Кладзі пад язык таблетку, старшыня!

Ю р к а . Не, мне не на тры дні!.. Мiane назаўсёды адпусціце.

К а р а в а й . Як – назаўсёды? А я? Без цябе я, як без рук.

К р а н д з я л ё ў . Ты што? Дысцыпліны не ведаеш? Ты ж – сакратар камсамольскага камітэта. Вот вам – пахвалі яго – малайчына, удалец. А ён – дэзерцір! Лятун! Перабежчык!

Д з е д Цыбулька . Но-но! Ты лягчэй! Гэта мой унук!!

К а р а в а й (Юрку) Значыцца, і ты?

Ю р к а . І я.

К а р а в а й . Вось як! (Дзеду) А можа, і ты? Зматваеце вудачкі? Уцякаеце? А тут хоць пропадам прападай? А? Адпускаю і цябе! Чаго сядзіш?

Д з е д Цыбулька . А мне і тут хо-о-ораша! А каб быў маладзейшы, то...

К р а н д з я л ё ў . Ты і маладзейшым быў... кулацкім падпявалам. А цяпер і ўнука выхавалі па сваёй мерцы. Не так?

Д з е д Цыбулька . А ты на каго эта крычыш? Ты што? Зноў за сваё? Зноў за старое? А? А ты чаму абзываеш мяне і ўнука майго ўсякімі такімі словамі? Мы за народны інтарэс толькі што подзвіг адмачылі! Можна сказаць, усенародна перад старшынёй нашым даказалі сваю прыхільнасць і адданасць! А ты?!

К а р а в а й . Стоп! Стоп-стоп, дзед!

Д з е д Цыбулька . Не, не стоп! А чаму яму не паехаць у горад! А для чаго ён павінен абавязкова кіснуць тут? Ты ведаеш, якая ў яго галава? Якая светлая? Якая гасударсцвенная! Ты чуў калі-небудзь ад яго глупства якое? А? Не? А мала гаворыць? Маўчыць? Таму што разумны! Ву-умны! Ды ён і міністрам можа стаць, калі... толькі... разгон яму даць і дыстанцыю з перспекывай! А тут? Якая тут дыстанцыя? Да чаго ён дарасце? Кім стане? Ну-у, не-е! Ён паедзе ў горад! З яго галавой... Ён праб'е сабе дарогу такую, што... Як у песні: «Грудью проложим себе!»

Л о м ц е ў (спакойна). Вот вы, таварыш...

Д з е д Цыбулька . Таварыш Цыбулька я.

Л о м ц е ў . Таварыш Цыбулька, расталкуйце мне, калі ласка, чаму іменна ў горад? А што будзе, калі ўсе захочуць стаць міністрамі?

Дзед Цыбулька. А што хіба і вы меціце ў міністры?

Ломцеў. Я? Чаму? Я – не. Я не хачу.

Дзед Цыбулька. Ну вот: вы – не, і я – не. Значыць, ужо не ўсе туды меціць. Мая баба таксама туды не меціць. Вот я добра ведаю, што і Уладзімір Андрэевіч адчувае сябе на сваім месцы.

Крандзялёў. А чаму і яму, маладому чалавеку, не атабарыцца тут? На пастаянна? Навошта ты патураеш усім сваім унукам, каторыя ў горад ірвуцца? Усіх туды выправіў?

Дзед Цыбулька. Не, не ўсіх. Пецька вяртаецца з арміі? Вяртаецца. Значыць, не ўсіх! Ён будзе карміць усіх сваіх, што ў горадзе! Ясна?

Крандзялёў. Аднаго вярнуў, а семярых адправіў?

Юрка. Вы што? Забыліся, што рэвалюцыя замацавала права на свабоду, роўнасць і брацтва? І не вам, таварыш Крандзялёў, адмяняць гэты права!

Крандзялёў. Чулі? Чуў, таварыш Ломцеў? А? Фармуліровачка? А? Шчасце тваё, што...

Дзед Цыбулька. Што, мінуўся той час?

Ломцеў. Да... Нездаровая тэндэнцыя... І не зусім зразумелая.

Дзед Цыбулька. А ўсё-такі, таварышок, а як вы сабе ўсё гэта талкуеце?

Ломцеў. Я?

Дзед Цыбулька. Так, вы.

Ломцеў (*наблажліва*). Такая тэндэнцыя, такая сацыяльная з'ява, як інтэнсіўная міграцыя сельскай моладзі ў горад... Ты разумееш, што такое міграцыя?

Дзед Цыбулька. Ну, ну, давай, давай, разбяромся.

Ломцеў. Такая нездаровая з'ява назіраецца, на жаль, не толькі ў нас, але і ў іншых раёнах.

Дзед Цыбулька. А чаму гэты ўрбанізацыя ўжо стала нездаровай, і на жаль?

Ломцеў (*здзівіўся*). Ух ты! А ён – эрудзіт!

Дзед Цыбулька. Зараз разбяромся, хто ерундзіт. А я лічу, што натуральная з'ява. Натуральная, і ўсё! Здаровая ці не вельмі здаровая, на жаль ці не на жаль, а яна ёсць. Ёсць, і ўсё тут! Тут хоць закукарэкай, але не адменіш, і ўсё. Юрка! Анутка растлумач ты яму, як мне ўчора. Крой!

Юрка. У дзіцячым садзіку даўно ведаюць, што навукова-тэхнічная рэвалюцыя захапіла і сельскагаспадарчую сферу дзейнасці чалавека. Бачылі, колькі новай тэхнікі толькі ўчора прыбыло ў наш калгас? Пачынаецца новы спосаб вытворчасці. Ка-му-ні-стыч-ны!

Дзед Цыбулька. Во-во! Во! Новы спосаб работы! Як у Карла Маркса. Вот я хутка асілю яго «Капітал», тады я вам сам буду даваць прыкурыць. Тэарэтычна прыкурыць. Ну-ну, Юрка, далей!

Юрка. А новы спосаб вытворчасці нараджае і новыя з’явы, і новыя зрухі і ў палітыцы, і ў эканоміцы, і ў сацыяльнай сферы. Ён, спосаб вытворчасці, дыктуе заканамернасці і ў перамеркаванні вытворчых сіл грамадства. Вось дзе корань міграцыі. Натуральна? Так! На жаль? Не! Эканамічная заканамернасць.

Дзед Цыбулька. Як чотка! Як ясна! Малайчына! Светлая галава! І дамарошчаны! Ён у мяне завочнік! Тры курсы агораў. А вот чацвёрты і пяты... паедзе туды. На вочны! Кропка! Я сказаў! (А. Макаёнак).

Тэкст 4.

Што прыгажэй ад лета? Грымлівага, духмянага, залатога. Ступіш на луг і хочацца разуцца, асцярожна прайсці па цудакіліме басанож. Божа, прыгажосць адбірае вочы. А ў лесе, а ў бары дораць водар цар-кветка ландыш, лясная цыбуля – чарамша, і шумяць-гамоняць, хваляцца зялёнымі сукенкамі бярозы-беланожкі, трапяткія асіны. А дзесьці ў гушчары-бары распускаецца папараць-кветка. На зямлі беларускай Купалле, на зямлі Яго Вялікасць лета: чэрвень, ліпень, жнівень. І параўнаць гэту званкарэхую, шчымлівую і ясную пару можна хіба з грацыёзнай, дзіўна-ласкавай і шчодро-руплівай жанчынай. Як светла і хораша напісаў пра яе ці не лепшы прэзаік маёй Беларусі Іван Мележ: «Усё лета перад хатай Чарнушкаў ціха грэлася на сонцы маладзенькая, з тонкім, як дубец, камлём рабіна. Ніхто ў Куранях, бадай, не заўважаў, калі і хто пасадзіў яе, не бачылі як трэба яе і тады, калі яна красавіцкай раніцай апрапулася ў лёгкае празрыста-зялёнае плацце з кволых, разных лісточкаў. Дні за днямі цікаўна, але нясмела, глядзела яна на вуліцу, на ўсіх, хто праходзіў міма, сціплая, непрыкметная, за нязграбным плотам, блізка ад вялікіх дрэў. Ніхто не даваў ёй

ніякай увагі, мылі яе, песцілі толькі цёплыя дажджы, ды любілі шумець маладым лісцем вятры. Людзі ж яе як бы не заўважалі, спачатку таму, што проста не прыкмецілі, а потым таму, што непрыкметна прывыклі.

І неспадзявана адбылося незвычайнае: ціхая, нявідная, у жнівеньскім росквіце рабіна заружавела, зазырчэла яркім, кідкім харакством, гарачым полымем агністых гронак.

Як тая рабіна, цвіла ў гэта лета Ганна. Яшчэ, здаецца, учора была гарэза, падлетак, а вось ужо, глядзіце, – у самай добрай пары дзяўчына, у самай красе сваёй! Калі толькі вырасла!»

Заўваж, чытач, на невялікую дэталю: прыгажосць могуць убачыць толькі людзі «не ачарсцвелыя ў жыццёвых пакутах да харакства». І такіх на нашай слыннай зямельцы тысячы. Як бы іх ні дапякала работа, як бы ні мучыў клопат за заўтрашні дзень, душы іх цягнуцца да светлага і чыстага (*В. Жывіца*).

Тэкст 5.

Усяго за адзін вечар на адной лугавіне каля рэчкі Прыпяць было расстраляна каля паўсотні буслоў. Такія вось Курапаты жніўня месяца перабудовачнага 1988 года. І сатварылі іх людзі ў найвышэйшай ступені добранадзейныя, добрапрыстойныя, правераныя, бо сёння першаму сустрэчнаму-папярэчнаму стрэльбу не пакінуць, не дадуць на яе дазволу. Нашы з вамі сучаснікі. Паўсотні буслоў расстраляна на лугавіне дзеля адной толькі забавы. Ні аднаго з іх не ўзялі, не з’елі, не выкарысталі нават чучала. Усе як адзін буслы засталіся ў якасці сведак таго, на што здольны чалавек. Жыхары навакольных вёсак, калі да іх дайшлі першыя чуткі аб гэтым паляванні, не далі ім веры. Групамі і па адным прыходзілі паглядзець: ці не хлусіць пагалоска – грэх жа, грэх. На Беларусі бусел – святая птушка, таму і ходзіць па зямлі, як той дзед, у белай світцы. Бязгрэшныя мёртвыя сведкі былі ўсе ў наяўнасці. Ні адзін не адмовіўся ад сваіх паказанняў, не ажыў, не збег, нікуды не зляцеў з лугу, смерцю сваёй засведчылі: было. Але ўсё роўна, бачачы ўсё на свае вочы, не хацелася даваць веры, прызнавацца, што такое магчыма ў нашы дні. І таму, пэўна, ніхто з вяскоўцаў нікуды нікому не заявіў. І што заяўляць, куды скардзіцца, калі нешта падобнае адбылося некалькі гадоў назад з бабрамі. Адплакалі сваё на гэтых пакутных палескіх берагах палескія бабры і зніклі, звыліся

на бабровыя шапкі. Нешта падобнае пасля сусветна вядомага красавіцкага чарнобыльскага атамнага залпа на Белай Русі ўжо было і з ракамі. Ноччу яны пакінулі раку і выпаўзлі на бераг, як чорныя манахі, шкробліся адзін аб аднаго чорнымі панцырамі-сутанамі і зайшліся на сушы.

О зямля, што з табою робіцца, што з табою робяць дабрадзеі-цывілізатары. Пад якім атамным прыцэлам ты ідзеш у светлае будучае, у трэцяе тысячагоддзе. Нікому і нідзе, ні чалавеку, ні зверу, ні птушцы, ні казюрцы няма паратунку. І цішыня, цішыня, усё стабільна, усё добранадзейна і ўстойліва (В. Казько).

Тэкст 6.

Якая яна, мая зямля? Гэта ў мінулым гераічная і шматпакутная зямля. Безліч разоў грукаталі па ёй калясніцы вайны. Але мы, дзеці Беларусі, ганарымся тым, што ў гэтых войнах яна ніколі не была агрэсарам. Іншая справа, што яна заўсёды можна і да канца бараніла свой дом, сваю праўду і веру.

Памяць маёй зямлі пра гэта і ў старадаўніх гарадзішчах, і ў курганах, пад якімі спяць яе абаронцы, і ў барвовых, быццам ад крыві, мурах замкаў, на палетках, дзе працавіты плуг часам выворвае каменную сякеру, меч або гільзу часоў апошняй вайны, і ў вечных агнях перад помнікамі салдатам.

І перш за ўсё, памяць маёй зямлі – гэта людзі і іх вечная, неўміручая праца. Араць палі, біць студні, расціць сады, плесці з каменю і дрэва карункі дзівосных будынкаў, спяваць песні, складаць вершы.

Таксама якасць нашай памяці: ніколі не аддзяляць сябе ад культуры і самаахвярна ствараць яе, якія б перашкоды не ўставалі на шляху. Стварыць непаўторны фальклор, першымі ў свеце сярод усходніх славян надрукаваць Біблію ў перакладзе на родную, беларускую мову. І не перарываць ані на год той стыхіі, пlynі той вялікай ракі, якая валадарыць чалавечым сумленнем і душами і імя якой – літаратура. Шанаваць памяць яе дзеячаў, ствараць на месцах, дзе яны нарадзіліся і дзе паэзія нарадзілася ў іх душах, заповеднікі. І там калыска можа нарадзіць Песню і Неўміручасць (У. Караткевіч).

Тэкст 7.

АБСТАЛЯВАННЕ СЦЭНЫ

Сучасны тэатр складаецца з дзвюх частак – сцэны і глядзельнай залы, якія адзелены адна ад другой капітальнай сцяною са спецыяльным праёмам – партальнай аркаю, верхняя частка якой пакрываецца рамай-«арлекінам», за якім знаходзіцца спецыяльная супрацьпажарная «сцяна» – заслона. Апушчаная ўніз, яна герметычна падзяляе глядзельную залу і сцэну. Адным з найбольш важных механізмаў абсталявання партальнай аркі з’яўляецца антрактавая заслона. За супрацьпажарнай заслонай знаходзіцца пад’ёмна-апускная заслона. Для змены памераў люстра сцэны па вертыкалі служыць партальная падуга, за якой, з правага і левага бакоў сцэны, прымацаваны партальныя кулісы, якія могуць мянаць люстра сцэны па гарызанталі. Абсталяванне сцэны зманціравана ў розных кутках і частках сцэны (ад каласнікоў да ніжняга трума). На кожным плане сцэны паралельна партальнай арцы замацаваны сафіты, што служаць для асвятлення дэкарацый кожнага плана. Планшэт сучаснай сцэны драматычнага тэатра абсталяваны рознымі механізмамі, найбольш распаўсюджаным з якіх з’яўляецца паваротны круг. У оперна-балетным тэатры вялікае значэнне мае пад’ёмна-апускны планшэт з асобнымі пляцоўкамі, у якіх умайстраваны люкі правалу. На сцэнах, дзе ёсць вялікія бакавыя запаснікі, знайшла прымяненне сістэма фурак (невысокіх пляцовак на калёсах, на якіх загадзя манціруюцца дэкарацыі трох бліжэйшых карцін) (*А. Каляда*).

Тэкст 8.

За вёскамі палі. Зноў жа розныя. Поўнач. Мядзельшчына з яе азёрамі і перакатамі ўзгоркаў. Гэта менавіта тут склалася загадка: «Поле ў паясках, поле ў піражках, поле ў дзірачках». Ты ломіш галаву над тым, што гэта такое, а адказ нечаканы: «поле». Паяскі – межы, піражкі – камяні, дзірачкі – дзірачкі сцяблін на іржышчы. Палі не дужа вялікія. Валуны значнага памеру сцягваюць на межы трактарамі ці спіхваюць бульдозерамі, і таму на межах цэлыя каменныя валы, крэпасці. З валуноў, расколатых берталетавай соллю, будавалі і часам будуюць і цяпер стайні, свірны, пуні.

Чаго-чаго, а каменя тут хопіць. Як сказаў паэт П. Панчанка: «Аматар трымаць чорны камень за пазухай тут мог бы набраць

іх на дзесяць вякоў». Здавалася – прыбралі. Не, пасля кожнага ворыва лезуць з зямлі, кожны дождж выбівае іх наверх.

На гэтых палетках лілавее канюшына, варушыцца вусаты ячмень, цягнецца, чапляе за ногі вільготнае і сакавітае сіло гароху.

Лубіну менш, затое сінія хвалі ільноў літаральна бясконцыя.

Сярэдняя паласа. Тут разнастайнейшы рэльеф і такія ж палі. На Навагрудчыне з яе высачэзнымі ўзгоркамі – меншыя, на раўніннай багатай Случчыне – шырокія і раздольныя. Паўдзённы ўсход шмат займаецца гародніцтвам: капуста, цыбуля, радыс, морква, памідоры, гуркі, часнок, салата. Тут буйныя парніковацяплічныя камбінаты, якія працуюць не толькі на Беларусь.

Поўдзень. Палескае роўнае поле. То спрадвечнае, то нядаўна асушанае. На гарызонце зубчасты сілуэт лесу. На дрэвах пасярод поля па адной, па тры, па пяць пчаліных калод на кожным. Тут іх называюць «свепет». І зусім няма камення. Захацеў бы ў ворага кінуць, і то не знайшоў бы.

І ячменю мала. Яго, мужыка, нягледзячы на вусы, перамаглі грэчка і проса. І тут жа да іх у хаўрус уціснулася салодкая кампанія: кармавы лубін (паўсюль), цукровы бурак (на паўднёвым захадзе) і нязлічаныя каноплі (на паўднёвым усходзе). Ну і яшчэ тытунь. А раз так, то ясна, што ёсць цукровыя заводы і тытунёвыя фабрыкі.

Гэта мы ўсё займаліся пакуль што паважанай, але не самай важнай кампаніяй. Цяпер пра галоўнае.

Бульба. Яна паўсюль, яна – універсал. За выключэннем некаторых паўночных раёнаў, дзе яе пасевы складаюць 15,8 працэнта ад пасяўной плошчы, – паўсюль яе да 20 працэнтаў. А значыць, тут жа працуюць заводы спіртавыя і крухмальныя.

33,3 працэнта плошчы збожжавых захапіла і самаўладна размясцілася там асноўная культура – азімае жыта. Падцясніла менш ураджайную ярыну, а пшаніцу, разлівы якой так шырока расцякліся па Сібіры, Кубані, Украіне, увогуле трымае ў чорным целе – усяго 17,4 %, хаця сеюць пшаніцу па ўсёй рэспубліцы.

Пра ячмень я ўжо казаў раней. Яму аддадзена менш плошчы. Такі сабе падпанак. Ведае, што беларус не можа абысціся без ячнага супу з грыбамі і піва.

Нават авёс крыху больш пан, чым пшаніца, хаця пасевы яго і скараціліся за апошні час у тры разы. Ён служыць кормам для хатняй жывёлы, а ў басейне Бярэзіны – і для мядзведзяў, якія

прыходзяць уначы ласавацца на аўсяныя палі. Нашморгаюць поўныя жмені, высмакчуць «малако», а жмакі раскідаюць па полі. Мясцовыя калгаснікі гэтага разбою дуж-жа не любяць.

Шмат у краіне кармавых культур, бо добра развіта мяса-малочная вытворчасць. Таму тут табе і кармавы лубін, і кукуруза на сілас, і канюшына, брочка, турнэпс, рэпа.

У рэспубліцы амаль 6 млн буйной рагатай жывёлы, з іх 2 млн 592 тысячы кароў. Пераважна чорна-белыя і бурныя, латвійскія, але ёсць і швіцкая, сіментальская, яраслаўская пароды.

...Сядзіш над Дняпром. Сонца набліжаецца да гарызонту. На дрэвах, на вадзе, на гліне адхонаў аранжавы водбліск. І раптам у вадзе з'яўляюцца нейкія незразумелыя кропкі. Бліжэй-бліжэй, і вось ясна ўжо, што гэта рагатыя галовы. Плыве цераз раку вялізная чарада. Пярэднія ўжо выйшлі на бераг, чорна-бела ільсняцца на сонцы, і вада спывае з іх, заднія яшчэ плывуць. А за імі, стоячы ў чаўне, плыве пастух. Гэта пераганяюць статак на новую пашу, на паплавы са свежай, кветкамі апырсканай травой. У аднаго майго знаёмага дядзькі было аж сем коз. «Дядзька, навошта вам іх столькі?.. Ды яшчэ чацвёрка – казлы». – «Ды не купляе ніхто, а рэзаць нейк рука не падымаецца. Занадта на чорта падобныя». – «Ну а свінню вы ясцё?» Адказ пасля нядоўгага роздуму: «Свінню ем. Калі б свінню не есці, яна б... увесь свет запаланіла».

Дык вось, у некаторых раёнах Беларусі трымаюць 60–100 свіней на адзін гектар пашы. У 1972 г. свініна складала 47,7 % усяго мяса, якое атрымала Беларусь.

...Сцэнка на пашы. Два пастухі пасвяць авечкі. Адзін ля лесу, другі – наводдаль. Воўк схапіў адну. Той, што далей, крычыць:

– Што гэта? Воўк?

– А нягож, халера твайму бацьку, заяц?!

– То што ён, авечку панёс?!

– А нягож, трасца тваёй матары, табе прынёс?!

То вось і ваўкоў павыбілі і засталася іх мала, але і авечак паменела таксама. Гэтаму ёсць прычыны. Раней ледзь не адна авечка давала чалавеку вопратку: кажух, катаная світка, ваўняны бурнос, бурка, зімовыя порткі, андаракі, валёнкі. Цяпер на змену ўсяму гэтаму прыйшоў крам, ды яшчэ й сінтэтыка дапамагла. Ва ўсякім разе, на кожны раён тры-чатыры-восем гаспадарак з невялікімі авечымі фермамі, і рэдка дзе можна ўба-

чыць ферму болей чым на 400 галоў. Ды і ў гэтых гаспадарках авечкі не галоўнае (*У. Караткевіч*).

Тэкст 9.

РАЗДЗЕЛ 1. АРТЫКУЛ 2.

Мы, гаспадар, абяцаем нікога не караць па завочным абвінавачванні, хай бы гэта датычыла абражання маястату нашага гаспадарскага або здрады Рэчы Паспалітай. А хто б каго неабгрунтавана абвінаваціў па тых жа справах, аб абражання маястату нашага гаспадарскага або здрадзе Рэчы Паспалітай, але не даказаў, тым самым павінен быць пакараны.

Таксама пайменаваным прэлатам, княжатам, панам-радам духоўным і свецкім, панам харугоўным, шляхце і гарадам земляў Вялікага Княства Літоўскага і ўсіх іншых земляў, якія здаўна і цяпер таму панству Вялікаму Княству Літоўскаму належаць, абяцаем словам нашым гаспадарскім, што ні на якога чалавека не будзе пачата яўнае праследаванне, або следства, або тайнае падазрэнне, тых саслоўяў вышэй указаных, якім-небудзь пакараннем грашовым, крывавым, турэмным, або адабраннем чыноў, пасада або маёнткаў, абвінавачваць і караць не павінны і не будзем, перш чым на сойме ў судзе яўным у адпаведнасці з парадкам судавытворчасці і права, калі скаржнік, гэта значыць ісцец, і адказчык абвінавачаны асабіста паўстануць, і пераканаўча ў канцы будуць пераможаны на судзе, і пасля такога разгляду вінаватыя павінны быць пакараны карай, указанай у ніжэй апісаных артыкулах. А таксама калі б хто-небудзь узвёў паклёп на каго ў тых справах па абражання маястату нашага або ў здрадзе Рэчы Паспалітай абвінаваціў, да ганьбы, а абвінавачанаму пагражала б страта гонару, або пазбаўленне жыцця, або іншае пакаранне, тады той, каторы каго абвінаваціў і абылгаў, а не дакажа абвінавачвання, павінен быць пакараны той самай карай (*Статут Вялікага Княства Літоўскага, 1588 г., пер. А. С. Шагуна*).

Тэкст 10.

Каляды (ад лац. *calendae* «календы» – назва першага дня кожнага месяца ў старажытных рымлян), народнае зімовае свята дахрысціянскага паходжання. Святкаванне К. звязана з перыядам зімовага сонцастаяння і адпаведна з першым павелічэннем самага кароткага дня ў годзе. У гадавым коле народных

аграрных абрадаў і святкаванняў займала 1-е месца. З усталяваннем хрысціянства К. былі прымеркаваны да свят Раства Хрыстова і Вадохрышча. На Беларусі рытуал святкавання К. цесна пераплецены з народнай святочнай традыцыяй. К. працягваюцца з 24 снежня па 6 студзеня (па старому стылю). У аснове К. – старажытная аграрная абраднасць, агульным прызначэннем якой было паскарэнне надыходу цяпла (паводле народнага выказвання «Ад Каляд сонца паварочвала на лета») і забеспячэнне добрага ўраджаю ў новым гаспадарчым годзе пры дапамозе магічных дзеянняў. Для К. характэрны тры абрадавыя вячэры (куцці): посная (вялікая) спраўляецца перад першым святочным днём; багатая (тоўстая, шчодрая) з мяснымі стравамі – у вечар перад Новым годам; посная (галодная, вадзяная) – перад Вадохрышчам. У час К. наладжвалі варажбу, шматлікія забавы, гульні, а таксама т. зв. «калядаванне» – хаджэнне калядоўшчыкаў па хатах з выкананнем велічальных песень, тэатралізаваных сцэнак, пераапананнем у «казу», «мядзведзя», «кабылу» і да т. п. Калядоўшчыкі спявалі калядныя песні, у якіх віншавалі гаспадароў хаты, жадалі ім добра і заможнасці, услаўлялі іх працавітасць і шчодрасць, дабрадушна кпілі з малалеткаў, дзеда ці бабулі. За гэта гаспадары хаты давалі ім розныя падарункі (сала, каўбасы і інш.) (Э. Дубянецкі).

ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

Літаратура

Асноўная

1. *Азарка, В. У.* Беларуская мова : спецыяльная лексіка / В. У. Азарка, А. С. Васілеўская, М. М. Круталевіч. – Мінск : ВВЦ БДПУ, 2004. – 207 с.

2. *Антанюк, Л. А.* Беларуская мова : спецыяльная лексіка / Л. А. Антанюк, Б. А. Плотнікаў. – Мінск : Акад. кіравання пры Прэзідэнце Рэсп. Беларусь, 2004. – 128 с.

3. *Антанюк, Л. А.* Беларуская навуковая тэрміналогія : фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыянаванне / Л. А. Антанюк. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987. – 240 с.

4. *Асіпчук, А. М.* Беларуская мова. Прафесійная лексіка : дапам. / А. М. Асіпчук, В. В. Маршэўская, А. С. Садоўская. – Гродна : ГрДУ, 2009. – 271 с.

5. Асновы культуры маўлення і стылістыкі / пад рэд. У. В. Анічэнка. – Мінск : Універсітэцкае, 1992. – 255 с.

6. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : дапам. / аўт.-склад.: В. В. Маршэўская, І. В. Шываварчык, А. С. Садоўская. – Гродна : ГрДУ, 2006. – 84 с.

7. Беларуская мова ў схемах і табліцах : дапам. для вучняў агульнаадукац. устаноў / склад. А. В. Ляўковіч. – Мазыр : Белый ветер, 2010. – 106, [2] с.

8. Беларуская мова : энцыкл. / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : Беларус. энцыкл., 1994. – 655 с.

9. *Жэлуновіч, А. А.* Прафесійная лексіка (тэставыя заданні для самакантролю па беларускай мове) / А. А. Жэлуновіч. – Мінск : БДУ культуры і мастацтваў, 2007. – 34 с.

10. *Каляда, А.* Беларускае літаратурнае вымаўленне : практыкум па дыкцыі і арфаэпіі / А. Каляда. – Мінск : Выш. шк., 2006. – 100 с.

11. *Каўрус, А.* Дакумент па-беларуску / А. Каўрус. – Мінск : Беларусь, 1994. – 159 с.

12. *Куліковіч, У. І.* Беларускі правапіс : правілы, заданні, кантрольныя работы / У. І. Куліковіч. – Мінск : Завігар, 1998. – 280 с.

13. *Куліковіч, У. І.* Новае ў беларускай арфаграфіі. Правілы. Заданні. Тэсты. Слоўнік : вучэб. дапам. / У. І. Куліковіч. – Мінск : Новое знанне, 2011. – 507 с.

14. *Куліковіч, У. І.* Сучасная беларуская арфаграфія. Правілы. Трэніровачныя заданні. Кантрольныя работы. Заліковыя тэсты. Даведкі : вучэб. дапам. / У. І. Куліковіч. – Мінск : Новое знанне, 2010. – 124 с.

15. *Ляшчынская, В. А.* Беларуская мова : тэрміналагічная лексіка : вучэб. дапам. / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ БДУ, 2001. – 256 с.

16. *Ляшчынская, В. А.* Студэнту аб мове : прафесійная лексіка / В. А. Ляшчынская. – Мінск : ІВЦ Мінфіна, 2003. – 243 с.

17. *Пісарэнка, А. М.* Функцыянальная стылістыка беларускай мовы : вучэб. дапам. / А. М. Пісарэнка. – Мінск : БДУ культуры, 2003. – 62 с.

18. *Пішам па-беларуску : даведнік па арфаграфіі і пунктуацыі з каментарыямі : дапам. для агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / З. І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск : Аверсэв, 2010. – 191 с.*

19. *Сучасная беларуская мова : вучэб. дапам. / Л. М. Грыгор’ева [і інш.] ; пад агул. рэд. Л. М. Грыгор’евай. – 4-е выд., выпр. – Мінск : Выш. шк., 2011. – 622 с.*

20. *Сямешка, Л. І.* Курс беларускай мовы / Л. І. Сямешка, З. І. Бадзевіч, І. Р. Шкраба. – Мінск : Універсітэцкае, 1996. – 654 с.

21. *Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / Г. У. Арашонкава, А. М. Булыка, А. І. Падлужны ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск : Беларус. навука, 1999. – 173 с.*

22. *Цікоцкі, М. Я.* Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. – Мінск : Выш. шк., 1995. – 301 с.

23. *Шакун, Л. М.* Аб перыядызацыі гісторыі беларускай літаратурнай мовы / Л. М. Шакун // Карані роднай мовы. – Мінск : Выш. шк., 2001. – 86 с.

Дадатковая

1. *Красней, В. П.* Навуковы стыль сучаснай беларускай літаратурнай мовы / В. П. Красней // Беларуская мова ў другой палове XX ст. : матэрыялы Міжнар. навук. канф. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – С. 16–19.

2. *Красней, В. П.* Аб сінонімах, дублетах і варыянтах у тэрміналогіі / В. П. Красней // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4. – 1995. – № 1. – С. 27.

3. *Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы* / пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – 463 с.

4. *Лепешаў, І. Я.* Практыкум па беларускай мове / І. Я. Лепешаў, Г. М. Малажай, К. М. Панючыц. – Мінск : Выш. шк., 1998. – 301 с.

5. *Праблемы беларускай навуковай тэрміналогіі : матэрыялы 1-й нац. канф. / рэдкал.: З. Санько [і інш.]*. – Мінск : ТБМ, 1995. – 340 с.

6. *Прыгодзіч, М. Р.* Шчодрасць слова / М. Р. Прыгодзіч. – Мінск : Універсітэцкае, 1990. – 79 с.

7. *Пытанні нармалізацыі беларускай навуковай тэрміналогіі : матэрыялы рэсп. навук. канф. / рэдкал.: Д. Паўлавец [і інш.]*. – Гомель : ГДУ, 1994. – 66 с.

8. *Станкевіч, А. А.* Дэтэрміналагізацыя тэрмінаў іншамоўнага паходжання ў сучаснай беларускай мове / А. А. Станкевіч // Беларус. мова. – 1977. – Вып. 5. – С. 27–34.

9. *Сучасная беларуская літаратурная мова : марфалогія* / пад рэд. М. С. Яўневіча. – Мінск : Выш. шк., 1997. – 288 с.

10. *Шакун, Л. М.* Словаўтварэнне : вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / Л. М. Шакун. – Мінск : Выш. шк., 1978. – 128 с.

Слоўнікі

1. *Алоўнікава, Н. Г.* Руска-беларуска-англійскі слоўнік па педагогіцы і псіхалогіі / Н. Г. Алоўнікава, В. В. Кандрацьева ; Мін. дзярж. пед. ін-т імя М. Горкага. – Мінск : МДП, 1996. – 64 с.

2. *Арашонкава, Г. У.* Кароткі слоўнік беларускай мовы. Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне / Г. У. Арашонкава, В. П. Лемцюгова. – Мінск : Нар. асвета, 1994. – 367 с.

3. *Асветнікі зямлі беларускай : X – пачатак XX ст. : энцыкл. даведнік / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]*. – Мінск : БелЭн, 2001. – 496 с.

4. *Булыка, А. М.* Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск : БелЭн, 1999. – Т. 1 : А – Л. – 735 с. ; Т. 2 : М – Я. – 735 с.

5. *Бярэйшык, Л. У.* Музеі замежных краін : вучэб. дапам. для студэнтаў гіст. фак. спецыяльнасці 1-23 01 12 Музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны (па напрамках) : у 2 ч. / Л. У. Бярэйшык, А. А. Гужалоўскі. – Мінск : БДУ, 2008. – Ч. 2 : Музеі Азіі, Амерыкі, Аўстраліі, Афрыкі. – 247 с.

6. *Дубовик, А. Е.* Англо-руско-белорусский словарь менеджера / А. Е. Дубовик. – Минск : Выш. шк., 1996. – 76 с.

7. *Дубянецкі, Э.* Сусветная культура: ад старажытнасці да нашых дзён : папул. энцыкл. даведнік / Э. Дубянецкі. – Мінск : БелЭн, 2001. – 240 с.

8. *Дубянецкі, Э.* Культуралогія : энцыкл. даведнік / Э. Дубянецкі. – Мінск : Беларус. энцыкл., 2003. – 384 с.

9. *Інфарматыка : беларуска-рускі тэрміналагічны слоўнік /* Мін. дзярж. пед. ін-т імя М. Горкага ; уклад. Ю. А. Быкадораў [і інш.]; пад агул. рэд. А. І. Паўлоўскага. – Мінск : МДП, 1996. – 95 с.

10. *Каляда, А. А.* Слоўнік акцёра і рэжысёра / А. А. Каляда. – Мінск : Выш. шк., 1995. – 210 с.

11. *Кароткі беларускі слоўнік музычных тэрмінаў : у дапамогу выкладчыкам і студэнтам муз. спец. Мінскага ін-та культуры /* М-ва культуры Рэсп. Беларусь ; Мінскі ін-т культуры, каф. тэорыі музыкі ; склад.: А. І. Смагін [і інш.]. – Мінск : Выд-ва МІК, 1992. – 22 с.

12. *Кароткі руска-беларускі слоўнік па выяўленчым мастацтве /* Магілёўск. дзярж. ун-т ; уклад. : В. І. Казлоў, А. С. Лаўшук ; навук. рэд. М. В. Машчанка. – Магілёў : МДУ, 1998. – 87 с.

13. *Кароткі слоўнік псіхалагічных паняццяў /* Мазыр. дзярж. пед. ін-т ; склад. : Н. П. Бярнацкая [і інш.]; пад агул. рэд. П. П. Шумскага. – Мазыр : МазДП, 1993. – 23 с.

14. *Кароткі слоўнік тэрмінаў па гісторыі Беларусі /* Брэст. дзярж. ун-т ; уклад. : Л. П. Нікіценкава, І. І. Шаўчук. – Брэст : БрДУ, 1996. – 38 с.

15. *Кароткі тлумачальны слоўнік педагагічных тэрмінаў /* Мін. дзярж. пед. ін-т імя М. Горкага ; уклад. : А. І. Андарала, Г. Ф. Андарала. – Мінск : МДП, 1995. – 48 с.

16. *Кацэвіч, С. С.* Слоўнік педагагічных тэрмінаў / С. С. Кацэвіч. – Брэст : Арэна-сэрвіс, 1995. – 103 с.

17. *Лазука, Б. А.* Слоўнік тэрмінаў : архітэктура, выяўленчае і дэкаратыўна-прыкладное мастацтва / Б. А. Лазука. – Мінск : Беларусь, 2001. – 158 с.

18. *Леончиков, В. Е.* Русско-белорусский словарь библиотечных и библиографических терминов / В. Е. Леончиков, Л. А. Демешко. – Минск : Выш. шк., 1992. – 133 с.

19. *Михневич, А. Е.* Русско-белорусский разговорник / А. Е. Михневич. – Минск : Выш. шк., 1991. – 335 с.

20. Музычны слоўнік беларуска-рускі = Музыкальный словарь русско-белорусский / Г. Р. Куляшова [і інш.] ; навук. рэд. Г. Р. Куляшова, Л. А. Антанюк. – Мінск : Беларус. навука, 1999. – 559 с. : нот. іл.

21. Народная культура Беларусі : энцыкл. даведнік / пад рэд. В. С. Цітова. – Мінск : БелЭн, 2002. – 432 с.

22. *Плотнікаў, Б. А.* Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы / Б. А. Плотнікаў, В. П. Трайкоўская. – Мінск : Кніжны дом, 2004. – 544 с.

23. *Прыгодзіч, М. Р.* Асобна, разам, праз дэфіс : слоўнік-даведнік / М. Р. Прыгодзіч. – Мінск : Нар. асвета, 1994. – 256 с.

24. Руска-беларускі культуралагічны слоўнік / Мін. дзярж. пед. ін-т імя М. Горкага ; склад.: Т. І. Пашковіч [і інш.] ; пад рэд. А. У. Рагулі. – Мінск : МДП, 1992. – 22 с.

25. Руска-беларускі музычна-педагагічны слоўнік / Мін. дзярж. пед. ін-т імя М. Горкага ; склад. В. В. Карпуць ; навук. рэд. А. У. Рагуля. – Мінск : МДП, 1994. – 39 с.

26. Руска-беларускі слоўнік музычна-педагагічных тэрмінаў / Мін. дзярж. пед. ін-т імя М. Горкага ; склад. В. В. Карпуць ; навук. рэд. А. У. Рагуля. – Мінск : МДП, 1991. – 24 с.

27. Руска-беларускі слоўнік па псіхалогіі / Мін. дзярж. пед. ін-т імя М. Горкага ; склад. : Т. У. Васілец [і інш.]. – Мінск : МДП, 1991. – 48 с.

28. Руска-беларускі слоўнік педагагічных тэрмінаў / Мін. дзярж. пед. ін-т імя М. Горкага ; склад. : М. А. Ярмаловіч, І. І. Кабіціна. – Мінск : МДП, 1992. – 34 с.

29. Руска-беларускі, беларуска-рускі слоўнік па выяўленчым мастацтве і архітэктуры / Мін. дзярж. пед. ін-т імя М. Горкага ; склад. І. Р. Чыкалава. – Мінск : МДП, 1992. – 34 с.

30. Русско-белорусский словарь делопроизводственной и архивной терминологии = Беларуская-рускі слоўнік справаводнай

- і архіўнай тэрміналогіі / сост. : В. А. Сорока, Т. Н. Мальцева, А. В. Запартыко. – Мінск : Полымя : БелНДІДАС, 1997. – 441 с.
31. Русско-белорусский словарь : в 3 т. / под ред. А. А. Лукашанца. – Мінск : Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 2012.
32. *Савіцкі, М.* Тлумачальны слоўнік па інфарматыцы / М. Савіцкі. – 2 выд. – Мінск : Медыял, 2014. – 418 с.
33. Словарь маркетинговых терминов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://infosystems.ru/index.php?id=1221>. – Дата доступа: 08.01.2015.
34. Слоўнік беларускай мовы. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэд. М. В. Бірылы. – Мінск : БелСЭ, 1987. – 903 с.
35. Слоўнік вакальна-харавых тэрмінаў / Мін. дзярж. пед. ін-т імя М. Горкага; склад. : І. М. Сіманоўская [і інш.]. – Мінск: МДП, 1993. – 32 с.
36. Слоўнік педагагічных тэрмінаў / Брэст. дзярж. пед. ін-т імя А. С. Пушкіна, каф. педагагікі ; склад. С. С. Кацэвіч. – Брэст : Арэна-сэрвіс, 1993. – 55 с.
37. *Сухая, Т.* Тэрміналагічны слоўнік па вышэйшай матэматыцы для ВНУ / Т. Сухая [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 193 с.
38. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мінск : БелЭн, 2005. – 784 с.
39. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984.
40. *Чэчат, В. У.* Кароткі руска-беларускі педагагічны слоўнік : каля 800 тэрмінаў / В. У. Чэчат, В. В. Чэчат, Р. Р. Чэчат; Нац. ін-т адукацыі. – Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 1996. – 42 с.
41. Экономико-социологический словарь / сост. : Г. Н. Соколова, О. В. Кобяк ; науч. ред. Г. Н. Соколова. – Мінск: Беларус. навука, 2013. – 615 с.
42. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1984–1987.
43. Этнаграфія Беларусі. – Мінск : БелСЭ, 1989. – 575 с.

Тэмы рэфератаў

1. Мова як феномен культуры.
2. Іншамоўная тэрміналагічная лексіка: семантыка, структура, шляхі асваення.
3. Тэрміналагічная лексіка сферы культуры паводле паходжання.
4. Прафесіяналізмы і жарганізмы ў маўленні спецыяльнай сферы (на прыкладзе лексікі абранай прафесіі).
5. Характарыстыка лексікаграфічных даведнікаў.
6. Спецыяльныя лексікаграфічныя даведнікі.
7. Фразеалогія навуковага маўлення.
8. Параміялогія як складнік нацыянальнай культуры.
9. Аманімія мовазнаўчай і культуралагічнай тэрміналогіі.
10. Ужыванне спецыфічных устойлівых выказаў для выказвання падзякі, пажаданняў, прывітання і г. д.
11. Аналіз мовы сучаснай рэкламы.
12. Асаблівасці публічнага маўлення супрацоўнікаў сферы культуры.
13. Правільнасць маўлення як камунікатыўная якасць работнікаў сферы культуры.
14. Супастаўляльны аналіз мовы народных песень, прыказак з сучасным нарматыўным маўленнем.
15. Адметнасць мовы сучаснай драматургіі.
16. Роля мовы ў бібліятэрапіі.
17. Метафарычнасць назваў твораў дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва.
18. Маўленчая адметнасць лібрэта: узаемадзеянне вобразаў слоўных і харэаграфічных.
19. Шляхі ўтварэння культуралагічных тэрмінаў.
20. Спецыфіка мовы менеджараў-культуралагаў.
21. Тры графічныя сістэмы ў гісторыі беларускага пісьменства.
22. Гісторыя беларускай тэрміналогіі.
23. Імёны і постаці Е. Полацкай, Ф. Скарыны, І. Капіевіча і інш. у гісторыі беларускага пісьменства.
24. Паняцце стылізацыі. Тыпы стылізацыі ў мастацкай творчасці і мастацкай літаратуры.
25. Маўленчыя зносіны і маўленчы этыкет у сацыяльна-бытавой сферы і сферы маўлення.
26. Характарыстыка відаў араатарскага красамоўства.

Дыягностыка кампетэнцый студэнта

Вуснае апытанне з'яўляецца адным са спосабаў праверкі ведаў, уменняў і навыкаў студэнта аб сістэме мовы і маўленні.

Вуснае звязнае выказванне паказвае ўзровень засваення студэнтам агульных палажэнняў, правіл, азначэнняў і ўменне прымяняць атрыманыя веды на практыцы, а таксама ўменне студэнтаў ствараць лагічна паслядоўнае паведамленне на пэўную тэму.

Пры ацэнцы адказу студэнта ўлічваецца наступнае:

- 1) ступень усвядомленасці вывучанага;
- 2) уменне прымяняць веды на практыцы;
- 3) моўнае афармленне адказу (захаванне літаратурных норм беларускай мовы);
- 4) лагічнасць, дакладнасць, паўната, выразнасць адказу.

Для дыягностыкі кампетэнцыі, выяўлення ўзроўню ведаў студэнтаў на прамежковым і выніковым этапах выкарыстоўваюцца тэсты, рознаўзроўневыя пісьмовыя заданні (у тым ліку не менш за 2 кантрольныя работы), а для студэнтаў завочнай формы навучання – абавязковая кантрольная работа як допуск да выніковага заліку.

Метадычныя рэкамендацыі па арганізацыі і выкананні КСР

Састаўным элементам прафесійна арыентаванага навучання з'яўляецца самастойная работа, якая ўключае разнастайныя віды пазааўдыторнай работы студэнта (практыкаванні лексіка-граматычнага і семантыка-стылістычнага характару, вусныя і пісьмовыя жанрава-стылістычныя заданні, пераклады з рускай мовы на беларускую тэкстаў па спецыяльнасці, маналагічныя тэматычна абумоўленыя выступленні, дыялогі-дыскусіі на вызначаную групай тэму і інш.). Для ацэнкі самастойнай працы праводзіцца аўдыторны і індывідуальны кантроль з боку выкладчыка.

Для самастойнага вывучэння асобных тэм вучэбнай дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» можа выкарыстоўвацца агульны спіс літаратуры, што дае магчымасць студэнтам самастойна засвоіць вылучаныя тэмы. Пры выкананні дадзенага віду працы студэнты вучацца самастойна выбіраць, сістэматызаваць, ілюстраваць пэўны тэарэтычны матэрыял, а таксама выпрацоўваць уменне прымяняць адпаведныя веды на практыцы не толькі пры развіцці вуснага, але і пры ўда-сканаленні пісьмовага маўлення. Формы кантролю могуць быць разнастайнымі і ажыццяўляцца ў выглядзе калёквіуму, абмеркавання рэфератаў, прагляду творчых работ і прэзентацый, экспрэс-апытанняў на аўдыторных занятках і інш.

Яксныя і колькасныя вынікі КСР могуць улічвацца як частка ацэнкі ведаў па дысцыпліне ў межах рэйтынгавай сістэмы.

Вучэбнае выданне

Пісарэнка Алена Міхайлаўна
Жэлуновіч Алена Адольфаўна
Шунейка Вольга Валянцінаўна
Гуліцкая Вольга Аляксееўна

**БЕЛАРУСКАЯ МОВА:
СПЕЦЫЯЛЬНАЯ ЛЕКСІКА**

Вучэбна-метадычны дапаможнік

Рэдактар А. А. Ляўкевіч
Карэктар В. Б. Кудласевіч
Тэхнічны рэдактар А. У. Гіцкая
Дызайн вокладкі П. С. Вілавай

Падпісана ў друк 2016. Фармат 60x84 ¹/₁₆.
Папера офісная. Рызаграфія.

Ум. друк. арк. 16,62. Ул.-выд. арк. 13,04. Тыраж 100 экз. Заказ .

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
УА «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/177 ад 12.02.2014.
ЛП № 02330/456 ад 23.01.2014.
Вул. Рабкораўская, 17, 220007, г. Мінск.